Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Mahāniddesa-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Avijjālaṅgiṃ ghātento, nandirāgañca mūlato;
Bhāventaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, phusi yo amataṃ padaṃ.

Pāpuṇitvā jino bodhiṃ, migadāyaṃ vigāhiya;
Dhammacakkaṃ pavattetvā, theraṃ koṇḍaññamādito.

Aṭṭhārasannaṃ koṭīnaṃ, bodhesi tāpaso tahiṃ;
Vandehaṃ sirasā tañca, sabbasattānamuttamaṃ.

Tathā dhammuttamañceva, saṅghañcāpi anuttaraṃ;
Saṃkhittena hi yo vuttaṃ, dhammacakkaṃ vibhāgaso.

Sāriputto mahāpañño, satthukappo jinatrajo;
Dhammacakkaṃ vibhājetvā, mahāniddesamabravi;
Pāṭho visiṭṭho niddeso, taṃnāmavisesito ca.

Taṃ **sāriputtaṃ** jinarājaputtaṃ, theraṃ thirānekaguṇādhivāsaṃ;
Paññāpabhāvuggatacārukittiṃ, sunīcavuttiñca atho namitvā.

Khamādayādiyuttena, yuttamuttādivādinā;
Bahussutena therena, devena abhiyācito.

Mahāvihāravāsīnaṃ, sajjhāyamhi patiṭṭhito;
Gahetabbaṃ gahetvāna, porāṇesu vinicchayaṃ.

Avokkamento samayaṃ sakañca, anāmasanto samayaṃ parañca;
Pubbopadesaṭṭhakathānayañca, yathānurūpaṃ upasaṃharanto.

Ñāṇappabhedāvahanassa tassa, yogīhi nekehi nisevitassa;
Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto, suttañca yuttiñca anukkamento.

Ārabhissaṃ samāsena, **mahāniddesavaṇṇanaṃ**;
Saddhammabahumānena, nāttukkaṃsanakamyatā.

Vakkhāmahaṃ aṭṭhakathaṃ janassa, hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ;
Sakkacca **saddhammapajotikaṃ** taṃ, suṇātha dhāretha ca sādhu santoti.

Tattha **‘‘pāṭho visiṭṭho niddeso, taṃnāmavisesito cā’’**ti vuttattā duvidho pāṭho – byañjanapāṭho, atthapāṭho ca. Tesu byañjanapāṭho akkharapadabyañjanaākāraniruttiniddesavasena chabbidho. Atthapāṭho saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chabbidho. Tattha tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakaruṇānaṃ cittena pavattitadesanā vācāhi akathitattā adesitattā akkharamiti saññitā, taṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ manasā pucchitapañhānaṃ vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasitapaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca akkharaṃ nāmāti gahetabbaṃ.

Atha vā aparipuṇṇaṃ padaṃ akkharamiti gahetabbaṃ ‘‘saṭṭhivassasahassānī’’ti evamādīsu (pe. va. 802; jā. 1.4.54; netti. 120) viya. Ettha hi **sa**kāra **na**kāra **so**kārādīni akkharamiti, ekakkharaṃ vā padaṃ akkharamiti eke. ‘‘Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā’’ti evamādīsu (mahāva. 14; vibha. 203; ma. ni. 3.374; paṭi. ma. 2.30) vibhatyantaṃ atthajotakaṃ akkharapiṇḍaṃ padaṃ. ‘‘Nāmañca rūpañcā’’ti evamādīsu (dha. sa. dukamātikā 109; su. ni. 878; mahāni. 107; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeso 6; netti. 45) bahuakkharehi yuttaṃ padaṃ nāma. Saṃkhittena vuttaṃ padaṃ vibhāveti. Padena abhihitaṃ byañjayati byattaṃ pākaṭaṃ karotīti byañjanaṃ, vākyameva. ‘‘Cattāro iddhipādā’’ti saṅkhepena kathitamatthaṃ. ‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Vīriyacittavīmaṃsasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetī’’tiādīsu (vibha. 431; saṃ. ni. 5.813; dī. ni.

3.306; a. ni. 4.276) pākaṭakaraṇabhāvena byañjanaṃ nāma. Byañjanavibhāgapakāso ākāro. ‘‘Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā’’ti evamādīsu (vibha. 433) kathitabyañjanaṃ anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ ākāro nāma. Ākārābhihitassa nibbacanaṃ nirutti. ‘‘Phasso, vedanā’’ti evamādīsu (dha. sa. 1) ākārena kathitaṃ ‘‘phusatīti phasso. Vediyatīti vedanā’’ti nīharitvā vacanaṃ nirutti nāma. Nibbacanavitthāro nissesato desoti niddeso, vediyatīti vedanāti nibbacanaladdhapadaṃ ‘‘sukhā dukkhā adukkhamasukhā, sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhā’’ti atthavitthāro niravasesena kathitattā niddeso nāma.

Evaṃ chabbidhāni byañjanapadāni jānitvā ca chasu atthapadesu saṅkhepato kāsanā dīpanā saṅkāsanā, ‘‘maññamāno kho, bhikkhu, bandho mārassa amaññamāno mutto pāpimato’’ti evamādīsu saṅkhepena atthadīpanā saṅkāsanā nāma. Eso pana thero ‘‘buddhena bhagavatā evaṃ saṅkhepaṃ katvā vuttamatthaṃ ‘aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā’’’ti kathetuṃ samattho paṭivijjhi.

Upari vattabbamatthaṃ ādito kāsanā dīpanā pakāsanā, ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, āditta’’nti evamādīsu (mahāva. 54; saṃ. ni. 4.28) pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamavacanena dīpanā pakāsanā nāma. Evaṃ paṭhamaṃ dīpitaṃ atthaṃ puna pākaṭaṃ katvā dīpanena ‘‘kiñca, bhikkhave, sabbaṃ ādittaṃ? Cakkhuṃ, bhikkhave, ādittaṃ, rūpā ādittā’’ti evamādīsu (mahāva. 54; saṃ. ni. 4.28) kathitesu ‘‘tikkhindriyo saṅkhepena vuttaṃ paṭivijjhatī’’ti kathitattā dve atthapadāni tikkhindriyassa upakāravasena vuttāni.

Saṃkhittassa vitthārābhidhānaṃ sakiṃ vuttassa ca punapi abhidhānaṃ vivaraṇaṃ, ‘‘kusalā dhammā’’ti (dha. sa. 1) saṅkhepena nikkhittassa. ‘‘Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī’’ti (dha. sa. 1) niddesavasena vitthāraṇaṃ vitthāravasena puna kathanaṃ vivaraṇaṃ nāma.

Taṃ vibhāgakaraṇaṃ vibhajanaṃ, ‘‘yasmiṃ samaye’’ti (dha. sa. 1) vivarite kusale dhamme ‘‘tasmiṃ samaye phasso hoti, vedanā hotī’’ti (dha. sa. 1) vibhāgakaraṇaṃ vibhajanaṃ nāma. Vivarassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena paṭipādanaṃ uttānīkaraṇaṃ, vivaraṇena vivaritatthassa ‘‘katamo tasmiṃ samaye phasso hoti? Yo tasmiṃ samaye phasso phusanā samphusanā’’ti (dha. sa. 2) ativivaritvā kathanañca vibhajanena vibhattassa ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, gāvī niccammā, evameva khvāhaṃ, bhikkhave, phassāhāro daṭṭhabboti vadāmī’’ti (saṃ. ni. 2.63) evamādiupamākathanañca uttānīkaraṇaṃ nāma. Dhammaṃ suṇantānaṃ dhammadesanena cittassa anekavidhena somanassauppādanañca atikhiṇabuddhīnaṃ anekavidhena ñāṇassa tikhiṇabhāvakaraṇañca paññatti nāma, tesaṃ suṇantānaṃ taṃcittatosanena taṃcittanisāmanena ca paññāyatīti paññatti. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāsayati, padehi pakāsayati, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkaroti, niddesehi paññāpayatīti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Buddhā bhagavanto ekacce veneyye ekasmiṃ desane akkharehi atthasaṅkāsanaṃ karonti…pe… niddesehi atthapaññāpanaṃ karontīti ayamettha adhippāyo.

Atha vā akkharehi saṅkāsayitvā padehi pakāsayati, byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkatvā niddesehi paññāpayati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Evarūpena dhammadesanena ekaccesu ṭhānesu ekaccānaṃ veneyyānaṃ vinayatīti.

Atha vā akkharehi ugghāṭayitvā padehi pakāsento vinayati ugghaṭitaññuṃ, byañjanehi vivaritvā ākārehi vibhajanto vinayati vipañcitaññuṃ, niruttīhi uttānīkatvā niddesehi paññāpento vinayati neyyaṃ. Iti veneyyavasenapi yojetabbameva.

Atthato panettha katamo byañjanapāṭho, katamo atthapāṭhoti? Buddhānaṃ bhagavantānaṃ dhammaṃ desentānaṃ yo atthāvagamako saviññattikasaddo, so byañjanapāṭho. Yo tena abhisametabbo lakkhaṇarasādisahito dhammo, so atthapāṭhoti veditabbo. Punapi sandhāyabhāsito byañjanabhāsito sāvasesapāṭho anavasesapāṭho nīto neyyoti chabbidho pāṭho. Tattha anekatthavattā sandhāyabhāsito ‘‘mātaraṃ pitaraṃ hantvā, rājāno dve ca khattiye’’ti evamādi (dha. pa. 294). Ekatthavattā byañjanabhāsito ‘manopubbaṅgamā dhammā’’ti evamādi (dha. pa. 1.2; netti. 89, 92; peṭako. 14). Sāvaseso ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, āditta’’nti evamādi (mahāva. 54; saṃ. ni. 4.28). Viparīto anavaseso ‘‘sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī’’ti evamādi (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddeso 85; paṭi. ma. 3.5). Yathā vacanaṃ, tathā avagantabbo nīto ‘‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’’ti evamādi. Yuttiyā anussaritabbo neyyo ‘‘ekapuggalo bhikkhave’’ti evamādi (a. ni. 1.170).

Attho pana anekappakāro pāṭhattho sabhāvattho ñāyattho pāṭhānurūpo napāṭhānurūpo sāvasesattho niravasesattho nītattho neyyattho iccādi. Tattha yo appassatthassa ñāpanatthamuccāriyate, so pāṭhattho ‘‘sātthaṃ sabyañjana’’ntiādīsu (pārā. 1; dī. ni. 1.190) viya. Rūpārūpadhammānaṃ lakkhaṇarasādisabhāvattho ‘‘sammādiṭṭhiṃ bhāvetī’’tiādīsu (vibha. 485; saṃ. ni. 5.3) viya. Yo ñāyamāno hitāya saṃvattati, so ñātuṃ arahatīti ñāyattho – ‘‘atthavādī dhammavādī’’tiādīsu (dī. ni. 1.9, 194; 3.238; ma. ni. 1.411) viya. Yathāpāṭhaṃ bhāsito pāṭhānurūpo ‘‘cakkhu, bhikkhave, purāṇakamma’’nti (saṃ. ni. 4.146) bhagavatā vuttaṃ. Tasmā cakkhumapi kammanti. Byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhayamānena vutto attho napāṭhānurūpo, so pāṭhato ananuññāto akatapaṭikkhepo viyutto. So ca saṅgahetabbampi asaṅgahetvā, parivajjetabbampi vā kiñci aparivajjetvā parisesaṃ katvā vutto sāvasesattho ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ (saṃ. ni. 4.60; mahāni. 107). Sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno’’tiādīsu (dha. pa. 129) viya. Viparīto niravasesattho ‘‘sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca (dī. ni. 2.155; mahāva. 287; netti. 114). Tatra, bhikkhave, ko mantā ko saddhātā…pe… aññatra diṭṭhapadehī’’tiādīsu (a. ni. 7.66) viya. Saddavaseneva veditabbo nītattho ‘‘rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.151, 165; mahāva. 33) viya. Sammutivasena veditabbo neyyattho ‘‘cattārome, bhikkhave, valāhakūpamā puggalā’’tiādīsu (a. ni. 4.101-102) viya. Evamidha pāṭhañca atthañca vivaritvā ṭhito asaṃhīro bhavati paravādīhi

dīgharattaṃ titthavāsena.

Iti asaṃhīrabhāvena yāva āgamādhigamasampadaṃ, tāva vattuṃ sakkoti. Saṅkhepavitthāranayena hetudāharaṇādīhi avabodhayituṃ samattho. Evaṃvidho attānañca parañca sodhetuṃ samatthabhāvena dussīlyadiṭṭhimalavirahitattā suci. Dussīlo hi attānaṃ upahanati, tena nādeyyavāco ca bhavati sabyohāramāno idha niccāturo vejjova. Duddiṭṭhi paraṃ upahanati, nāvassayo ca bhavati vāḷagahākulo iva kamalasaṇḍo. Ubhayavipanno pana sabbathāpi anupāsanīyo bhavati gūthagatamiva chavālātaṃ gūthagato viya ca kaṇhasappo. Ubhayasampanno pana sabbathāpi upāsanīyo sevitabbo ca viññūhi, nirupaddavo iva ratanākaro, evaṃ bhūto evaṃ amaccharo ahīnācariyamuṭṭhi. Suttasuttānulomaācariyavādaattanomatisaṅkhātānañca catunnaṃ apariccāgī, tesaṃ vasena byākhyāto.

‘‘Ekaṃsavacanaṃ ekaṃ, vibhajjavacanaṃ padaṃ;
Tatiyaṃ paṭipuccheyya, catutthaṃ pana ṭhāpaye’’ti.

Etesaṃ vā apariccāgī. Tato eva sotūnaṃ hite niyuttattā nesaṃ avabodhanaṃ pati akilāsu bhavatīti. Āha cettha –

‘‘Pāṭhatthavidasaṃhīro, vattā suci amaccharo;
Catunnaṃ apariccāgī, desakassa hitānvito’’ti.

Ettha **desakassā**ti desako assa, bhaveyyāti attho. **Hitānvito**ti hite anugato hitacitto. So eso sucittā piyo, catunnaṃ apariccāgittā garu, asaṃhīrattā bhāvanīyo, desakattā vattā, hitānvitattā vacanakkhamo, pāṭhatthavidattā gambhīrakathaṃ kattā, amaccharattā na cāṭṭhāne niyojako iti –

‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, no cāṭṭhāne niyojako’’ti. (a. ni. 7.37; netti. 113);

‘‘Abhihito desako so, tāva dāni abhidhīyate’’.

Tattha dhammagaruttā kathaṃ na paribhavati, ācariyagaruttā kathikaṃ na paribhavati, saddhāpaññādiguṇapaṭimaṇḍitattā attānaṃ na paribhavati, asaṭhāmāyāvittā amatābhimukhattā ca avikkhittacitto bhavati, sumedhattā yoniso manasi karotīti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso manasi karotī’’ti (a. ni. 5.151).

Taṃlakkhaṇappattattā bhāvanaṃ bhajatīti. Āha cettha –

‘‘Dhammācariyagaru saddhāpaññādiguṇamaṇḍito;
Asaṭhāmāyāvikassa, sumedho amatābhimukho’’. –

Iti vattā ca sotā ca.

Evaṃ vuttappakāraṃ byañjanañca atthañca dassetvā idāni yo atiaggaṃ katvā kathitattā mahāsamuddamahāpathavī viya mahā ca so niddeso cāti mahāniddeso, taṃ **mahāniddesaṃ** vaṇṇayissāmi.

Tadetaṃ mahāniddesaṃ atthasampannaṃ byañjanasampannaṃ gambhīraṃ gambhīratthaṃ lokuttarappakāsakaṃ suññatappaṭisaṃyuttaṃ paṭipattimaggaphalavisesasādhanaṃ paṭipattipaṭipakkhapaṭisedhanaṃ yogāvacarānaṃ ñāṇavararatanākarabhūtaṃ dhammakathikānaṃ dhammakathāvilāsavisesahetubhūtaṃ saṃsārabhīrukānaṃ dukkhanissaraṇatadupāyadassanena assāsajananatthaṃ tappaṭipakkhanāsanatthañca gambhīratthānañca anekesaṃ suttantapadānaṃ atthavivaraṇena sujanahadayaparitosajananatthaṃ, tathāgatena arahatā sammāsambuddhena sabbattha appaṭihatasabbaññutaññāṇamahādīpobhāsena sakalajanavitthatamahākaruṇāsinehena veneyyajanahadayagatakilesandhakāravidhamanatthaṃ samujjalitassa saddhammamahāpadīpassa tadadhippāyavikāsanasinehaparisekena pañcavassasahassamaticirasamujjalanamicchatā lokānukampakena satthukappena dhammarājassa dhammasenāpatinā āyasmatā sāriputtattherena bhāsitaṃ sutvā āyasmā ānando paṭhamamahāsaṅgītikāle yathāsutameva saṅgahaṃ āropesi.

So panesa vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpanno, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu khuddakamahānikāyapariyāpanno, suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallanti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ gāthaṅgaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahito.

‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dvesahassāni bhikkhuto;

Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino''ti. (theragā. 1027) –

Dhammabhaṇḍāgārikattherena pañcasu ṭhānesu etadaggaṃ āropitena paṭiññātānaṃ caturāsītiyā dhammakkhandhasahassānaṃ bhikkhuto gahitesu dvīsu dhammakkhandhasahassesu anekasatadhammakkhandhasaṅgahito. Tassa dve vaggā aṭṭhakavaggo pārāyanavaggo khaggavisāṇasuttañca, ekekasmiṃ vagge soḷasa soḷasa katvā khaggavisāṇasuttañcāti tettiṃsa suttāni kāmasuttādikhaggavisāṇasuttapariyosānāni. Evaṃ anekadhā vavatthāpitassa imassa mahāniddesassa anupubbapadatthavaṇṇanaṃ karissāmi. Ayañhi mahāniddeso pāṭhato atthato ca uddisantena niddisantena ca sakkaccaṃ uddisitabbo niddisitabbo ca, uggaṇhantenāpi sakkaccaṃ uggaṇhitabbo dhāretabbo ca. Taṃ kissa hetu? Gambhīrattā imassa mahāniddesassa lokahitāya loke ciraṭṭhitatthanti.

1. Aṭṭhakavaggo

1. Kāmasuttaniddesavaṇṇanā

Tattha kāmasuttaṃ ādi. Tasmimpi ''kāmaṃ kāmayamānassā''ti gāthā ādi. Sā uddesaniddesapaṭiniddesavasena tidhā ṭhitā. ''Kāmaṃ kāmayamānassā''ti evamādi uddeso. ''Kāmāti uddānato dve kāmā – vatthukāmā ca kilesakāmā cā''ti niddeso. ''Katame vatthukāmā? Manāpikā rūpā''ti evamādi paṭiniddeso.

1. Tattha **kāma**nti manāpiyarūpāditebhūmakadhammasaṅkhātaṃ vatthukāmaṃ. **Kāmayamānassā**ti icchamānassa. **Tassa cetaṃ samijjhatī**ti tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātaṃ vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttaṃ hoti. **Addhā pītimano hotī**ti ekaṃsaṃ tuṭṭhacitto hoti. **Laddhā**ti labhitvā. **Macco**ti satto. **Yadicchatī**ti yaṃ icchati. Idaṃ pana saṅkhepato padatthasambandhamattameva, vitthāro pana upari pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbo. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ ito paraṃ sabbesupīti.

Kāmāti uddisitabbapadaṃ. **Uddānato**ti niddisitabbapadaṃ. **Uddānato**ti vaggavasena ''macchuddānaṃ kineyyā''ti ādīsu viya. Atha vā uparūpari dānato uddānaṃ, uddhaṃ uddhaṃ sodhanato byavadānaṭṭhena vodānaṃ viya. Vitthārakaraṇabhāvena vā. Kāmā iti pāṭhasesaṃ katvā vattabbaṃ. **Dve**ti gaṇanaparicchedo, na ekaṃ, na tayo. **Vatthukāmā cā**ti manāpiyarūpādivatthukāmā ca. Upatāpanaṭṭhena vibādhanaṭṭhena ca **kilesakāmā ca**. Tesu vatthukāmo pariññeyyo, kilesakāmo pahātabbo. Tattha vatthukāmo kilesakāmena patthayitabboti kāmīyatīti kāmo. Kilesakāmo vatthukāmānaṃ paccāsīsanassa kāraṇabhāvena kāmīyate anenāti kāmo. Tattha rūpādikkhandhe saṅgahito vatthukāmo, saṅkhārakkhandhe saṅgahito kilesakāmo. Chahi viññāṇehi vijānitabbo vatthukāmo, manoviññāṇena jānitabbo kilesakāmo. Kilesānaṃ patiṭṭhaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ārammaṇaṭṭhena ca vatthukāmo.

''Nete kāmā yāni citrāni loke, saṅkapparāgo purisassa kāmo;
Tiṭṭhanti citrāni tatheva loke, athettha dhīrā vinayanti chanda''nti. (a. ni. 6.63);

Nandamāṇavaka- (dha. pa. aṭṭha. 1.68 uppalavaṇṇattherīvatthu) soreyyaseṭṭhiputtādīnaṃ (dha. pa. 43) vatthūni cettha nidassanaṃ. Kilesakāmo tāpanaṭṭhena bādhanaṭṭhena ca sayaṃ kāmetīti kāmo. Vuttampi cetaṃ ''ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi cetetī''ti ca ''ratto kho, brāhmaṇa, pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇatī''ti (a. ni. 3.54) ca evamādi nidassanaṃ.

Tameva paṭiniddesavasena vitthāretvā vattukāmo – **''katame vatthukāmā''**tiādimāha. Tattha **katame**ti kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā, tāsaṃ vibhāgo upari pāḷiyaṃyeva āvi bhavissati. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. Tattha **manāpikā**ti manaṃ appāyanti vaddhentīti manāpā, manāpā eva manāpikā. **Rūpā**ti kammacittautuāhārasamuṭṭhānavasena catusamuṭṭhānikā rūpārammaṇā. Rūpayantīti rūpā, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho.

Tattha kenaṭṭhena rūpanti? Ruppanaṭṭhena. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

''Kiñca, bhikkhave, rūpaṃ vadetha? Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā 'rūpa'nti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati, jighacchāyapi ruppati, pipāsāyapi ruppati, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassenapi ruppati. Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā 'rūpa'nti vuccatī''ti (saṃ. ni. 3.79).

Tattha **ruppatī**ti kuppati ghaṭṭīyati pīḷīyati, bhijjatīti attho. **Sītena** tāva **ruppanaṃ** lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Mahiṃsakaraṭṭhādīsupi himapātasītalesu padesesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnachinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uṇhena ruppanaṃ avīcimahāniraye pākaṭaṃ. Tattha hi tattāya lohapathaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkhaṃ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṃ pettivisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṃ. Pettivisayasmiñhi sattā dve tīṇi buddhantarāni

kiñcideva āmisaṃ hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti, antoudaraṃ ādittasusirarukkho viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattampi alabhitvā maraṇasattānaṃ pamāṇaṃ natthi.

Pipāsāya ruppanaṃ kālakañjikādīsu pākaṭaṃ. Tattha hi sattā dve tīṇi buddhantarāni hadayatemanamattaṃ vā jivhātemanamattaṃ vā udakabindumpi laddhuṃ na sakkonti. ''Pānīyaṃ pivissāmā''ti nadiṃ gatānaṃ jalaṃ vālukātalaṃ sampajjati. Mahāsamuddaṃ pakkhantānampi samuddo piṭṭhipāsāṇoyeva hoti. Te sussantā balavadukkhapīḷitā viravanti. **Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ** ḍaṃsamakkhikādibahulesu padesesu pākaṭaṃ. Taṃ pana – ''katamaṃ taṃ rūpaṃ sanidassanaṃ? Sappaṭigha''nti ādinā nayena abhidhamme (dha. sa. 656, 658) vitthāritameva.

Sappantīti **saddā,** udāharīyantīti attho. Utucittavasena dvisamuṭṭhānikā saddā. Gandhayantīti **gandhā,** attano vatthūni sūcayantīti attho. Rasanti te sattāti **rasā,** assādentīti attho. Phusīyantīti **phoṭṭhabbā**. Ete gandhādayo catusamuṭṭhānikāva. Tesaṃ vibhāgo abhidhamme (dha. sa. 622-624) vitthāritoyeva.

Tamevatthaṃ vitthāravasena dassento **''attharaṇā pāvuraṇā''**tiādimāha. Tattha attharitvā nipajjiyantīti **attharaṇā**. Sarīraṃ veṭhetvā pārupīyantīti **pāvuraṇā**. Antojātādayo cattāro dāsī ca dāso ca **dāsidāsā. Khettaṃ** nāma yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. **Vatthu** nāma yasmiṃ aparaṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya katabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsena cettha vāpītaḷākādīnipi saṅgahitāni. **Hiraññā**nti kahāpaṇo. **Suvaṇṇa**nti jātarūpaṃ. Tesaṃ gahaṇena lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti sabbepi saṅgahaṃ gacchanti. **Gāmanigamarājadhāniyo**ti ekakuṭikādi **gāmo**. Āpaṇayutto **nigamo**. Ekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānaṃ **rājadhānī. Raṭṭha**nti janapadekadesaṃ. **Janapado**ti kāsikosalādijanapado. **Koso**ti catubbidho koso – hatthī asso ratho patti. **Koṭṭhāgāra**nti tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ – dhanakoṭṭhāgāraṃ dhaññakoṭṭhāgāraṃ vatthakoṭṭhāgāraṃ. **Yaṃ kiñcī**ti anavasesapariyādānavacanaṃ. **Rajanīya**nti rañjetuṃ yuttaṭṭhena.

Ito paraṃ tikavasena dassetuṃ atītattikaajjhattattikahīnattikaokāsattikasaṃyogattikakāmāvacarattikavasena chattike āha. Tattha atītattike tāva attano sabhāvaṃ uppādādikkhaṇaṃ vā patvā atikkantāti **atītā**. Tadubhayampi na āgatāti **anāgatā**. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppannāti **paccuppannā**. Idaṃ bhavena paricchannaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atītabhavesu nibbattā anantarabhave vā nibbattā hontu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbe atītāyeva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakā kāmā anantarabhave vā nibbattantu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbe anāgatāyeva nāma. Cutipaṭisandhiantare pavattā kāmā paccuppannā nāma.

Ajjhattattike ''evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā''ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattā attano santāne pavattā pāṭipuggalikā kāmā **ajjhattā kāmā** nāma. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā **bahiddhā** nāma. Tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

Hīnattike **hīnā**ti lāmakā. **Majjhimā**ti hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti majjhimā. Avasesā uttamaṭṭhena **paṇītā**. Api ca upādāyupādāya hīnamajjhimapaṇītatā veditabbā. Nerayikānañhi kāmā koṭippattā hīnā nāma. Te upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṃ kāmā paṇītā nāma. Sesatiracchānagatānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi kāmā hīnā. Te upādāya mahesakkhapetānaṃ kāmā paṇītā nāma. Avasesānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya jānapadānaṃ kāmā paṇītā nāma. Paccantavāsīnaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya gāmabhojakānaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesaṃ paricārikānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya janapadasāmikānaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesaṃ paricārikānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya padesarājūnaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesaṃ amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cakkavattirañño kāmā paṇītā nāma. Tassa amaccānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tassapi hīnā. Te upādāya bhummadevānaṃ kāmā paṇītā nāma. Tesaṃ paricārikānaṃ devānaṃ kāmā majjhimā nāma. Tesampi hīnā. Te upādāya cātumahārājikānaṃ devānaṃ kāmā paṇītātiādinā nayena yāva akaniṭṭhadevānaṃ kāmā matthakappattā paṇītā nāma. Evaṃ upādāyupādāya hīnamajjhimapaṇītatā veditabbā.

Okāsattike **āpāyikā kāmā**ti avaḍḍhisaṅkhātesu apagataayesu catūsu apāyesu nibbattakāmā **āpāyikā**. Manussesu nibbattakāmā **mānusikā**. Devesu nibbattakāmā **dibbā**.

Saṃyogattike paccupaṭṭhitānaṃ kāmānaṃ paribhuñjanato ṭhapetvā nerayike sesaapāyasattānaṃ manussānaṃ cātumahārājike deve upādāya yāva tusitakāyikānañca devānaṃ kāmā **paccupaṭṭhitā kāmā** nāma. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmatākāle yathārucitaṃ ārammaṇaṃ nimminitvā nimminitvā ramantīti nimmānaratīnaṃ devānaṃ kāmā **nimmitā kāmā** nāma. Attano ajjhāsayaṃ ñatvā parehi nimmite ārammaṇe sevantīti paranimmitavasavattīnaṃ kāmā **paranimmitā kāmā** nāma. **Pariggahitā**ti ''mayhaṃ eta''nti gahitā kāmā. **Apariggahitā**ti tathā apariggahitā uttarakurukānaṃ kāmā. **Mamāyitā**ti taṇhāvasena ''mama eta''nti gahitā. **Amamāyitā**ti vuttapaṭipakkhā.

Sabbepi kāmāvacarā dhammāti ''heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā''tiādinā (dha. sa. 1287) nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyāpannā. Tatrāyaṃ vacanattho – uddānato dve kāmā, vatthukāmo ca kilesakāmo cāti. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo. Vatthukāmo tebhūmakaṃ vaṭṭaṃ. Kilesakāmo cettha kāmetīti kāmo. Itaro kāmīyatīti. Yasmiṃ pana padese duvidhopeso kāmo pavattivasena avacarati, so catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channañca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso kāmo ettha avacaratīti kāmāvacaro. Tattha pariyāpannadhamme sandhāya ''sabbepi kāmāvacarā dhammā''ti vuttaṃ. Attano sabhāvaṃ dhārentīti dhammā. **Rūpāvacarā dhammā**ti ''heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā

uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā''tiādinā (dha. sa. 1289) nayena vuttānaṃ rūpāvacaradhammānaṃ vasena sabbepi dhammā rūpāvacarā. **Arūpāvacarā dhammā**ti ''heṭṭhato ākāsānañcāyatanupage deve pariyantaṃ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā''tiādinā (dha. sa. 1291) nayena vuttā sabbepi arūpāvacarā dhammā. Tattha rūpe avacarantīti rūpāvacarā. Arūpe avacarantīti arūpāvacarā. **Taṇhāvatthukā**ti patiṭṭhaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca taṇhāya vatthubhūtā. **Taṇhārammaṇā**ti taṇhāpavattivasena taṇhāya ārammaṇabhūtā. **Kāmanīyaṭṭhenā**ti paccāsīsitabbaṭṭhena. **Rajanīyaṭṭhenā**ti rañjetuṃ yuttaṭṭhena. **Madanīyaṭṭhenā**ti kulamadādimadaṃ uppādanīyaṭṭhena.

Tattha ''katame vatthukāmā? Manāpikā rūpā''tiādiṃ katvā ''yaṃ kiñci rajanīyaṃ vatthū''ti pariyosānaṃ saviññāṇakaaviññāṇakavasena vuttaṃ. Avasesaṃ ekacatukkādikachattikanti veditabbaṃ.

Evaṃ vatthukāmaṃ dassetvā kilesakāmaṃ dassetuṃ **''katame kilesakāmā''**tiādimāha. Tattha **chando**ti dubbalarāgo. **Rāgo**ti tato balavataro. Upari tayopi rāgā imehi balavatarā. **Kāmesū**ti pañcasu kāmaguṇesu. **Kāmacchando**ti kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando, na dhammacchando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmoyeva rāgo **kāmarāgo**. Kāmanavasena nandanavasena ca kāmoyeva nandī **kāmanandī**. Evaṃ sabbattha kāmatthaṃ viditvā taṇhāyanaṭṭhena **kāmataṇhā**. Sinehanaṭṭhena **kāmasneho**. Pariḍayhanaṭṭhena **kāmapariḷāho**. Mucchanaṭṭhena **kāmamucchā**. Gilitvā pariniṭṭhāpanaṭṭhena **kāmajjhosānaṃ**. Vaṭṭasmiṃ oghehi osīdāpetīti **kāmogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **kāmayogo**. Daḷhavasena taṇhādiṭṭhiggahaṇaṃ **upādānaṃ**. Cittaṃ nīvarati pariyonandhatīti **nīvaraṇaṃ**.

Addasanti addakkhiṃ. **Kāmā**ti ālapanaṃ. **Te**ti tava. **Mūla**nti patiṭṭhaṃ. **Saṅkappā**ti parikappena. **Na taṃ saṅkappayissāmī**ti taṃ parikappanaṃ na karissāmi. **Na hohisī**ti na bhavissasi.

Icchamānassāti paccāsīsantassa. **Sādiyamānassā**ti assādiyamānassa. **Patthayamānassā**ti patthanaṃ uppādentassa. **Pihayamānassā**ti pāpuṇituṃ icchaṃ uppādentassa. **Abhijappamānassā**ti taṇhāvasena tittiṃ uppādentassa. Atha vā abhivadantassa.

Khattiyassa vātiādi catujjātivasena vuttaṃ. **Gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā**ti liṅgavasena vuttaṃ. **Devassa vā manussassa vā**ti upapattivasena vuttaṃ. **Ijjhatī**ti nipphajjati. **Samijjhatī**ti sammā nipphajjati. **Ijjhati** visesarūpapaṭilābhavasena. **Labhati** dassanīyarūpapaṭilābhavasena. **Paṭilabhati** pasādanīyarūpapaṭilābhavasena. **Adhigacchati** saṇṭhānarūpapaṭilābhavasena. **Vindati** chavippasādarūpapaṭilābhavasena. Atha vā puññamahattena **ijjhati**. Jātimahattena **labhati**. Issariyamahattena **paṭilabhati**. Sukhamahattena **adhigacchati**. Sampattimahattena **vindatī**ti.

Ekaṃsavacananti ekakoṭṭhāsavacanaṃ. ''Ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā (pārā. 349, 367), ekaṃsabyākaraṇīyo pañho''tiādīsu (dī. ni. 3.312; a. ni. 4.42) viya anekaṃsagahaṇapaṭikkhepo. **Nissaṃsayavacana**nti saṃsayavirahitavacanaṃ, sandehapaṭikkhepavacananti attho. **Nikkaṅkhāvacana**nti ''kathamidaṃ kathamida''nti kaṅkhāpaṭikkhepavacanaṃ. **Advejjhavacana**nti dvidhābhāvaṃ dvejjhaṃ, taṃabhāvena advejjhavacanaṃ. Dvidhābhāvavirahitaṃ ''advejjhavacanā buddhā''tiādīsu viya vimatipaṭikkhepo. **Adveḷhakavacana**nti dvihadayābhāvena adveḷhakaṃ. ''Itihāsa, itihāsā''ti dveḷhakapaṭikkhepavacanaṃ. **Niyogavacana**nti ekasmiṃ atthe dve na yujjantīti niyogavacanaṃ dvidhāpathapaṭikkhepo. Aññattha pana ''niyogā anāgatārammaṇā natthī''ti āgataṃ. **Apaṇṇakavacana**nti palāsarahitaṃ sāravacanaṃ aviraddhakāraṇaṃ ''apaṇṇakaṃ ṭhānameke''tiādīsu (jā. 1.1.1) viya, apaṇṇakamaṇi viya sappatiṭṭhavacanaṃ. **Avatthāpanavacanameta**nti etaṃ vacanaṃ otaritvā patiṭṭhitaṃ santiṭṭhāpanaṃ ṭhapanaṃ.

Yāni imasmiṃ mahāniddese vibhattiṃ āropitāni padāni, tāni vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti, nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti. Aparadīpanā panettha dve ṭhānāni gacchanti. Kathaṃ? Tāni hi byañjanavasena upasaggavasena atthavasena vāti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti. Tattha ''kodho kujjhanā kujjhitattaṃ, doso dussanā dussitatta''nti (dha. sa. 1066) evaṃ byañjanavasena vibhattigamanaṃ veditabbaṃ. Tattha hi ekova kodho byañjanavasena evaṃ vibhattiṃ labhati. ''Ijjhati samijjhati labhati paṭilabhati gacchati adhigacchatī''ti evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamanaṃ veditabbaṃ. ''Paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā''ti (dha. sa. 16) evaṃ atthavasena vibhattigamanaṃ veditabbaṃ.

Tesu pītipadaniddese tāva imā tisso vibhattiyo labbhanti. **Pīti pāmojja**nti hi byañjanavasena vibhattigamanaṃ hoti. **Āmodanā pamodanā pahāso**ti upasaggavasena. **Vitti tuṭṭhi odagyaṃ attamanatā**ti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanaṃ veditabbaṃ.

Nānā hontānipi nāmanānattena lakkhaṇanānattena kiccanānattena paṭikkhepanānattenāti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha ''katamo tasmiṃ samaye byāpādo hoti? Yo tasmiṃ samaye doso dussanā''ti ettha byāpādoti vā dosoti vā dvepi ete kodho eva, nāmena pana nānattaṃ gatāti evaṃ nāmanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Rāsaṭṭhena ca pañcapi khandhā ekova khandho hoti. Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇaṃ vijānanalakkhaṇanti iminā lakkhaṇanānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ lakkhaṇanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

''Cattāro sammappadhānā – idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya…pe… cittaṃ

paggaṇhāti padahatī''ti (vibha. 390; dī. ni. 2.402) ekameva vīriyaṃ kiccanānattena catūsu ṭhānesu āgataṃ. Evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

''Cattāro asaddhammā kodhagarutā, na saddhammagarutā, makkhagarutā, na saddhammagarutā, lābhagarutā, na saddhammagarutā, sakkāragarutā, na saddhammagarutā''ti evamādīsu (a. ni. 4.44) pana paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ.

Imāni pana cattāri nānattāni na pītiyāyeva labbhanti, sabbesupi yathālābhavasena labbhanti. Pītiyā hi pītīti nāmaṃ, cittassa cittanti nāmaṃ. Pīti ca pharaṇalakkhaṇā, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇaṃ vijānanalakkhaṇaṃ.

Tathā pīti pharaṇakiccā, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetayitakiccā, viññāṇaṃ vijānanakiccanti evaṃ kiccanānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Paṭikkhepanānattaṃ pītipade natthi.

Alobhādiniddese pana ''alobho alubbhanā alubbhitatta''ntiādinā (dha. sa. 35) nayena labbhatīti evaṃ paṭikkhepanānattena nānattaṃ veditabbaṃ. Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidhampi nānattaṃ veditabbaṃ.

Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti daḷhīkammaṃ vāti evaṃ dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppīḷentena viya hi sakimeva ''pītī''ti vutte etaṃ padaṃ phullitamaṇḍitavibhūsitaṃ nāma na hoti, punappunaṃ byañjanavasena upasaggavasena atthavasena ''pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vittī''ti (dha. sa. 9) vutte phullitamaṇḍitavibhūsitaṃ nāma hoti. Yathā hi daharakumāraṃ nahāpetvā manoramaṃ vatthaṃ paridahāpetvā pupphāni piḷandhāpetvā akkhīni añjetvā athassa nalāṭe ekameva manosilābinduṃ kareyya, na tassa ettāvatā cittatilako nāma hoti, nānāvaṇṇehi pana parivāretvā bindūsu katesu cittatilako nāma hoti. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ padatthuti nāma.

Byañjanavasena pana upasaggavasena atthavasena ca punappunaṃ bhaṇanameva daḷhīkammaṃ nāma. Yathā hi ''āvuso''ti vā ''bhante''ti vā ''yakkho''ti vā ''sappo''ti vā vutte daḷhīkammaṃ nāma na hoti, ''āvuso āvuso, bhante bhante, yakkho yakkho, sappo sappo''ti vutte pana daḷhīkammaṃ nāma hoti, evameva sakiṃdeva yaṭṭhikoṭiyā uppīḷentena viya ''pītī''ti vuttamatte daḷhīkammaṃ nāma na hoti, punappunaṃ byañjanavasena upasaggavasena atthavasena ''pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vittī''ti vutteyeva daḷhīkammaṃ nāma hotīti evaṃ aparadīpanā dve ṭhānāni gacchati. Etissāpi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Tattha pīnayatīti **pīti**. Sā sampiyāyanalakkhaṇā, kāyacittapīṇanarasā pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. **Yā pañcakāmaguṇapaṭisaññutta**ti yā rūpādipañcakāmakoṭṭhāsapaṭisaṃyuttā pīti, sā pīnayatīti **pīti,** idaṃ sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo **pāmojjaṃ**. Āmodanākāro **āmodanā**. Pamodanākāro **pamodanā**. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekato karaṇaṃ ''modanā''ti vuccati, evamayampi pītidhammānaṃ ekato karaṇena modanā. Upasaggavasena pana maṇḍetvā ''āmodanā pamodanā''ti vuttā.

Hāsetīti **hāso**. Pahāsetīti **pahāso,** haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. **Vittī**ti vittaṃ, dhanassetaṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanaṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā ''vittī''ti vuttā. **Tuṭṭhī**ti sabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā ''udaggo''ti vuccati, udaggassa bhāvo **odagyaṃ**.

Attano manatā **attamanatā**. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā, sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva panesā bhāvo cetasiko dhammo, tasmā ''attamanatā cittassā''ti vuttā.

Cittavicittatāya **cittaṃ**. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti **mano. Mānasa**nti mano eva, ''antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso''ti (mahāva. 33; saṃ. ni. 1.151) hi ettha pana sampayuttakadhammo ''mānaso''ti vutto.

''Kathañhi bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato;
Appattamānaso sekkho, kālaṃkayirā jane sutā''ti. (saṃ. ni. 1.159) –

Ettha arahattaṃ ''mānasa''nti vuttaṃ. Idha pana mano eva mānasaṃ, byañjanavasena hetaṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayanti cittaṃ. ''Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmī''ti (su. ni. āḷavakasuttaṃ; saṃ. ni. 1.237; 246) ettha uro ''hadaya''nti vuttaṃ. ''Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī''ti (ma. ni. 1.63) ettha cittaṃ. ''Vakkaṃ hadaya''nti (khu. pā. 3.dvatiṃsākāro; dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110) ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena ''hadaya''nti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaraṃ,** bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha – ''pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha''nti (a. ni. 1.49). Tato nikkhantattā pana akusalampi gaṅgāya nikkhantā nadī gaṅgā viya godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca ''paṇḍara''ntveva vuttaṃ.

Mano manāyatananti idha pana manoggahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti ''nayidaṃ

devāyatanaṃ viya manassa āyatanattā manāyatanaṃ, atha kho mano eva āyatanaṃ manāyatana''nti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanaṃ** veditabbaṃ. Tathā hi loke ''issarāyatanaṃ, vāsudevāyatana''ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ ''āyatana''nti vuccati. ''Suvaṇṇāyatanaṃ, rajatāyatana''ntiādīsu ākaro. Sāsane pana ''manorame āyatane, sevanti naṃ vibhaṅgamā''tiādīsu (a. ni. 5.38) samosaraṇaṭṭhānaṃ. ''Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana''ntiādīsu sañjātideso. ''Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane''tiādīsu (a. ni. 3.102; 5.23; ma. ni. 3.158) kāraṇaṃ. Idha pana sañjātidesaṭṭhena samosaraṇaṭhānaṭṭhena kāraṇaṭṭhenāti tidhāpi vaṭṭati.

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyantīti sañjātidesaṭṭhenapi etaṃ āyatanaṃ. Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osarantīti samosaraṇaṭhānaṭṭhenapi āyatanaṃ. Phassādīnaṃ pana sahajātādipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenapi āyatananti veditabbaṃ. Tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, mano eva indriyaṃ **manindriyaṃ**.

Vijānātīti **viññāṇaṃ**. Viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho**. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo. ''Mahāudakakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchatī''ti (a. ni. 4.51) ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. ''Sīlakkhandho samādhikkhandho''tiādīsu (dī. ni. 3.555) guṇaṭṭhena. ''Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandha''nti (saṃ. ni. 4.241-242) ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana ruḷhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto ''rukkhaṃ chindatī''ti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ rūḷhito ''viññāṇakkhandho''ti vuttaṃ.

Tajjā manoviññāṇadhātūti tesaṃ phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiñhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena **mano,** vijānanaṭṭhena **viññāṇaṃ,** sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā **dhātū**ti tīhi nāmehi vuttaṃ. **Sahagato**ti avijahito. **Sahajāto**ti saddhiṃ niggato. **Saṃsaṭṭho**ti saṃsaggo hutvā ṭhito. **Sampayutto**ti samaṃ pakārehi yutto. Katamehi pakārehīti? Ekuppādādīhi. Natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttāti? Āmantā. Iti hi imassa pañhassa paṭikkhepe ''nanu atthi keci dhammā kehici dhammehi sahagatā sahajātā saṃsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā''ti (kathā. 473) evaṃ ekuppādatādīnaṃ vasena sampayogattho vutto. Iti imehi ekuppādatādīhi samaṃ pakārehi yutto sampayutto. **Ekuppādo**ti ekato uppanno, na vināti attho. **Ekanirodho**ti ekato nirodho. **Ekavatthuko**ti hadayavatthuvasena ekavatthuko. **Ekārammaṇo**ti rūpādivasena ekārammaṇo.

Ettha sahagatasaddo tabbhāve, vokiṇṇe, ārammaṇe, nissaye, saṃsaṭṭheti pañcasu atthesu dissati jinavacane. ''Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandirāgasahagatā''ti (mahāva. 14; vibha. 203; ma. ni. 3.374; saṃ. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) ettha tabbhāve veditabbo, nandirāgabhūtāti attho. ''Yā, bhikkhave, vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā''ti (saṃ. ni. 5.832) ettha vokiṇṇe, antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti ayamettha attho. ''Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā samāpattīna''nti (pu. pa. 3-6) ettha ārammaṇe, rūpārammaṇānaṃ arūpārammaṇānanti attho. ''Aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī''ti (saṃ. ni. 5.238) ettha nissaye, aṭṭhikasaññaṃ nissāya aṭṭhikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. ''Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ hoti sahajātaṃ sampayutta''nti (vibha. 578) ettha saṃsaṭṭhe, saṃmissanti attho. Imasmimpi ṭhāne saṃsaṭṭhe āgato.

Sahajātasaddo ''sahajātaṃ purejātaṃ pacchājāta''nti (paṭṭha. 1.1.435) ettha viya sahajāte. Saṃsaṭṭhasaddo ''gihīhi saṃsaṭṭho''ti ca, ''evaṃ saṃsaṭṭho, bhante''ti (saṃ. ni. 3.3) cāti evamādīsu saṃsagge. ''Kise thūle vivajjetvā saṃsaṭṭhā yojitā hayā''ti (jā. 2.22.70) ettha sadise.

> ''Pucimandaparivāro, ambo te dadhivāhana;
> Mūlaṃ mūlena saṃsaṭṭhaṃ, sākhā sākhā nisevare''ti. (jā. 1.2.72) –

Ettha upacite. ''Cittasaṃsaṭṭhā dhammā''ti (dha. sa. dukamātikā 59) ettha cittasampayuttadhamme. Idha pana yo phalappadāne aviyogadhammo vinibbhogaṃ akatvā ekuppādādidhammo hutvā ''sampayutto''ti vuccati. Taṃvisayo. Atha vā ''sahagato''ti vatvā pacchato pacchato āgatasuttena viya so na hotīti dassetuṃ **''sahajāto''**ti vuttaṃ. Ekato uppannarūpārūpaṃ viya sopi na hotīti dassetuṃ **''saṃsaṭṭho''**ti vuttaṃ.

Khīrodakaṃ viya ca sopi na hotīti dassetuṃ **''sampayutto''**ti vuttaṃ. Vinibbhogaṃ kātuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena hi sahuppannā dhammā sampayuttāpi atthi khīratelaṃ viya. Tathā vippayuttāpi khīrato apanītaṃ navanītaṃ viya. Evaṃ lakkhaṇasampayutto ekuppādādilakkhaṇoyeva hotīti dassetuṃ **''ekuppādo''**tiādi vuttaṃ. Ettha ekuppādasahajātānaṃ kiṃ nānattaṃ? Uppāde antaravirahito **ekuppādo**. Khīrakālamuttassāpi dadhino mathane mathane pākaṭaṃ navanītaṃ viya purebhattapacchābhattavasena ekadivasameva jāto viya so na hotīti dassetuṃ ekakkhaṇe nibbattoti **sahajāto. Ekavatthuko**ti patiṭṭhaṭṭhena ekaparicchedena ekavatthuko, dvinnaṃ bhikkhūnaṃ ekavatthukatā viya ṭhānantaravirahito. **Ekārammaṇo**ti aniyatekārammaṇo na cakkhuviññāṇaṃ viyāti evameke vaṇṇayanti.

Maccoti mūlapadaṃ. Rūpādīsu satto laggo laggitoti **satto**. Vuttañhetaṃ ''satto sattoti, bhante, vuccati, kittāvatā nu kho, bhante, 'satto'ti vuccatīti? Rūpe kho, rādha, yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā 'satto'ti vuccatī''ti (saṃ. ni. 3.161; mahāni. 7). Sattayogena vā satto. Sugatiduggatiṃ naratīti **naro**. Manuno puttoti **mānavo**. Upakaraṇena sayaṃ posayatīti **poso**. Puṃ vuccati nirayo, taṃ galatīti **puggalo**. Jīvitindriyaṃ dhāretīti **jīvo**. Cutito jātiṃ gacchatīti **jāgu**. Jiyatīti **jantu**. Indriyena gacchatīti **indagu**. Atha vā indabhūtena kammunā gacchatīti **indagu**. ''Hindagū''tipi

pāḷi. Hindanti maraṇaṃ, taṃ gacchatīti hindagu. Manuto jātoti **manujo**. **Yaṃ sādiyatī**ti yaṃ rūpādiṃ assādiyati. Sesaṃ vuttanayameva. Ito paraṃ vuttamatthaṃ nigamento tenāha bhagavā –

''Kāmaṃ kāmayamānassa…pe… laddhā macco yadicchatī''ti;

Ito paraṃ ettakampi avatvā visesamattameva vakkhāma.

2. **Tassa ce kāmayānassā**ti tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmena vā yāyamānassa. **Chandajātassā**ti jātataṇhassa. **Jantuno**ti sattassa. **Te kāmā parihāyantī**ti te kāmā parihāyanti ce. **Sallaviddhova ruppatī**ti atha so ayomayādinā sallena viddho viya pīḷīyati. Ito paraṃ vuttaṃ vajjetvā avuttesu yaṃ yaṃ anuttānaṃ, taṃ tadeva kathayissāmi.

Cakkhupīṇanaṃ ārammaṇaṃ pāpuṇanavasena **yāyati** gacchati. Dassanīyavasena piyattaṃ ārammaṇavasena appāpetīti **niyyati**. Savanīyaṃ hutvā kaṇṇasotapīṇanaṃ ārammaṇavasena parikaḍḍhatīti **vuyhati**. Saritabbaṃ hutvā cittapīṇanaṃ ārammaṇavasena gahetvā upasaṃharīyatīti **saṃharīyati. Yathā**ti opammatthe nipāto. Hatthinā yāyati gacchatīti **hatthiyānena vā, vā**iti vikappatthe. Assena yāyati gacchatīti **assayānena vā**. Goyuttaṃ vayhādiyānaṃ goyānaṃ, tena **goyānena**. Ajayānādīsupi eseva nayo. Iṭṭhavasena jāto **sañjāto**.

Ārammaṇapiyattavasena nibbatto **abhinibbatto**. Ārammaṇamanāpabhāvena **pātubhūto**. Atha vā kāmarāgavasena jāto **sañjāto**. Kāmanandivasena nibbatto **abhinibbatto**. Kāmataṇhāvasena kāmasinehavasena kāmacchandavasena kāmapariḷāhavasena ca **pātubhūto**ti veditabbo.

Te vā kāmā parihāyantīti te vatthukāmādayo parihāyanti vigacchanti. **So vā kāmehi parihāyatī**ti eso khattiyādipuggalo vatthukāmādikāmehi parihāyati vigacchati ''pubbeva maccaṃ vijahanti bhogā, macco dhane pubbataraṃ jahātī''ti (jā. 1.5.2) evamādīsu viya. **Katha**nti kena pakārena. **Tiṭṭhantassevā**ti dharantasseva. **Te bhoge**ti te vatthukāmādayo bhoge. **Rājāno vā**ti pathabyādirājāno. **Harantī**ti gahetvā gacchanti, apaharanti vā. **Corā vā**ti sandhicchedādikā. **Aggi vā**ti dāvaggiādi. **Dahatī**ti jhāpeti bhasmaṃ karoti. **Udakaṃ vā**ti oghādiudakaṃ. **Vahatī**ti gahetvā mahāsamuddaṃ pāpeti. **Appiyā vā**ti akantā amanāpā. **Dāyādā harantī**ti dāyajjavirahitā assāmikā haranti. **Nihitaṃ vā**ti nidhānaṃ katvā ṭhapitaṃ. **Nādhigacchatī**ti na vindati na paṭilabhati, na passatīti attho. **Duppayuttā**ti visamapayogena yojitā kasivāṇijjādikammantā. **Bhijjantī**ti bhedaṃ pāpuṇanti, na pavattantīti attho. ''Bhañjanti rathaṃ ayānakā''tiādīsu (jā. 2.21.296) sambhavo veditabbo.

Kule vā kulaṅgāro uppajjatīti khattiyādikule kulajhāpako kule antimapuriso nibbattati. ''Kulaṅkaro''tipi pāḷi. **Yo te bhoge vikiratī**ti yo eso kule pacchimako te hiraññādike bhoge khepeti. **Vidhamatī**ti viyogaṃ karoti, dūre khipati. **Viddhaṃsetī**ti nāseti adassanaṃ gameti. Atha vā itthidhutto hutvā **vikirati**. Surādhutto hutvā **vidhamati**. Akkhadhutto hutvā **viddhaṃseti**. Vikirati vā uppannaṃ āyaṃ ajānanena. Vidhamati vissajjanamukhaṃ ajānanena. Viddhaṃseti ṭhapitaṭṭhāne ārakkhaṃ asaṃvidhānenāti evamādinā yojetabbaṃ.

Aniccatāyeva aṭṭhamīti vināsabhāvo eva aṭṭhamo. **Hāyantī**ti adassanaṃ yanti. **Parihāyantī**ti na puna paññāyanti. **Paridhaṃsentī**ti ṭhānato apagacchanti. **Paripatantī**ti paggharanti. **Antaradhāyantī**ti antaradhānaṃ adassanaṃ gacchanti. **Vippalujjantī**ti cuṇṇavicuṇṇā hutvā apagacchanti.

Tiṭṭhanteva te bhogeti tesaṃ dhanānaṃ ṭhitakāle ''tiṭṭhante nibbute cāpī''ti evamādīsu (vi. va. 806) viya. **So**ti so bhogasāmiko puggalo. **Cavati** devalokato. **Marati** manussalokato. **Vippalujjati** nāgasupaṇṇādilokato. Atha vā **hāyati** dhaññakoṭṭhāgāravasena. **Parihāyati** dhanakoṭṭhāgāravasena. **Paridhaṃsati** balibaddahatthiassādivasena. **Paripatati** dāsidāsavasena. **Antaradhāyati** dārābharaṇavasena. **Nassati** udakādivasenāti eke vaṇṇayanti.

Ayomayenāti kāḷalohādinibbattena. **Sallenā**ti kaṇḍena. **Aṭṭhimayenā**ti manussaṭṭhiṃ ṭhapetvā avasesena. **Dantamayenā**ti hatthidantādinā. **Visāṇamayenā**ti govisāṇādinā. **Kaṭṭhamayenā**ti veḷukaṭṭhādinā. **Viddho**ti vuttappakārasallānaṃ aññataraññatarena pahaṭo. **Ruppatī**ti vikirati, vikāraṃ āpajjati. **Kuppatī**ti calati, kopaṃ uppādeti. **Ghaṭṭīyatī**ti ghaṭṭito hoti. **Pīḷīyatī**ti pīḷito hoti, laddhappahāro **kuppati**. ''Tatiyadivase salākaṃ pavesetvā dhovanakāle **ghaṭṭīyati**. Khārappadāne **pīḷīyati**. Pahāradhovane vā **ruppati**. Tasmiṃ dukkhuppādane **kuppati**. Salākapavesane **pīḷīyati**. Khārappadāne **ghaṭṭīyatī''**ti evameke vaṇṇayanti.

Byādhitoti laddhappahāro hutvā pīḷito. **Domanassito**ti domanassappatto. **Vipariṇāmaññathābhāvā**ti pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvaṃ upanītena, antososādi **soko** ca vācāvippalāpo **paridevo** ca kāyapīḷanādi **dukkhañca** cittapīḷanādi **domanassañca** bhuso āyāso **upāyāso** ca. Ete vuttappakārā sokādayo uppajjanti samudācāraṃ gacchanti.

3. Tatiyagāthāyaṃ saṅkhepattho – yo pana ime kāme tattha chandarāgavikkhambhanena vā samucchedena vā attano pādena sappassa siraṃ viya parivajjeti, so bhikkhu sabbalokaṃ vipphāretvā ṭhitattā loke visattikāsaṅkhātaṃ taṇhaṃ sato hutvā samativattatīti.

Yoti vibhajitabbaṃ padaṃ. **Yo yādiso**tiādīni tassa vibhajanapadāni. Ettha ca yasmā **yo**ti atthapadaṃ. tañca aniyamena puggalaṃ dīpeti. Tasmā tassa atthaṃ dassento aniyamena puggaladīpakaṃ yo-saddameva āha. Tasmā ettha evamattho

veditabbo – **yo**ti yo kocīti. Yasmā yo yo koci nāma, so avassaṃ yathāliṅgayathāyuttayathāvihitayathāppakārayaṃṭhānapattayaṃdhammasamannāgatavasena ekenākārena paññāyati, tasmā taṃ tattha ñāpetuṃ taṃ bhedaṃ pakāsento **''yādiso''**tiādimāha. Tattha **yādiso**ti liṅgavasena yādiso vā tādiso vā hotu, dīgho vā rasso vā kāḷo vā odāto vā maṅguracchavi vā kiso vā thūlo vāti attho.

Yathāyuttoti yogavasena yena vā tena vā yutto hotu, navakammayutto vā uddesayutto vā vāsadhurayutto vāti attho. **Yathāvihito**ti yathāṭhapito navakammādhiṭṭhāyikādivasena. **Yathāpakāro**ti yathāpakārena patiṭṭhito padīpanāyakādivasena. **Yaṃṭhānappatto**ti yaṃ ṭhānantaraṃ patto senāpatiseṭṭhiṭṭhānādivasena. **Yaṃdhammasamannāgato**ti yena dhammena upāgato dhutaṅgādivasena.

Vikkhambhanato vāti upacārappanāsamādhīti kilesānaṃ dūrīkaraṇato vā ghaṭappahārena sevālānaṃ viya. **Samucchedato vā**ti puna appavattiṃ katvā accantato maggena kilesānaṃ ucchinnamūlato pahānavasena samucchedato vā. **Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā**tiādīni ekādasa padāni vipassanāvasena vuttāni.

Buddhānussatiṃ bhāventopītiādīni cha padāni **maraṇassatiṃ bhāventopi, upasamānussatiṃ bhāventopī**ti imāni ca upacārajjhānavasena vuttāni. **Ānāpānassatiṃ bhāventopi, kāyagatāsatiṃ bhāventopi, paṭhamaṃ jhānaṃ bhāventopī**tiādīni **nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ bhāventopī**ti pariyosānāni appanājjhānavasena vuttāni. Tattha **aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā**ti sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ aṭṭhikaṅkalaṃ upamā etesaṃ kāmānanti aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā. **Appassādaṭṭhenā**ti ''appaṃ parittaṃ sukhassādaṃ ādīnavo ettha bhiyyo''ti dassanaṭṭhena. **Passanto**ti ''yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā''ti ñāṇacakkhunā passanto. **Parivajjetī**ti dūraṅgameti. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Seyyathāpi, gahapati, kukkuro jighacchādubbalyapareto goghātakasūnaṃ paccupaṭṭhito assa, tamenaṃ dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ upasumbheyya. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, api nu kho so kukkuro amhaṃ aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ palehanto jighacchādubbalyaṃ paṭivineyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Aduñhi, bhante, aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ, yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assā''ti. ''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo'ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, yattha sabbaso lokāmisupādānā aparisesā nirujjhanti, tamevūpekkhaṃ bhāvetī''ti (ma. ni. 2.42).

Gijjhādīhi sādhāraṇā maṃsapesi upamā etesanti **maṃsapesūpamā**. Bahūnaṃ sādhāraṇaṭṭhena **bahusādhāraṇā**. Ādittaṃ tiṇukkaṃ upamā etesanti **tiṇukkūpamā. Anudahanaṭṭhenā**ti hatthādijhāpanaṭṭhena. Sādhikaporisappamāṇā vītaccikānaṃ vītadhūmānaṃ aṅgārānaṃ pūrā aṅgārakāsu upamā etesanti **aṅgārakāsūpamā. Mahāpariḷāhaṭṭhenā**ti mahantaparitāpanaṭṭhena. Ārāmarāmaṇeyyādikaṃ supinaṃ upamā etesanti **supinakūpamā. Ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhenā**ti appatvā, na upagantvā tiṭṭhanaṭṭhena. Yācitena laddhaṃ yānādibhaṇḍaṃ upamā etesanti **yācitakūpamā. Tāvakālikaṭṭhenā**ti anibandhanaṭṭhena. Sampannaphalarukkho upamā etesanti **rukkhaphalūpamā. Sambhañjanaparibhañjanaṭṭhenā**ti sākhābhañjanaṭṭhena ceva samantato bhañjitvā rukkhapātanaṭṭhena ca. Asi ca sūnā ca upamā etesanti **asisūnūpamā. Adhikuṭṭanaṭṭhenā**ti chindanaṭṭhena. Sattisūlaṃ upamā etesanti **sattisūlūpamā. Vinivijjhanaṭṭhenā**ti nipatetvā gamanaṭṭhena. Bhayajananaṭṭhena sappasiraṃ upamā etesanti **sappasirūpamā. Sappaṭibhayaṭṭhenā**ti saha abhimukhe bhayaṭṭhena. Dukkhajananaṃ aggikkhandhaṃ upamā etesanti **aggikkhandhūpamā. Mahābhitāpanaṭṭhenā**ti mahantaabhitāpakāyapīḷāuppādanaṭṭhenāti kāmaṃ parivajjetīti. Vuttañhetaṃ –

> ''Seyyathāpi, gahapati, gijjho vā kaṅko vā kulalo vā maṃsapesiṃ ādāya uḍḍīyeyya, tamenaṃ gijjhāpi kaṅkāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitaccheyyuṃ vissajjeyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sace so gijjho vā kaṅko vā kulalo vā taṃ maṃsapesiṃ na khippameva paṭinissajjeyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkha''nti ''evaṃ, bhante''. ''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'maṃsapesūpamā kāmā vuttā bhagavatā…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, puriso ādittaṃ tiṇukkaṃ ādāya paṭivātaṃ gaccheyya. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sace so puriso taṃ ādittaṃ tiṇukkaṃ na khippameva paṭinissajjeyya, tassa sā ādittā tiṇukkā hatthaṃ vā daheyya, bāhuṃ vā daheyya, aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ daheyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkha''nti? ''Evaṃ, bhante''. ''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'tiṇukkūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, aṅgārakāsu sādhikaporisā pūrā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmānaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikkūlo, tamenaṃ dve balavanto purisā nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuṃ upakaḍḍheyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi gahapati, api nu so puriso iti citi ceva kāyaṃ sannāmeyyā''ti? ''Evaṃ, bhante''. ''Taṃ kissahetu''? ''Viditañhi, bhante, tassa purisassa 'imañca ahaṃ aṅgārakāsuṃ papatissāmi, tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchissāmi maraṇamattaṃ vā dukkha'''nti. ''Evameva kho gahapati ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā bhagavatā…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, puriso supinakaṃ passeyya ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇirāmaṇeyyakaṃ, so paṭibuddho na kiñci paṭipasseyya. Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'supinakūpamā kāmā vuttā bhagavatā…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, puriso yācitakaṃ bhogaṃ yācitvā yānaṃ vā

poriseyyaṃ pavaramaṇikuṇḍalaṃ. So tehi yācitakehi bhogehi purakkhato parivuto antarāpaṇaṃ paṭipajjeyya. Tamenaṃ jano disvā evaṃ vadeyya 'bhogī vata bho puriso, evaṃ kira bho bhogino bhogāni bhuñjantī'ti. Tamenaṃ sāmikā yattha yattheva tāni passeyyuṃ, tattha tattheva tāni hareyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, alaṃ nu kho tassa purisassa aññathattāyā''ti? ''Evaṃ, bhante''. ''Taṃ kissahetu''? ''Sāmino hi, bhante, tāni harantī''ti. ''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'yācitakūpamā kāmā vuttā bhagavatā…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti. Seyyathāpi, gahapati, gāmassa vā nigamassa vā avidūre tibbo vanasaṇḍo, tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca. Na cassu kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni. Atha puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno. So taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa 'ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, jānāmi kho panāhaṃ rukkhaṃ āropituṃ. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyya'nti? So taṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyya, ucchaṅgañca pūreyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno tiṇhaṃ kuṭhāriṃ ādāya. So taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa 'ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni, na kho panāhaṃ jānāmi rukkhaṃ ārohituṃ. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ mūlato chetvā yāvadatthañca khādeyyaṃ, ucchaṅgañca pūreyya'nti. So taṃ rukkhaṃ mūlatova chindeyya. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, amuko so puriso paṭhamaṃ rukkhaṃ ārūḷho, sace so na khippameva oroheyya, tassa so rukkho papatanto hatthaṃ vā bhañjeyya pādaṃ vā bhañjeyya aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhañjeyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkha''nti? ''Evaṃ, bhante''. ''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati 'rukkhaphalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo'ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā. Yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti. Tamevūpekkhaṃ bhāvetī''ti (ma. ni. 2.43-48).

Evaṃ aṭṭhikaṅkalādikaaggikkhandhūpamapariyosānato vipassanaṃ dassetvā idāni upacārasamādhiṃ dassento **''buddhānussatiṃ bhāvento''**tiādimāha.

Tattha punappunaṃ uppajjanato sati eva anussati. Pavattitabbaṭṭhānamhiyeva ca pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati. Buddhaṃ ārabbha uppannā anussati buddhānussati. Arahatādibuddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ, taṃ **buddhānussatiṃ. Bhāvento**ti vaḍḍhento byūhento. Dhammaṃ ārabbha uppannā anussati **dhammānussati,** svākkhātatādidhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Saṅghaṃ ārabbha uppannā anussati **saṅghānussati,** suppaṭipannatādisaṅghaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sīlaṃ ārabbha uppannā anussati **sīlānussati,** attano akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cāgaṃ ārabbha uppannā anussati **cāgānussati,** attano muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Devatā ārabbha uppannā anussati **devatānussati,** devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ānāpāne ārabbha uppannā sati **ānāpānassati,** ānāpānanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Maraṇaṃ ārabbha uppannā sati **maraṇassati,** ekabhavapariyāpannajīvitindriyupacchedasaṅkhātamaraṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ.

Kucchitānaṃ kesādīnaṃ paṭikkūlānaṃ āyattā ākarattā kāyoti saṅkhaṃ gate sarīre gatā pavattā sati **kāyagatāsati,** tādisaṃ vā kāyaṃ gatā sati ''kāyagatasatī''ti vattabbe rassaṃ akatvā ''kāyagatāsatī''ti vuttaṃ. Kesādikesu kāyakoṭṭhāsesu paṭikkūlanimittārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Upasamaṃ ārabbha uppannā anussati. **Upasamānussati,** sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ.

Vitakkavicārapītisukhacittekaggatāsampayuttaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvento. Pītisukhacittekaggatāsampayuttaṃ dutiyajjhānaṃ bhāvento. Sukhacittekaggatāsampayuttaṃ tatiyajjhānaṃ bhāvento. Upekkhācittekaggatāsampayuttaṃ catutthajjhānaṃ bhāvento…pe… nevasaññānāsaññāyatanaṃ bhāventopi kāme parivajjetīti.

Vikkhambhanappahānaṃ dassetvā idāni samucchedena kāmānaṃ pahānaṃ dassetuṃ **''sotāpattimaggaṃ bhāventopī''**tiādimāha. Tattha maggasotassa āpajjanaṃ sotāpatti, sotāpattiyā maggo sotāpattimaggo. **Apāyagamanīye kāme**ti yehi apāyaṃ gacchanti, te apāyagamanīye kāme samucchedato sotāpattimaggaṃ bhāvento parivajjeti. Paṭisandhivasena sakiṃyeva imaṃ lokaṃ āgacchatīti sakadāgāmī, tassa maggo sakadāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. **Oḷārike**ti pariḷāhappatte. Paṭisandhivaseneva kāmabhavaṃ nāgacchatīti anāgāmī, tassa maggo anāgāmimaggo. Taṃ maggaṃ bhāvento. **Anusahagate**ti sukhumabhāvappatte. Kilesehi ārakattā, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā, paccayādīnaṃ arahattā ca arahaṃ, arahato bhāvo arahattaṃ. Kiṃ taṃ? Arahattaphalaṃ. Arahattassa maggo arahattamaggo. Taṃ arahattamaggaṃ bhāvento. **Sabbena sabba**nti sabbenākārena sabbaṃ. **Sabbathā sabba**nti sabbappakārena sabbaṃ. **Asesaṃ nissesa**nti niravasesaṃ gandhamattampi aṭṭhapetvā. Atha vā **sabbena sabbaṃ** mūlavasena. **Sabbathā sabbaṃ** ākāranippadesavasena. **Asesaṃ nissesaṃ** bhāvanānippadesavasena. Tathā purimena duccaritābhāvena. Dutiyena pariyuṭṭhānābhāvena. Tatiyena anusayābhāvena evameke vaṇṇayanti.

Sappo vuccati ahīti yo koci saranto gacchati. **Kenaṭṭhenā**ti kena atthena. **Saṃsappanto gacchatī**ti yasmā sammā saṃsaranto gacchatīti **sappo. Bhujanto**ti vaṅkavaṅko hutvā. **Pannasiro**ti nipannasīso hutvā. **Sirena supatī**ti sīsaṃ bhogantare katvā supanabhāvena sirasā supatīti **sarīsapo**. Bile sayatīti **bilāsayo**. ''Bilasayo''tipi pāḷi, taṃ sundaraṃ. Guhāyaṃ setīti **guhāsayo. Dāṭhā tassa āvudho**ti tassa sappassa duve dāṭhā paharaṇasatthasaṅkhāto āvudho. **Visaṃ tassa ghora**nti tassa

sappassa byāpakasaṅkhātaṃ visaṃ dāruṇaṃ kakkhaḷaṃ. **Jivhā tassa duvidhā**ti tassa sappassa dvedhā jivhā. **Dvīhi jivhāhi rasaṃ sāyatī**ti duvidhāhi jivhāhi rasaṃ jānāti assādaṃ vindati sādiyatīti. Jīvituṃ kāmayatīti **jīvitukāmo**. Amarituṃ kāmayatīti **amaritukāmo**. Sukhaṃ kāmayatīti **sukhakāmo. Dukkhappaṭikkūlo**ti dukkhaṃ anicchamāno. **Pādenā**ti attano pādena. **Sappasira**nti sappassa sīsaṃ. **Vajjeyyā**ti dūrato vajjeyya. **Vivajjeyyā**ti tassa pamāṇena. **Parivajjeyyā**ti samantato. **Abhinivajjeyyā**ti catutthappamāṇena. Atha vā purimena sīsato. Dutiyatatiyena dvīhi passehi. Catutthena pacchato. ''Kāme pana appattassa pariyesanamūladukkhavatthubhāvena **vajjeyya**. Pattassa ārakkhamūladukkhavatthubhāvena **vivajjeyya**. Aññāṇapariḷāhadukkhavatthubhāvena **parivajjeyya**. Vināsamukhe piyavippayogadukkhavatthubhāvena **abhinivajjeyyā''**ti evameke vaṇṇayanti.

Rañjanavasena **rāgo**. Balavarañjanaṭṭhena **sārāgo**. Visaye sattānaṃ anu anu nayanato **anunayo**. Anurujjhatīti **anurodho,** kāmetīti attho. Yattha katthaci bhave sattā etāya nandantīti **nandī,** sayaṃ vā nandatīti **nandī**. Nandī ca sā rañjanaṭṭhena rāgo cāti **nandirāgo**. Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakiṃ uppannā taṇhā nandī, punappunaṃ uppajjamānā nandirāgoti vuccati. **Cittassa sārāgo**ti yo heṭṭhā ''balavarañjanaṭṭhena sārāgo''ti vutto, so na sattassa, cittasseva sārāgoti attho.

Icchanti etāya ārammaṇānīti **icchā**. Bahalakilesabhāvena mucchanti etāya pāṇinoti **mucchā**. Gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena **ajjhosānaṃ**. Iminā sattā gijjhanti gedhaṃ āpajjantīti **gedho**. Bahalaṭṭhena vā **gedho**. ''Gedhaṃ vā pana pavanasaṇḍa''nti hi bahalaṭṭheneva vuttaṃ. Anantarapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ, sabbatobhāgena vā gedhoti **paligedho**. Sajjanti etenāti **saṅgo**. Lagganaṭṭhena vā **saṅgo**. Osīdanaṭṭhena **paṅko**. Ākaḍḍhanavasena **ejā**. ''Ejā imaṃ purisaṃ parikaḍḍhati tassa tasseva bhavassa abhinibbattiyā''ti hi vuttaṃ. Vañcanaṭṭhena **māyā**. Vaṭṭasmiṃ sattānaṃ jananaṭṭhena **janikā**. ''Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvatī''ti (saṃ. ni. 1.55) hi vuttaṃ. Vaṭṭasmiṃ satte dukkhena saṃyojayamānā janetīti **sañjananī**. Ghaṭanaṭṭhena **sibbinī**. Ayañhi vaṭṭasmiṃ satte cutipaṭisandhivasena sibbati ghaṭeti tunnakāro viya pilotikāya pilotikaṃ, tasmā ''ghaṭanaṭṭhena sibbinī''ti vuttā. Anekappakāraṃ visayajālaṃ taṇhāvipphanditanivesasaṅkhātaṃ vā jālamassā atthīti **jālinī**.

Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti **saritā**. Allaṭṭhena vā **saritā**. Vuttañhetaṃ ''saritāni sinehitāni ca somanassāni bhavanti jantuno''ti (dha. pa. 341). Allāni ceva siniddhāni cāti ayañhettha attho. Anayabyasanāpādanaṭṭhena kummānubandhasuttakaṃ viyāti **suttaṃ**. Vuttañhetaṃ ''suttanti kho, bhikkhave, nandirāgassetaṃ adhivacana''nti (saṃ. ni. 2.159). Rūpādīsu vitthataṭṭhena **visatā**. Tassa tassa paṭilābhatthāya satte āyūhāpetīti **āyūhinī**. Ukkaṇṭhituṃ apadānato sahāyaṭṭhena **dutiyā**. Ayañhi sattānaṃ vaṭṭasmiṃ ukkaṇṭhituṃ na deti, gatagataṭṭhāne piyasahāyo viya abhiramāpeti. Teneva vuttaṃ –

> ''Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasaṃsaraṃ;
> Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsāraṃ nātivattatī''ti. (itivu. 15; a. ni. 4.9; mahāni. 191; cūḷani. pāyāyanānugītigāthāniddesa 107);

Paṇidhānakavasena **paṇidhi. Bhavanettī**ti bhavarajju. Etāya hi sattā rajjuyā gīvāyaṃ baddhā goṇā viya icchiticchitaṭṭhānaṃ niyyanti. Taṃ taṃ ārammaṇaṃ vanati bhajati allīyatīti **vanaṃ,** vanati yācatīti vā **vanaṃ. Vanatho**ti byañjanena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Anatthadukkhānaṃ vā samuṭṭhāpanaṭṭhena gahanaṭṭhena ca vanaṃ viyāti **vanaṃ**. Balavataṇhāyetaṃ nāmaṃ. Gahanataraṭṭhena pana tato balavatarā **vanatho** nāma. Tena vuttaṃ –

> ''Vanaṃ chindatha mā rukkhaṃ, vanato jāyate bhayaṃ;
> Chetvā vanañca vanathañca, nibbanā hotha bhikkhavo''ti. (dha. pa. 283);

Santhavanavasena **santhavo,** saṃsaggoti attho. So duvidho – taṇhāsanthavo mittasanthavo ca. Tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto. Sinehavasena **sneho**. Ālayakaraṇavasena kampamānā apekkhatīti **apekkhā**. Vuttampi cetaṃ ''imāni te deva caturāsīti nagarasahassāni kusāvatīrājadhānippamukhāni, ettha deva chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohī''ti (dī. ni. 2.266). Ālayaṃ karohīti ayañhettha attho. Pāṭiyekke pāṭiyekke ārammaṇe bandhatīti **paṭibandhu,** ñātakaṭṭhena vā pāṭiyekko bandhūtipi **paṭibandhu**. Niccasannissitaṭṭhenapi sattānaṃ taṇhāsamo bandhu nāma natthi. Ārammaṇānaṃ asanato **āsā**. Ajjhottharaṇato ceva tittiṃ anugantvāva paribhuñjanato cāti attho. Āsīsanavasena **āsīsanā**. Āsīsitassa bhāvo **āsīsitattaṃ**.

Idāni tassā pavattiṭṭhānaṃ dassetuṃ **''rūpāsā''**tiādi vuttaṃ. Tattha āsīsanavasena āsāti āsāya atthaṃ gahetvā rūpe āsā **rūpāsā**. Evaṃ navapi padāni veditabbāni. Ettha ca purimāni pañca pañcakāmaguṇavasena vuttāni, parikkhāralobhavasena chaṭṭhaṃ. Taṃ visesato pabbajitānaṃ, tato parāni tīṇi atittiyavatthuvasena gahaṭṭhānaṃ. Na hi tesaṃ dhanaputtajīvitehi aññaṃ piyataraṃ atthi. ''Idaṃ mayhaṃ, idaṃ mayha''nti vā ''asukena me idaṃ dinnaṃ, idaṃ dinna''nti vā evaṃ satte jappāpetīti **jappā**. Parato dve padāni upasaggena vaḍḍhitāni, tato paraṃ aññenākārena vibhajituṃ āraddhattā puna ''jappā''ti vuttaṃ. Jappanākāro **jappanā**. Jappitassa bhāvo **jappitattaṃ**. Punappunaṃ visaye lumpati ākaḍḍhatīti lolupo, lolupassa bhāvo **loluppaṃ**. Loluppanākāro **loluppāyanā**. Loluppasamaṅgino bhāvo **loluppāyitattaṃ**.

Pucchañjikatāti yāya taṇhāya lābhaṭṭhānesu pucchaṃ cālayamānā sunakhā viya kampamānā vicaranti, taṃ tassā kampanataṇhāya nāmaṃ. Sādhu manāpamanāpe visaye kāmetīti sādhukāmo, tassa bhāvo **sādhukamyatā**. Mātāmātucchātiādike ayuttaṭṭhāne rāgoti **adhammarāgo**. Yuttaṭṭhānepi balavā hutvā uppanno lobho **visamalobho**. ''Rāgo visama''ntiādivacanato (vibha. 924) vā yuttaṭṭhāne vā ayuttaṭṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammaṭṭhena adhammarāgo. Visamaṭṭhena visamalobhoti veditabbo. Ārammaṇānaṃ nikāmanavasena **nikanti**. Nikāmanākāro **nikāmanā**. Patthayanavasena

patthanā. Pihāyanavasena **pihanā**. Suṭṭhu patthanā **sampatthanā**. Pañcasu kāmaguṇesu taṇhā **kāmataṇhā**. Rūpārūpabhavesu taṇhā **bhavataṇhā**. Ucchedasaṅkhāte vibhave taṇhā **vibhavataṇhā**. Suddhe rūpabhavasmiṃyeva taṇhā **rūpataṇhā**. Arūpabhave taṇhā **arūpataṇhā**. Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo, nirodhe taṇhā **nirodhataṇhā**. Rūpe taṇhā **rūpataṇhā**. Sadde taṇhā **saddataṇhā. Gandhataṇhā**dīsupi eseva nayo. **Oghā**dayo vuttatthāva.

Kusaladhamme āvaratīti **āvaraṇaṃ**. Chādanavasena **chadanaṃ**. Satte vaṭṭasmiṃ bandhatīti **bandhanaṃ**. Cittaṃ upahantvā kilissati saṃkiliṭṭhaṃ karotīti **upakkileso**. Thāmagataṭṭhena anu anu setīti **anusayo**. Uppajjamānaṃ cittaṃ pariyuṭṭhātīti **pariyuṭṭhānaṃ,** uppajjituṃ apadānena kusalavāraṃ gaṇhātīti attho. ‘‘Corā magge pariyuṭṭhiṃsu, dhuttā magge pariyuṭṭhiṃsū’’tiādīsu (cūḷava. 430) hi maggaṃ gaṇhiṃsūti attho. Evamidhāpi gahaṇaṭṭhena pariyuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Paliveṭhanaṭṭhena latā viyāti **latā**. ‘‘Latā uppajja tiṭṭhatī’’ti (dha. pa. 340) āgataṭṭhānepi ayaṃ taṇhā latāti vuttā. Vividhāni vatthūni icchatīti **vevicchaṃ**. Vaṭṭadukkhassa mūlanti **dukkhamūlaṃ**. Tasseva dukkhassa nidānanti **dukkhanidānaṃ**. Taṃ dukkhaṃ ito pabhavatīti **dukkhappabhavo**. Bandhanaṭṭhena pāso viyāti pāso, mārassa pāso **mārapāso**. Duruggilanaṭṭhena baḷisaṃ viyāti baḷisaṃ, mārassa baḷisaṃ **mārabaḷisaṃ**. Taṇhābhibhūtā mārassa visayaṃ nātikkamanti, tesaṃ upari māro vasaṃ vattetīti iminā pariyāyena mārassa visayoti **māravisayo**. Sandanaṭṭhena taṇhāva nadī **taṇhānadī**. Ajjhottharaṇaṭṭhena taṇhāva jālaṃ **taṇhājālaṃ**. Yathā sunakhā gaddūlabaddhā yadicchakaṃ niyyanti, evaṃ taṇhābaddhā sattāti daḷhabandhanaṭṭhena gaddūlaṃ viyāti gaddūlaṃ, taṇhāva gaddūlaṃ **taṇhāgaddūlaṃ**. Duppūraṇaṭṭhena taṇhāva samuddo **taṇhāsamuddo**. Abhijjhāyanaṭṭhena **abhijjhā**. Lubbhanti etena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Sampayuttakānaṃ **akusalānaṃ** patiṭṭhaṭṭhena **mūlaṃ**.

Visattikātīti visattikā iti. **Kenaṭṭhenā**ti kena sabhāvena. **Visatā**ti vitthaṭā rūpādīsu. **Visālā**ti vipulā. **Visaṭā**ti tebhūmakabyāpakavasena visaṭā. Purimavacanameva takārassa ṭakāraṃ katvā byañjanavibhāgaṃ katvā vuttaṃ. **Visakkatī**ti parisappati sahati vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahati. Osakkanaṃ vipphandanaṃ vā ‘‘visakkana’’ntipi vadanti. ‘‘Kusalākusalānaṃ patī’’ti keci vaṇṇayanti. **Visaṃharatī**ti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passantī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṅkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahatīti attho. **Visaṃvādikā**ti aniccādiṃ niccādito gaṇhantī visaṃvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā**, visaṃ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Yāya taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā ‘‘visaparibhogā’’ti vuttā. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā.

Tassā visayaṃ dassetukāmo **‘‘visālā vā pana sā taṇhā rūpe’’**tiādimāha. Tattha **visālā vā panā**ti mahantī eva taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, rūpādayo pañca pañcakāmaguṇikarāgavasena vuttā. **Kule gaṇe**tiādīni ekādasa padāni loluppādavasena vuttāni. Kāmadhātuttiko kammavaṭṭavasena vibhatto, kāmabhavattiko vipākavaṭṭavasena vibhatto, saññābhavattiko saññāvasena vibhatto, ekavokārabhavattiko khandhavasena vibhatto. Atītattiko kālavasena, diṭṭhacatukko ārammaṇavasena, apāyattiko okāsavasena, khandhattiko nissattanijjīvavasena vibhattoti ñātabbaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepena atthadīpanā vibhāvanā ca –

‘‘Tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, ayaṃ vuccati kāmadhātu’’ (dha. sa. 1287).

‘‘Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā, ayaṃ vuccati rūpadhātu’’ (dha. sa. 1289).

‘‘Tattha katamā arūpadhātu? Heṭṭhato ākāsānañcāyatanupage deve pariyantaṃ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanupage deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā, ayaṃ vuccati arūpadhātū’’ti (dha. sa. 1291). Aṭṭhakathāyaṃ pana **‘‘kāmadhātū**ti kāmabhavo, pañcakkhandhā labbhanti. **Rūpadhātū**ti rūpabhavo, pañcakkhandhā labbhanti. **Arūpadhātū**ti arūpabhavo, cattāro khandhā labbhantī’’ti vuttaṃ.

Atha vā kāmarāgasaṅkhātena kāmena yuttā dhātu **kāmadhātu,** kāmasaṅkhātā vā dhātu **kāmadhātu**. Kāmaṃ pahāya rūpena yuttā dhātu **rūpadhātu,** rūpasaṅkhātā vā dhātu **rūpadhātu**. Kāmañca rūpañca pahāya arūpena yuttā dhātu **arūpadhātu,** arūpasaṅkhātā vā dhātu **arūpadhātu**. Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā. Bhavantīti hi bhavāti vuccanti. Saññāya yutto bhavo, saññāvataṃ vā bhavo, saññā vā ettha bhave atthīti **saññābhavo**. So kāmabhavo ca asaññābhavamutto rūpabhavo ca nevasaññānāsaññābhavamutto arūpabhavo ca hoti.

Na saññābhavo **asaññābhavo,** so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattena sabbhāvato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **nevasaññānāsaññābhavo**. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññānāsaññā asmiṃ bhaveti **nevasaññānāsaññābhavo,** so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, eko vā vokāro, assa bhavassāti **ekavokārabhavo,** so asaññābhavova. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, cattāro vā vokārā assa bhavassāti **catuvokārabhavo,** so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañca vā vokārā assa bhavassāti **pañcavokārabhavo,** so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. Atītattiko heṭṭhā vuttanayova. **Diṭṭha**nti

catusamuṭṭhānikaṃ rūpārammaṇaṃ. **Suta**nti dvisamuṭṭhānikaṃ saddārammaṇaṃ. **Muta**nti phusitvā gahetabbāni catusamuṭṭhānikāni gandharasaphoṭṭhabbārammaṇāni. **Viññātabbaṃ** nāma manasā jānitabbaṃ dhammārammaṇaṃ. Tesu diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu. **Visaṭā vitthatā**ti mahantā patthaṭā.

Apāyaloketi vaḍḍhisaṅkhātassa ayassa abhāvena apāyo, tasmiṃ apāyaloke. **Khandhaloke**ti rāsaṭṭhena rūpādayo pañcakkhandhā eva loko. **Dhātuloke**ti suññataṭṭhena cakkhudhātuādayo aṭṭhārasa dhātuyo eva loko. **Āyatanaloke**ti āyatanādīhi kāraṇehi dvādasāyatanāni eva loko. Sabbepi lujjanapalujjanaṭṭhena loko, vuttappakāre loke visaṭā vitthaṭāti visattikā. **Sato**ti saratīti sato, puggalena sati vuttā.

Tattha saraṇalakkhaṇā **sati**. Saranti tāya, sayaṃ vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati. Sā panesā apilāpanalakkhaṇā, asammosanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe daḷhapatiṭṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādīnaṃ rakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

Tassā pavattiṭṭhānaṃ dassento **''kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ bhāvento sato''**tiādinā nayena catubbidhaṃ satipaṭṭhānamāha. Tattha **kāye**ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya ''kāyo''ti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. **Āyo**ti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho – āyanti tatoti āyo. Ke āyantīti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti **kāyo**.

Kāyānupassanāti kāyassa anupassanā, kāyaṃ vā anupassanā, **''kāye''**ti ca vatvāpi puna **''kāyānupassanā''**ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādidassanatthaṃ katanti veditabbaṃ.

Tena na kāye vedanānupassanā cittadhammānupassanā vā, atha kho kāyānupassanāyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti, tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassanā, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassanā. Yopi cettha kesalomādiko bhūtupādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtupādāyavinimuttaekadhammānupassanā, atha kho rathasambhārānupassakassa viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassanā, nagarāvayavānupassakassa viya kesalomādisamūhānupassanā, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibhujanakassa viya rittamuṭṭhiviniveṭhakassa viya ca bhūtupādāyasamūhānupassanāyevāti samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassentena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā –

> ''Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
> Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccatī''ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106);

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassanāyeva, na aññadhammānupassanā. Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassanā hoti, na evaṃ aniccadukkhānattāsubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukhattasubhabhāvānupassanā, atha kho kāyānupassanā aniccadukkhānattāsubhākārasamūhānupassanāyevāti vuttaṃ hoti.

Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne ''idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā…pe… so satova assasatī''tiādinā (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107) nayena assāsapassāsādicuṇṇikajātaaṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca paṭisambhidāyaṃ satipaṭṭhānakathāyaṃ ''idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati. Āpokāyaṃ. Tejokāyaṃ. Vāyokāyaṃ. Kesakāyaṃ. Lomakāyaṃ. Chavikāyaṃ. Cammakāyaṃ. Maṃsakāyaṃ. Ruhirakāyaṃ. Nhārukāyaṃ. Aṭṭhikāyaṃ. Aṭṭhimiñjakāya''nti kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassanāti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ''aha''nti vā ''mama''nti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci anupassanato tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādisamūhasaṅkhātakāyānupassanāti evamattho daṭṭhabbo. Api ca ''imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato''tiādinā (paṭi. ma. 3.35) anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassanāti evampi attho daṭṭhabbo. Ayaṃ pana catusatipaṭṭhānasādhāraṇo attho.

Satipaṭṭhānanti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi. ''Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desissāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha… pe… ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo''tiādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocaro ''satipaṭṭhāna''nti vuccati. Tathā ''kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati cā''tiādīsupi (paṭi. ma. 3.35). Tassattho – patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ,** padhānaṭṭhānanti vā paṭṭhānaṃ, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, hatthiṭṭhānaassaṭṭhānādīni viya.

''Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahatī''ti (ma. ni. 3.304, 311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā ''satipaṭṭhāna''nti vuttā. Tassattho – paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ,

pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. ‘‘Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī’’tiādīsu (ma. ni. 3.147) pana satiyeva ‘‘satipaṭṭhāna’’nti vuccati. Tassattho – patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānanti satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetaṃ. Taṃ satipaṭṭhānaṃ. **Bhāvento**ti vaḍḍhento. Ettha ca yaṃ tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā ‘‘satipaṭṭhāna’’nti vuttaṃ, taṃ iminā suttena gahetabbaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

‘‘Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahatī’’ti (ma. ni. 3.304, 311) iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya ‘‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthu sāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo…pe… marahati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā…pe… idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti…pe… vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti…pe… na ca vokkamma satthu sāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ca attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatā ca attamanatā ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ…pe….

‘‘Puna caparaṃ…pe… idaṃ vo sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti…pe… vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiya’’nti (dī. ni. 3.311).

Evaṃ paṭighānunayehi anavassutatā niccaṃ upaṭṭhitasatitāya tadubhayaṃ vītivattatā ‘‘satipaṭṭhāna’’nti vuttā. Buddhānameva kira niccaṃ upaṭṭhitasatitā hoti, na paccekabuddhādīnanti.

Vedanāsu vedanānupassanātiādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva yathāyogaṃ yojetvā veditabbaṃ. Ayampi sādhāraṇattho. Sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu visuṃ visuṃ aniccādito ekekavedanānupassanā. Sarāgādike soḷasappabhede citte visuṃ visuṃ aniccādito ekekacittānupassanā. Kāyavedanācittāni ṭhapetvā sesatebhūmakadhammesu visuṃ visuṃ aniccādito ekekadhammānupassanā satipaṭṭhānasuttante vuttanayena nīvaraṇādidhammānupassanāti. Ettha ca kāyeti ekavacanaṃ, sarīrassa ekattā. Citteti ekavacanaṃ, cittassa sabhāvabhedābhāvato jātiggahaṇena katanti veditabbaṃ. Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathānupassanto vedanāsu vedanānupassanā, citte cittānupassanā, dhammesu dhammānupassanāti veditabbā. Kathaṃ vedanā anupassitabbā? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā aniccato anupassitabbā. Yathāha –

‘‘Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;
Sa ve sammaddaso bhikkhu, parijānāti vedanā’’ti. (saṃ. ni. 4.253);

Sabbā eva cetā dukkhatopi anupassitabbā. Vuttañhetaṃ ‘‘yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmī’’ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha ‘‘sukhā vedanā ṭhitisukhā, vipariṇāmadukkhā. Dukkhā vedanā ṭhitidukkhā, vipariṇāmasukhā. Adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā, aññāṇadukkhā’’ti (ma. ni. 1.465). Api ca aniccādisattavipassanāvasenāpi anupassitabbā. Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādisattānupassanānaṃ sarāgādisoḷasabhedānañca vasena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ santāsantādīnañca vasena anupassitabbā.

Ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena dhamme pariggaṇhāti, lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhantīti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma.

Vedanaṃ pariggaṇhitvā cittaṃ pariggaṇhitvā dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma, evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati, kāye pana ‘‘subha’’nti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya ‘‘sukha’’nti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte ‘‘nicca’’nti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu ‘‘attā’’ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhakaṭṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ ‘‘lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhantī’’ti.

Puna upakāravasena ca aparihīnavasena ca guṇavasena ca apare tayo catukkā vuttā. Tattha **asatiparivajjanāyā**ti na sati

asati, sati ettha natthīti vā asati, muṭṭhassatiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Parivajjanāyā**ti samantato vajjanena. Bhattanikkhittakākasadise hi muṭṭhasatipuggale parivajjanena upaṭṭhitasatipuggalasevanena ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca sati uppajjati. **Satikaraṇīyānaṃ dhammāna**nti satiyā kātabbānaṃ dhammānaṃ. **Katattā**ti katabhāvena. Catunnaṃ maggānaṃ katattā, bhāvitattāti attho. **Satiparibandhānaṃ dhammānaṃ hatattā**ti kāmacchandādīnaṃ nāsitabhāvena. **Satinimittānaṃ dhammānaṃ asammuṭṭhattā**ti satiyā kāraṇānaṃ kāyādiārammaṇānaṃ anaṭṭhabhāvena.

Satiyā samannāgatattāti satiyā sammā āgatattā aparihīnattā ca. **Vasitattā**ti vasibhāvappattena. **Pāguññatāyā**ti paguṇabhāvena. **Apaccorohaṇatāyā**ti anivattanabhāvena apaccosakkanabhāvena.

Sattattāti sabhāvena vijjamānattā. **Santattā**ti nibbutasabhāvattā. **Samitattā**ti kilesānaṃ vūpasamitabhāvattā. **Santadhammasamannāgatattā**ti sappurisadhammehi aparihīnattā. Buddhānussatiādayo heṭṭhā vuttanayā eva. Saraṇakavasena sati, idaṃ satiyā sabhāvapadaṃ. Punappunaṃ saraṇato anussaraṇavasena **anussati**. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena **paṭissati**. Upasaggavasena vā vaḍḍhitamattameva. Saraṇākāro **saraṇatā**. Yasmā pana saraṇatāti tiṇṇaṃ saraṇānampi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetuṃ puna satiggahaṇaṃ kataṃ. Satisaṅkhātā saraṇatāti ayañhettha attho. Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato **dhāraṇatā**. Anupavisanasaṅkhātena ogāhanaṭṭhena apilāpanabhāvo **apilāpanatā**. Yathā hi udake lābukaṭāhādīni palavanti, na anupavisanti, na tathā ārammaṇe sati. Ārammaṇañhi esā anupavisati, tasmā ''apilāpanatā''ti vuttā. Cirakatacirabhāsitānaṃ na sammussanabhāvato **asammussanatā**. Upaṭṭhānalakkhaṇe jotanalakkhaṇe ca indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, satisaṅkhātaṃ indriyaṃ **satindriyaṃ**. Pamāde na kampatīti **satibalaṃ**. Yāthāvasati niyyānasati kusalasatīti **sammāsati**. Bujjhanakassa aṅgoti bojjhaṅgo, pasaṭṭho sundaro vā bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**.

Ekāyanamaggoti ekamaggo, ayaṃ maggo na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchatīti attho. Ekassa ayano ekāyano. Ekassāti seṭṭhassa. Sabbasattānaṃ seṭṭhova bhagavā, tasmā ''bhagavato''ti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha ''so hi brāhmaṇa bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā''tiādi (saṃ. ni. 1.215; paṭi. ma. 3.5; ma. ni. 3.79). Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayano ekāyano. Imasmiṃyeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha ''imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī''ti (dī. ni. 2.214). Desanābhedoyeva heso, atthato pana ekova. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanānayena pavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā sahampati –

''Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha''nti. (saṃ. ni. 5.384, 409);

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānaṃ gamanaṭṭhena, nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca. **Upeto**ti āsannaṃ gato. **Samupeto**ti tato āsannataraṃ gato. Ubhayenapi satiyā aparihīnoti attho. **Upagato**ti upagantvā ṭhito. **Samupagato**ti sampayutto hutvā ṭhito. ''Upāgato samupāgato''tipi pāḷi. Ubhayenāpi satisamīpaṃ āgatoti attho. **Upapanno**ti aviyogāpanno. **Samupapanno**ti paripuṇṇo. **Samannāgato**ti avikalo vijjamāno. ''Upeto samupetoti dvīhi padehi pavattaṃ kathitaṃ. Upagato samupagatoti dvīhi padehi paṭivedho. Upapanno samupapanno samannāgatoti tīhi padehi paṭilābho kathito''ti evameke vaṇṇayanti.

Loke vā sā visattikāti yā esā anekappakārena vuttā visattikā, sā khandhaloke eva, na aññatra khandhehi pavattatīti attho. **Loke vā taṃ visattika**nti khandhaloke eva pavattaṃ etaṃ visattikasaṅkhātaṃ taṇhaṃ. **Tarati** kāme parivajjento. **Uttarati** kilese pajahanto. **Patarati** tesaṃ patiṭṭhāhetuṃ chindanto. **Samatikkamati** saṃsāraṃ atikkamanto. **Vītivattati** paṭisandhiabhabbuppattikaṃ karonto. Atha vā **tarati uttarati** kāyānupassanena. **Patarati** vedanānupassanena. **Samatikkamati** cittānupassanena. Atha vā **tarati** sīlena. **Uttarati** samādhinā. **Patarati** vipassanāya. **Samatikkamati** maggena. **Vītivattati** phalenāti evamādinā yojetabbaṃ.

4. Catutthagāthāya ayaṃ saṅkhepattho – yo ekaṃ sālikhettādikhettaṃ vā gharavatthādivatthuṃ vā kahāpaṇasaṅkhātaṃ hiraññaṃ vā goassādibhedaṃ gavāssaṃ vā antojātādidāse vā bhatakādikammakare vā itthisaññitā thiyo vā ñātibandhavādibandhū vā aññe vā manāpiyarūpādike puthukāme anugijjhatīti. **Sālikkhetta**nti yattha sāliyo viruhanti. **Vīhikkhettā**dīsupi eseva nayo. **Vīhī**ti avasesavīhayo. Modayatīti **muggo. Gharavatthu**nti gharapatiṭṭhāpanatthaṃ katākatabhūmibhāgo. Koṭṭhakavatthādīsupi eseva nayo. **Koṭṭhako**ti dvārakoṭṭhādi. **Pure**ti gharassa purato. **Pacchā**ti gharassa pacchato. Ettha ārāmenti cittaṃ tosentīti **ārāmo,** pupphenapi phalenapi chāyāyapi dakenapi ramantīti attho.

Pasukādayoti eḷakādayo. **Antojātako**ti antogharadāsiyā kucchimhi jāto. **Dhanakkītako**ti dhanena kīṇitvā parivattetvā gahito. **Sāmaṃ vā**ti sayaṃ vā. **Dāsabya**nti dāsassa bhāvo dāsabyaṃ, taṃ dāsabyaṃ. **Upetī**ti upagacchati. **Akāmako vā**ti attano aruciyā vā karamarānīto.

Te cattāro punapi dassetuṃ **''āmāya dāsāpi bhavanti heke''**ti āha. **Āmāya dāsā**ti antojātadāsā. ''Yattha dāso āmajāto ṭhito thullāni gacchatī''ti etthāpi eteva vuttā. **Dhanena kītā**ti dhanadāsā. **Sāmañca eke**ti sayaṃ dāsā. **Bhayāpaṇunnā**ti

akāmadāsā. Bhayena paṇunnā khipitā.

Bhatakāti bhatiyā jīvanakā. Kasikammādikammaṃ karontīti **kammakarā. Upajīvino**ti sammantanādinā upagantvā nissayaṃ katvā jīvantīti upajīvino.

Itthīti thiyati etissaṃ gabbhoti itthī. **Pariggaho**ti sahāyī sassāmikā. Mātāpitibandhavāpi **ñātibandhu**. Sagotto **gottabandhu**. Ekācariyakule vā ekajātimantaṃ vā uggahitamanto **mantabandhu**. Dhanusippādisaddhiṃ uggahitako **sippabandhu**. ''Mittabandhavātipi bandhū''ti katthaci potthake pāṭho dissati.

Gijjhatīti kilesakāmena pattheti. **Anugijjhatī**ti anu anu gijjhati punappunaṃ pattheti. **Paligijjhatī**ti samantato pattheti. **Palibajjhatī**ti visesena pattheti. ''Oḷārikattena nimittaggāhavasena **gijjhati, anugijjhati,** anubyañjanaggāhavasena **paligijjhati, palibajjhatī''**ti evameke vaṇṇayanti.

5. Pañcamagāthāyaṃ ayaṃ saṅkhepattho – taṃ puggalaṃ abalakhyā kilesā balīyanti sahanti maddanti. Saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā balīyanti, abalattā balīyantīti attho. Atha vā taṃ kāmagiddhaṃ kāmarattaṃ kāmapariyesantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā, kāyaduccaritādayo ca apākaṭaparissayā maddanti. Tato apākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jātiādidukkhaṃ bhinnaṃ nāvaṃ udakaṃ viya anveti.

Abalāti natthi etesaṃ balanti abalā, balavirahitā. **Dubbalā**ti mandapayogābalena kattabbakiccavirahitā. **Appabalā**ti appaṃ parittaṃ etesaṃ balanti appabalā, yujjhituṃ asamatthā. **Appathāmakā**ti appo paritto thāmo etesaṃ vāyāmo ussāhoti appathāmakā. **Hīnā nihīnā** payogahīnena. **Omakā** thāmahīnena. **Lāmakā** paccayahīnena. **Chatukkā** ajjhāsayahīnena. **Parittā** pattihīnena. **Sahantī**ti maddanti ghaṭṭanaṃ uppādenti. **Parisahantī**ti sabbato maddanti. **Abhibhavanti** aparāparaṃ uppattivasena. **Ajjhottharanti** punappunaṃ uppattivasena. **Pariyādiyanti** sussosetvā ṭhānena. **Maddanti** kusaluppattinivāraṇena.

Saddhābalanti saddahanti etāya, sayaṃ vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti saddhā. Sā saddahanalakkhaṇā, okappanalakkhaṇā vā, sampasādanarasā udakappasādakamaṇi viya. Pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya. Akālusiyapaccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā. Saddheyyavatthupadaṭṭhānā, sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā. Sā hatthavittabījāni viya daṭṭhabbā. Asaddhiye na kampatīti **saddhābalaṃ. Vīriyabala**nti vīrassa bhāvo vīriyaṃ, vīrānaṃ vā kammaṃ vīriyaṃ, vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ. Taṃ panetaṃ upatthambhanalakkhaṇañca paggahaṇalakkhaṇañca vīriyaṃ, sahajātānaṃ upatthambhanarasaṃ, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, ''saṃviggo yoniso padahatī''ti vacanato (a. ni. 4.113) saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ vā. Sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlanti daṭṭhabbaṃ. Kosajje na kampatīti **vīriyabalaṃ**. Satiyā lakkhaṇādīni vuttāneva.

Muṭṭhassacce na kampatīti **satibalaṃ**. Sahajātāni sammā ādhīyati ṭhapetīti samādhi. So pāmokkhalakkhaṇo avikkhepalakkhaṇo vā, sahajātānaṃ dhammānaṃ ārammaṇe sampiṇḍanaraso nhāniyacuṇṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhāno, ñāṇapaccupaṭṭhāno vā. ''Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī''ti hi vuttaṃ. Visesato sukhapadaṭṭhāno nivāte padīpaccīnaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhitīti daṭṭhabbo. Uddhacce na kampatīti **samādhibalaṃ**. Pajānātīti paññā. Kiṃ pajānāti? ''Idaṃ dukkha''ntiādinā (mahāva. 15) nayena ariyasaccāni. Sā yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusalissāsakhittausupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araññagatasudesako viya. Avijjāya na kampatīti **paññābalaṃ. Hiribalaṃ ottappabala**nti ahirike na kampatīti hiribalaṃ. Anottappe na kampatīti ottappabalaṃ. Ayaṃ ubhayavasena atthavaṇṇanā hoti. Kāyaduccaritādīhi hirīyatīti hirī, lajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Tehi eva ottappatīti ottappaṃ, pāpato ubbegassetaṃ adhivacanaṃ.

Tesaṃ nānākaraṇadīpanatthaṃ – ''samuṭṭhānaṃ adhipati, lajjādilakkhaṇena cā''ti imaṃ mātikaṃ ṭhapetvā ayaṃ vitthārakathā vuttā – ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma. Attādhipati hirī nāma, lokādhipati ottappaṃ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī nāma, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ nāma. Sappatissavalakkhaṇā hirī nāma, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti – jātiṃ paccavekkhitvā, vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? ''Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ idaṃ kammaṃ, mādisassa jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta''nti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā ''pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta''nti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā ''pāpakammaṃ nāmetaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ, mādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta''nti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā ''pāpakammaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ. Mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta''nti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādipāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma hoti. Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? ''Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi –

‘‘Garahissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā;
Vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasī’’ti. (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusala dhammuddesakathā) –

Evaṃ paccavekkhanto hi bahiddhāsamuṭṭhitena ottappena pāpakammaṃ na karoti, evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hirī nāma? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā ‘‘mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutaṅgadharassa na yuttaṃ pāpakammaṃ kātu’’nti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hirī nāma hoti. Tenāha bhagavā ‘‘so attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī’’ti (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusala dhammuddesakathā; a. ni. 3.40).

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāha –

‘‘Mahā kho panāyaṃ lokasannivāso, mahantasmiṃ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti. Tepi maṃ evaṃ jāneyyuṃ ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. Devatāpi kho santi iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti. Tāpi maṃ evaṃ jāneyyuṃ ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. So iti paṭisañcikkhati ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekagga’nti. So lokaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī’’ti (dha. sa. aṭṭha. 1 kāmāvacarakusala dhammuddesakathā; a. ni. 3.40).

Evaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma hoti. ‘‘Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappa’’nti ettha pana lajjāti lajjanākāro, tena sabhāvena saṇṭhitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṇṭhitaṃ ottappaṃ. Tadubhayampi pāpaparivajjane pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakaṃ ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhaveyya hīḷito, evameva ajjhattaṃ lajjīdhammaṃ okkamitvā pāpakammaṃ na karoti. Ekacco apāyabhayabhīto hutvā pāpakammaṃ na karoti.

Tatridaṃ opammaṃ – yathā hi dvīsu ayoguḷesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tattha paṇḍito sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṃ ḍāhabhayena. Tattha sītalassa gūthamakkhanajigucchāya agaṇhanaṃ viya ajjhattaṃ lajjīdhammaṃ okkamitvā pāpassa akaraṇaṃ, uṇhassa ḍāhabhayena agaṇhanaṃ viya apāyabhayena pāpassa akaraṇaṃ veditabbaṃ.

‘‘Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappa’’nti idampi dvayaṃ pāpaparivajjane eva pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā satthumahattapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkhaṇaṃ hiriṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti catūhākārehi vajjabhīrukabhāvadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jātimahattapaccavekkhaṇādīni ceva attānuvādabhayādīni ca vitthāretvā kathetabbāni. Evaṃ vuttaṃ sattavidhaṃ balaṃ yassa puggalassa natthi, te kilesā taṃ puggalaṃ sahanti…pe… pariyādiyanti maddantīti.

Dve parissayāti pākaṭāpākaṭavasena dve eva upaddavā, na ekaṃ, na tīṇi. Te vibhāgato dassetuṃ **‘‘katame pākaṭaparissayā’’**tiādimāha. Tattha **kokā**ti kekā. Ayameva vā pāṭho. **Corā**ti coriyakammehi yuttā. **Māṇavā**ti sāhasikakammehi yuttā. **Katakammā**ti sandhicchedādikatacorikakammā. **Akatakammā**ti taṃ kammaṃ kātuṃ nikkhantā. Ettha **assū**ti bhaveyyunti attho. **Cakkhurogo**ti cakkhusmiṃ uppannarogo, rujatīti rogo. Cakkhurogotiādayo vatthuvasena veditabbā. Nibbattitapasādānañhi rogo nāma natthi. **Kaṇṇarogo**ti bahikaṇṇarogo. **Mukharogo**ti mukhe uppannarogo. **Dantarogo**ti dantasūlaṃ. **Kāso**ti khayarogo. **Sāso**ti svāso uggārarogo. **Pināso**ti bahināsikāya rogo. **Ḍāho**ti abbhantare uppajjanako uṇho. **Mucchā**ti sativissajjanakā. **Pakkhandikā**ti lohitapakkhandikā atisāro. **Sūlā**ti āmasūlā kucchivāto. **Visūcikā**ti mahanto virecanako. **Kilāso**ti sabalo. **Soso**ti sukkhanako sosabyādhi. **Apamāro**ti amanussaggāho veriyakkhābādho. **Daddū**ti daddupīḷakā. **Kaṇḍū**ti khuddakapīḷakā. **Kacchū**ti mahākacchu. **Rakhasā**ti nakhehi vilikhitaṭṭhāne rogo. ‘‘Nakhasā’’tipi pāḷi. **Vitacchikā**ti hatthatalapādatalesu hīraṃ hīraṃ katvā phālento uppajjanakarogo. **Lohitapitta**nti soṇitapittaṃ, rattapittanti vuttaṃ hoti. **Madhumeho**ti sarīrabbhantare ukkaṭṭharogo. Vuttañhetaṃ ‘‘api ca madhumeho ābādho ukkaṭṭho’’ti (pāci. 15).

Aṃsāti arisarogo. **Pīḷakā**ti lohitapīḷakā. Bhagaṃ dālayatīti **bhagandalā,** vaccamaggaṃ phāletīti attho. **Pittasamuṭṭhānā**ti pittena samuṭṭhānaṃ uppatti etesanti pittasamuṭṭhānā. Te kira dvattiṃsa honti. **Semhasamuṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. **Sannipātikā**ti vātapittasemhānaṃ sannipātena ekībhāvena uppannā. Ābādhaṭṭhena **ābādhā. Utupariṇāmajā**ti utupariṇāmena. **Accuṇhā**ti sītena uppajjanakarogā. **Visamaparihārajā**ti atiṭṭhānanisajjādinā visamaparihārena jātā. **Opakkamikā**ti vadhabandhanādinā upakkamena jātā. **Kammavipākajā**ti balavakammavipākasambhūtā. **Sītaṃ uṇhaṃ…pe… samphasso**ti ime pākaṭā eva. **Iti vā**ti evaṃ vā. **Ime vuccantī**ti nigamento āha.

Katame paṭicchannaparissayāti apākaṭā acchāditaupaddavā katameti pucchati. Tattha **kāyaduccarita**nti pāṇātipātaadinnādānamicchācāracetanā veditabbā. **Vacīduccarita**nti musāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpacetanā veditabbā. **Manoduccarita**nti abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiyo veditabbā. Kāye pavattaṃ, kāyato vā pavattaṃ, duṭṭhu caritaṃ, kilesapūtikattā vā duṭṭhu caritanti kāyaduccaritaṃ. Vacīmanoduccaritesupi eseva nayo.

Kāmīyantīti kāmā, pañca kāmaguṇā. Kāmesu chando kāmacchando. Kāmayatīti vā kāmo, kāmo eva chando, kāmacchando na kattukamyatāchando, na dhammacchando vā. Kāmataṇhāva evaṃnāmikā. Kusaladhamme nīvaratīti nīvaraṇaṃ, kāmacchando eva nīvaraṇaṃ **kāmacchandanīvaraṇaṃ**. Evaṃ sesesupi. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ upagacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti vā **byāpādo**. Thinanatā thinaṃ. Middhanatā middhaṃ, anussāhasaṃhananatā asattivighātatā cāti attho. Thinañca middhañca **thinamiddhaṃ**. Tattha thinaṃ anussāhanalakkhaṇaṃ, vīriyavinodanarasaṃ, saṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ. Middhaṃ akammaññatālakkhaṇaṃ, onahanarasaṃ, līnabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānaṃ vā. Ubhayampi aratitandīvijambhitādīsu ayonisomanasikārapadaṭṭhānanti.

Uddhatassa bhāvo **uddhaccaṃ**. Taṃ avūpasamalakkhaṇaṃ vātābhighātacalajalaṃ viya, anavaṭṭhānarasaṃ vātābhighātacaladhajapaṭākaṃ viya, bhantattapaccupaṭṭhānaṃ pāsāṇābhighātasamuddhatabhasmaṃ viya, cetaso avūpasamo ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ. Cittavikkhepoti daṭṭhabbaṃ. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, tassa bhāvo **kukkuccaṃ**. Taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasaṃ, vippaṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ dāsabyaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Uddhaccañca kukkuccañca **uddhaccakukkuccaṃ**. Vigatā cikicchāti **vicikicchā,** sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti **vicikicchā,** sā saṃsayalakkhaṇā, saṃsappanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekaṃsaggāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā. Paṭipattiantarāyakarāti daṭṭhabbā.

Rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muyhanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho,** caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho,** veraappaṭinissajjanaraso, kodhānubandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttañcetaṃ ‘‘pubbakālaṃ kodho, aparakālaṃ upanāho’’tiādi (vibha. 891).

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**. Tesaṃ vināsanaraso, tadacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso,** paraguṇehi attano guṇānaṃ samīkaraṇaraso, paresaṃ guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā,** tassa akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampattinigūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ,** attano sampattiyā parehi sādhāraṇabhāvaṃ akkhamanarasaṃ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā,** tassa nigūhanarasā, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ,** tesaṃ samudāharaṇarasaṃ, sarīrākārehipi tesaṃ vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṃ.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho,** appatissavavuttiraso, amaddavapaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho,** vipaccanīkatāraso, agāravapaccupaṭṭhāno.

Uṇṇatilakkhaṇo **māno,** ahaṃkāraraso, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhuṇṇatilakkhaṇo **atimāno,** ativiya ahaṃkāraraso, accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

Mattabhāvalakkhaṇo **mado,** madaggahaṇaraso, ummādapaccupaṭṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittassa vossaggalakkhaṇo **pamādo,** vossaggānuppadanaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhānoti evaṃ imesaṃ dhammānaṃ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana ‘‘tattha katamo kodho’’tiādinā vibhaṅge (vibha. 891) vuttanayeneva veditabbo.

Visesato cettha āmisagiddho attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati, tassa sakiṃ uppanno kodho kodhoyeva. Taduttari upanāho. So evaṃ kuddho upanayhanto ca santepi aññassa lābhino guṇaṃ makkheti ‘‘ahampi tādiso’’ti ca yugaggāhaṃ gaṇhāti. Ayamassa makkho ca palāso ca, so evaṃ makkhī palāsī tassa lābhasakkārādīsu ‘‘kiṃ imassa iminā’’ti issati padussati, ayamassa issā. Sace panassa kāci sampatti hoti, tassā tena sādhāraṇabhāvaṃ na sahati, idamassa maccheraṃ. Lābhahetu kho pana attano santepi dose paṭicchādeti, ayamassa māyā. Asantepi guṇe pakāseti, idamassa sāṭheyyaṃ. So evaṃ paṭipanno sace pana yathādhippāyaṃ lābhaṃ labhati, tena thaddho hoti amuducitto ‘‘na idaṃ evaṃ kātabba’’nti ovadituṃ asakkuṇeyyo, ayamassa thambho. Sace pana naṃ koci kiñci vadati ‘‘na idaṃ evaṃ kātabba’’nti, tena sāraddhacitto hoti, bhākuṭikamukho ‘‘ko me tva’’nti pasayhabhāṇī, ayamassa sārambho. Tato thambhena ‘‘ahameva seyyo’’ti attānaṃ maññanto mānī hoti. Sārambhena ‘‘ke ime’’ti pare atimaññanto atimānī, ayamassa māno ca atimāno ca. So tehi mānātimānehi jātimadādianekarūpaṃ madaṃ janeti, matto samāno kāmaguṇādibhedesu vatthūsu pamajjati, ayamassa mado ca pamādo cāti veditabbaṃ.

Sabbe kilesāti sabbepi akusalā dhammā. Upatāpanaṭṭhena vibādhanaṭṭhena ca **kilesā**. Kilesapūtikattā **duccaritā**. Kilesadarathakaraṇaṭṭhena **darathā**. Antoḍāhādikaraṇaṭṭhena **pariḷāhā**. Sadā tāpanaṭṭhena **santāpā**. Akosallasambhūtaṭṭhena abhisaṅkharaṇaṭṭhena ca sabbe **akusalābhisaṅkhārā**.

Kenaṭṭhenāti kena atthena. Abhibhavanāditividhaṃ atthaṃ dassetuṃ **‘‘parisahantīti parissayā’’**tiādimāha. **Parisahantī**ti dukkhaṃ uppādenti abhibhavanti. **Parihānāya saṃvattantī**ti kusalānaṃ dhammānaṃ pariccajanāya saṃvattanti. **Tatrāsayā**ti tasmiṃ sarīre akusalā dhammā āsayanti nivasanti uppajjantīti attho. **Te parissayā**ti kāyaduccaritādayo upaddavā. **Kusalānaṃ dhammānaṃ antarāyāyā**ti upari vattabbānaṃ sammāpaṭipadādito kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ antaradhānāya adassanatthāya saṃvattanti. **Sammāpaṭipadāyā**ti sundarāya pasaṭṭhāya vā paṭipadāya, na micchāpaṭipadāya. **Anulomapaṭipadāyā**ti aviruddhapaṭipadāya, na paṭilomapaṭipadāya. **Apaccanīkapaṭipadāyā**ti na paccanīkapaṭipadāya, apaccatthikapaṭipadāya. **Anvatthapaṭipadāyā**ti atthaanugatāya paṭipadāya, uparūpari vaḍḍhitāya paṭipadāya. Yathā attho, tathā paṭipajjitabbāya paṭipadāyāti vuttaṃ hoti. ‘‘Attatthapaṭipadāyā’’tipi pāḷi, taṃ na sundaraṃ. **Dhammānudhammapaṭipadāyā**ti dhammo nāma navalokuttaradhammo. Anudhammo nāma vipassanādi. Tassa dhammassa anurūpā dhammapaṭipadā dhammānudhammapaṭipadā, tassā dhammānudhammapaṭipadāya.

Sīlesu paripūrikāritāyāti pātimokkhasīlesu pāripūriṃ katvā ṭhitatāya. **Indriyesu guttadvāratāyā**ti ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā’’tiādinā (dī. ni. 1.213; a. ni. 3.16; ma. ni. 2.24; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 18) nayena vuttesu manacchaṭṭhesu indriyesu sugopitadvārabhāvassa. **Bhojane mattaññutāyā**ti paṭiggahaṇādīsu pamāṇayuttatāya. Alaṃsāṭakādiṃ muñcitvā mitabhojanatāya.

Jāgariyānuyogassāti ‘‘divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehī’’ti (a. ni. 3.16; ma. ni. 2.24) evamādinā nayena pañca jāgaraṇadhamme anuyogassa. **Satisampajaññassā**ti sabbakammaṭṭhānabhāvanānuyuttānaṃ sabbayogīnaṃ sabbadā upakārakassa satisampajaññassa.

Satipaṭṭhānānanti ārammaṇesu okkantitvā pakkanditvā upaṭṭhānato paṭṭhānaṃ, satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Kāyavedanācittadhammesu panassā asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavasena subhasukhaniccattasaññāpahānakiccasādhanavasena ca pavattito catudhā pabhedo hoti, tesaṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ.

Catunnaṃ sammappadhānānanti padahanti etenāti padhānaṃ, sobhanaṃ padhānaṃ sammappadhānaṃ, sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato, padhānañca hitasukhanipphādakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato, padhānabhāvakaraṇato cāti sammappadhānaṃ, vīriyassetaṃ adhivacanaṃ. Uppannuppannānaṃ anuppannuppannānañca catunnaṃ akusalakusalānaṃ pahānānuppattiuppādaṭṭhitikiccasādhanavasena pavattito panassa catudhā pabhedo hoti, tesaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ.

Catunnaṃ iddhipādānanti ettha chandavīriyacittavīmaṃsāsu ekeko ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi. Paṭhamena atthena iddhiyeva pādoti iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādoti iddhipādo, pādoti patiṭṭhā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Tesaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ.

Sattannaṃ bojjhaṅgānanti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Idaṃ vuttaṃ hoti, yā esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā ‘‘bodhī’’ti vuccati, **bujjhatī**ti kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yo panesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako ‘‘bodhī’’ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā ‘‘bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā’’ti. Tesaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ.

Ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti ariyoti taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni assāti aṭṭhaṅgiko. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya ca tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānaṃ maggati, kilese vā mārento gacchatīti maggo, tassa ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa bhāvanānuyogassa. **Imesaṃ kusalānaṃ dhammāna**nti vuttappakārānaṃ lokiyalokuttarakusaladhammānaṃ. **Antarāyāyā**ti lokuttarakusaladhammānaṃ antarāyāya antaradhānāya lokiyakusaladhammānaṃ pariccāgāya.

Tesu lokuttarakusaladhammānaṃ uppajjituṃ appadānaṭṭhena **parissayā** nāma. Te hi uppajjitvā nirujjhamānā upaddavaṃ nāvahanti. **Tatthete**ti tasmiṃ attabhāve ete. **Pāpakā**ti lāmakā. **Attabhāvasannissayā**ti attabhāvaṃ upanissāya ārammaṇaṃ katvā uppajjantīti attabhāvasannissayā. **Dake**ti udake.

Vuttaṃ hetanti kathitañhi etaṃ. **Sāntevāsiko**ti antevāsikasaṅkhātena kilesena saha vasatīti sāntevāsiko. **Sācariyako**ti samudācaraṇasaṅkhātena kilesena saha vasatīti sācariyako.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā. Upari **sotena saddaṃ sutvā**tiādīsupi eseva nayo. **Uppajjantī**ti samudācaranti. **Sarasaṅkappā**ti nānārammaṇe saṃsaraṇavasena uppannā parikappā. **Saṃyojaniyā**ti ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃyojanasambandhanena saṃyojanānaṃ hitā. **Tyassā**ti te pāpakā assa puggalassa. **Anto**

vasantīti abbhantare citte nivasanti. **Anvāsavantī**ti kilesasantānaṃ anugantvā bhusaṃ savanti anubandhanti. **Te na**nti taṃ puggalaṃ ete akusalā dhammā. **Samudācarantī**ti sammā ācaranti pavattantīti attho.

Kilissanaṭṭhena **malā**. Sattuatthena **amittā**. Veriatthena **sapattā**. Hananaṭṭhena **vadhakā**. Paccāmittaṭṭhena **paccatthikā**. Atha vā **malā** sūriyassopakkilesavalāhakā viya. **Amittā** sūriyassa dhūmaṃ viya. Sapattā sūriyassa himaṃ viya. **Vadhakā** sūriyassa rajaṃ viya. **Paccatthikā** sūriyassa rāhu viya. **''Malā** suvaṇṇassa malaṃ viya cittappabhānāsakā. **Amittā** kāḷalohamalaṃ viya citte siniddhabhāvanāsakā, **sapattā** yuganaddhaṃ yujjhantā sapattā viya citte patiṭṭhitadhammadhaṃsakā. **Vadhakā** manussaghātakā viya dhammaghātakā. **Paccatthikā** raññā upagatassa vināso viya mokkhamaggassa paṭisedhakā''ti evameke vaṇṇayanti.

Anatthajananoti na atthaṃ anatthaṃ, taṃ anatthaṃ uppādetīti anatthajanano. Ko so? Lobho. **Cittappakopano**ti cittassa pakopano calano, kusalaṃ nivāretvā cittaṃ rundhatīti attho. **Bhayamantarato jāta**nti abbhantare attano citteyeva jātaṃ, anatthajananādibhayahetu. **Taṃ jano nāvabujjhatī**ti taṃ bhayaṃ bālamahājano avagantvā otaritvā na jānāti. **Attha**nti luddho puggalo lokiyalokuttaraatthaṃ na jānāti. **Dhamma**nti tassa hetuṃ. **Andhatama**nti bahalandhakāraṃ. **Ya**nti yasmā, yaṃ naraṃ vā. **Sahate**ti abhibhavati.

Ajjhattanti sakasantāne. **Uppajjamānā uppajjantī**ti pubbantato uddhaṃ uppajjamānā ahitāya uppajjanti dukkhāya. Tadubhayena aphāsuvihārāya. **Ahitāyā**ti cetasikadukkhatthāya. **Dukkhāyā**ti kāyikadukkhatthāya. **Aphāsuvihārāyā**ti tadubhayena na sukhavihāratthāya. Atha vā **''uppajjamānā uppajjantī**ti bhavaṅgacalanato paṭṭhāya yāva voṭṭhabbanā, tāva uppajjamānā nāma. Voṭṭhabbanaṃ pana patvā anivattanabhāvena uppajjanti nāmā''ti evameke vaṇṇayanti.

Tacasāraṃva samphalanti attano phalena nāsitaṃ tacasārasaṅkhātaṃ veḷu viya. **Aratī**ti kusalesu dhammesu ukkaṇṭhitatā. **Ratī**ti pañcakāmaguṇe abhirati. **Lomahaṃso**ti kaṇṭakasadiso hutvā uddhaggalomo. **Itonidānā**ti ayaṃ attabhāvo nidānaṃ paccayo etesanti itonidānā. **Itojā**ti ito attabhāvato jātā. **Ito samuṭṭhāya manovitakkā**ti yathā dīghasuttakena pāde baddhaṃ kākaṃ kumārakā tassa suttassa pariyantaṃ aṅguliṃ veṭhetvā ossajjanti, so dūraṃ gantvāpi puna tesaṃ pādamūleyeva patati, evameva ito attabhāvato samuṭṭhāya pāpavitakkā cittaṃ ossajjanti.

''Sāntevāsiko''tiādikaṃ paṭhamasuttaṃ kilesena sahavāsaṃ sandhāya vuttaṃ. ''Tayome, bhikkhave, antarāmalā''tiādikaṃ dutiyaṃ kusaladhammamalīnakaraṇavasena atthānatthassa ajānanavasena ca. ''Tayo kho, mahārāja, purisassa dhammā ajjhattaṃ uppajjamānā''tiādikaṃ tatiyaṃ attano nissayaghātanavasena. ''Rāgo ca doso ca itonidānā''tiādikaṃ catutthaṃ kilesānaṃ patiṭṭhādassanavasena vuttanti ñātabbaṃ.

Tato tato parissayatoti tamhā tamhā upaddavā. **Taṃ puggala**nti vuttappakārakilesasamaṅgīpuggalaṃ. **Dukkhaṃ anvetī**ti dukkhaṃ anu eti mātu pacchato khīrapivako viya. **Anugacchatī**ti samīpaṃ gacchati coraghātako viya vajjhappattassa. **Anvāyikaṃ hotī**ti sampattaṃ hoti dhammaganthikāya paricchedo viya. **Jātidukkha**nti jātisaddassa tāva aneke atthā paveditā. Yathā –

> Bhavo kulaṃ nikāyo ca, sīlaṃ paññatti lakkhaṇaṃ;
> Pasūti sandhi cevāti, jātiatthā paveditā.

Tathā hissa ''ekampi jātiṃ dvepi jātiyo''tiādīsu (pārā. 12; dī. ni. 1.31; ma. ni. 2.257) bhavo attho. ''Akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenā''ti (dī. ni. 1.303) ettha kulaṃ. ''Atthi, visākhe, nigaṇṭhā nāma samaṇajātī''ti (a. ni. 3.71) ettha nikāyo. ''Yatohaṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto nābhijānāmī''ti (ma. ni. 2.351) ettha ariyasīlaṃ. ''Tiriyā nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosī''ti (a. ni. 5.196) ettha paññatti. ''Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā''ti (dhātu. 71) ettha saṅkhatalakkhaṇaṃ. ''Sampatijāto, ānanda, bodhisatto''ti (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) ettha pasūti. ''Bhavapaccayā jātī''ti (mahāva. 1; udā. 1; ma. ni. 1.403; saṃ. ni. 2.53; vibha. 225; kathā. 450) ca, ''jātipi dukkhā''ti (mahāva. 14; vibha. 190; dī. ni. 2.387; ma. ni. 2.373; saṃ. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) ca ettha pariyāyato paṭisandhikkhaṇo, nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesaṃ tesaṃ paṭhamapātubhāvo jāti nāma.

Kasmā panesā jāti dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ – dukkhadukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ paṭicchannadukkhaṃ appaṭicchannadukkhaṃ pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhanti.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā **''dukkhadukkha''**nti vuccati.

Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhuppattihetuto **vipariṇāmadukkhaṃ**. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīḷitattā **saṅkhāradukkhaṃ**.

Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosamohajapariḷāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkhaṃ**. Apākaṭadukkhantipi vuccati.

Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvāva jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato

appaṭicchannadukkhaṃ. Pākaṭadukkhantipi vuccati.

Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkhaṃ**. Dukkhadukkhaṃ pana **nippariyāyadukkha**nti vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ **bālapaṇḍitasuttādīsu** (ma. ni. 3.246 ādayo) bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatiyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā.

Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ – ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarikādīsu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānākuṇapagandhaparibhāvite asuciparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samiñjanapasāraṇādivirahito adhimattaṃ dukkhaṃ paccanubhotīti, idaṃ tāva **gabbhokkantimūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdanavuṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato eḷako viya ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaodhunanaddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhaṃ anubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakupapanno viya uṇhayāgubhattādiajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya loṇambilādiajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇapatto viya tibbaṃ dukkhaṃ anubhoti, idaṃ **gabbhapariharaṇamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **gabbhavipattimūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggaṃ paṭipātiyamānassa paramasambādhena ca yonimukhena tāḷacchiggaḷena viya mahānāgassa nikaḍḍhiyamānassa narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **vijāyanamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisasukhumālasarīrassa hatthaggahaṇanhāpanadhovanacoḷaparimajjanādikāle sūcimukhakhuradhārāhi vijjhanaphālanasadisaṃ dukkhaṃ uppajjati, idaṃ mātukucchito **bahinikkhamanamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ pana tato paraṃ pavattiyaṃ attanāva attānaṃ vadhentassa acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti, idaṃ **attūpakkamamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **parūpakkamamūlakaṃ** dukkhanti.

Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hoti, idaṃ **jātidukkhaṃ** anveti.

Jarādukkhanti duvidhā jarā – saṅkhatalakkhaṇañca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpanno khandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavatthuto ca. Yaṃ hidaṃ aṅgapaccaṅgasithilabhāvato indriyavikāravirūpatā yobbanavināsabalūpaghātasatimativippavāsaparaparibhavādianekapaccayaṃ kāyikacetasikaṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu. Tenetaṃ vuccati –

''Aṅgānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato.

''Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

''Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukhā''ti. (vibha. aṭṭha. 192; visuddhi. 2.542);

Idaṃ jarādukkhaṃ anvetīti sambandho. **Byādhī**ti vividhaṃ dukkhaṃ ādahati vidahatīti byādhi. Byādhayati tāpayati kampayatīti vā **byādhi**.

Maraṇadukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ saṅkhatalakkhaṇañca, yaṃ sandhāya vuttaṃ ''jarāmaraṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita''nti (dhātu. 71). Ekabhavapariyāpannajīvitindriyapabandhavicchedo ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ ''niccaṃ maraṇato bhaya''nti (su. ni. 581; jā. 1.11.88). Taṃ idha adhippetaṃ. Jātipaccayā maraṇaṃ upakkamamaraṇaṃ sarasamaraṇaṃ āyukkhayamaraṇaṃ puññakkhayamaraṇantipi tasseva nāmaṃ. Puna khaṇikamaraṇaṃ sammutimaraṇaṃ samucchedamaraṇanti ayampi bhedo veditabbo. Pavatte rūpārūpadhammānaṃ bhedo **khaṇikamaraṇaṃ** nāma. Tisso mato phusso matoti idaṃ paramatthato sattassa abhāvā, sassaṃ mataṃ, rukkho matoti idampi jīvitindriyassa abhāvā **sammutimaraṇaṃ** nāma.

Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā **samucchedamaraṇaṃ** nāma. Bāhirasammutimaraṇaṃ ṭhapetvā itaraṃ sammutimaraṇañca idha yathāvuttappabandhavicchedanabhāvena saṅgahitaṃ, dukkhassa pana vatthubhāvato dukkhaṃ. Tenetaṃ vuccati –

''Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato;
Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ;
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato.

''Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ;
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.

''Asayhamappatikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsita''nti. (vibha. aṭṭha. 193; visuddhi. 2.543);

Sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadukkhanti ettha sokādīsu **soko** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa antonijjhānalakkhaṇo cittasantāpo. Dukkho panassa dukkhadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvato. Tenetaṃ vuccati –

''Sattānaṃ hadayaṃ soko, sallaṃ viya vitujjati;
Aggitattova nārāco, bhusañca ḍahate puna.

''Samāvahati ca byādhi-jarāmaraṇabhedanaṃ;
Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī''ti. (vibha. aṭṭha. 194; visuddhi. 2.544);

Paridevo nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. Dukkho panassa saṃsāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati –

''Yaṃ sokasallavihato paridevamāno, kaṇṭhoṭṭhatālutalasosajamappasayhaṃ;
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ, dukkhoti tena bhagavā paridevamāhā''ti. (vibha. aṭṭha. 195; visuddhi. 2.545);

Dukkhaṃ nāma kāyapīḷanalakkhaṇaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ. Dukkhaṃ panassa dukkhadukkhattā ceva mānasadukkhāvahanato ca. Tenetaṃ vuccati –

''Pīḷeti kāyikamidaṃ, dukkhaṃ dukkhañca mānasaṃ bhiyyo;
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vutta''nti. (vibha. aṭṭha. 196-197; visuddhi. 2.546);

Domanassaṃ nāma cittapīḷanalakkhaṇaṃ mānasaṃ dukkhaṃ. Dukkhaṃ panassa dukkhadukkhattā ceva kāyikadukkhāvahanato ca. Cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya kandanti, urāni patipisenti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, chinnapapātaṃ papatanti, satthaṃ āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṃ pavisanti, nānappakāraṃ dukkhaṃ anubhavanti. Tenetaṃ vuccati –

''Pīḷeti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanaṃ samāvahati;
Dukkhanti domanassampi, domanassaṃ tato ahū''ti. (vibha. aṭṭha. 196-197; visuddhi. 2.547);

Upāyāso nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. **Saṅkhārakkhandhapariyāpanno eko dhammo**ti eke. Dukkho panassa saṅkhāradukkhabhāvato cittaṃ paridahanato kāyassa vihananato ca. Tenetaṃ vuccati –

''Cittassa ca paridahanā, kāyassa vihananato ca adhimattaṃ;
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto''ti. (vibha. aṭṭha. 198; visuddhi. 2.548);

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya **soko,** tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahi nikkhamanaṃ viya **paridevo,** bahi nikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya **upāyāso** daṭṭhabbo.

Nerayikaṃ dukkhanti niraye pañcavidhabandhanādikaṃ dukkhaṃ anveti, taṃ devadūtasuttena dīpetabbaṃ. Tenetaṃ vuccati –

''Jāyetha no ce narakesu satto, tatthaggidāhādikamappasayhaṃ;
Labhetha dukkhaṃ nu kuhiṃ patiṭṭhaṃ, iccāha dukkhāti munīdha jāti''nti. (vibha. aṭṭha. 191; visuddhi. 2.541);

Tiracchānayonikaṃ dukkhanti tiracchānesu kasāpatodatāḷanavijjhanādikaṃ anekavidhaṃ dukkhaṃ anveti, taṃ bālapaṇḍitasuttato gahetabbaṃ. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatodadaṇḍābhighātādibhavaṃ anekaṃ;
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ, vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā’’ti. (vibha. aṭṭha. 191; visuddhi. 2.541);

Pettivisayikaṃ dukkhanti petesu pana khuppipāsa vātātapādinibbattaṃ dukkhañca lokantare tibbandhakāre asayhasītādidukkhañca anveti. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsāvātātapādippabhavaṃ vicittaṃ;
Yasmā ajātassa na tattha atthi, tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

‘‘Tibbandhakāre ca asayhasīte, lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhave tattha na cassa jāti, yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā’’ti. (vibha. aṭṭha. 191; visuddhi. 2.541);

Mānusikaṃ dukkhanti manussesu vadhabandhanādikaṃ dukkhaṃ. **Gabbhokkantimūlakaṃ dukkha**nti ‘‘ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarikādīsu nibbattatī’’tiādinā nayena yaṃ jātidukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ tāva gabbhokkantimūlakaṃ dukkhaṃ anveti. **Gabbhe ṭhitimūlakaṃ dukkha**nti yaṃ pana ‘‘so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdanā’’tiādinā nayena yaṃ tibbaṃ dukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ gabbhe ṭhitimūlakaṃ dukkhaṃ anveti. **Gabbhā vuṭṭhānamūlakaṃ dukkha**nti ‘‘yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne’’tiādinā nayena yaṃ dukkhaṃ vuttaṃ, idaṃ mātukucchito bahi nikkhantamūlakaṃ dukkhaṃ anveti. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamanañca;
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi dukkhā.

‘‘Kiṃ bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthīdha kiñcirapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahe yadato mahesi,
Dukkhāti sabbapaṭhamaṃ imamāha jāti’’nti. (vibha. aṭṭha. 191; visuddhi. 2.541);

Jātassūpanibandhakaṃ dukkhanti jātassa upanibandhanaṃ nhānalepanakhādanapivanādijagganadukkhaṃ anveti. **Jātassa parādheyyakaṃ dukkha**nti parassa aññassa āyattaṃ issariyadukkhaṃ anveti. ‘‘Sabbaṃ paravasaṃ dukkha’’nti hi vuttaṃ. **Attūpakkamaṃ dukkha**nti yaṃ attanāva attānaṃ vadhentassa acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti, idaṃ attūpakkamaṃ dukkhaṃ anveti. **Parūpakkamaṃ dukkha**nti yaṃ parato vadhabandhanādīni anubhavantassa uppajjati, idaṃ parūpakkamaṃ dukkhaṃ anveti. **Dukkhadukkha**nti kāyikacetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṃ, idaṃ dukkhadukkhaṃ anveti. **Saṅkhāradukkha**nti upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udayabbayapīḷitattā saṅkhāradukkhaṃ, idaṃ saṅkhāradukkhaṃ anveti. **Vipariṇāmadukkha**nti sukhavedanā vipariṇāmadukkhassa hetuto vipariṇāmadukkhaṃ, idaṃ vipariṇāmadukkhaṃ anveti.

Mātumaraṇanti mātuyā maraṇaṃ. **Pitumaraṇa**nti pituno maraṇaṃ. **Bhātumaraṇa**nti jeṭṭhakaniṭṭhabhātūnaṃ maraṇaṃ. **Bhaginimaraṇa**nti jeṭṭhakaniṭṭhabhaginīnaṃ maraṇaṃ. **Puttamaraṇa**nti puttānaṃ maraṇaṃ. **Dhītumaraṇa**nti dhītūnaṃ maraṇaṃ. **Ñātibyasanaṃ dukkha**nti ñātīnaṃ byasanaṃ, corarogabhayādīhi ñātikkhayo, ñātivināsoti attho. Tena ñātibyasanena phuṭṭhassa ajjhotthaṭassa abhibhūtassa uppannaṃ dukkhaṃ ñātibyasanaṃ dukkhaṃ, taṃ ñātibyasanaṃ dukkhaṃ anveti. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ,** rājacorādivasena bhogakkhayo, bhogavināsoti attho. Vuttanayena taṃ bhogabyasanaṃ dukkhaṃ anveti. **Rogabyasana**nti rogo eva byasanaṃ rogabyasanaṃ. Rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasanaṃ, vuttanayena taṃ rogabyasanaṃ dukkhaṃ anveti. **Sīlabyasanaṃ dukkha**nti sīlassa byasanaṃ sīlabyasanaṃ, dussīlyassetaṃ nāmaṃ. Vuttanayena taṃ sīlabyasanaṃ dukkhaṃ anveti. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanaṃ **diṭṭhibyasanaṃ,** vuttanayena taṃ diṭṭhibyasanaṃ dukkhaṃ anveti. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇāhatāni. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni nākusalāni. Sīladiṭṭhibyasanadvayaṃ akusalaṃ.

Yathāti opamme. **Bhinnaṃ nāva**nti sithilabandhanaṃ nāvaṃ, jajjarībhūtaṃ vā padarugghāṭimaṃ vā. **Dakamesi**nti udakadāyiṃ udakappavesaniṃ. **Tato tato udakaṃ anvetī**ti tato tato bhinnaṭṭhānato udakaṃ pavisati. **Puratopī**ti nāvāya purimabhāgatopi. **Pacchatopī**ti tassā pacchimabhāgatopi. **Heṭṭhatopī**ti adhobhāgatopi. **Passatopī**ti ubhayapassatopi. Yaṃ antarantarā na vuttaṃ, taṃ pāṭhānusārena veditabbaṃ.

Tasmā kāyagatāsatiādibhāvanāya jantu, sadā sato hutvā vikkhambhanasamucchedavasena rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakārampi kilesakāmaṃ parivajjento kāmāni parivajjeyya. Evaṃ te kāme pahāya tappahānakaramaggeneva catubbidhampi oghaṃ tareyya tarituṃ sakkuṇeyya. Tato yathā puriso garukaṃ nāvaṃ udakaṃ siñcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhaveyya pāraṃ gaccheyya, evamevaṃ attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukaṃ siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhaveyya. Sabbadhammapāraṃ nibbānaṃ gato bhaveyya, arahattappattiyā gaccheyya anupādisesāya

nibbānadhātuyā parinibbānenāti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Tasmāti yasmā jātiādikaṃ dukkhaṃ etaṃ puggalaṃ anveti, tasmā. **Taṃkāraṇā taṃhetū**tiādīsupi eseva nayo. Yasmā vuttappakāradukkhaṃ etaṃ anveti, taṃhetu. Yasmā anveti tappaccayā, yasmā anveti taṃnidānanti evaṃ padayojanā kātabbā. **Hetū**tiādīni kāraṇavevacanāni. Kāraṇañhi tena tassa phalaṃ hinoti pavattatīti hetu. Taṃ taṃ paṭicca phalaṃ eti pavattatīti **paccayo**. ''Handa naṃ gaṇhathā''ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti **nidānaṃ**.

''Taṃkāraṇāti akāraṇanikkāraṇapaṭisedho. **Taṃhetū**ti ahetumahābhūtahetupaṭisedho. **Tappaccayā**ti appaccayena saddhiṃ asādhāraṇapaccayapaṭisedho. **Taṃnidānā**ti anidānena saha āgamādhigamanidānapaṭisedho''ti evameke vaṇṇayanti. **Etaṃ ādīnavaṃ sampassamāno**ti etaṃ vuttappakāraṃ upaddavaṃ vipassanāñāṇena sammā passamāno dakkhamāno.

Sadāti mūlapadaṃ. Puna **sadā**ti atthapadaṃ. **Sadā**ti sabbadivase. **Sabbadā**ti sabbasmiṃ kāle. **Sabbakāla**nti pubbaṇhādisabbakālaṃ. **Niccakāla**nti divase divase. **Dhuvakāla**nti abbocchinnakālaṃ. **Satata**nti nirantaraṃ. **Samita**nti ekībhūtaṃ. **Abbokiṇṇa**nti aññena asammissaṃ. **Poṅkhānupoṅkha**nti paṭipāṭiyā ghaṭitaṃ ''poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ upaṭṭhātī''tiādīsu (saṃ. ni. 5.1115) viya. **Udakūmikajāta**nti nibbattaudakaūmitaraṅgaṃ viya. **Avīcī**ti aviraḷaṃ. **Santatī**ti anupacchinnaṃ. **Sahita**nti ghaṭitaṃ ekībhūtaṃ vā ''sahitaṃ me, asahitaṃ te''tiādīsu (dī. ni. 1.202) viya. **Phassita**nti phusitaṃ ''nivāte phusitaggale''tiādīsu viya. **Purebhattaṃ pacchābhatta**nti dve padāni divākālavibhāgavasena. **Purimaṃ yāmaṃ majjhimaṃ yāmaṃ pacchimaṃ yāma**nti tīṇi rattivibhāgavasena. **Kāḷe juṇhe**ti aḍḍhamāsavasena. **Vasse…pe… gimhe**ti tīṇi utuvasena. **Purime vayokhandhe…pe… pacchime vayokhandhe**ti tīṇi vayovibhāgavasena vuttānīti ñātabbaṃ.

Satoti catūhi kāraṇehi sato. ''Kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ bhāvento sato''tiādīni ''evaṃ samucchedato kāme parivajjeyyā''ti pariyosānāni vuttatthāneva. Api ca **sattattā sato**ti tīsu vatthūsu sattabhāvena vā tayo kilese paṭikkamāpetuṃ sattibhāvena vā satattā **sato. Santattā**ti kilesopakkilese palāpetvā ṭhānena ca ārammaṇena ca pamocetvā santattā **sato. Samitattā**ti iṭṭhaphaladāyakapuññena ca aniṭṭhaphaladāyakapāpena ca samitattā **sato. Santadhammasamannāgato**ti sappurisadhamme bhajanato buddhādiariyapuggale sevanato santadhammasamannāgatattā **sato**.

Vatthukāme parijānitvāti ete vuttappakāre tebhūmake vatthukāme tīraṇapariññāya jānitvā. **Pahāyā**ti kilesakāme pahānapariññāya pariccajitvā. **Pajahitvā**ti chaḍḍetvā. Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na hi, api ca kho taṃ vinodetvā taritvā vijjhitvā nīharitvā. Kiṃ balibaddamiva patodenāti? Na hi, atha kho taṃ **byantiṃ karitvā** vigatantaṃ karitvā. Yathāssa antopi nāvasissati, antamaso bhaṅgamattampi, tathā taṃ karitvā. Kathaṃ pana taṃ tathā katanti? **Anabhāvaṃ gahetvā** anu abhāvaṃ gametvā. Samucchedappahānena yathā samucchinnā hoti, tathā karitvāti vuttaṃ hoti. Esa nayo kāmacchandanīvaraṇādīsu.

Kāmoghantiādīsu pañcakāmaguṇikarāgo avasīdanaṭṭhena ''kāmogho''ti vuccati. **Bhavogho**ti rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca. **Diṭṭhogho**ti sassatadiṭṭhādisahagatā bhave patthanāyeva, diṭṭhogho bhavoghe eva samodhānaṃ gacchati. Avijjogho catūsu saccesu aññāṇaṃ. Tattha kāmaguṇe assādato manasi karoto anuppanno ca kāmogho uppajjati, uppanno ca kāmogho saṃvaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasi karoto anuppanno ca bhavogho uppajjati, uppanno ca saṃvaḍḍhati. Tebhūmakadhammesu catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena anuppanno ca avijjogho uppajjati, uppanno ca saṃvaḍḍhatīti veditabbo. Vuttanayapaccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

Appaṇihitavimokkhaṃ paṭipanno **kāmoghaṃ,** animittavimokkhaṃ paṭipanno **bhavoghaṃ,** suññatavimokkhaṃ paṭipanno **avijjoghañca** tareyya. Paṭhamamaggavasena **tareyya,** dutiyamaggavasena **uttareyya,** tatiyamaggavasena **patareyya,** catutthamaggavasena **samatikkameyya,** phalavasena **vītivatteyyā**ti. Atha vā ''kāmoghavasena **tareyya,** bhavoghavasena **uttareyya,** diṭṭhoghavasena **patareyya,** avijjoghavasena **samatikkameyya,** sabboghavasena **vītivatteyyā''**ti evameke vaṇṇayanti.

Garukanti na sallahukaṃ. **Bhārika**nti bhārabhaṇḍaṃ ettha ṭhapayantīti bhārikaṃ. **Udakaṃ sitvā**ti udakaṃ siñcitvā. **Osiñcitvā**ti atirekaṃ siñcitvā. **Chaḍḍetvā**ti pātetvā. **Lahukāyā**ti sallahukāya. **Khippa**nti sīghaṃ. **Lahu**nti taṃkhaṇaṃ. **Appakasirenevā**ti nidukkheneva. **Pāraṃ vuccati amataṃ nibbāna**nti sakkāyaorato pārabhūtaṃ pāraṃ. Taṇhāvānato nikkhantaṃ nibbānaṃ kathīyati. **Yoso**ti yo eso. **Sabbasaṅkhārasamatho**tiādi sabbaṃ nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni samanti vūpasamanti, tasmā ''sabbasaṅkhārasamatho''ti vuccati. Yasmā cetaṃ āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarajjā virajjanti, sabbaṃ dukkhaṃ nirujjhati, tasmā ''sabbūpadhipaṭinissaggo, taṇhakkhayo, virāgo, nirodho''ti vuccati. Yā panesā taṇhā bhavena bhavaṃ, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti nibbānaṃ. **Pāraṃ gaccheyya** nimittavasena ekato vuṭṭhānagotrabhuñāṇena nibbānapāraṃ pāpuṇeyya. **Adhigaccheyya** nimittapavattehi ubhatovuṭṭhānamaggañāṇena nibbānapāraṃ visesena pāpuṇeyya. **Phuseyya** nibbānārammaṇaphalacittavasena nibbānapāraṃ phuseyya. **Sacchikareyya** guṇavasena phusitvā paccavekkhaṇañāṇena nibbānapāraṃ paccakkhaṃ kareyya. Atha vā ''paṭhamamaggena **pāraṃ gaccheyya,** dutiyena **adhigaccheyya,** tatiyena **phuseyya,** catutthena **sacchi kareyyā''**ti evameke vaṇṇayanti. **Yopi pāraṃ gantukāmo**ti yo koci vipassanāñāṇe ṭhito puggalo nibbānapāraṃ gantukāmo, sopi avassaṃ tattha gamissatīti **pāragū**. Vuttañhetaṃ – ''otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehī''tiādi. Pubbabhāge ajjhāsayavasena vipassanāyogena ca, sopi pāragū nāma. **Yopi pāraṃ gacchatī**ti yopi maggasamaṅgī nibbānapāraṃ gacchati, sopi pāragū nāma. **Yopi pāraṃ gato**ti yopi maggena kiccaṃ niṭṭhāpetvā phale ṭhito nibbānapāraṅgato, sopi pāragū nāma.

Taṃ jinavacanena dassetuṃ **‘‘vuttampi hetaṃ bhagavatā – tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’**tiādimāha. **Abhiññāpāragū**ti adhigatena ñāṇena ñātapariññāya nibbānapāraṃ gantukāmo gacchati, gatoti pāragū. **Pariññāpāragū**ti sabbadhammānaṃ tīraṇapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. **Pahānapāragū**ti samudayapakkhikānaṃ kilesānaṃ pahānapariññāya samatikkamitvā vuttanayena pāragū. Yo hi sabbadhammaṃ parijānāti, so tīhi pariññāhi parijānāti ñātapariññāya tīraṇapariññāya pahānapariññāyāti. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbadhammaṃ jānāti ‘‘ime ajjhattikā, ime bāhirā, idamassa lakkhaṇaṃ, imāni rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānī’’ti, ayaṃ **ñātapariññā**. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ ñātaṃ katvā labbhamānavasena sabbadhammaṃ tīreti ‘‘aniccato dukkhato rogato’’tiādinā (saṃ. ni. 3.122), ayaṃ **tīraṇapariññā**. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīrayitvā aggamaggena dhammesu chandarāgaṃ pajahati, ayaṃ **pahānapariññā**ti. Imā pariññāyo sandhāya ‘‘so abhiññāpāragū pariññāpāragū pahānapāragū’’ti āha.

Bhāvanāpāragūti bhāvanāya koṭiṃ patvā maggavasena nibbānapāraṃ gato. **Sacchikiriyāpāragū**ti phalanibbānavasena sacchi kiriyāphalanibbānapāraṃ gato. **Samāpattipāragū**ti aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ pāraṃ patto. **Sabbadhammāna**nti pañcakkhandhādisabbadhammānaṃ. **Sabbadukkhāna**nti jātidukkhādisabbadukkhānaṃ. **Sabbakilesāna**nti kāyaduccaritādisabbakilesānaṃ. **Ariyamaggāna**nti sotāpattimaggādicatunnaṃ ariyamaggānaṃ. **Nirodhassā**ti nibbānassa. **Sabbasamāpattīna**nti sabbāsampi aṭṭhannaṃ rūpārūpasamāpattīnaṃ. **So**ti so ariyo. **Vasippatto**ti vasībhāvappatto. Atha vā kantabhāvaṃ issariyabhāvaṃ nipphannabhāvaṃ patto. **Pāramippatto**ti pāramīti avasānaṃ niṭṭhānaṃ, uttamabhāvaṃ vā taṃ patto. Kattha pattoti āha **‘‘ariyasmiṃ sīlasmi’’**ntiādi. Tattha **ariyasmiṃ sīlasmi**nti niddose sīlasmiṃ. **Ariyasmiṃ samādhismi**nti niddose samādhismiṃ. **Ariyāya paññāyā**ti niddosāya paññāya. **Ariyāya vimuttiyā**ti niddosāya phalavimuttiyā. Purimena vācākammantājīvā gahitā, dutiyena vāyāmasatisamādhayo gahitā, tatiyena vitakkasammādiṭṭhiyo gahitā, catutthena taṃsampayuttā sesadhammā gahitāti veditabbā.

Antagatoti maggena saṅkhāralokantaṃ gato. **Antappatto**ti tameva lokantaṃ phalena patto. **Koṭigato**ti maggena saṅkhārakoṭiṃ gato. **Koṭippatto**ti tameva koṭiṃ phalena patto. **Pariyantagato**ti maggena khandhāyatanādilokapariyantaṃ paricchedaṃ parivaṭumaṃ katvā gato. **Pariyantappatto**ti tameva lokaṃ phalena pariyantaṃ katvā patto. **Vosānagato**ti maggena avasānaṃ gato. **Vosānappatto**ti phalena avasānaṃ patto. **Tāṇagato**ti maggena tāyanaṃ gato. **Tāṇappatto**ti phalena tāyanaṃ patto. **Leṇagato**ti maggena nilīyanaṃ gato. **Leṇappatto**ti taṃ phalena nilīyanaṃ patto. **Saraṇagato**ti maggena patiṭṭhaṃ gato. **Saraṇappatto**ti phalena saraṇaṃ patto. **Abhayagato**ti maggena nibbhayaṃ gato. **Abhayappatto**ti phalena nibbhayaṃ nibbānaṃ patto. **Accutagato**ti cutivirahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Accutappatto**ti taṃ phalena patto. **Amatagato**ti maraṇarahitaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Amatappatto**ti taṃ phalena patto. **Nibbānagato**ti taṇhāvānato nikkhantaṃ nibbānaṃ maggena gato. **Nibbānappatto**ti tameva phalena patto. **So vuṭṭhavāso**ti so arahā dasasu ariyavāsesu vasi parivasi vuṭṭho vuṭṭhāti ca vuṭṭhavāso. **Ciṇṇacaraṇo**ti sīlena saha aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasīti ciṇṇacaraṇo. **Gataddho**ti saṃsāraddhānaṃ atikkanto. **Gatadiso**ti supinantenapi agatapubbaṃ nibbānadisaṃ gato. **Gatakoṭiko**ti anupādisesanibbānakoṭiṃ gato hutvā ṭhito. **Pālitabrahmacariyo**ti rakkhitabrahmacariyo. **Uttamadiṭṭhippatto**ti uttamaṃ sammādiṭṭhiṃ patto. **Paṭividdhākuppo**ti akuppaṃ acalanaṃ arahattaphalaṃ paṭivijjhitvā ṭhito. **Sacchikatanirodho**ti nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikatvā ṭhito.

Dukkhaṃ tassa pariññātanti tividhaṃ dukkhaṃ tena samatikkamitvā paricchinnaṃ. **Abhiññeyya**nti sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanena ākārena jānitabbaṃ. **Abhiññāta**nti adhikena ñāṇena ñātaṃ. **Pariññeyya**nti sāmaññalakkhaṇāvabodhavasena kiccasamāpannavasena ca byāpitvā parijānitabbaṃ. **Pariññāta**nti samantato ñātaṃ. **Bhāvetabba**nti vaḍḍhetabbaṃ. **Sacchikātabba**nti paccakkhaṃ kātabbaṃ. Duvidhā hi sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ārammaṇasacchikiriyā cāti.

Ukkhittapalighoti ettha **paligho**ti vaṭṭamūlikā avijjā. Ayañhi dukkhipanaṭṭhena ‘‘paligho’’ti vuccati. Tenesa tassā ukkhittattā ‘‘ukkhittapaligho’’ti vutto. **Saṃkiṇṇaparikho**ti parikhā vuccati punabbhavadāyako bhavesu jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca ‘‘jātisaṃsāro’’ti laddhanāmānaṃ punabbhavakkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. So hi punappunaṃ uppattikaraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā ‘‘parikhā’’ti vuccati. Tenesa tassā saṃkiṇṇattā vikiṇṇattā ‘‘saṃkiṇṇaparikho’’ti vutto. **Abbūḷhesiko**ti esikāti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayañhi gambhīrānugataṭṭhena ‘‘esikā’’ti vuccati. Tenesa tassā abbūḷhattā luñcitvā chaḍḍitattā ‘‘abbūḷhesiko’’ti vuccati. **Niraggaḷo**ti aggaḷaṃ vuccanti orambhāgajanakāni kāmabhave uppattipaccayāni orambhāgiyāni. Etāni hi mahākavāṭaṃ viya nagaradvāraṃ cittaṃ pidahitvā ṭhitattā ‘‘aggaḷa’’nti vuccanti. Tenesa tesaṃ niraggaḷattā bhinnattā ‘‘niraggaḷo’’ti vutto. **Ariyo**ti nikkileso parisuddho. **Pannaddhajo**ti pātitamānaddhajo. **Pannabhāro**ti khandhabhārakilesabhāraabhisaṅkhārabhārapañcakāmaguṇabhārā pannā oropitā assāti pannabhāro. Api ca idha mānabhārasseva oropitattā ‘‘pannabhāro’’ti adhippeto. **Visaṃyutto**ti catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṃyutto. Idha pana mānayogeneva visaṃyuttattā ‘‘visaṃyutto’’ti adhippeto.

Ettāvatā therena maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā viharaṇakālo dassito. Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ, ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṃ icchā uppajjeyya ‘‘yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati. Coranagaraṃ anagaraṃ karissāmī’’ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpite esikatthambhe khaggena chinditvā saddhiṃ dvārabāhāhi kavāṭaṃ bhinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhindanto parikhaṃ saṃkiritvā nagarasobhanatthāya ussāpite dhaje pātetvā nagaraṃ agginā jhāpetvā khemanagaraṃ pavisitvā uparipāsādamāruyha ñātigaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeyya. Evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvacaro. Tassevaṃ hoti ‘‘yāva sakkāyavaṭṭaṃ vaṭṭati, tāva dvattiṃsakammakāraṇehi aṭṭhanavutirogehi

pañcavīsatimahabbhayehi ca parimuccanaṃ natthī''ti. So mahāyodho viya sannāhaṃ sīlasannāhaṃ katvā paññātiṇhakhaggaṃ gahetvā khaggena esikatthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ chinditvā, so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiyasaṃyojanaggaḷaṃ ugghoṭetvā, so yodho palighaṃ viya avijjāpalighaṃ ukkhipitvā, so yodho pākāraṃ bhindanto parikhaṃ viya kammābhisaṅkhārapākāraṃ bhindanto jātisaṃsāraparikhaṃ saṃkiritvā, so yodho nagarasobhanatthāya ussāpite dhaje viya mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṃ jhāpetvā, so yodho khemanagaraṃ pavisitvā uparipāsāde surasabhojanaṃ bhuñjanto viya nibbānanagaraṃ pavisitvā amatanirodhārammaṇaṃ phalasamāpattisukhaṃ anubhavamāno kālaṃ vītināmeti. Vuttañhetaṃ bhagavatā (a. ni. 5.71) –

> ''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti.
>
> ''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ponobhaviko jātisaṃsāro pahīno hoti…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti.
>
> ''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti.
>
> ''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti.
>
> ''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hoti (a. ni. 5.71).
>
> ''Evaṃ vimuttacittaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuṃ saindā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesaṃ nādhigacchanti 'idaṃnissitaṃ tathāgatassa viññāṇa'''nti (ma. ni. 1.246).

Pañcaṅgavippahīnoti kāmacchandādipañcaṅgāni vividhehi upāyehi pajahitvā ṭhito. Vuttañhetaṃ –

> ''Kathañcāvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hotī''ti (dī. ni. 3.348, 360).

Chaḷaṅgasamannāgatoti channaṃ aṅgānaṃ pūretvā chasu dvāresu rūpādiārammaṇe paṭighānunayaṃ vajjetvā upekkhāvasena sato sampajāno hutvā viharaṇavasena chaḷaṅgāni pūretvā paripuṇṇaṃ katvā ṭhitattā ''chaḷaṅgasamannāgato''ti vutto. Vuttañhetaṃ –

> ''Kathañcāvuso, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā, jivhāya rasaṃ sāyitvā, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā, manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hotī''ti (dī. ni. 3.348, 360).

Ekārakkhoti satiārakkhena eko uttamo ārakkho assāti ekārakkho. Vuttañhetaṃ –

> ''Kathañcāvuso, bhikkhu ekārakkho hoti? Idhāvuso, bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato viharati. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu ekārakkho hotī''ti (dī. ni. 3.348, 360).

Caturāpassenoti paññāya paṭisevanaparivajjanavinodanapajahanānaṃ vasena catunnaṃ apassayānaṃ ito cito ca aparivattamānānaṃ vasena caturāpasseno, tesaṃ pāpuṇitvā ṭhito. Vuttañhetaṃ –

> ''Kathañcāvuso, bhikkhu caturāpasseno hoti? Idhāvuso, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ parivajjeti. Saṅkhāyekaṃ vinodeti, saṅkhāyekaṃ pajahatī''tiādinā (dī. ni. 3.348, 360) nayena vitthāretabbaṃ.

Paṇunnapaccekasaccoti ''idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva sacca''nti evaṃ pāṭiekkaṃ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni paṇunnāni nihaṭāni pahīnāni assāti paṇunnapaccekasacco.

Samavayasaṭṭhesanoti ettha avayāti anūnā. Saṭṭhāti vissaṭṭhā. Sammā avayā saṭṭhā esanā assāti samavayasaṭṭhesano. Sammā vissaṭṭhasabbaesanoti attho. **Kevalī**ti paripuṇṇo. **Vusitavā**ti vusitabrahmacariyo, garusaṃvāse ariyamaggepi dasasu ariyavāsesupi vusitavanto. **Uttamapuriso**ti khīṇakilesattā visesapuriso ājaññapuriso. **Paramapuriso**ti uttamapuriso, paramaṃ vā paṭilābhaṃ pattattā uttamaṃ pattabbaṃ arahattapaṭilābhaṃ patto anuttarapuññakkhettabhūto uttamapuriso, tenevatthena paramapuriso. Anuttaraṃ samāpattiṃ samāpajjituṃ amataṃ paṭilābhaṃ pattattā **paramapattippatto**. Atha vā ''gharāvāse ādīnavaṃ sañjānitvā sāsanapavisanavasena **uttamapuriso**. Attabhāve ādīnavaṃ sañjānitvā vipassanāpavisanavasena

paramapuriso. Kilese ādīnavaṃ sañjānitvā ariyabhūmantaraṃ paviṭṭho **paramapattippatto**ti evameke vaṇṇayanti.

Nevācinatīti kusalākusalānaṃ pahīnattā tesaṃ vipākaṃ na vaḍḍheti. **Nāpacinatī**ti phale ṭhitattā na viddhaṃseti. **Apacinitvā ṭhito**ti paṭippassaddhipahāne ṭhitattā kilese viddhaṃsetvā ṭhito. Ito paraṃ tīhipi padehi maggaphalavaseneva yojetabbaṃ. **Neva pajahatī**ti pahātabbābhāvena kilese na pajahati. **Na upādiyatī**ti taṇhāmānadiṭṭhīhi gahetabbābhāvato tehi na gaṇhāti. **Pajahitvā ṭhito**ti cajitvā ṭhito. **Neva saṃsibbatī**ti taṇhāvasena neva saṃsibbati. **Na ussinetī**ti mānavasena na ukkaṃsati. **Visinitvā ṭhito**ti taṇhāsaṃsīvanaṃ akatvā ṭhitoti evameke vaṇṇayanti. **Neva vidhūpetī**ti kilesaggiṃ na nibbāpeti. **Na sandhūpetī**ti kilesaggiṃ na jālāpeti. **Vidhūpetvā ṭhito**ti taṃ nibbāpetvā ṭhito.

Asekkhena sīlakkhandhenāti sikkhitabbābhāvena asekkhena vācākammantājīvasīlakkhandhena sīlarāsinā samannāgatattā ṭhito, aparihīnabhāvena ṭhito. **Samādhikkhandhenā**ti vāyāmasatīhi sampayuttena samādhinā. **Vimuttikkhandhenā**ti phalavimuttisampayuttakkhandhena. **Vimuttiñāṇadassanakkhandhenā**ti paccavekkhaṇañāṇena. **Saccaṃ sampaṭipādiyitvā**ti catuariyasaccaṃ sabhāvavasena sakasantāne sampādiyitvā paṭivijjhitvā ṭhito. **Ejaṃ samatikkamitvā**ti kampanataṇhaṃ atikkamitvā. **Kilesaggi**nti rāgādikilesaggiṃ. **Pariyādiyitvā**ti khepetvā nibbāpetvā. **Aparigamanatāyā**ti saṃsāre agamanabhāvena punāgamanābhāvenāti attho. **Kaṭaṃ samādāyā**ti jayaggāhaṃ gahetvā. **Muttipaṭisevanatāyā**ti sabbakilesehi muccitvā rūpādiārammaṇasevanavasena. Atha vā sabbakilesehi muttaphalasamāpattisevanavasena. **Mettāya pārisuddhiyā**ti upakkilesamuttāya parisuddhabhāve ṭhitāya mettāya ṭhito. **Karuṇā**dīsupi eseva nayo.

Accantapārisuddhiyāti atikkantaparisuddhabhāvena parisuddhiyā antaṃ pāpuṇitvā ṭhito. **Atammayatāyā**ti taṇhādiṭṭhimānā ‘‘tammayā’’ti vuccanti. Tesaṃ abhāvo atammayatā, tāya taṇhādiṭṭhimānavirahitatāya ṭhito. Vuttañhetaṃ –

‘‘So tādiso lokavidū sumedho, sabbesu dhammesu atammayo munī’’ti (a. ni. 3.40). Etthāpi taṇhāmānadiṭṭhivirahitoti attho. **Vimuttattā**ti sabbakilesehi muttabhāvena. **Santussitattā**ti yathālābhayathābalayathāsāruppasantosavasena santuṭṭhabhāvena ṭhito.

Khandhapariyanteti ekacatupañcakkhandhānaṃ tīhi pariññaggīhi jhāpetvā ante avasāne ṭhito, natthi etassa antoti vā pariyantaṃ, tasmiṃ pariyante. **Dhātupariyantā**dīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – **dhātupariyante**ti aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ pariyante. **Āyatanapariyante**ti dvādasannaṃ āyatanānaṃ. **Gatipariyante**ti nirayādipañcannaṃ gatīnaṃ. **Upapattipariyante**ti sugatiduggatīsu nibbattiyā. **Paṭisandhipariyante**ti kāmarūpārūpabhavesu paṭisandhiyā. **Bhavapariyante**ti ekavokāracatupañcasaññāasaññānevasaññānāsaññākāmarūpaarūpabhavānaṃ. **Saṃsārapariyante**ti khandhadhātuāyatanānaṃ abbocchinnapavattiyā. **Vaṭṭapariyante**ti kammavipākakilesavaṭṭānaṃ pariyante. **Antime bhave**ti avasāne upapattibhave. **Antime samussaye ṭhito**ti avasāne samussaye sarīre ṭhito. **Antimadehadharo**ti antimaṃ avasānadehaṃ sarīraṃ dhāretīti antimadehadharo. **Arahā**ti ārakattā arīnaṃ, arānañca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā arahā.

Tassāyaṃ pacchimakoti tassa khīṇāsavassa ayaṃ samussayo attabhāvo avasāno. **Carimo**ti appo mando carimo ālopo, carimaṃ kabaḷaṃ viya. Puna paṭisandhiyā natthibhāvaṃ sandhāya **‘‘jātimaraṇasaṃsāro, natthi tassa punabbhavo’’**ti āha. Jananaṃ jāti, maranti tenāti maraṇaṃ, khandhādīnaṃ abbocchinnā saṃsārapavatti ca tassa khīṇāsavassa puna natthīti vuttaṃ gāthaṃ nigamento āha **tenāha bhagavā** –

‘‘Tasmā jantu…pe… nāvaṃ sitvāva pāragū’’ti.

Imasmiṃ sutte yaṃ antarantarā na vuttaṃ, taṃ pāṭhānusārena gahetabbaṃ.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Kāmasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Guhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā

7. Dutiye – **satto**ti laggo. **Guhāya**nti kāye. Kāyo hi rāgādīnaṃ vāḷānaṃ vasanokāsato ‘‘guhā’’ti vuccati. **Bahunābhichanno**ti bahunā rāgādikilesajātena abhicchanno. Etena ajjhattabandhanaṃ vuttaṃ. **Tiṭṭha**nti rāgādivasena tiṭṭhanto. **Mohanasmiṃ pagāḷho**ti mohanaṃ vuccati kāmaguṇo. Ettha hi devamanussā muyhanti tesu ajjhogāḷhā hutvā; etena bāhirabandhanaṃ vuttaṃ. **Dūre vivekā hi tathāvidho so**ti so tathārūpo naro tividhāpi kāyavivekādivivekā dūre, anāsanne. Kiṃkāraṇā? **Kāmā hi loke na hi suppahāyā**ti yasmā loke kāmā suppahāyā na honti, tasmāti vuttaṃ hoti.

Sattoti hi kho vuttanti ‘‘satto, naro, mānavo’’ti evamādinā nayena kathitoyeva. **Guhā tāva vattabbā**ti guhā tāva kathetabbā. **Kāyoti vā**tiādīsu ayaṃ tāva padayojanā – kāyo iti vā guhā iti vā…pe… kumbho iti vāti. Tattha **kāyo**ti ‘‘kucchitānaṃ āyoti kāyo’’tiādinā heṭṭhā satipaṭṭhānakathāyaṃ vuttoyeva. Rāgādivāḷānaṃ vasanokāsaṭṭhena **guhā,** ‘‘paṭicchādanaṭṭhenā’’tipi eke. ‘‘Dūraṅgamaṃ ekacaraṃ, asarīraṃ guhāsaya’’ntiādīsu (dha. pa. 37) viya. Rāgādīhi

jhāpanaṭṭhena **deho** ‘‘te hitvā mānusaṃ deha’’ntiādīsu (dī. ni. 2.332 thokaṃ visadisaṃ) viya. Pamattakaraṇaṭṭhena **sandeho** ‘‘bhijjati pūtisandeho, maraṇantañhi jīvita’’ntiādīsu (dha. pa. 148) viya. Saṃsāre sañcaraṇaṭṭhena **nāvā** ‘‘siñca bhikkhu imaṃ nāvaṃ, sittā te lahumessatī’’tiādīsu (dha. pa. 369) viya. Iriyāpathassa atthibhāvaṭṭhena **ratho** ‘‘ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.4) viya. Accuggataṭṭhena **dhajo** ‘‘dhajo rathassa paññāṇa’’ntiādīsu (jā. 2.22.1841) viya.

Kimikulānaṃ āvāsabhāvena **vammiko** ‘‘vammikoti kho, bhikkhu, imassetaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacana’’ntiādīsu (ma. ni. 1.251) viya. Yatheva hi bāhirako vammiko, vamati vantako vantussayo vantasinehasambaddhoti catūhi kāraṇehi ‘‘vammiko’’ti vuccati. So hi ahinakulaundūragharagoḷikādayo nānappakāre pāṇake vamatīti vammiko. Upacikāhi vantakoti vammiko. Upacikāhi vamitvā mukhatuṇḍakehi ukkhittapaṃsucuṇṇena kaṭippamāṇenapi porisappamāṇenapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantakheḷasinehena ābaddhatāya sattasattāhaṃ deve vassantepi na vippakirīyati, nidāghepi tato paṃsumuṭṭhiṃ gahetvā tasmiṃ muṭṭhinā pīḷiyamāne sineho nikkhamati, evaṃ vantasinehena sambaddhoti vammiko. Evamayaṃ kāyopi ‘‘akkhimhā aggigūthako’’tiādinā nayena nānappakāraṃ asucikalimalaṃ vamatīti vammiko. Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā imasmiṃ attabhāve nikantipariyādānena attabhāvaṃ chaḍḍetvā gatāti ariyehi vantakotipi vammiko. Yehi cāyaṃ tīhi aṭṭhisatehi ussito nahārusambaddho maṃsāvalepano allacammapariyonaddho chavirañjito satte vañceti, taṃ sabbaṃ ariyehi vantamevāti vantussayotipi vammiko. ‘‘Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvatī’’ti (saṃ. ni. 1.55-57) evaṃ taṇhāya janitattā ariyehi vanteneva taṇhāsinehena sambaddho ayanti vantasinehena sambaddhotipi vammiko. Yathā ca vammikassa anto nānappakārā pāṇakā tattheva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gilānā sayanti, matā nipatanti. Iti so tesaṃ sūtigharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hoti. Evaṃ khattiyamahāsālādīnampi kāyo ‘‘ayaṃ gopitarakkhito maṇḍitapasādito mahānubhāvānaṃ kāyo’’ti acintetvā chavinissitā pāṇā cammanissitā pāṇā maṃsanissitā pāṇā nahārunissitā pāṇā aṭṭhinissitā pāṇā aṭṭhimiñjanissitā pāṇāti evaṃ kulagaṇanāya asītimattāni kimikulasahassāni antokāyasmiṃyeva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matāmatā nipatanti. Iti ayampi tesaṃ pāṇānaṃ sūtigharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hotīti ‘‘vammiko’’ti saṅkhaṃ gato.

Manāpāmanāpapatanaṭṭhena **nagaraṃ** ‘‘sakkāyanagara’’ntiādīsu viya. Rogādīnaṃ nīḷabhāvena kulāvakabhāvena **nīḷaṃ** ‘‘roganīḷaṃ pabhaṅgura’’ntiādīsu (dha. pa. 148) viya. Paṭisandhiyā nivāsagehaṭṭhena **kuṭi** ‘‘pañcadvārāyaṃ kuṭikāyaṃ pasakkiyā’’tiādīsu (theragā. 125) viya. Pūtibhāvena **gaṇḍo** ‘‘rogoti bhikkhave, gaṇḍoti bhikkhave, salloti bhikkhave, kāyassetaṃ adhivacana’’ntiādīsu (a. ni. 9.15) viya. Bhijjanaṭṭhena **kumbho** ‘‘kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ viditvā’’tiādīsu (dha. pa. 40) viya. **Kāyassetaṃ adhivacana**nti etaṃ vuttappakāraṃ catumahābhūtamayassa kucchitadhammānaṃ āyassa adhivacanaṃ, kathananti attho. **Guhāya**nti sarīrasmiṃ. **Satto**ti allīno. **Visatto**ti vaṇṇarāgādivasena vividho allīno. Saṇṭhānarāgavasena **āsatto**. Tattheva ‘‘subhaṃ sukha’’nti gahaṇavasena **laggo**. Attaggahaṇavasena **laggito. Palibuddho**ti phassarāgavasena amuñcitvā ṭhito. **Bhittikhile**ti bhittiyaṃ ākoṭitakhāṇuke. **Nāgadante**ti tatheva hatthidantasadise vaṅkadaṇḍake. **Satta**nti bhittikhile laggaṃ. **Visatta**nti nāgadante laggaṃ. **Āsatta**nti cīvaravaṃse laggaṃ. **Lagga**nti cīvararajjuyā laggaṃ. **Laggita**nti pīṭhapāde laggaṃ. **Palibuddha**nti mañcapāde lagganti evamādinā nayena yojetabbaṃ.

Lagganādhivacananti visesena allīyanakathanaṃ. **Channo**ti vuttappakārehi kilesehi chādito. Punappunaṃ uppattivasena uparūpari channoti **ucchanno. Āvuto**ti āvarito. **Nivuto**ti vārito. **Ophuto**ti avattharitvā chādito. **Pihito**ti bhājanena ukkhalimukhaṃ viya paliguṇṭhito. **Paṭicchanno**ti āvaṭo. **Paṭikujjito**ti adhomukhaṃ ṭhapito. Tattha tiṇapaṇṇādīhi chāditaṃ viya channo. Ucchanno nadiṃ āvaraṇasetu viya. Āvuto janasañcaraṇamaggāvaraṇaṃ viya.

Vinibaddho mānavasenāti nānāvidhena mānātimānavasena nānāvidhe ārammaṇe baddho hutvā tiṭṭhati. **Parāmaṭṭho diṭṭhivasenā**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhīnaṃ vasena parāmaṭṭho āmasitvā gahito. **Vikkhepagato uddhaccavasenā**ti ārammaṇe asantiṭṭhanavasena cittavikkhepaṃ patto upagato. **Aniṭṭhaṅgato vicikicchāvasenā**ti ratanattayādīsu kaṅkhāsaṅkhātāya vicikicchāya vasena sanniṭṭhānaṃ appatto. **Thāmagato anusayavasenā**ti dunnīharaṇaappahīnānusayavasena thirabhāvaṃ patto upagato hutvā tiṭṭhati.

Rūpūpayanti taṇhādiṭṭhūpayavasena rūpaṃ upagantvā ārammaṇaṃ katvā. **Viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhatī**ti tasmiṃ ārammaṇe rūpārammaṇaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhantaṃ tiṭṭhati. **Rūpārammaṇaṃ rūpapatiṭṭha**nti rūpameva ārammaṇaṃ ālambitvā rūpameva patiṭṭhaṃ katvā. **Nandūpasecana**nti sappītikataṇhodakena āsittaṃ viññāṇaṃ. **Vuddhi**nti vuddhibhāvaṃ. **Virūḷhi**nti javanavasena uparito virūḷhibhāvaṃ. **Vepulla**nti tadārammaṇavasena vepullaṃ.

Atthi rāgotiādīni lobhasseva nāmāni. So hi rañjanavasena **rāgo,** nandanavasena **nandī,** taṇhāyanavasena **taṇhā**ti vuccati. **Patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷha**nti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāya patiṭṭhitañceva virūḷhañca. **Yatthā**ti tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ. Sabbattha vā purimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhī**ti idaṃ imasmiṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatiṃ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ. **Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbattī**ti yasmiṃ ṭhāne āyatiṃ punabbhavābhinibbatti atthi. Tattha purimasuttaṃ rūpādiārammaṇalagganavasena vuttaṃ, dutiyasuttaṃ tadevārammaṇaṃ abhinandanavasena vuttaṃ, tatiyaṃ viññāṇapatiṭṭhānavasena vuttaṃ, catutthaṃ catubbidhaāhāravasena, kusalākusalaviññāṇapatiṭṭhānavasena vuttanti ñātabbaṃ.

Yebhuyyenāti pāyena. **Muyhantī**ti mohaṃ āpajjanti. **Sammuyhantī**ti visesena muyhanti. **Sampamuyhantī**ti sabbākārena muyhanti. Atha vā rūpārammaṇaṃ paṭicca **muyhanti,** saddārammaṇaṃ paṭicca **sammuyhanti,** mutārammaṇaṃ paṭicca **sampamuyhanti. Avijjāya andhīkatā**ti aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇāya avijjāya andhīkatā. ‘‘Gatā’’ti vā pāṭho, andhabhāvaṃ

upagatāti attho. **Pagāḷho**ti paviṭṭho. **Ogāḷho**ti heṭṭhābhāgaṃ paviṭṭho. **Ajjhogāḷho**ti adhiogāhitvā avattharitvā visesena paviṭṭho **nimuggo**ti adhomukhaṃ hutvā paviṭṭho. Atha vā dassanasaṃsaggena **ogāḷho**. Savanasaṃsaggena **ajjhogāḷho**. Vacanasaṃsaggena **nimuggo**. Sappurisasaṃsaggavirahito vā **ogāḷho**. Saddhammasevanavirahito vā **ajjhogāḷho**. Dhammānudhammapaṭipattivirahito vā **nimuggo**.

Vivekāti vivitti, viviccanaṃ vā viveko. **Tayo**ti gaṇanaparicchedo. **Kāyaviveko**ti kāyena vivitti, vinā apasakkanaṃ. **Cittavivekā**dīsupi eseva nayo. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane. Saṃsāre bhayaṃ ikkhanato bhikkhu. **Vivitta**nti suññaṃ, appasaddaṃ appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya vibhaṅge ‘‘vivittanti santike cepi senāsanaṃ hoti, tañca anākiṇṇaṃ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṃ vivitta’’nti (vibha. 526) vuttaṃ. Seti ceva āsati ca etthāti senāsanaṃ, mañcapīṭhādīnametamadhivacanaṃ. Tenāha –

> ‘‘Senāsananti mañcopi senāsanaṃ, pīṭhampi… bhisipi… bibbohanampi… vihāropi… aḍḍhayogopi… pāsādopi… aṭṭopi… māḷopi… leṇampi… guhāpi… rukkhamūlampi… veḷugumbopi… yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsana’’nti (vibha. 527).

Api ca vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhāti idaṃ **vihārasenāsanaṃ** nāma. Mañco pīṭhaṃ bhisi bibbohananti idaṃ **mañcapīṭhasenāsanaṃ** nāma. Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāroti idaṃ **santhatasenāsanaṃ** nāma. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, idaṃ **okāsasenāsanaṃ** nāmāti evaṃ catubbidhaṃ senāsanaṃ hoti. Taṃ sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva.

Idha panassa sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikasenāsanaṃ dassento **‘‘araññaṃ rukkhamūla’’**ntiādimāha. Tattha **arañña**nti ‘‘nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ arañña’’nti (vibha. 529) idaṃ bhikkhunīnaṃ vasena āgataṃ. ‘‘Āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima’’nti (pārā. 654) idaṃ pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ. Tassa lakkhaṇaṃ visuddhimagge dhutaṅganiddese (visuddhi. 1.31) vuttaṃ. **Rukkhamūla**nti yaṃkiñci santacchāyaṃ vivittaṃ rukkhamūlaṃ. **Pabbata**nti selaṃ. Tattha hi udakasoṇḍīsu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandara**nti kaṃ vuccati udakaṃ, tena dāritaṃ, udakena bhinnaṃ pabbatapadesaṃ. Yaṃ ‘‘nadītumba’’ntipi ‘‘nadīkuñja’’ntipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālukā hoti, matthake maṇivitānaṃ viya vanagahanaṃ, maṇikhandhasadisaṃ udakaṃ sandati. Evarūpaṃ kandaraṃ oruyha pānīyaṃ pivitvā gattāni sītāni katvā vālukaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Giriguha**nti dvinnaṃ pabbatānaṃ antaraṃ, ekasmiṃyeva vā umaṅgasadisaṃ mahāvivaraṃ. Susānalakkhaṇaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.34) vuttaṃ.

Vanapatthanti gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha ‘‘vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana’’ntiādi (vibha. 531). **Abbhokāsa**nti acchannaṃ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. **Palālapuñja**nti palālarāsiṃ. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Sabbametaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘kāyena vivitto viharatī’’tiādi. Eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti pavattayatīti vuttaṃ hoti. **Iriyatī**ti iriyāpathaṃ vattayati. **Vattatī**ti iriyāpathavuttiṃ uppādeti. **Pāletī**ti iriyāpathaṃ rakkhati. **Yapetī**ti yapayati. **Yāpetī**ti yāpayati.

Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassāti kusalajjhānasamaṅgissa. **Nīvaraṇehi cittaṃ vivitta**nti upacārena nīvaraṇehi vivittampi samānaṃ antoappanāyaṃ suṭṭhu vivittaṃ nāma hotīti dassetuṃ ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ hotī’’ti vuttaṃ. Eseva nayo vitakkavicārapītisukhadukkhehi dutiyatatiyacatutthajjhānāni samāpannānanti. **Rūpasaññāyā**ti kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ saññāya. **Paṭighasaññāyā**ti cakkhurūpādisaṅghaṭṭanena uppannāya kusalākusalavipākavasena dvipañcaviññāṇasaṅkhātāya paṭighasaññāya ca. **Nānattasaññāyā**ti nānārammaṇe pavattāya catucattālīsakāmāvacarasaññāya ca cittaṃ vivittaṃ hoti suññaṃ hoti.

Ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassāti ettha nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantameva ākāsānañcaṃ, taṃ ākāsānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti ākāsānañcāyatanaṃ, kasiṇugghāṭimākāsārammaṇajhānassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa kusalakiriyajhānaṃ samāpannassa. **Rūpasaññāyā**ti saññāsīsena rūpāvacarajjhānato ceva tadārammaṇato ca. Rūpāvacarajjhānampi hi ‘‘rūpa’’nti vuccati ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu (paṭi. ma. 1.209), tassa ārammaṇampi ‘‘bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī’’tiādīsupi (paṭi. ma. 1.209). Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajjhānassetaṃ adhivacanaṃ. Rūpe saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṃ adhivacananti veditabbaṃ. Etāya kusalavipākakiriyāvasena pañcadasavidhāya jhānasaṅkhātāya rūpasaññāya. Etāya ca pathavīkasiṇādivasena aṭṭhavidhāya ārammaṇasaṅkhātāya rūpasaññāya.

Paṭighasaññāyāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha – ‘‘tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo’’ti (vibha. 603). Tā kusalavipākā pañca akusalavipākā pañcāti etāya paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyāti nānatte gocare pavattāya saññāya, nānattāya vā saññāya. Yathāha – ‘‘tattha katamā nānattasaññā?

Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññāṇadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo''ti (vibha. 604) evaṃ vibhaṅge vibhajitvā vuttā. Tā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātumanoviññāṇadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti. Yasmā cesā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā ''nānattasaññā''ti vuttā, tāya nānattasaññāya.

Cittaṃ vivittaṃ hotīti ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññāpaṭighasaññānānattasaññāsaṅkhātāhi saññāhi jhānacittaṃ vivittaṃ hoti vinā hoti apasakkanaṃ hoti. **Viññāṇañcāyatana**nti etadeva viññāṇaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassāti viññāṇañcāyatanaṃ, ākāse pavattaviññāṇārammaṇassa jhānassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ jhānaṃ samāpannassa vuttappakārāya ākāsānañcāyatanasaññāya cittaṃ vivittaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatananti ettha pana nāssa kiñcananti akiñcanaṃ, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ, ākāsānañcāyatanaviññāṇāpagamassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassāti ākiñcaññāyatanaṃ, ākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇajhānassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa tāya viññāṇañcāyatanasaññāya cittaṃ vivittaṃ.

Nevasaññānāsaññāyatananti ettha pana yāya saññāya bhāvato taṃ ''nevasaññānāsaññāyatana''nti vuccati, yathāpaṭipannassa sā saññā hoti, taṃ tāva dassetuṃ vibhaṅge (vibha. 620) ''nevasaññīnāsaññī''ti uddharitvā taññeva ''ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti, tena vuccati nevasaññīnāsaññī''ti vuttaṃ. Tattha santato manasi karotīti ''santovatāyaṃ samāpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇaṃ karitvā vasatī''ti evaṃ santārammaṇatāya naṃ ''santā''ti manasi karoti. Taṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ appetvā nisinnassa tāya ākiñcaññāyatanasaññāya jhānacittaṃ suññaṃ hoti.

Sotāpannassāti sotāpattiphalaṃ pattassa. **Sakkāyadiṭṭhiyā**ti vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā. **Vicikicchāyā**ti aṭṭhasu ṭhānesu kaṅkhāya. **Sīlabbataparāmāsā**ti ''sīlena suddhi, vatena suddhī''ti parāmasitvā uppajjanakadiṭṭhi. **Diṭṭhānusayā**ti appahīnaṭṭhena santāne anusayakā diṭṭhānusayā. Tathā **vicikicchānusayā. Tadekaṭṭhehi cā**ti tehi sakkāyadiṭṭhiādīhi ekato ṭhitehi ca. Upatāpenti vibādhenti cāti kilesā, tehi sakkāyadiṭṭhiyādikilesehi cittaṃ vivittaṃ suññaṃ hoti. Ettha ''tadekaṭṭha''nti duvidhaṃ ekaṭṭhaṃ pahānekaṭṭhaṃ sahajekaṭṭhañca. Apāyagamanīyā hi kilesā yāva sotāpattimaggena na pahīyanti, tāva diṭṭhivicikicchāhi saha ekasmiṃ puggale ṭhitāti pahānekaṭṭhā. Dasasu hi kilesesu idha diṭṭhivicikicchā eva āgatā. Anusayesu diṭṭhānusayavicikicchānusayā āgatā. Sesā pana apāyagamanīyo lobho doso moho māno thinaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti aṭṭha kilesā diṭṭhivicikicchāhi saha pahānekaṭṭhā hutvā dvīhi anusayehi saddhiṃ sotāpattimaggena pahīyanti. Rāgadosamohapamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha vicikicchā pahīnā, diṭṭhānusayavicikicchānusayehi saha apāyagamanīyā sabbakilesā pahānekaṭṭhavasena pahīyanti. Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā saha vicikicchāya ca saha ekekasmiṃ citte ṭhitā avasesakilesā.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisahagatāni vicikicchāsahagatañcāti pañca cittāni pahīyanti. Tattha dvīsu diṭṭhisampayuttaasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, dvīsu diṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho thinaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, vicikicchāsahagatacitte pahīyamāne tena sahajāto moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. Tehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ vivittaṃ hotīti maggacittaṃ viviccati, phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitaṃ suññaṃ hotīti attho.

Sakadāgāmissa oḷārikā kāmarāgasaññojanāti oḷārikabhūtā kāyadvāre vītikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtā methunarāgasaṅkhātā saññojanā. So hi kāmabhave saññojetīti ''saññojana''nti vuccati. **Paṭighasaññojanā**ti byāpādasaññojanā. So hi ārammaṇe paṭihaññatīti ''paṭigha''nti vuccati. Te eva thāmagataṭṭhena santāne anusentīti **anusayā. Aṇusahagatā**ti sukhumabhūtā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā aṇusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayāti appahīnaṭṭhena santāne anusayanavasena sukhumabhūtā kāmarāgapaṭighānusayā. **Tadekaṭṭhehi cā**ti vuttatthehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ vivittaṃ suññaṃ hoti.

Arahatoti kilesārīnaṃ hatattā ''arahā''ti laddhanāmassa. **Rūparāgā**ti rūpabhave chandarāgā. **Arūparāgā**ti arūpabhave chandarāgā. **Mānā**ti arahattamaggavajjhā mānā eva. Tathā uddhaccaavijjāmānānusayādayo arahattamaggavajjhā. Etesu uṇṇatilakkhaṇo māno. Avūpasamalakkhaṇaṃ uddhaccaṃ. Andhabhāvalakkhaṇā avijjā. Rūparāgaarūparāgavasena pavattā bhavarāgānusayā. **Tadekaṭṭhehi cā**ti tehi ekato ṭhitehi ca kilesehi. **Bahiddhā ca sabbanimittehī**ti ajjhattacittasantāne akusalakkhandhe upādāya ''bahiddhā''ti saṅkhaṃ gatehi ajjhattaṃ muñcitvā bahiddhā pavattehi sabbasaṅkhāranimittehi maggacittaṃ viviccati vinā hoti apasakkati, phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitaṃ hoti.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā anusayānaṃ abhāvo veditabbo. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tatiyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ paṭhamamaggena, bhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ catutthamaggeneva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ abhāvo hoti, dutiyamaggena kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tanubhāvo, tatiyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusayabhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ abhāvo hoti.

Cittavivekoti mahaggatalokuttaracittānaṃ kilesehi suññabhāvo, tucchabhāvoti attho.

Upadhivivekoti kilesakkhandhaabhisaṅkhārasaṅkhātānaṃ upadhīnaṃ suññabhāvo. Upadhiṃ tāva dassetuṃ **''upadhi vuccanti kilesā cā''**tiādimāha. Rāgādayo yassa uppajjanti, taṃ upatāpenti vibādhentīti **kilesā** ca. Upādānagocarā rūpādayo **pañcakkhandhā** ca. Upādānasambhūtā puññāpuññaāneñjā**bhisaṅkhārā** ca. **Amata**nti natthi etassa maraṇasaṅkhātaṃ matanti amataṃ, kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amataṃ. Saṃsārayonigatiupapattiviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu saṃsibbati vinatīti taṇhā ''vāna''nti vuccati, taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ. Vivekaṭṭhakāyāna**nti gaṇasaṅgaṇikāya apagatasarīrānaṃ. **Nekkhammābhiratāna**nti nekkhamme kāmādito nikkhante paṭhamajjhānādike abhiratānaṃ tanninnānaṃ. **Paramavodānappattāna**nti uttamaparisuddhabhāvaphalaṃ pāpuṇitvā ṭhitānaṃ. ''Upakkilesābhāvena parisuddhacittānaṃ, kilesehi muttabhāvena **paramavodānappattānaṃ**. Vikkhambhanappahānena parisuddhacittānaṃ, samucchedappahānena **paramavodānappattāna''**nti evameke vaṇṇayanti. **Nirūpadhīna**nti vigatūpadhīnaṃ. **Visaṅkhāragatāna**nti saṅkhārārammaṇaṃ cajitvā vigatasaṅkhāraṃ nibbānaṃ ārammaṇavasena upagatānaṃ. **Visaṅkhāragataṃ citta**nti etthapi hi nibbānameva ''visaṅkhāra''nti vuttaṃ.

Vidūreti vividhe dūre. **Suvidūre**ti suṭṭhu vidūre. **Na santike**ti na samīpe. **Na sāmantā**ti na ekapasse. **Anāsanne**ti anaccantasamīpe. **Vivekaṭṭhe**ti atidūre, vigateti attho. **Tādiso**ti taṃsadiso. **Tassaṇṭhito**ti tena ākārena ṭhito. **Tappakāro**ti tena pakārena ṭhito. **Tappaṭibhāgo**ti taṃkoṭṭhāsiko. Atha vā ''attabhāvaguhāya laggabhāvena **tādiso**. Kilesehi channabhāvena **tassaṇṭhito**. Mohanasmiṃ pagāḷhabhāvena **tappakāro**. Tīhi vivekehi dūrabhāvena **tappaṭibhāgo**ti evameke vaṇṇayanti.

Duppahāyāti sukhena pahātabbā na honti. **Duccajjā**ti sukhena jahituṃ na sakkā. **Duppariccajjā**ti sabbākārena jahituṃ na sakkā. **Dunnimmadayā**ti nimmadaṃ amadaṃ kātuṃ na sakkā. **Dubbiniveṭhayā**ti viniveṭhanaṃ mocanaṃ kātuṃ na sakkā. **Duttarā**ti uttaritvā atikkantuṃ na sakkā. **Duppatarā**ti visesetvā tarituṃ na sakkā. **Dussamatikkamā**ti dukkhena atikkamitabbā. **Dubbinivattā**ti nivattetuṃ dukkhā. Atha vā ''pakativasena duppariccajjā. Goṇapatāsaṃ viya **dunnimmadayā**. Nāgapāsaṃ viya **dubbiniveṭhayā**. Gimhasamaye marukantāraṃ viya **duttarā duppatarā**. Byagghapariggahitā aṭavī viya **dussamatikkamā**. Samuddavīci viya **dubbinivattā**ti evameke vaṇṇayanti.

8. Evaṃ paṭhamagāthāya ''dūre vivekā hi tathāvidho''ti sādhetvā puna tathāvidhānaṃ sattānaṃ dhammataṃ āvi karonto **''icchānidānā''**tiādigāthamāha. Tattha **icchānidānā**ti taṇhāhetukā. **Bhavasātabaddhā**ti sukhavedanādimhi bhavasātena baddhā. **Te duppamuñcā**ti te bhavasātavatthubhūtā dhammā. Te vā tattha baddhā icchānidānā sattā duppamocayā. **Na hi aññamokkhā**ti aññe ca mocetuṃ na sakkonti. Kāraṇavacanaṃ vā etaṃ. Te sattā duppamuñcā. Kasmā? Yasmā aññena mocetabbā na honti. Yadi sattā muñceyyuṃ, sakena thāmena muñceyyunti ayamassa attho. **Pacchā pure vāpi apekkhamānā**ti anāgate atīte vā kāme apekkhamānā. **Ime va kāme purime va jappa**nti ime vā paccuppanne kāme purime vā duvidhepi atītānāgate balavataṇhāya patthayamānā. Imesañca dvinnaṃ padānaṃ ''te duppamuñcā na hi aññamokkhā''ti imināva saha sambandho veditabbo. Itarathā apekkhamānā jappaṃ kiṃ karonti, kiṃ vā katāti na paññāyeyyuṃ.

Bhavasātabaddhāti bhave sātaṃ bhavasātaṃ, tena bhavasātena sukhassādena baddhā hutvā ṭhitā. Taṃ bhājetvā dassetuṃ **''ekaṃ bhavasātaṃ – sukhā vedanā''**tiādimāha. Yobbanabhāvo **yobbaññaṃ**. Arogabhāvo **ārogyaṃ**. Jīvitindriyassa pavattabhāvo **jīvitaṃ. Lābho**ti catunnaṃ paccayānaṃ lābho. **Yaso**ti parivāro. **Pasaṃsā**ti kitti. **Sukha**nti kāyikacetasikaṃ sukhaṃ. **Manāpikā rūpā**ti manavaḍḍhanakā rūpā. Sesesupi eseva nayo.

Cakkhusampadāti cakkhussa sampadā. ''Mayhaṃ cakkhu sampannaṃ maṇivimāne ugghāṭitasīhapañjaraṃ viya khāyatī''ti uppannaṃ sukhassādaṃ sandhāya ''cakkhusampadā''ti vuttaṃ. **Sotasampadā**dīsupi eseva nayo. **Sukhāya vedanāya sātabaddhā…pe… vibaddhā**ti vividhākārena **baddhā. Ābaddhā**ti visesena ādito baddhā. **Laggā**ti ārammaṇena saddhiṃ appitā. **Laggitā**ti nāgadante phāṇitavārako viya laggitā. Yamettha ca avuttaṃ, taṃ satto visattotiādimhi vuttanayena gahetabbaṃ.

Na hi aññamokkhāti na parehi mokkhā. **Te vā bhavasātavatthū duppamuñcā**ti bhave sukhassādavatthubhūtā dhammā te muñcituṃ dukkhā. **Sattā vā etto dummocayā**ti sattā eva vā etasmā bhavasātavatthuto mocetuṃ dukkhā.

Duruddharāti uddharituṃ dukkhā. **Dussamuddharā**ti samantato chinnataṭe narakāvāṭe patito viya uddhaṃ katvā uddharituṃ dukkhā. **Dubbuṭṭhāpayā**ti uṭṭhāpetuṃ dukkhā. **Dussamuṭṭhāpayā**ti sukhumaattabhāvaṃ pathaviyaṃ patiṭṭhāpanaṃ viya ussāpetuṃ ativiya dukkhā.

Te attanā palipapalipannāti gambhīrakaddame yāva sīsato nimuggā na sakkonti. **Paraṃ palipapalipannaṃ uddharitu**nti aparaṃ tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharitvā thale patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti. **So vata cundā**ti **so**ti vattabbākārapuggalaniddeso. Tassa ''yo''ti imaṃ uddesavacanaṃ āharitvā yo attanā palipapalipanno, so vata, cunda, paraṃ palipapalipannaṃ uddharissatīti. Evaṃ sesapadesu sambandho veditabbo. **Palipapalipanno**ti gambhīrakaddame nimuggo vuccati. Yathā, cunda, koci puriso yāva sīsato gambhīrakaddame nimuggo, parampi tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Na hi taṃ kāraṇamatthi, yena so taṃ uddharitvā thale patiṭṭhāpeyyāti. **Adanto avinīto aparinibbuto**ti ettha pana anibbisevanatāya **adanto**. Asikkhitavinayatāya **avinīto**. Anibbutakilesatāya **aparinibbuto**ti veditabbo. **So** tādiso paraṃ **damessati** nibbisevanaṃ karissati, **vinessati** tisso sikkhā sikkhāpessati. **Parinibbāpessati** tassa kilese nibbāpessati.

Natthañño kocīti añño koci puggalo mocetuṃ samattho natthi. **Sakena thāmenā**ti attano ñāṇathāmena. **Balenā**ti ñāṇabalena. **Vīriyenā**ti ñāṇasampayuttacetasikavīriyena. **Purisaparakkamenā**ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanena mahantavīriyena.

Nāhaṃ sahissāmīti ahaṃ na sahissāmi na sakkomi, na vāyamissāmīti vuttaṃ hoti. **Pamocanāyā**ti pamocetuṃ. **Kathaṃkathi**nti sakaṅkhaṃ. **Dhotakā**ti ālapanaṃ. **Taresī**ti tareyyāsi.

''Attanā hi kataṃ pāpaṃ, attanā saṃkilissati;
Attanā akataṃ pāpaṃ, attanāva visujjhati;
Suddhī asuddhi paccattaṃ, nāñño aññaṃ visodhaye''ti. (dha. pa. 165; kathā. 743) –

Etthāyamattho – yena attanā akusalaṃ kammaṃ kataṃ hoti, so catūsu apāyesu dukkhaṃ anubhavanto attanāva saṃkilissati. Yena pana attanā akataṃ pāpaṃ, so sugatiñceva agatiñca gacchanto attanāva visujjhati. Kusalakammasaṅkhātā suddhi akusalakammasaṅkhātā ca asuddhi paccattaṃ kārakasattānaṃ attaniyeva vipaccati. Añño puggalo aññaṃ puggalaṃ na visodhaye neva visodheti, na kilesetīti vuttaṃ hoti.

Tiṭṭhateva nibbānanti amatamahānibbānaṃ tiṭṭhatiyeva. **Nibbānagāmimaggo**ti pubbabhāgavipassanāto paṭṭhāya ariyamaggo. **Tiṭṭhāmahaṃ samādapetā**ti ahaṃ gaṇhāpetā patiṭṭhāpetā tiṭṭhāmi. **Evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā**ti mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā. Ettha uppanne vatthusmiṃ vadanto **ovadati** nāma, anuppanne vatthusmiṃ anusāsanto ''ayasopi te bhavissatī''tiādivasena anāgataṃ dassento **anusāsati** nāma. Sammukhā vadantopi **ovadati** nāma, parammukhā dūtasāsanaṃ vā pesento **anusāsati** nāma. Sakiṃ vadantopi **ovadati** nāma, punappunaṃ vadanto **anusāsati** nāma. Ovadanto eva vā **anusāsati** nāma. **Appekacce**ti api ekacce, eketi attho. **Accantaniṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhentī**ti khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atītanti accantaṃ, accantañca taṃ sabbasaṅkhārānaṃ appavattiṭṭhānattā niṭṭhañcāti accantaniṭṭhaṃ, ekantaniṭṭhaṃ, satataniṭṭhanti attho. Taṃ accantanibbānaṃ ārādhenti sampādenti. **Nārādhentī**ti na sampādenti, na paṭilabhantīti attho. **Ettha kyāha**nti etesu kiṃ ahaṃ, kiṃ karomīti attho. **Maggakkhāyī**ti paṭipadāmaggakkhāyī. **Ācikkhati** katheti. **Attanā paṭipajjamānā muñceyyu**nti paṭipajjantā mayaṃ muñceyyuṃ.

Atītaṃ upādāyāti atītaṃ paṭicca. **Kathaṃ pure apekkhaṃ karotī**ti kena pakārena ikkhaṃ olokanaṃ karoti. **Evaṃrūpo ahosi**nti dīgharassaaṇukathūlādivasena evaṃjātiko evarūpo abhaviṃ. **Tattha nandiṃ samannānetī**ti tasmiṃ rūpārammaṇe taṇhaṃ sammā ānayati upaneti. **Vedanā**dīsupi eseva nayo.

''Iti me cakkhū''tiādayo vatthuārammaṇavasena taṇhuppattiṃ dassento āha. **Iti rūpātī**ti evaṃ rūpā iti. **Tattha chandarāgapaṭibaddha**nti tesu cakkhurūpesu dubbalasaṅkhāto chando ca balavasaṅkhāto rāgo ca, tena chandarāgena paṭibaddhaṃ allīnaṃ. **Viññāṇa**nti javanacittaṃ. **Chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassā**ti tassa javanaviññāṇassa chandarāgena baddhabhāvā. **Tadabhinandatī**ti taṃ ārammaṇaṃ taṇhāvasena abhinandati.

Yānissa tānīti yāni assa tāni. **Pubbe**ti atīte. **Saddhi**nti ekato. **Hasitalapitakīḷitānī**ti dantavidaṃsādihasitāni ca, vacībhedaṃ katvā lapitāni ca, kāyakhiḍḍādikīḷitāni ca. **Tadassādetī**ti taṃ assādayati assādaṃ vindati sādiyati. **Taṃ nikāmetī**ti taṃ nikāmayati paccāsīsati. **Vittiṃ āpajjatī**ti tuṭṭhiṃ pāpuṇāti.

Siyanti bhaveyyaṃ. **Appaṭiladdhassa paṭilābhāyā**ti appattassa pāpuṇanatthāya. **Cittaṃ paṇidahatī**ti cittaṃ ṭhapeti. **Cetaso paṇidhānapaccayā**ti cittassa ṭhapanakāraṇā.

Sīlena vāti pañcasīlādisīlena vā. **Vatena vā**ti dhutaṅgasamādānena vā. **Tapena vā**ti vīriyasamādānena vā. **Brahmacariyena vā**ti methunaviratiyā vā. **Devo vā**ti mahānubhāvo devarājā vā. **Devaññataro vā**ti tesaṃ aññataro vā.

Jappantāti guṇavasena kathentā. **Pajappantā**ti pakārena kathentā. **Abhijappantā**ti visesena kathentā, upasaggavasena vā vaḍḍhitaṃ.

9. Evaṃ paṭhamagāthāya ''dūre vivekā hi tathāvidho''ti sādhetvā dutiyagāthāya ca tathāvidhānaṃ dhammataṃ āvi katvā idāni tesaṃ pāpakaraṇaṃ āvi karonto **''kāmesu giddhā''**ti gāthamāha.

Tassattho – **te** sattā kāmesu paribhogataṇhāya **giddhā,** pariyesanādimanuyuttattā **pasutā,** sammohamāpannattā **pamūḷhā,** avagamanatāya macchariyatāya buddhādīnaṃ vacanaṃ anādiyatāya ca **avadāniyā,** kāyavisamādimhi **visame** niviṭṭhā, antakāle maraṇa**dukkhūpanītā,** ''kiṃsu bhavissāma ito cutāse''ti paridevayantīti.

Giddhāti kāmarāgena giddhā. **Gadhitā**ti saṅkapparāgena paccāsīsamānā hutvā gadhitā. **Mucchitā**ti kāmataṇhāya mucchāparetā. **Ajjhosannā**ti kāmanandiyā adhiosannā ajjhotthaṭā. **Laggā**ti kāmasinehena allīnā. **Laggitā**ti kāmapariḷāhena ekībhūtā. **Palibuddhā**ti kāmasaññāya āvaṭṭitā. Atha vā ''diṭṭhidassane **giddhā**. Abhiṇhadassane **gadhitā**. Saṃsaggakiriyasmiṃ **mucchitā**. Vissāsakiriyasmiṃ **ajjhosannā.** Sinehavaḷañjasmiṃ **laggā**. Dvayaṃdvayasamāpattimhi **laggitā**. Aparāparaṃ amuñcamānā hutvā **palibuddhā''**ti evameke vaṇṇayanti.

Esantīti paccāsīsanti. **Gavesantī**ti maggayanti. **Pariyesantī**ti sabbākārena icchanti patthenti. Atha vā diṭṭhārammaṇe subhāsubhaṃ atthi, natthīti **esanti**. Subhāsubhārammaṇe paccakkhaṃ katvā vaḷañjanatthāya piyaṃ karontā **gavesanti**. Cittavasena **esanti**. Payogavasena **gavesanti**. Karaṇavasena **pariyesanti**. Te duvidhe kāme paṭicca otaritvā carantīti **taccaritā**. Te ca kāme bahulaṃ yebhuyyena vaḍḍhenti pavattayantīti **tabbahulā**. Te ca kāme garuṃ katvā rahantīti **taggarukā**. Tesu kāmesu ninnā namitā hutvā vasantīti **tanninnā**. Tesu kāmesu sanninnā hutvā vasantīti **tappoṇā**. Tesu kāmesu avalambitā hutvā tesuyeva namitā vasantīti **tappabbhārā**. Tesu kāmesu avattharitvā mucchāparetappasaṅgā hutvā vadantīti **tadadhimuttā**. Te ca kāme adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā vasantīti **tadadhipateyyā**. Atha vā ''ārammaṇassa iṭṭhabhāvena **taccaritā**. Ārammaṇassa kantabhāvena **tabbahulā**. Ārammaṇassa manāpabhāvena **taggarukā**. Ārammaṇassa piyabhāvena **tanninnā**. Ārammaṇassa kāmupasaṃhitabhāvena **tappoṇā**. Ārammaṇassa rajanīyabhāvena **tappabbhārā**. Ārammaṇassa mucchanīyabhāvena **tadadhimuttā**. Ārammaṇassa bandhanīyabhāvena **tadadhipateyyā''**ti evameke vaṇṇayanti.

Rūpe pariyesantītiādīsu **pariyesantī**ti aladdhassa lābhāya esanavasena. **Paṭilabhantī**ti hatthagatavasena. **Paribhuñjantī**ti vaḷañjanavasena vuttanti ñātabbaṃ. Kalahaṃ vivādaṃ karotīti **kalahakārako**. Tasmiṃ niyuttoti **kalahapasuto. Kammakārakā**dīsupi eseva nayo. **Gocare caranto**ti vesiyādigocare, satipaṭṭhānādigocare vā caramāno. Tesu niyutto **gocarapasuto**. Ārammaṇūpanijjhānavasena jhānaṃ assa atthīti **jhāyī**. Tasmiṃ niyutto **jhānapasuto**.

Avagacchantīti apāyaṃ gacchanti. **Maccharino**ti sakasampattiṃ niguhantā. **Vacana**nti kathanaṃ. **Byapatha**nti vākyapathaṃ. **Desana**nti vissajjanaovādaṃ. **Anusiṭṭhi**nti anusāsaniṃ. **Nādiyantī**ti na gaṇhanti na garuṃ karonti. ''Na paṭissantī''ti vā pāṭho, soyeva attho. Vatthuto macchariyadassanatthaṃ **''pañca macchariyāni āvāsamacchariya''**ntiādi vuttaṃ. Tattha āvāse macchariyaṃ **āvāsamacchariyaṃ**. Sesapadesupi eseva nayo.

Āvāso nāma sakalārāmopi pariveṇampi ekovarakopi rattiṭṭhānādīnipi. Tesu vasantā sukhaṃ vasanti, paccaye labhanti. Eko bhikkhu vattasampannasseva pesalassa bhikkhuno tattha āgamanaṃ na icchati, āgatopi ''khippaṃ gacchatū''ti cintesi, idaṃ **āvāsamacchariyaṃ** nāma. Bhaṇḍanakārakādīnaṃ pana tattha vāsaṃ anicchato āvāsamacchariyaṃ nāma na hoti.

Kulanti upaṭṭhākakulampi ñātikulampi. Tattha aññassa upasaṅkamanaṃ anicchato **kulamacchariyaṃ** hoti. Pāpapuggalassa pana upasaṅkamanaṃ anicchatopi macchariyaṃ nāma na hoti. So hi tesaṃ pasādabhedāya paṭipajjati. Pasādaṃ rakkhituṃ samatthasseva pana bhikkhuno tattha upasaṅkamanaṃ anicchato macchariyaṃ nāma hoti.

Lābhoti catupaccayalābhova. Taṃ aññasmiṃ sīlavanteyeva labhante ''mā labhatū''ti cintentassa **lābhamacchariyaṃ** hoti. Yo pana saddhādeyyaṃ vinipāteti, aparibhogadupparibhogādivasena vināseti, pūtibhāvaṃ gacchantampi aññassa na deti, taṃ disvā ''sace imaṃ esa na labheyya, añño sīlavā labheyya, paribhogaṃ gaccheyyā''ti cintentassa macchariyaṃ nāma natthi.

Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi. Tattha sarīravaṇṇe maccharī ''paro pāsādiko rūpavā''ti vutte taṃ na kathetukāmo hoti. Guṇavaṇṇamaccharī parassa sīlena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇaṃ na kathetukāmo hoti.

Dhammoti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakā paṭivedhadhammaṃ na maccharāyanti, attanā paṭividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedhaṃ icchanti. Taṃ pana paṭivedhaṃ ''pare jānantū''ti icchanti, tantidhammeyeva pana **dhammamacchariyaṃ** nāma hoti. Tena samannāgato puggalo yaṃ guḷhaṃ ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti, taṃ aññe na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena dhammaṃ vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, ayaṃ dhammamaccharī nāma na hoti. Tattha ekacco puggalo lolo hoti, kālena samaṇo hoti, kālena brāhmaṇo, kālena nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu ''ayaṃ puggalo paveṇiāgataṃ tantiṃ saṇhaṃ sukhumaṃ dhammantaraṃ bhinditvā āluḷessatī''ti na deti, ayaṃ puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana ''ayaṃ dhammo saṇho sukhumo, sacāyaṃ puggalo gaṇhissati, aññaṃ byākaritvā attānaṃ āvi katvā nassissatī''ti na deti, ayaṃ dhammaṃ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma. Yo pana ''sacāyaṃ imaṃ dhammaṃ gaṇhissati, amhākaṃ samayaṃ bhindituṃ samattho bhavissatī''ti na deti, ayaṃ dhammamaccharī nāma hoti.

Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmiṃ kule aññesaṃ dānamānanādīni karonte disvā ''bhinnaṃ vatidaṃ kulaṃ mamā''ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogaṃ viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahāajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīravaṇṇaguṇavaṇṇamaccharena pana pariyattidhammamacchariyena ca attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe ''kiṃ vaṇṇo eso''ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyattidhammañca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Api ca āvāsamacchariyena lohagehe paccati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, vaṇṇamacchariyena bhave bhave nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti, dhammamacchariyena kukkuḷaniraye nibbattatīti.

Maccharāyanavasena **macchariyaṃ**. Maccharāyanākāro **maccharāyanā**. Maccharena ayitassa maccherasamaṅgino bhāvo **maccharāyitattaṃ**. ''Mayhameva hontu, mā aññassā''ti sabbāpi attano sampattiyo byāpetuṃ na icchatīti viviccho, vivicchassa bhāvo **vevicchaṃ,** mudumacchariyassetaṃ nāmaṃ. Kadariyo vuccati anādaro, tassa bhāvo **kadariyaṃ,** thaddhamacchariyassetaṃ nāmaṃ. Tena hi samannāgato puggalo parampi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Kadariyo pāpasaṅkappo, micchādiṭṭhianādaro;
Dadamānaṃ nivāreti, yācamānāna bhojana’’nti. (saṃ. ni. 1.132);

Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṃ añcati saṅkocetīti kaṭukañcuko, tassa bhāvo **kaṭukañcukatā**. Aparo nayo – kaṭukañcukatā vuccati kaṭacchuggāho. Samatittikapuṇṇāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto sabbatobhāgena saṅkuṭitena aggakaṭacchunā gaṇhāti pūretvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ maccharipuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmiṃ saṅkucite kāyopi tatheva saṅkucati paṭikuṭati paṭinivaṭṭati na sampasārīyatīti maccheraṃ ‘‘kaṭukañcukatā’’ti vuttaṃ.

Aggahitattaṃ cittassāti paresaṃ upakārakaraṇe dānādinā ākārena yathā na sampasārīyati, evaṃ āvaritvā gahitabhāvo cittassa. Yasmā pana maccharipuggalo attano santakaṃ paresaṃ adātukāmo hoti, parasantakaṃ gaṇhitukāmo. Tasmā ‘‘idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassā’’ti pavattivasenassa attasampattinigūhanalakkhaṇatā parasampattiggahaṇalakkhaṇatā ca veditabbā.

Khandhamacchariyampi macchariyanti attano pañcakkhandhasaṅkhātaṃ upapattibhavaṃ aññehi asādhāraṇaṃ ‘‘acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassā’’ti pavattaṃ macchariyaṃ khandhamacchariyaṃ nāma. **Dhātuāyatanamacchariyesu**pi eseva nayo. **Gāho**ti gāhanicchayavasena gahaṇaṃ. **Avadaññutāyā**ti sabbaññubuddhānampi kathitaṃ ajānanabhāvena. Yācakānaṃ adadamāno hi tehi kathitaṃ na jānāti nāma. **Janā pamattā**ti sativippavāsā janā. **Vacana**nti saṅkhepavacanaṃ. **Byappatha**nti vitthāravacanaṃ. **Desana**nti upamaṃ dassetvā atthasandassanavacanaṃ. **Anusiṭṭhi**nti punappunaṃ saṃlakkhāpanavacanaṃ. Atha vā dassetvā kathanaṃ **vacanaṃ** nāma. Gaṇhāpetvā kathanaṃ **byappathaṃ** nāma. Tosetvā kathanaṃ **desanaṃ** nāma. Padassetvā kathanaṃ **anusiṭṭhi** nāma. Atha vā paritāpadukkhaṃ nāsetvā kathanaṃ **vacanaṃ** nāma. Pariḷāhadukkhaṃ nāsetvā kathanaṃ **byappathaṃ** nāma. Apāyadukkhaṃ nāsetvā kathanaṃ **desanaṃ** nāma. Bhavadukkhaṃ nāsetvā kathanaṃ **anusiṭṭhi** nāma. Atha vā dukkhasaccapariññāpaṭivedhayuttaṃ **vacanaṃ**. Samudayasaccapahānapaṭivedhayuttaṃ **byappathaṃ**. Nirodhasaccasacchikiriyapaṭivedhayuttaṃ **desanaṃ**. Maggasaccabhāvanāpaṭivedhayuttaṃ **anusiṭṭhī**ti evamādinā nayena eke vaṇṇayanti.

Na sussusantīti na suṇanti. **Na sotaṃ odahantī**ti savanatthaṃ kaṇṇasotaṃ na ṭhapenti. **Na aññā cittaṃ upaṭṭhapentī**ti jānanatthaṃ cittaṃ na patiṭṭhapenti. **Anassavā**ti ovādaṃ asuṇamānā. **Avacanakarā**ti suṇamānāpi vacanaṃ na karontīti avacanakarā. **Paṭilomavuttino**ti paṭāṇī hutvā pavattanakā. **Aññeneva mukhaṃ karontī**ti karontāpi mukhaṃ na dentīti attho.

Visameti kāyasucaritādisammatassa samassa paṭipakkhattā visamaṃ, tasmiṃ visame. **Niviṭṭhā**ti paviṭṭhā dunnīharā. **Kāyakamme**ti kāyato pavatte, kāyena vā pavatte kāyakamme. **Vacīkammā**dīsupi eseva nayo.

Tattha kāyakammavacīkammamanokammāni duccaritavasena vibhattāni, pāṇātipātādayo dasaakusalakammapathavasena vibhattāti ñātabbaṃ. Ayaṃ tāvettha sādhāraṇapadavaṇṇanā, asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto **pāṇātipāto,** pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. Pāṇoti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmiṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpitā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārapavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti – pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittaṃ upakkamo tena maraṇanti. Chappayogā – sāhatthiko āṇattiko nissaggiyo thāvaro vijjāmayo iddhimayoti. Imasmiṃ panatthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, tasmā naṃ na vitthārayissāma. Aññañca evarūpaṃ, atthikehi pana samantapāsādikaṃ vinayaṭṭhakathaṃ (pārā. aṭṭha. 2.172) oloketvā gahetabbaṃ.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ,** parassa haraṇaṃ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinna**nti parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmiṃ pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya, vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ. Taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti – parapariggahitaṃ parapariggahitasaññitā theyyacittaṃ upakkamo tena haraṇanti. Chappayogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paṭicchannāvahāro parikappāvahāro kusāvahāroti imesaṃ pañcannaṃ avahārānaṃ vasena pavattanti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesū**ti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkītā chandavāsinī bhogavāsinī paṭavāsinī odapattakinī obhatacumbaṭakā dāsī ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhaṭā muhuttikāti etā

dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvīnnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā, idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā – agamanīyavatthu tasmiṃ sevanacittaṃ sevanapayogo maggena maggapaṭipattiadhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visaṃvādanādhippāyena panassa paravisaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo – **musā**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya ''natthī''tiādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena ''ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī''ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhantiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti – atathaṃ vatthu visaṃvādanacittaṃ tajjo vāyāmo parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṃvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikā cetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇavācātiādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇavācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusaṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ **pharusavācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesaṃ mūlabhūtāpi cetanā pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **pisuṇavācā**. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaguṇāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā honti – bhinditabbo paro ''iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissantī''ti bhedapurekkhāratā vā, ''iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko''ti viyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusavācā**. Mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti ''corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū''ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti ''kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne''ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasaṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa ''imaṃ sukhaṃ sayāpethā''ti vacanaṃ apharusavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva, sā yaṃ sandhāya pavattitā. Tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā – akkositabbo paro kupitacittaṃ akkosananti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā honti – bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā tathārūpīkathākathanañcāti.

Abhijjhāyatīti **abhijjhā,** parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā ''aho vata idaṃ mamāssā''ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā honti – parabhaṇḍaṃ attano pariṇāmanañcāti. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva ''aho vatidaṃ mamāssā''ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo,** so paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā honti – parasatto ca tassa ca vināsacintāti. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva ''aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā''ti tassa vināsaṃ na cintesi.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi**. Sā ''natthi dinna''ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca.

Saññī, asaññī, nevasaññīnāsaññī bhavissāmāti rūpādivasena kaṅkhanti. **Bhavissāma nu kho maya**ntiādinā attānaṃ kaṅkhanti. Tattha **bhavissāma nu kho. Na nu kho bhavissāmā**ti tassa sassatākārañca ucchedākārañca nissāya anāgate attānaṃ vijjamānatañca avijjamānatañca kaṅkhanti. **Kiṃ nu kho bhavissāmā**ti jātiliṅgupapattiyo nissāya ''khattiyā nu kho bhavissāma, brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññatarā''ti kaṅkhanti. **Kathaṃ nu kho bhavissāmā**ti saṇṭhānākāraṃ nissāya ''dīghā nu kho bhavissāma, rassaodātakaṇhapamāṇikaappamāṇikādīnaṃ aññatarā''ti kaṅkhanti. Keci pana ''issaranimmānādīni nissāya 'kena nu kho kāraṇena bhavissāmā'ti hetuto kaṅkhantī''ti vadanti. **Kiṃ hutvā kiṃ bhavissāma nu kho maya**nti jātiādīni nissāya ''khattiyā hutvā nu kho brāhmaṇā bhavissāma…pe… devā hutvā manussā''ti attano paramparaṃ kaṅkhanti. Sabbattheva pana **addhāna**nti kālādhivacanametaṃ.

10. Yasmā etadeva **tasmā hi sikkhetha…pe… āhu dhīrā**ti. Tattha **sikkhethā**ti tisso sikkhā āvajjeyya. **Idhevā**ti imasmiṃyeva sāsane. Tattha sikkhitabbāti **sikkhā. Tisso**ti gaṇanaparicchedo. **Adhisīlasikkhā**ti adhikaṃ uttamaṃ sīlanti adhisīlaṃ, adhisīlañca taṃ sikkhitabbaṭṭhena sikkhā cāti adhisīlasikkhā. Esa nayo adhicittaadhipaññāsikkhāsu.

Katamaṃ panettha sīlaṃ, katamaṃ adhisīlaṃ, katamaṃ cittaṃ, katamaṃ adhicittaṃ, katamā paññā, katamā adhipaññāti? Vuccate – pañcaṅgadasaṅgasīlaṃ tāva sīlameva. Tañhi buddhe uppannepi anuppannepi loke pavattati. Uppanne buddhe tasmiṃ sīle buddhāpi sāvakāpi mahājanaṃ samādapenti, anuppanne buddhe paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā samādiyanti. Te taṃ kusalaṃ dhammaṃ paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhonti.

Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ pana ‘‘adhisīla’’nti vuccati. Tañhi sūriyo viya pajjotānaṃ sineru viya pabbatānaṃ sabbalokiyasīlānaṃ adhikañceva uttamañca, buddhuppādeyeva ca pavattati, na vinā buddhuppādā. Na hi taṃ paññattiṃ uddharitvā añño satto ṭhapetuṃ sakkoti. Buddhāyeva pana sabbaso kāyavacīdvāraajjhācārasotaṃ chinditvā tassa tassa vītikkamassa anucchavikaṃ taṃ sīlasaṃvaraṃ paññapenti. Pātimokkhasaṃvaratopi ca maggaphalasampayuttameva sīlaṃ adhisīlaṃ.

Kāmāvacarāni pana aṭṭha kusalacittāni lokiyaaṭṭhasamāpatticittāni ca ekajjhaṃ katvā cittamevāti veditabbāni. Buddhuppādānuppāde cassa pavatti, samādapanaṃ samādānañca sīle vuttanayeneva veditabbaṃ.

Vipassanāpādakaṃ aṭṭhasamāpatticittaṃ pana ‘‘adhicitta’’nti vuccati. Tañhi adhisīlaṃ viya sīlānaṃ, sabbalokiyacittānaṃ adhikañceva uttamañca, buddhuppādeyeva ca hoti, na vinā buddhuppādā. Tatopi ca maggaphalacittameva adhicittaṃ.

‘‘Atthi dinnaṃ atthi yiṭṭha’’ntiādinayappavattaṃ (ma. ni. 2.94) pana kammassakatāñāṇaṃ paññā. Sā hi buddhe uppannepi anuppannepi loke pavattati. Uppanne buddhe tassā paññāya buddhāpi sāvakāpi mahājanaṃ samādapenti, anuppanne buddhe paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā sattā samādiyanti. Tathā hi aṅkuro dasavassasahassāni mahādānaṃ adāsi. Velāmo vessantaro aññe ca bahū paṇḍitamanussā mahādānāni adaṃsu. Te taṃ kusalaṃ dhammaṃ paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhaviṃsu.

Tilakkhaṇākāraparicchedakaṃ pana vipassanāñāṇaṃ ‘‘adhipaññā’’ti vuccati. Sā hi adhisīlaadhicittāni viya sīlacittānaṃ, sabbalokiyapaññānaṃ adhikā ceva uttamā ca, na ca vinā buddhuppādā loke pavattati. Tatopi ca maggaphalapaññāva adhipaññā.

Idāni ekekaṃ dassento **‘‘katamā adhisīlasikkhā – idha bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī’’**tiādimāha. **Idhā**ti vacanaṃ pubbabhāgakaraṇīyasampadāya sampannassa sabbapakārasīlaparipūrakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo… pe… suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’’ti (ma. ni. 1.139-140). **Bhikkhū**ti tassa sīlassa paripūrakassa puggalassa paridīpanaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti idamassa pātimokkhasaṃvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatī**ti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasampanno**ti idamassa pātimokkhasaṃvarassa upakārakadhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti idamassa pātimokkhato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyā**ti idamassa sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatī**ti idamassa sikkhāya samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesū**ti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Tattha **bhikkhū**ti saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. Sīlamassa atthīti sīlavāti ettha **sīla**nti sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ vā, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhāvasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hi ettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana ‘‘adhisevanaṭṭhena ācāraṭṭhena sīlanaṭṭhena siraṭṭhena sītalaṭṭhena sivaṭṭhena **sīla’’**nti vaṇṇayanti.

Sīlanaṃ lakkhaṇaṃ tassa, bhinnassāpi anekadhā;
Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā.

Yathā hi nīlapītādibhedenanekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ lakkhaṇaṃ nīlādibhedena bhinnassāpi sanidassanabhāvānatikkamanato. Tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā bhinnassāpi yadetaṃ kāyakammādīnaṃ samādhānavasena, kusalānañca dhammānaṃ patiṭṭhāvasena vuttaṃ sīlanaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ cetanādibhedena bhinnassāpi samādhānapatiṭṭhābhāvānatikkamanato. Evaṃ lakkhaṇassa panassa –

Dussīlyaviddhaṃsanatā, anavajjaguṇo tathā;
Kiccasampattiatthena, raso nāma pavuccati.

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccaṭṭhena rasena dussīlyaviddhaṃsanarasaṃ, sampattiatthena rasena anavajjarasanti veditabbaṃ.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññubhi;
Ottappañca hirī ceva, padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ.

Tañhidaṃ sīlaṃ ''kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyya''nti evaṃ vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, soceyyabhāvena paccupaṭṭhāti gahaṇabhāvaṃ gacchati. Hirottappañca pana tassa viññūhi padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ, āsannakāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva tiṭṭhati ca, asati neva uppajjati ceva na tiṭṭhati cāti evaṃvidhena sīlena sīlavā hoti. Etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa, vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ ''kiṃ sīlanti? Cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīla''nti (paṭi. ma. 1.39).

Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Api ca cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa sattakammapathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma ''abhijjhaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī''tiādinā (dī. ni. 1.217) nayena saṃyuttamahāvagge vuttā anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīla**nti ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo – pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaro. Tassa nānākaraṇaṃ upari āvi bhavissati. **Avītikkamo sīla**nti samādinnasīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ, avītikkamasīlanti idameva nippariyāyato sīlaṃ. Cetanāsīlaṃ, cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Pātimokkhanti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā ''pātimokkha''nti vuttaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti pātimokkhasaṃvarasīlena samannāgato. **Ācāragocarasampanno**ti ācārena ceva gocarena ca sampanno. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassī. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhati sikkhāpadesū**ti taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhati. Api ca samādāya sikkhati sikkhāpadesūti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā, taṃ sabbaṃ samādāya sikkhati.

Khuddako sīlakkhandhoti saṅghādisesādisāvaseso sīlakkhandho. **Mahanto**ti pārājikādiniravaseso. Yasmā pana pātimokkhasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ ''patiṭṭhā''ti vuttaṃ. Patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusalā dhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti patiṭṭhā. Ayamattho ''sīle patiṭṭhāya naro sapañño''ti (saṃ. ni. 1.23, 192) ca, ''patiṭṭhānalakkhaṇaṃ, mahārāja, sīlaṃ sabbesaṃ kusalānaṃ dhammāna''nti (mi. pa. 2.1.9) ca, ''sīle patiṭṭhito kho, mahārāja…pe… sabbe kusalā dhammā na parihāyantī''ti (mi. pa. 2.1.9) ca ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppattiatthena **ādi**. Vuttampi cetaṃ ''tasmātiha tvaṃ uttiya ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā''ti (saṃ. ni. 5.382). Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādiparicchedena vibhajitvāva nagaraṃ māpeti. Evameva yogāvacaro ādito sīlaṃ visodheti, tato aparabhāge samādhivipassanāmaggaphalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṃ tīhi khārehi vatthaṃ dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṃ raṅgajātaṃ upaneti, yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evameva yogāvacaro āditova sīlaṃ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti. Tasmā sīlaṃ ''ādī''ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhatāya **caraṇaṃ**. Caraṇāti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disaṃ gamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripuṇṇapādasseva jāyati, evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ na sampajjati. Yassa pana taṃ abhinnaṃ hoti akhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ ''caraṇa''nti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamanavasena **saṃyamo**. Saṃvaraṇavasena **saṃvaro**ti ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha saṃyameti vītikkamavipphandanaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti vītikkamavasena tassa vipphandituṃ na detīti saṃyamo. Vītikkamassa pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahatīti saṃvaro.

Mokkhanti uttamaṃ mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubhūmakakusalaṃ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena ''mokkha''nti. Pamukhe sādhūti **pāmokkhaṃ,** pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. **Kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā**ti catubhūmakakusalānaṃ paṭilābhatthāya pāmokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti veditabbaṃ.

Vivicceva kāmehīti kāmehi vivicca vinā hutvā apakkamitvā. Yo panāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmiṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmapariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? ''Vivicceva kāmehī''ti evañhi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūnimassa jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṃ na pavattati andhakāre sati padīpobhāso viya, tesaṃ pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārimatīrasseva. Tasmā niyamaṃ karotīti.

Tattha siyā ''kasmā panesa pubbapadeyeva vutto na uttarapade, kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyā''ti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade eva esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmānameva nissaraṇaṃ. Yathāha – ''kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma''nti (itivu. 72). Uttarapadepi pana yathā ''idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo''ti (ma. ni. 1.139) ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Tasmā vivicceva kāmehi vivicceva akusalehi dhammehīti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādhāraṇavacanena tadaṅgavivekādayo kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅgahaṃ

gacchanti, tathāpi pubbabhāge kāyavivekacittavivekavikkhambhanavivekā daṭṭhabbā. Lokuttaramaggakkhaṇe kāyavivekacittavivekasamucchedavivekanissaraṇavivekā.

Kāmehīti iminā pana padena ye ca idha ‘‘katame vatthukāmā manāpikā rūpā’’tiādinā nayena vatthukāmā vuttā, ye ca idheva vibhaṅge ‘‘chando kāmo rāgo kāmo chandarāgo kāmo saṅkappo kāmo rāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo’’ti evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitā icceva daṭṭhabbā. Evañhi sati vivicceva kāmehīti vatthukāmehipi viviccevāti attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammehīti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmavivekavacanatoyeva ca etesaṃ paṭhamena saṃkilesavatthuppahānaṃ, dutiyena saṃkilesappahānaṃ. Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hotīti ñātabbaṃ. Esa tāva nayo ‘‘kāmehī’’ti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādīhi anekabhedo kāmacchandova ‘‘kāmo’’ti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno ‘‘tattha katamo kāmacchando, kāmo’’tiādinā nayena vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visuṃ vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmatoti avatvā kāmehīti vuttaṃ. Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne ‘‘tattha katame akusalā dhammā, kāmacchando’’tiādinā nayena vibhaṅge (vibha. 564) uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni tesaṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni, viddhaṃsakāni vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi ‘‘samādhi kāmacchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyā’’ti peṭake vuttaṃ.

Evamettha vivicceva kāmehīti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti, vivicca akusalehi dhammehīti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ. Aggahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādānaabhijjhākāyaganthakāmarāgasaṃyojanānaṃ, dutiyena avasesaoghayogāsavaupādānaganthasaṃyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānañca. Api ca paṭhamena lobhasampayuttaaṭṭhacittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ **‘‘savitakkaṃ savicāra’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo vitakko, ārammaṇānumajjanalakkhaṇo vicāro. Santepi ca nesaṃ katthaci aviyoge oḷārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhighāto viya cetaso paṭhamābhinipāto vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca ghaṇḍānuravo viya anupabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamuppattikāle paripphandanabhūto cittassa, ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya, padumābhimukhapāto viya ca gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhāvo cittassa, ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.

Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro’’ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana nesaṃ viseso paṭhamadutiyajjhānesu pākaṭo hoti. Api ca malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelavālaṇḍupakena parimajjantassa daḷhaggahaṇahattho viya vitakko. Parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīḷanahattho viya vitakko. Ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko. Bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjamāno vicāro. Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena ca phalena cāti idaṃ jhānaṃ ‘‘savitakkaṃ savicāra’’nti vuccati.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmiṃ vā viveke jātanti vivekajaṃ. **Pītisukha**nti ettha piṇayatīti pīti, sā sampiyāyanalakkhaṇā. Sā panesā khuddikāpīti, khaṇikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpītīti pañcavidhā hoti.

Tattha khuddikāpīti sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. Khaṇikāpīti khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. Okkantikāpīti samuddatīraṃ vīci viya, kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegāpīti balavatī hoti, kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇapattā.

Pharaṇāpīti atibalavatī hoti. Tāya hi uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiñca cittapassaddhiñca, passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasikañca, sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ tividhaṃ samādhiṃ

paripūreti khaṇikasamādhiṃ upacārasamādhiṃ appanāsamādhiñcāti. Tāsu yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṅgatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pītīti.

Itaraṃ pana sukhayatīti **sukhaṃ,** yassa uppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Sukhanaṃ vā sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati khaṇati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ, somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Taṃ sātalakkhaṇaṃ. Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantodakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyappavesanaudakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ samaye pākaṭabhāvato cetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iti ayañca pīti idañca sukhaṃ assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ ‘‘pītisukha’’nti vuccati.

Atha vā pīti ca sukhañca pītisukhaṃ dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne atthīti evampi vivekajaṃpītisukhaṃ. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti, tañcassa atthi, tasmā alopasamāsaṃ katvā ekapadeneva ‘‘vivekajaṃpītisukha’’ntipi vattuṃ yujjati.

Paṭhamanti gaṇanānupubbatā paṭhamaṃ, idaṃ paṭhamaṃ uppannantipi paṭhamaṃ. **Jhāna**nti duvidhaṃ jhānaṃ ārammaṇūpanijjhānaṃ lakkhaṇūpanijjhānañcāti. Tattha aṭṭha samāpattiyo pathavīkasiṇādiārammaṇaṃ upanijjhāyantīti **ārammaṇūpanijjhāna**nti saṅkhyaṃ gatā. Vipassanāmaggaphalāni pana **lakkhaṇūpanijjhānaṃ** nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upanijjhānato lakkhaṇūpanijjhānaṃ. Vipassanāya katakiccassa maggena ijjhanato maggo lakkhaṇūpanijjhānaṃ, phalaṃ pana nirodhasaccaṃ tathalakkhaṇaṃ upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānaṃ. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇūpanijjhānaṃ, lokuttaramaggakkhaṇe lakkhaṇūpanijjhānaṃ adhippetaṃ. Tasmā ārammaṇūpanijjhānato ca lakkhaṇūpanijjhānato ca paccanīkajhāpanato ca jhānanti veditabbaṃ.

Upasampajjāti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttaṃ hoti. **Viharatī**ti tadanurūpena iriyāpathavihārena iriyati, vuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanaṃ vuttiṃ abhinipphādeti.

Taṃ panetaṃ paṭhamajjhānaṃ pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ, dasalakkhaṇasampannaṃ. Tattha kāmacchando byāpādo thinamiddhaṃ uddhaccakukkuccaṃ vicikicchāti imesaṃ pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānaṃ uppajjati. Tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni. Kāmacchandena hi nānāvisayappalobhitaṃ cittaṃ na ekattārammaṇe samādhiyati, kāmacchandābhibhūtaṃ vā, taṃ na kāmadhātuppahānāya paṭipadaṃ paṭipajjati. Byāpādena vā ārammaṇe paṭihaññamānaṃ na nirantaraṃ pavattati. Thinamiddhābhibhūtaṃ akammaññaṃ hoti. Uddhaccakukkuccaparetaṃ avūpasantameva hutvā paribbhamati. Vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikaṃ paṭipadaṃ nārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā etāneva pahānaṅgānīti vuttāni.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vicāro anupabandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetaso payogasampattisambhavā pīti pīṇanaṃ sukhañca upabrūhanaṃ karoti. Athassa sesasampayuttadhammā etehi abhiniropanānubandhanapīṇanupabrūhanehi anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samaṃ sammā ca ādhiyati. Tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pañcannaṃ uppattivasena pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hoti. Tenassa etāni pañcaṅgasamannāgatānīti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva jhānaṃ nāma atthīti gahetabbaṃ. Yathā pana aṅgamattavaseneva caturaṅginī senā, pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ, aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati, evamidampi aṅgamattavaseneva pañcaṅgikanti vā pañcaṅgasamannāgatanti vā vuccatīti veditabbaṃ.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni. Idha pana upacāratopi balavatarāni rūpāvacaralakkhaṇappattāni nipphannāni. Ettha hi vitakko suvisadena ākārena ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati. Vicāro ativiya ārammaṇaṃ anumajjamāno. Pītisukhaṃ sabbāvantampi kāyaṃ pharamānaṃ. Tenevāha – ‘‘nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hotī’’ti (dī. ni. 1.226). Cittekaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimaṃ samuggapaṭalaṃ viya ārammaṇesu phusitā hutvā uppajjati, ayametesaṃ itarehi viseso. Tattha cittekaggatā kiñcāpi ‘‘savitakkaṃ savicāra’’nti imasmiṃ pāṭhe na niddiṭṭhā, tathāpi vibhaṅge (vibha. 565) ‘‘jhānanti vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatā’’ti evaṃ vuttattā aṅgameva. Yena hi adhippāyena bhagavatā uddeso kato, soyeva tena vibhaṅge pakāsitoti.

Tividhakalyāṇaṃ

Tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannanti ettha pana ādimajjhapariyosānavasenatividhakalyāṇatā. Tesaṃyeva ca ādimajjhapariyosānānaṃ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā. Tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīṇi lakkhaṇāni – yo tassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yañca paripanthato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, yañca paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati –

‘paṭhamaṃ jhānaṃ ādikalyāṇañceva hoti tilakkhaṇasampannañcā’ti.

‘‘Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni – visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati. Yañca visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, yañca samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati. Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati – ‘paṭhamaṃ jhānaṃ majjhekalyāṇañceva hoti tilakkhaṇasampannañcā’ti.

‘‘Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānaṃ ekarāsaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ, pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni. Tena vuccati ‘paṭhamaṃ jhānaṃ pariyosānakalyāṇañceva hoti catulakkhaṇasampannañcā’’’ti (paṭi. ma. 1.158).

‘‘Tatra **paṭipadāvisuddhi** nāma sasambhāriko upacāro. **Upekkhānubrūhanā** nāma appanā. **Sampahaṃsanā** nāma paccavekkhaṇā’’ti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana ‘‘ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṃsita’’nti pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā antoappanāyameva āgamanavasena **paṭipadāvisuddhi,** tatramajjhattupekkhāya kiccavasena **upekkhānubrūhanā,** dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena **sampahaṃsanā** ca veditabbā.

Kathaṃ? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmiṃ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati. Visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. **Majjhimasamathanimittaṃ** nāma samappavatto appanāsamādhiyeva. Tadanantaraṃ pana purimacittaṃ ekasantatipariṇāmanayena tathattaṃ upagacchamānaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati nāma, evaṃ paṭipannattā tathattupagamanena tattha pakkhandati nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇeyeva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāraṃ akaronto visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāraṃ akaronto samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati nāma. Evaṃ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yañcesa tadupagaṃ tesaṃ anativattanaekarasabhāvānaṃ anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmiṃ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākārā yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannāva, tasmā ‘‘dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā’’ti vuttaṃ.

Vitakkavicārānaṃ vūpasamāti vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnaṃ vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadhammā na santi, aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti dassanatthaṃ ‘‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’’ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ajjhatta**nti idha niyakajjhattaṃ adhippetaṃ, **vibhaṅge** pana ‘‘ajjhattaṃ paccatta’’nti (vibha. 573) ettakameva vuttaṃ. Yasmā niyakajjhattaṃ adhippetaṃ, tasmā attani jātaṃ, attano santāne nibbattanti ayamettha attho.

Sampasādananti sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ, nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati, tasmāpi ‘‘sampasādana’’nti vuttaṃ. Imasmiñca atthavikappe sampasādanaṃ cetasoti evaṃ padasambandho veditabbo. Purimasmiṃ pana atthavikappe cetasoti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbaṃ.

Tatrāyaṃ atthayojanā – eko udetīti **ekodi,** vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko asahāyo hutvātipi vattuṃ vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, uṭṭhāpetīti attho. Seṭṭhaṭṭhena eko ca so udi cāti **ekodi,** samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyajjhānaṃ **ekodibhāvaṃ**. So panāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa. Tasmā etaṃ **‘‘cetaso ekodibhāva’’**nti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānepi atthi, ayañca ekodināmako samādhi, atha kasmā idameva ‘‘sampasādanaṃ cetaso ekodibhāva’’nti vuttanti? Vuccate – aduñhi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitaraṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya sampasādananti na vuttaṃ. Na suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvantipi na vuttaṃ. Imasmiṃ pana jhāne vitakkavicārapalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo. Tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Avitakkaṃ avicāranti bhāvanāya pahīnattā etasmiṃ, etassa vā vitakko natthīti avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Etthāha ''nanu ca 'vitakkavicārānaṃ vūpasamā'ti imināpi ayamattho siddho. Atha kasmā puna vuttaṃ 'avitakkaṃ avicāra''nti? Vuccate – evametaṃ, siddhovāyamattho. Na panetaṃ tadatthadīpakaṃ, nanu avocumha ''oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhigamo hotīti dassanatthaṃ 'vitakkavicārānaṃ vūpasamā'ti evaṃ vutta''nti.

Api ca vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālussiyassa. Vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva nīvaraṇappahānā, na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādanaekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti, evaṃ avitakkaavicārabhāvassa hetuparidīpakañca, na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakaṃ. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana ''avitakkaṃ avicāra''nti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi ''samādhī''ti vattabbataṃ arahati, vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ idameva ''samādhija''nti vuttaṃ. **Pītisukha**nti idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ uppannantipi dutiyaṃ.

Pītiyā ca virāgāti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā **ca**-saddo sampiṇḍanattho, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñca bhiyyo vūpasamā cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti, tasmā pītiyā jigucchanā ca samatikkamā cāti ayamattho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānañca vūpasamāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamāti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. ''Vitakkavicārānaṃ vūpasamā''ti hi vutte idaṃ paññāyati ''nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā''ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ ''pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā''ti (ma. ni. 2.132-133) evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tenāyamattho vutto ''pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā''ti.

Upekkhako ca viharatīti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī ''upekkhako''ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti – chaḷaṅgupekkhā brahmavihārupekkhā bojjhaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā ''idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno''ti (ma. ni. 6.1) evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana ''upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''ti (dī. ni. 1.556; ma. ni. 1.77) evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā pana ''upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissita''nti (ma. ni. 2.247) evamāgatā sahajātānaṃ dhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana ''kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karotī''ti (a. ni. 3.103) evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā pana ''kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjantī''ti (paṭi. ma. 1.57) evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanāgahaṇe majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana ''yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagata''nti (dha. sa. 150) evamāgatā adukkhamasukhasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā pana ''yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhatī''ti (ma. ni. 3.71-72; a. ni. 7.55) evamāgatā vicinane majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā sahajātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā pana ''upekkhako ca viharatī''ti evamāgatā aggasukhepi tasmiṃ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana ''upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhāna''nti (dha. sa. 165; dī. ni. 1.232) evamāgatā sabbapaccanīkaparisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedena panassā ayaṃ bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya, tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi esā, kiccavasena dvidhā bhinnā, yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ paviṭṭhaṃ sappaṃ ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā ''sappo nu kho no''ti avalokentassa sovatthikattayaṃ disvā nibbematikassa ''sappo na sappo''ti vicinane majjhattatā uppajjati, evameva yā āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṃ vipassanupekkhā. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍakena gāḷhaṃ sappaṃ gahetvā ''kintāhaṃ imaṃ sappaṃ aviheṭhento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya''nti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhave passato saṅkhāraggahaṇe majjhattatā, ayaṃ saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu majjhattatāsaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññañca avasesāhi ca atthato bhinnāyevāti. Āha cettha –

''Majjhattabrahmabojjhaṅgachaḷaṅgajhānasuddhiyo;
Vipassanā ca saṅkhāravedanāvīriyaṃ iti.

''Vitthārato dasopekkhā-chamajjhattādito tato;
Duve paññā tato dvīhi, catassova bhavantimā''ti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhattalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha – ''nanu cāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyajjhānesupi atthi. Tasmā tatrāpi 'upekkhako ca viharatī'ti evamayaṃ vattabbā siyā, sā kasmā na vuttā''ti? Aparibyattakiccato. Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ, vitakkādīhi abhibhūtattā. Idha panāyaṃ vitakkavicārapītīhi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Sato ca sampajānoti ettha saratīti **sato**. Sampajānātīti **sampajāno**. Iti puggalena sati ca sampajaññañca vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā ārakkhapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇaṃ sampajaññaṃ, tīraṇarasaṃ, pavicayapaccupaṭṭhānaṃ.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajaññaṃ purimajjhānesupi atthi, muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā. Oḷārikattā pana tesaṃ jhānānaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajaññakiccaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajaññakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo – yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenuṃ upagacchati, evamidaṃ tatiyajjhānasukhaṃ pītito apanītampi satisampajaññārakkhena arakkhiyamānaṃ punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā, sukhe vāpi sattā sārajjanti. Idañca atimadhurasukhaṃ, tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajaññānubhāvena panettha sukhe asārajjanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni **sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī**ti ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santepi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ. Yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo, yassa phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento ''sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī''ti āha.

Idāni **yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārī**ti ettha yaṃjhānahetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgīpuggalaṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsenti, pasaṃsantīti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavihārīti. Taṃ tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ pasaṃsantīti? Pasaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhīyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajanasevitameva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā pasaṃsāraho. Iti pasaṃsārahato

naṃ ariyā te evaṃ pasaṃsāhetubhūte guṇe pakāsento ‘‘upekkhako satimā sukhavihārī’’ti evaṃ pasaṃsantīti veditabbaṃ. **Tatiya**nti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ uppannantipi tatiyaṃ.

Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. **Pubbevā**ti tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa ca cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti.

Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthajjhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānānaṃ upacārakkhaṇesu. Evametesaṃ pahānakkamena avuttānaṃ, **indriyavibhaṅge** pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhasomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyanti, atha kasmā ‘‘kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ… sukhindriyaṃ… somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu, sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī’’ti (saṃ. ni. 5.510) evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti. Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi nesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe nātisayanirodho.

Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṃsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva antoappanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddhaṃ hoti, paṭipakkhena avihatattā. Antoappanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṃ hoti dukkhindriyaṃ, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīnassāpi domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārabhāve. Appahīnāyeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, na tveva dutiyajjhāne, pahīnappaccayattā. Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānūpacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā, appanāpattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca ‘‘etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī’’ti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ katanti.

Etthāha – ‘‘athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā’’ti? Sukhaggahaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ **adukkhamasukha**nti ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā dubbiññeyyā, na sakkā sukhena gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā vā tathā vā upasaṅkamitvā gahetuṃ asakkuṇeyyassa goṇassa sukhagahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ ‘‘ayaṃ so gaṇhatha na’’nti tampi gāhāpeti, evameva bhagavā sukhaggahaṇatthaṃ sabbā etā samāharīti. Evañhi samāhaṭā etā dassetvā ‘‘yaṃ neva sukhaṃ, na dukkhaṃ, na somanassaṃ, na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā’’ti sakkā hoti esā gāhayituṃ.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanatthañcāpi etā vuttāti veditabbā. Dukkhappahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha – ‘‘cattāro kho, āvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā. Idhāvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā …pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ime kho, āvuso, cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā’’ti (ma. ni. 1.458). Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyadiṭṭhiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ ‘‘tattha pahīnā’’ti vuttā, evaṃ vaṇṇabhaṇanatthampetassa jhānassetā idha vuttātipi veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānaṃ atidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa, domanassaṃ dosassa. Sukhādighātena ca te sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkhaṃ, sukhābhāvena asukhaṃ. Etenettha sukhadukkhapaṭipakkhabhūtaṃ tatiyavedanaṃ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattaṃ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhanirodhapadaṭṭhānāti veditabbā.

Upekkhāsatipārisuddhinti upekkhāya janitasatipārisuddhiṃ. Imasmiñhi jhāne suparisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ ‘‘upekkhāsatipārisuddhi’’nti vuccati. Yāya ca upekkhāya ettha sati pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhattatāti veditabbā. Na kevalañcettha tāya satiyeva parisuddhā, api ca kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsena pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhāpi tīsu jhānesu vijjati, yathā pana divā sūriyappabhābhibhavā sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā, evamayampi tatramajjhattupekkhācandalekhā vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā apaṭilābhā vijjamānāpi paṭhamajjhānādibhedesu aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya sahajātāpi satiādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi ‘‘upekkhāsatipārisuddhi’’nti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavābhāvā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā ativiya parisuddhā, tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya sahajātāpi

satiādayo parisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idameva ‘‘upekkhāsatipārisuddhi’’nti vuttanti veditabbaṃ. **Catuttha**nti gaṇanānupubbatā catutthaṃ. Idaṃ catutthaṃ uppannantipi catutthaṃ.

Paññavā hotīti paññā assa atthīti paññavā. **Udayatthagāminiyā**ti udayagāminiyā ceva atthagāminiyā ca. **Samannāgato**ti paripuṇṇo. **Ariyāyā**ti niddosāya. **Nibbedhikāyā**ti nibbedhapakkhikāya. **Dukkhakkhayagāminiyā**ti nibbānagāminiyā. **So idaṃ dukkha**nti evamādīsu ‘‘ettakaṃ dukkhaṃ na ito bhiyyo’’ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ **‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’**ti. Tadubhayampi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesaṃ appavattiṃ nibbānaṃ **‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’**ti. Tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ **‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’**ti sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti paṭivijjhatīti evamattho veditabbo.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **‘‘ime āsavā’’**tiādimāha. Te vuttanayeneva veditabbā. Evaṃ tisso sikkhāyo dassetvā idāni tāsaṃ pāripūrikkamaṃ dassetuṃ **‘‘imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkheyyā’’**tiādimāha. Tassattho – paccekaṃ paripūretuṃ āvajjantopi sikkheyya, āvajjitvāpi ‘‘ayaṃ nāma sikkhā’’ti jānantopi sikkheyya, jānitvā punappunaṃ passantopi sikkheyya, passitvā yathādiṭṭhaṃ paccavekkhantopi sikkheyya, paccavekkhitvā tattheva cittaṃ acalaṃ katvā patiṭṭhapentopi sikkheyya, taṃtaṃsikkhāsampayuttasaddhāvīriyasatisamādhipaññāhi sakasakakiccaṃ karontopi sikkheyya, abhiññeyyābhijānanakālepi taṃ taṃ kiccaṃ karontopi tisso sikkhāyo sikkheyya, adhisīlaṃ ācareyya, adhicittaṃ sammā careyya, adhipaññaṃ samādāya vatteyya.

Idhāti mūlapadaṃ. **Imissā diṭṭhiyā**tiādīhi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātaṃ sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Tañhi buddhena bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhī**ti vuccati. Tasseva khamanavasena **khanti,** ruccanavasena **ruci,** gahaṇavasena **ādāyo,** sabhāvaṭṭhena **dhammo,** sikkhitabbaṭṭhena **vinayo,** tadubhayenapi **dhammavinayo,** pavuttavasena **pāvacanaṃ,** seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ,** anusiṭṭhidānavasena **satthusāsana**nti vuccati. Tasmā ‘‘imissā diṭṭhiyā’’tiādīsu imissā buddhadiṭṭhiyā imissā buddhakhantiyā imissā buddharuciyā imasmiṃ buddhaādāye imasmiṃ buddhadhamme imasmiṃ buddhavinaye.

> ‘‘Ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā sarāgāya saṃvattanti, no virāgāya, saññogāya saṃvattanti, no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti, no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti, no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti, no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti, no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti, no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti, no subharatāyā’ti. Ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana’nti.
>
> ‘‘Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya…pe… subharatāya saṃvattanti, no dubbharatāyā’ti. Ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’’’nti (a. ni. 8.53; cūḷava. 406) –

Evaṃ vutte imasmiṃ buddhadhammavinaye imasmiṃ buddhapāvacane imasmiṃ buddhabrahmacariye imasmiṃ buddhasāsaneti evamattho veditabbo.

Api cetaṃ sikkhattayasaṅkhātaṃ sakalaṃ sāsanaṃ bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kārakaṃ apāyesu apatamānaṃ katvā dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo. Kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ –

> ‘‘Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya…pe… ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’’’nti (a. ni. 8.53; cūḷava. 406).

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;
> Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā’’ti. (cūḷava. 342; ma. ni. 2.352);

Tathā –

> ‘‘Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānata’’nti. (mahāva. 63);

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘nayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati janakuhanattha’’nti (a. ni. 4.25) vitthāro. Puṇṇattheropi āha ‘‘anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti (ma. ni. 1.259). Visiṭṭhaṃ vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭhaṃ nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi bhagavā, tasseva vinayo.

Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na

sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanaṃ, pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ satthubhūtassa bhagavato sāsananti satthusāsanaṃ. Satthubhūtaṃ vā sāsanantipi satthusāsanaṃ. ''So vo mamaccayena satthāti (dī. ni. 2.216) hi dhammavinayova satthā''ti vuttoti evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbappakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha ''imissā''ti ca ''imasmi''nti ca ayaṃ niyamo katoti veditabbo.

Jīvanti tena taṃsampayuttakā dhammāti jīvitaṃ. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Jīvitameva indriyaṃ **jīvitindriyaṃ**. Taṃ pavattasantatādhipateyyaṃ hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānaṃ dhammānaṃ anupālanalakkhaṇaṃ jīvitindriyaṃ, tesaṃ pavattanarasaṃ, tesaṃyeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānaṃ. Santepi ca anupālanalakkhaṇādimhi vidhāne atthikkhaṇeyeva taṃ te dhamme anupāleti, udakaṃ viya uppalādīni. Yathāsakaṃ paccayehi uppannepi ca dhamme pāleti, dhāti viya kumāraṃ, sayaṃpavattitadhammasambandheneva ca pavattati, niyāmako viya nāvaṃ. Na bhaṅgato uddhaṃ pavattayati, attano ca pavattayitabbānañca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhapeti, sayaṃ bhijjamānattā, khīyamāno viya vaṭṭisineho padīpasikhaṃ, na ca anupālanapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitaṃ, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbaṃ. **Ṭhitiparittatāya vā**ti ṭhitikkhaṇassa mandatāya thokatāya. **Appaka**nti mandaṃ lāmakaṃ. **Sarasaparittatāya vā**ti attano paccayabhūtānaṃ kiccānaṃ sampattīnaṃ vā appatāya dubbalatāya.

Tesaṃ dvinnaṃ kāraṇaṃ vibhāgato dassetuṃ **''kathaṃ ṭhitiparittatāyā''**tiādimāha. Tattha ''atīte cittakkhaṇe jīvitthāti evamādi pañcavokārabhave pavattiyaṃ cittassa nirujjhanakāle sabbasmiṃ rūpārūpadhamme anirujjhantepi rūpato arūpassa paṭṭhānabhāvena arūpajīvitaṃ sandhāya, cuticittena vā saddhiṃ sabbesaṃ rūpārūpānaṃ nirujjhanabhāvena pañcavokārabhave cuticittaṃ sandhāya, catuvokārabhave rūpassa abhāvena catuvokārabhavaṃ sandhāya kathita''nti veditabbaṃ. **Atīte cittakkhaṇe**ti atītacittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgīkāle taṃsamaṅgīpuggalo ''jīvittha'' iti vattuṃ labbhati. **Na jīvatī**ti ''jīvatī''tipi vattuṃ na labbhati. **Na jīvissatī**ti ''jīvissatī''tipi vattuṃ na labbhati. **Anāgate cittakkhaṇe jīvissatī**ti anāgatacittassa anuppajjanakkhaṇasamaṅgīkāle ''jīvissatī''ti vattuṃ labbhati. **Na jīvatī**ti ''jīvatī''ti vattuṃ na labbhati. **Na jīvitthā**ti ''jīvittha''itipi vattuṃ na labbhati. **Paccuppanne cittakkhaṇe**ti paccuppannacittakkhaṇasamaṅgīkāle. **Jīvatī**ti ''idāni jīvatī''ti vattuṃ labbhati. **Na jīvitthā**ti ''jīvittha''iti vattuṃ na labbhati. **Na jīvissatī**ti ''jīvissatī''tipi vattuṃ na labbhati.

Jīvitaṃ attabhāvo ca sukhadukkhā cāti ayaṃ gāthā pañcavokārabhavaṃ amuñcitvā labbhamānāya dukkhāya vedanāya gahitattā pañcavokārabhavameva sandhāya vuttāti veditabbā. Kathaṃ? **Jīvita**nti jīvitasīsena saṅkhārakkhandho. **Attabhāvo**ti rūpakkhandho. ''Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā''ti (vibha. aṭṭha. 232) vuttattā upekkhāvedanā antokaritvā **sukhadukkhā cā**ti vedanākkhandho, cittaṃ iti viññāṇakkhandho vutto. Imesaṃ catunnaṃ khandhānaṃ kathitattāyeva khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇabhāvena lakkhaṇākāravasena saññākkhandhopi kathitoti veditabbo. Evaṃ vuttesu pañcasu khandhesu arūpadhammaṃ muñcitvā kammasamuṭṭhānādirūpassa appavattanabhāvena **ekacittasamāyuttā**ti arūpapadhānabhāvo kathito hoti. Kathaṃ? Asaññasatte rūpampi idhupacitakammabalaṃ amuñcitvāva pavattati, nirodhasamāpannānaṃ rūpampi paṭhamasamāpannasamāpattibalaṃ amuñcitvāva pavattati. Evaṃ attano appavattiṭṭhānepi rūpapavattiṃ attano santakameva katvā pavattanasabhāvassa arūpadhammassa attano pavattiṭṭhāne rūpapavattiyā padhānakāraṇabhāvena ekacittasamāyuttāti cittapadhānabhāvo kathitoti veditabbo.

Evaṃ pañcavokārabhave pavattiyaṃ rūpapavattiyā padhānabhūtacittanirodhena rūpe dharamāneyeva pavattānaṃ nirodho nāma hotīti arūpadhammavasena eva **''lahuso vattate khaṇo''**ti vuttaṃ. Atha vā pañcavokārabhave cuticittaṃ sandhāya kathitāti veditabbā. Evaṃ kathiyamāne sukhadukkhā cāti kāyikacetasikasukhavedanā ca kāyikacetasikadukkhavedanā ca cuticittakkhaṇe ahontīpi ekasantativasena cuticittena saddhiṃ nirujjhatīti kathitā. Catuvokārabhavaṃ vā sandhāya kathitātipi veditabbā. Kathaṃ? Aññasmiṃ ṭhāne attabhāvoti saññākkhandhassa vuttabhāvena attabhāvoti saññākkhandhova gahito. Brahmaloke kāyikasukhadukkhadomanassaṃ ahontampi sukhadukkhā cāti vedanāsāmaññato labbhamāno vedanākkhandho gahitoti veditabbaṃ. Sesaṃ vuttasadisameva. Imesu ca tīsu vikappesu **kevalā**ti dhuvasukhasubhaattā natthi, kevalaṃ tehi avomissā. **Lahuso vattati khaṇo**ti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atiparitto jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ekato dvinnaṃ cittānaṃ appavattiṃ dassento **''cullāsītisahassānī''**ti gāthamāha. **Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū**ti ye devagaṇā caturāsīti kappasahassāni āyuṃ gahetvā nevasaññānāsaññāyatane tiṭṭhanti. ''Ye narā''tipi pāḷi. **Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittasamohitā**ti tepi devā dvīhi cittehi samohitā ekato hutvā yuganaddhena cittena na tu eva jīvanti, ekenekena cittena jīvantīti attho.

Idāni maraṇakālaṃ dassento **''ye niruddhā''**ti gāthamāha. Tattha **ye niruddhā**ti ye khandhā niruddhā atthaṅgatā. **Marantassā**ti matassa. **Tiṭṭhamānassa vā**ti dharamānassa vā. **Sabbepi sadisā khandhā**ti cutito uddhaṃ niruddhakkhandhā vā pavatte niruddhakkhandhā vā puna ghaṭetuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena sabbepi khandhā sadisā. **Gatā appaṭisandhikā**ti niruddhakkhandhānaṃ puna āgantvā paṭisandhānābhāvena gatā appaṭisandhikāti vuccanti.

Idāni tīsu kālesu niruddhakkhandhānaṃ nānattaṃ natthīti dassetuṃ **''anantarā''**ti gāthamāha. Tattha **anantarā ca ye bhaggā, ye ca bhaggā anāgatā**ti ye khandhā anantarātītā hutvā bhinnā niruddhā, ye ca anāgatā khandhā bhijjissanti. **Tadantare**ti tesaṃ antare niruddhānaṃ paccuppannakhandhānaṃ. **Vesamaṃ natthi lakkhaṇe**ti visamassa bhāvo vesamaṃ,

taṃ vesamaṃ natthi, tehi nānattaṃ natthīti attho. Lakkhīyatīti lakkhaṇaṃ, tasmiṃ lakkhaṇe.

Idāni anāgatakkhandhānaṃ vattamānakkhandhehi asammissabhāvaṃ kathento **''anibbattena na jāto''**ti gāthamāha. **Anibbattena na jāto**ti ajātena apātubhūtena anāgatakkhandhena na jāto na nibbatto. Etena anāgatakkhandhassa vattamānakkhandhena asammissabhāvaṃ kathesi. **Paccuppannena jīvatī**ti khaṇapaccuppannena vattamānakkhandhena jīvati. Etena ekakkhaṇe dvīhi cittehi na jīvatīti kathitaṃ. **Cittabhaggā mato**ti dvīhi cittehi ekakkhaṇe ajīvanabhāvena cittabhaṅgena mato. ''Uparito cittabhaṅgā''tipi pāḷi, taṃ ujukameva. **Paññatti paramatthiyā**ti ''rūpaṃ jīrati maccānaṃ, nāmagottaṃ na jīratī''ti (saṃ. ni. 1.76) vacanakkamena paṇṇattimattaṃ na jīraṇasabhāvena paramā ṭhiti etissāti paramatthiyā, sabhāvaṭṭhitikāti attho. ''Datto mato, mitto mato''ti paṇṇattimattameva hi tiṭṭhati. Atha vā **paramatthiyā**ti paramatthikā. Paramo attho etissāti paramatthikā. Ajaṭākāsoti paññattiyā natthidhammaṃ paṭicca kathanaṃ viya matoti paññatti natthidhammaṃ paṭicca na kathiyati, jīvitindriyabhaṅgasaṅkhātaṃ dhammaṃ paṭicca kathiyati.

Anidhānagatā bhaggāti ye khandhā bhinnā, te nidhānaṃ nihitaṃ nicayaṃ na gacchantīti anidhānagatā. **Puñjo natthi anāgate**ti anāgatepi nesaṃ puñjabhāvo rāsibhāvo natthi. **Nibbattāyeva tiṭṭhantī**ti paccuppannavasena uppannā ṭhitikkhaṇe vayadhammāva hutvā tiṭṭhanti. Kimiva? **Āragge sāsapūpamā**ti sūcimukhe sāsapo viya.

Idāni khandhānaṃ dassanabhāvaṃ dassento **''nibbattāna''**nti gāthamāha. Tattha **nibbattānaṃ dhammāna**nti paccuppannānaṃ khandhānaṃ. **Bhaṅgo nesaṃ purakkhato**ti etesaṃ bhedo purato katvā ṭhapito. **Palokadhammā**ti nassanasabhāvā. **Purāṇehi adhissitā**ti pure uppannehi khandhehi na missitā na saṃsaggā.

Idāni khandhānaṃ adassanabhāvaṃ dassento **''adassanato āyantī''**ti gāthamāha. Tattha **adassanato āyantī**ti adissamānāyeva āgacchanti uppajjanti. **Bhaṅgā gacchantidassana**nti bhedā bhaṅgato uddhaṃ adassanabhāvaṃ gacchanti. **Vijjuppādova ākāse**ti vivaṭākāse vijjulatāniccharaṇaṃ viya. **Uppajjanti vayanti cā**ti pubbantato uddhaṃ uppajjanti ca bhijjanti ca, nassantīti attho. ''Udeti āpūrati veti cando''ti (jā. 1.5.3) evamādīsu viya.

Evaṃ ṭhitiparittataṃ dassetvā idāni sarasaparittataṃ dassento **''kathaṃ sarasaparittatāyā''**tiādimāha. Tattha **assāsūpanibandhaṃ jīvita**nti abbhantarapavisananāsikavātapaṭibaddhaṃ jīvitindriyaṃ. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikavāto. **Assāsapassāso**ti tadubhayaṃ. **Mahābhūtūpanibandha**nti catusamuṭṭhānikānaṃ pathavīāpatejavāyānaṃ mahābhūtānaṃ paṭibaddhaṃ jīvitaṃ. **Kabaḷīkārāhārūpanibandha**nti asitapītādikabaḷīkāraāhārena upanibandhaṃ. **Usmūpanibandha**nti kammajatejodhātūpanibandhaṃ. **Viññāṇūpanibandha**nti bhavaṅgaviññāṇūpanibandhaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ''āyu usmā ca viññāṇaṃ, yadā kāyaṃ jahantima''nti (saṃ. ni. 3.95).

Idāni nesaṃ dubbalakāraṇaṃ dassento **''mūlampi imesaṃ dubbala''**ntiādimāha. Tattha **mūlampī**ti patiṭṭhaṭṭhena mūlabhūtampi. Assāsapassāsānañhi karajakāyo mūlaṃ. Mahābhūtādīnaṃ avijjākammataṇhāhārā. **Imesa**nti vuttappakārānaṃ assāsādīnaṃ jīvitindriyapavattikāraṇavasena vuttānaṃ. Etesu hi ekekasmiṃ asati jīvitindriyaṃ na tiṭṭhati. **Dubbala**nti appathāmaṃ. **Pubbahetūpī**ti atītajātiyaṃ imassa vipākavaṭṭassa hetubhūtā kāraṇasaṅkhātā avijjāsaṅkhārataṇhupādānabhavāpi. **Imesaṃ dubbalā ye paccayā tepi dubbalā**ti ye ārammaṇādisādhāraṇapaccayā. **Pabhāvikā**ti padhānaṃ hutvā uppādikā bhavataṇhā. **Sahabhūmī**ti sahabhavikāpi rūpārūpadhammā. **Sampayogāpī**ti ekato yuttāpi arūpadhammā. **Sahajāpī**ti saddhiṃ ekacitte uppannāpi. **Yāpi payojikā**ti cutipaṭisandhivasena yojetuṃ niyuttāti payojikā, vaṭṭamūlakā taṇhā. Vuttañhetaṃ ''taṇhādutiyo puriso''ti (itivu. 15, 105). **Niccadubbalā**ti nirantarena dubbalā. **Anavaṭṭhitā**ti na avaṭṭhitā, otaritvā na ṭhitā. **Paripātayanti ime**ti ime aññamaññaṃ pātayanti khepayanti. **Aññamaññassā**ti añño aññassa, eko ekassāti attho. **Hi**-iti kāraṇatthe nipāto. **Natthi tāyitā**ti tāyano rakkhako natthi. **Na cāpi ṭhapenti aññamañña**nti aññe aññaṃ ṭhapetuṃ na sakkonti. **Yopi nibbattako so na vijjatī**ti yopi imesaṃ uppādako dhammo, so idāni natthi.

Na ca kenaci koci hāyatīti koci ekopi kassaci vasena na parihāyati. **Gandhabbā ca ime hi sabbaso**ti sabbe hi ime khandhā sabbākārena bhaṅgaṃ pāpuṇituṃ yuttā. **Purimehi pabhāvitā ime**ti pubbahetupaccayehi ime vattamānakā uppādikā. **Yepi pabhāvikā**ti yepi ime vattamānakā uppādakā pubbahetupaccayā. **Te pure matā**ti te vuttappakārapaccayā vattamānaṃ apāpuṇitvā paṭhamameva maraṇaṃ pattā. **Purimāpi ca pacchimāpi cā**ti purimā pubbahetupaccayāpi ca pacchimā vattamāne paccayasamuppannā ca. **Aññamaññaṃ na kadāci maddasaṃsū**ti aññamaññaṃ kismiñci kāle na diṭṭhapubbā. **Ma**-kāro padasandhivasena vutto.

Cātumahārājikānaṃ devānanti dhataraṭṭhavirūḷhakavirūpakkhakuverasaṅkhātā catumahārājā issarā etesanti cātumahārājikā. Rūpādīhi dibbanti kīḷantīti **devā**. Te sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu atthi pabbataṭṭhakāpi, atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiḍḍāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva tesaṃ cātumahārājikānaṃ jīvitaṃ. **Upādāyā**ti paṭicca. **Parittaka**nti vuddhipaṭisedho. **Thoka**nti mandakālaṃ, dīghadivasapaṭisedho. **Khaṇika**nti mandakālaṃ, kālantarapaṭisedho. **Lahuka**nti sallahukaṃ, alasapaṭisedho. **Itara**nti sīghabalavapaṭisedho. **Anaddhanīya**nti kālavasena na addhānakkhamaṃ. **Naciraṭṭhitika**nti divasena ciraṃ na tiṭṭhatīti naciraṭṭhitikaṃ, divasapaṭisedho.

Tāvatiṃsānanti tettiṃsajanā tattha upapannāti tāvatiṃsā. Api ca tāvatiṃsāti tesaṃ devānaṃ nāmamevātipi vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Tathā **yāmā**dīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Dibbasukhaṃ yātā payātā sampattāti **yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti

tusitā. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena nimmitukāmakāle yathārucite bhoge nimminitvā ramantīti **nimmānaratī**. Cittācāraṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattentīti **paranimmitavasavattī**. Brahmakāye brahmaghaṭāya niyuttāti **brahmakāyikā**. Sabbepi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Gamaniyoti gandhabbo. **Samparāyo**ti paraloko. **Yo bhikkhave ciraṃ jīvati, so vassasata**nti yo ciraṃ tiṭṭhamāno, so vassasatamattaṃ tiṭṭhati. **Appaṃ vā bhiyyo**ti vassasatato upari tiṭṭhamāno dve vassasatāni tiṭṭhamāno nāma natthi. **Hīḷeyya na**nti naṃ jīvitaṃ avaññātaṃ kareyya, lāmakato cinteyya. ''Hīḷeyyāna''nti ca paṭhanti. **Accayantī**ti atikkamanti. **Ahorattā**ti rattindivaparicchedā. **Uparujjhatī**ti jīvitindriyaṃ nirujjhati, abhāvaṃ upagacchati. **Āyu khiyyati maccāna**nti sattānaṃ āyusaṅkhāro khayaṃ yāti. **Kunnadīnaṃva odaka**nti yathā udakacchinnāya kunnadiyā udakaṃ, evaṃ maccānaṃ āyu khiyyati. Paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇikamattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṃ pavattamānampi ekeneva nemipadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evameva ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ tasmiṃ citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati.

Dhīrāti dhīrā iti. Puna **dhīrā**ti paṇḍitā. **Dhitimā**ti dhiti assa atthīti dhitimā. **Dhitisampannā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Dhīkatapāpā**ti garahitapāpā. Taṃyeva pariyāyaṃ dassetuṃ **''dhī vuccati paññā''**tiādimāha. Tattha pajānātīti **paññā**. Kiṃ pajānāti? ''Idaṃ dukkha''ntiādinā nayena ariyasaccāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana ''paññāpanavasena paññā''ti vuttā. Kinti paññāpeti? ''Aniccaṃ dukkhaṃ anattā''ti paññāpeti. Sāva avijjāya abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, dassanalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretītipi indriyaṃ, paññāva indriyaṃ **paññindriyaṃ**. Sā panesā obhāsanalakkhaṇā, pajānanalakkhaṇā ca; yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāraṃ nirujjhati, āloko pātubhavati, evameva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā hoti. Tenāha thero –

''Yathā, mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpaṃ paveseyya, paviṭṭho padīpo andhakāraṃ viddhaṃseti, obhāsaṃ janeti, ālokaṃ vidaṃseti, pākaṭāni ca rūpāni karoti; evameva kho, mahārāja, paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ viddhaṃseti, vijjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, pākaṭāni ariyasaccāni karoti. Evaṃ kho, mahārāja, obhāsanalakkhaṇā paññā''ti (mi. pa. 2.1.15).

Yathā pana cheko bhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanādīni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitabbāsevitabbe hīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgaappaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttampi cetaṃ dhammasenāpatinā ''pajānāti pajānātīti kho, āvuso, tasmā paññavāti vuccati. Kiñca pajānāti? Idaṃ dukkhanti pajānātī''ti (ma. ni. 1.449) vitthāretabbaṃ. Evamassā pajānanalakkhaṇatā veditabbā.

Aparo nayo – yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā, kusalissāsakhittausupaṭivedho viya. Visayobhāsarasā, padīpo viya. Asammohapaccupaṭṭhānā, araññagatasudesako viya.

Khandhadhīrāti pañcasu khandhesuñāṇaṃ pavattentīti khandhadhīrā. Aṭṭhārasasu dhātūsu ñāṇaṃ pavattentīti **dhātudhīrā**. Sesesupi iminā nayena attho netabbo. **Te dhīrā evamāhaṃsū**ti ete paṇḍitā evaṃ kathayiṃsu. **Kathentī**ti ''appakaṃ parittaka''nti kathayanti. **Bhaṇantī**ti ''thokaṃ khaṇika''nti bhāsanti. **Dīpayantī**ti ''lahukaṃ ittara''nti patiṭṭhapenti. **Voharantī**ti ''anaddhanikaṃ naciraṭṭhitika''nti nānāvidhena byavaharanti.

11. Idāni ye tathā na karonti, tesaṃ byasanuppattiṃ dassento **''passāmī''**ti gāthamāha. Tattha **passāmī**ti maṃsacakkhuādīhi pekkhāmi. **Loke**ti apāyādimhi. **Pariphandamāna**nti ito cito ca phandamānaṃ. **Pajaṃ ima**nti imaṃ sattakāyaṃ. **Taṇhāgata**nti taṇhāya gataṃ abhibhūtaṃ nipātitanti adhippāyo. **Bhavesū**ti kāmabhavādīsu. **Hīnā narā**ti hīnakammantā narā. **Maccumukhe lapantī**ti antakāle sampatte maraṇamukhe paridevanti. **Avītataṇhāse**ti avigatataṇhā. **Bhavā**ti kāmabhavādikā. **Bhavesū**ti kāmabhavādikesu. Atha vā **bhavābhavesū**ti bhavabhavesu, punappunabhavesūti vuttaṃ hoti.

Passāmīti maṃsacakkhunāpi passāmīti duvidhaṃ maṃsacakkhu – sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tattha yoyaṃ akkhikūpake patiṭṭhito heṭṭhā akkhikūpakaṭṭhikena upari bhamukaṭṭhikena ubhato akkhikūṭehi bahiddhā akkhilomehi paricchinno akkhikūpakamajjhā nikkhantena nhārusuttakena matthaluṅge ābaddho setakaṇhamaṇḍalavicitto maṃsapiṇḍo, idaṃ **sasambhāracakkhu** nāma. Yo pana ettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ **pasādacakkhu** nāma. Idamadhippetaṃ. Tadetaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppattipadese diṭṭhamaṇḍale sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya sattakkhipaṭalāni byāpetvā pamāṇato ūkāsiramattaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Taṃ cakkhatīti cakkhu, tena maṃsacakkhunā passāmi. **Dibbacakkhunā**ti ''addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena cakkhunā visuddhenā''ti (ma. ni. 1.284) evaṃvidhena dibbacakkhunā. **Paññācakkhunā**ti ''virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādī''ti (ma. ni. 2.395; mahāva. 16) evaṃ āgatena paññācakkhunā. **Buddhacakkhunā**ti ''addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, buddhacakkhunā lokaṃ volokento''ti (ma. ni. 1.283) evamāgatena buddhacakkhunā. **Samantacakkhunā**ti ''samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇa''nti (cūḷani. dhotakamāṇavapucchāiddesa 32; mogharājamāṇavapucchāniddesa 85) evamāgatena samantacakkhunā. **Passāmī**ti maṃsacakkhunā hatthatale ṭhapitāmalakaṃ viya rūpagataṃ maṃsacakkhunā.

Dakkhāmīti sañjānāmi dibbena cakkhunā cutūpapātaṃ. **Olokemī**ti avalokemi paññācakkhunā catusaccaṃ. **Nijjhāyāmī**ti cintemi buddhacakkhunā saddhāpañcamakāni indriyāni. **Upaparikkhāmī**ti samantato ikkhāmi pariyesāmi samantacakkhunā pañca neyyapathe.

Taṇhāphandanāya phandamānanti taṇhācalanāya calamānaṃ. Ito paraṃ diṭṭhiphandanādidiṭṭhibyasanena dukkhena phandamānapariyosānaṃ vuttanayattā uttānameva. **Samphandamāna**nti punappunaṃ phandamānaṃ. **Vipphandamāna**nti nānāvidhena calamānaṃ. **Vedhamāna**nti kampamānaṃ. **Pavedhamāna**nti padhānena kampamānaṃ. **Sampavedhamāna**nti punappunaṃ kampamānaṃ. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Taṇhānugatanti taṇhāya anupaviṭṭhaṃ. **Taṇhāyānusaṭa**nti taṇhāya anupatthaṭaṃ. **Taṇhāyāsanna**nti taṇhāya nimuggaṃ. **Taṇhāya pātita**nti taṇhāya khittaṃ. ‘‘Paripātita’’nti vā pāṭho. **Abhibhūta**nti taṇhāya madditaṃ ajjhotthaṭaṃ. **Pariyādinnacitta**nti khepetvā gahitacittaṃ. Atha vā oghena gataṃ viya **taṇhāgataṃ**. Upādiṇṇakarūpapaccayehi patitvā gataṃ viya **taṇhānugataṃ**. Udakapiṭṭhiṃ chādetvā patthaṭanīlikā udakapiṭṭhi viya **taṇhānusaṭaṃ**. Vaccakūpe nimuggaṃ viya **taṇhāyāsannaṃ**. Rukkhaggato patitvā narake patitaṃ viya **taṇhāpātitaṃ**. Upādiṇṇakarūpaṃ saṃyogaṃ viya **taṇhāya abhibhūtaṃ.** Upādiṇṇakarūpapariggāhakassa uppannavipassanaṃ viya taṇhāya **pariyādinnacittaṃ**. Atha vā kāmacchandena **taṇhāgataṃ**. Kāmapipāsāya **taṇhānugataṃ**. Kāmāsavena **taṇhānusaṭaṃ**. Kāmapariḷāhena **taṇhāyāsannaṃ**. Kāmajjhosānena **taṇhāya pātitaṃ**. Kāmoghena **taṇhāya abhibhūtaṃ**. Kāmupādānena taṇhāya **pariyādinnacitta**nti evameke vaṇṇayanti. **Kāmabhave**ti kāmāvacare. **Rūpabhave**ti rūpāvacare. **Arūpabhave**ti arūpāvacare. Tesaṃ nānattaṃ heṭṭhā pakāsitaṃyeva.

Bhavābhavesūti bhavābhaveti **bhavo**ti kāmadhātu. **Abhavo**ti rūpārūpadhātu. Atha vā **bhavo**ti kāmadhātu rūpadhātu. **Abhavo**ti arūpadhātu. Tesu bhavābhavesu. **Kammabhave**ti kammavaṭṭe. **Punabbhave**ti ponobhavike vipākavaṭṭe. **Kāmabhave**ti kāmadhātuyā. **Kammabhave**ti kammavaṭṭe. Tattha kammabhavo bhāvayatīti bhavo. **Kāmabhave punabbhave**ti kāmadhātuyā upapattibhave vipākavaṭṭe. Vipākabhavo bhavatīti bhavo. **Rūpabhavā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca ‘‘kāmabhave rūpabhave arūpabhave’’ti okāsabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Tīsupi ‘‘kammabhave’’ti kammabhavaṃ, tathā ‘‘punabbhave’’ti upapattibhavaṃ sandhāya vuttaṃ. **Punappunabbhave**ti aparāparaṃ uppattiyaṃ. **Gatiyā**ti pañcagatiyā aññatarāya. **Attabhāvābhinibbattiyā**ti attabhāvānaṃ abhinibbattiyā. **Avītataṇhā**ti mūlapadaṃ. **Avigatataṇhā**ti khaṇikasamādhi viya khaṇikappahānābhāvena na vigatā taṇhā etesanti avigatataṇhā. **Acattataṇhā**ti tadaṅgappahānābhāvena apariccattataṇhā. **Avantataṇhā**ti vikkhambhanappahānābhāvena na vantataṇhāti avantataṇhā. **Amuttataṇhā**ti accantasamucchedappahānābhāvena na muttataṇhā. **Appahīnataṇhā**ti paṭippassaddhippahānābhāvena na pahīnataṇhā. **Appaṭinissaṭṭhataṇhā**ti nissaraṇappahānābhāvena bhave patiṭṭhitaṃ anusayakilesaṃ appaṭinissajjitvā ṭhitattā appaṭinissaṭṭhataṇhā.

12. Idāni yasmā avigatataṇhā evaṃ phandanti ca lapanti ca, tasmā taṇhāvinaye samādapento **‘‘mamāyite’’**ti gāthamāha. Tattha **mamāyite**ti taṇhādiṭṭhimamattehi ‘‘mama’’nti pariggahite vatthusmiṃ. **Passathā**ti sotāre ālapanto āha. **Etampī**ti etampi ādīnavaṃ. Sesaṃ pākaṭameva.

Dve mamattāti dve ālayā. **Yāvatā**ti paricchedaniyamatthe nipāto. **Taṇhāsaṅkhātenā**ti taṇhākoṭṭhāsena, saṅkhā saṅkhātanti atthato ekaṃ ‘‘saññānidānā hi papañcasaṅkhā’’tiādīsu (su. ni. 880) viya. **Sīmakata**nti aparicchedadosavirahitaṃ mariyādakataṃ ‘‘tiyojanaparamaṃ sīmaṃ sammannitu’’nti ādīsu (mahāva. 140) viya. **Odhikata**nti vacanaparicchedadosavirahitaṃ paricchedakataṃ sīmantarikarukkho viya. **Pariyantakata**nti paricchedakataṃ. Sīmantarikarukkho pana dvinnaṃ sādhāraṇaṃ, ayaṃ pana ekābaddhatālapanti viya katanti pariyantakataṃ. **Pariggahita**nti kālantarepi parāyattaṃ muñcitvā sabbākārena gahitaṃ. **Mamāyita**nti ālayakataṃ vassūpagataṃ senāsanaṃ viya. **Idaṃ mama**nti samīpe ṭhitaṃ. **Etaṃ mama**nti dūre ṭhitaṃ. **Ettaka**nti parikkhāraniyamanaṃ ‘‘ettakampi nappaṭibhāseyyā’’ti viya. **Ettāvatā**ti paricchedatthepi nipātaniyamanaṃ ‘‘ettāvatā kho mahānāmā’’ti viya. **Kevalampi mahāpathavi**nti sakalampi mahāpathaviṃ.

Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritanti aṭṭhuttarasataṃ taṇhāgamanavitthāraṃ. Aṭṭhuttarasataṃ kathaṃ hotīti ce? Rūpataṇhā… pe… dhammataṇhāti evaṃ cakkhudvārādīsu javanavīthiyā pavattā taṇhā ‘‘seṭṭhiputto, brāhmaṇaputto’’ti evamādīsu pitito laddhanāmā viya pitusadisārammaṇe bhūtā. Ettha ca rūpārammaṇā rūpe taṇhāti rūpataṇhā. Sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmataṇhā. Sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena ‘‘rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassata’’nti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā. Ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena ‘‘rūpaṃ ucchijjati vinassati pacchedaṃ bhavissatī’’ti evaṃ assādentī pavattamānā vibhavataṇhāti evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, tathā saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti. Tāni ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṃsa, iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti aṭṭhasataṃ. Ajjhattikassa upādāya ‘‘asmī’’ti hoti, ‘‘itthasmī’’ti hotīti vā evamādīni ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa, bāhirassupādāya iminā ‘‘asmī’’ti hoti, iminā ‘‘itthasmī’’ti hotīti bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattiṃsa. Iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti evampi aṭṭhasatataṇhāvicaritāni honti.

Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ ekekampi ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’tiādinā (paṭi. ma. 1.130-131) nayena catudhā gāhavasena pavattāni vatthūni katvā uppannā vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi. **Dasavatthukā micchādiṭṭhī**ti ‘‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭha’’ntiādinayappavattā micchādiṭṭhi, ayāthāvadiṭṭhi virajjhitvā gahaṇato vā vitathā diṭṭhi micchādiṭṭhi, anatthāvahattā

paṇḍitehi kucchitā diṭṭhītipi micchādiṭṭhi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānamadassanakāmatādipadaṭṭhānā, paramavajjāti daṭṭhabbā. **Dasavatthukā antaggāhikā diṭṭhī**ti sassato loko, asassato loko, antavā loko''ti ādinayappavattā ekekaṃ koṭṭhāsaṃ patiṭṭhaṃ katvā gahaṇavasena evaṃ pavattā diṭṭhi dasavatthukā antaggāhikā diṭṭhi. **Yā evarūpā diṭṭhī**ti yā evaṃjātikā diṭṭhi. **Diṭṭhigata**nti diṭṭhīsu gataṃ. Idaṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhiantogadhattāti diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyeva duratikkamanaṭṭhena gahanaṃ **diṭṭhigahanaṃ** tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena **diṭṭhikantāraṃ** corakantāravāḷakantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena vilomanaṭṭhena ca **diṭṭhivisūkāyikaṃ**. Micchādassanañhi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti **diṭṭhivipphanditaṃ**. Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ patiṭṭhātuṃ na sakkoti. Kadāci sassataṃ anussarati, kadāci ucchedaṃ. Diṭṭhiyeva bandhanaṭṭhena saṃyojananti **diṭṭhisaṃyojanaṃ**. Susumārādayo viya purisaṃ ārammaṇaṃ daḷhaṃ gaṇhātīti **gāho**. Patiṭṭhahanato **patiṭṭhāho**. Ayañhi balavapavattibhāvena patiṭṭhahitvā gaṇhāti. Niccādivasena abhinivisatīti **abhiniveso**. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā niccādivasena parato āmasatīti **parāmāso**. Anatthāvahattā kucchito maggo, kucchitānaṃ vā apāyānaṃ maggoti **kummaggo**. Ayāthāvapathato **micchāpatho**. Yathā hi disāmūḷhena ''ayaṃ asukagāmassa nāma patho''ti gahitopi taṃ gāmaṃ na sampāpeti, evaṃ diṭṭhigatikena ''sugatipatho''ti gahitāpi diṭṭhi sugatiṃ na pāpetīti ayāthāvapathato micchāpatho. Micchāsabhāvato **micchattaṃ**. Tattheva paribbhamanato taranti ettha bālāti titthaṃ, titthañca taṃ anatthānañca āyatananti **titthāyatanaṃ,** titthiyānaṃ vā sañjātidesaṭṭhena nivāsaṭṭhānaṭṭhena ca āyatanantipi **titthāyatanaṃ**. Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāhoti **vipariyesaggāho**. Asabhāvagāhoti **viparītaggāho**. ''Anicce nicca''nti ādinayappavattavasena parivattetvā gāho **vipallāsaggāho**. Anupāyagāho **micchāgāho**. Ayāthāvakasmiṃ vatthusmiṃ na sabhāvasmiṃ vatthusmiṃ tathaṃ yāthāvakaṃ sabhāvanti gāho **''ayāthāvakasmiṃ yāthāvaka''nti gāho. Yāvatā**ti yattakā. **Dvāsaṭṭhidiṭṭhigatānī**ti brahmajāle (dī. ni. 1.29 ādayo) āgatāni dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni.

Acchedasaṃkinopi phandantīti acchinditvā pasayha balakkārena gaṇhissantīti uppannasaṃkinopi calanti. **Acchindantepī**ti vuttanayena acchijjantepi. **Acchinnepī**ti vuttanayena acchinditvā gahitepi. **Vipariṇāmasaṃkinopī**ti parivattetvā aññathābhāvena āsaṃkinopi. **Vipariṇāmantepī**ti viparivattanakālepi. **Vipariṇatepī**ti viparivattitepi. **Phandantī**ti calanti. **Samphandantī**ti sabbākārena calanti. **Vipphandantī**ti vividhākārena phandanti. **Vedhantī**ti bhayaṃ disvā kampanti. **Pavedhantī**ti chambhitattā bhayena visesena kampanti. **Sampavedhantī**ti lomahaṃsanabhayena sabbākārena kampanti. **Phandamāne**ti upayogabahuvacanaṃ. **Appodake**ti mandodake. **Parittodake**ti luḷitodake. **Udakapariyādāne**ti khīṇodake. **Balākāhi vā**ti vuttāvasesāhi pakkhijātīhi. **Paripātiyamānā**ti vihiṃsiyamānā ghaṭṭiyamānā. **Ukkhipiyamānā**ti kaddamantarato nīhariyamānā giliyamānā vā. **Khajjamānā**ti khādiyamānā. **Phandanti** kākehi. **Samphandanti** kulalehi. **Vipphandanti** balākāhi. **Vedhanti** tuṇḍena gahitakāle maraṇavasena. **Pavedhanti** vijjhanakāle. **Sampavedhanti** maraṇasamīpe.

Passitvāti aguṇaṃ passitvā. **Tulayitvā**ti guṇāguṇaṃ tulayitvā. **Tīrayitvā**ti guṇāguṇaṃ vitthāretvā. **Vibhāvayitvā**ti vatthuhānabhāgiṃ muñcitvā vajjetvā. **Vibhūtaṃ katvā**ti nipphattiṃ pāpetvā āveṇikaṃ katvā. Atha vā saṃkiṇṇadosaṃ mocetvā vatthuvibhāgakaraṇena **passitvā**. Aparicchedadosaṃ mocetvā pamāṇakaraṇavasena **tulayitvā**. Vatthudosaṃ mocetvā vibhāgakaraṇavasena **tīrayitvā**. Sammohadosaṃ mocayitvā aggavibhāgakaraṇavasena **vibhāvayitvā**. Ghanadosaṃ mocetvā pakativibhāgakaraṇena **vibhūtaṃ katvā. Pahāyā**ti pajahitvā. **Paṭinissajjitvā**ti nissajjitvā. **Amamāyanto**ti taṇhādiṭṭhīhi ālayaṃ akaronto. **Agaṇhanto**ti diṭṭhiyā pubbabhāge paññāya taṃ na gaṇhanto. **Aparāmasanto**ti vitakkena ūhanaṃ akaronto. **Anabhinivesanto**ti niyāmokkantidiṭṭhivasena nappavisanto.

Akubbamānoti pariggāhataṇhāvasena akaronto. **Ajanayamāno**ti ponobhavikataṇhāvasena ajanayamāno. **Asañjanayamāno**ti visesena asañjanayamāno. **Anibbattayamāno**ti patthanātaṇhāvasena na nibbattayamāno. **Anabhinibbattayamāno**ti sabbākārena na abhinibbattayamāno. Upasaggavasena vā etāni padāni vaḍḍhitāni. Evamettha paṭhamagāthāya assādaṃ.

13. Tato parāhi catūhi gāthāhi ādīnavañca dassetvā idāni saupāyaṃ nissaraṇaṃ nissaraṇānisaṃsañca dassetuṃ, sabbāhi vā etāhi kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesañca dassetvā idāni nekkhamme ānisaṃsaṃ dassetuṃ **''ubhosu antesū''**ti gāthādvayamāha. Tattha **ubhosu antesū**ti phassaphassasamudayādīsu dvīsu, dvīsu paricchedesu. **Vineyya chanda**nti chandarāgaṃ vinetvā. **Phassaṃ pariññāyā**ti cakkhusamphassādiphassaṃ, phassānusārena vā taṃsampayutte sabbepi arūpadhamme, tesaṃ vatthudvārārammaṇavasena rūpadhamme cāti sakalampi nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi parijānitvā. **Anānugiddho**ti rūpādīsu sabbadhammesu agiddho. **Yadattagarahī tadakubbamāno**ti yaṃ attanā garahati, taṃ akurumāno. **Na limpatī diṭṭhasutesu dhīro**ti so evarūpo dhitisampanno dhīro diṭṭhesu ca sutesu ca dhammesu dvinnaṃ lepānaṃ ekenāpi lepena na limpati, ākāsamiva nirupalitto accantavodānappatto hoti.

Phasso eko antoti phasso ekaparicchedo. Phusatīti phasso. Svāyaṃ phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno. Ayañhi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattatīti phusanalakkhaṇo. Ekadeseneva anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhuṃ, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇañca saṅghaṭṭetīti saṅghaṭṭanaraso, vatthārammaṇasaṅghaṭṭanato vā uppannattā sampattiatthenapi rasena ''saṅghaṭṭanaraso''ti veditabbo. Vuttañhetaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** –

''Catubhūmakaphasso no phusanalakkhaṇo nāma natthi, saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvārikova hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇotipi saṅghaṭṭanarasotipi nāmaṃ. Manodvārikassa phusanalakkhaṇotveva nāmaṃ,

na saṅghaṭṭanaraso''ti (dha. sa. aṭṭha. 1, kāmāvacarakusala, dhammuddesakathā).

Idañca vatvā idaṃ suttaṃ (mi. pa. 2.3.8) ābhataṃ –

''Yathā, mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyuṃ, yathā eko meṇḍo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo meṇḍo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca. Yathā, mahārāja, dve sammā vajjeyyuṃ, dve pāṇī vajjeyyuṃ. Yathā eko pāṇi, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo pāṇi, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso cā''ti vitthāro.

Yathā vā ''cakkhunā rūpaṃ disvā''tiādīsu (dha. sa. 1352, 1354) cakkhuviññāṇādīni cakkhuādināmena vuttāni, evamidhāpi tāni cakkhuādināmeneva vuttānīti veditabbāni. Tasmā ''evaṃ cakkhu daṭṭhabba''ntiādīsu evaṃ cakkhuviññāṇaṃ daṭṭhabbanti iminā nayena attho veditabbo. Evaṃ sante cittārammaṇasaṅghaṭṭanato imasmimpi sutte kiccaṭṭheneva rasena ''saṅghaṭṭanaraso''ti siddho hoti. Tiṇṇaṃ sannipātasaṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayañhi tattha tattha ''tiṇṇaṃ saṅgati phasso''ti evaṃ kāraṇasseva vasena paveditoti. Imassa ca suttapadassa tiṇṇaṃ saṅgatiyā phassoti ayamattho, na saṅgatimattameva phasso.

Evaṃ paveditattā pana tenevākārena paccupaṭṭhātīti ''sannipātapaccupaṭṭhāno''ti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānenesa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanaṃ hesa paccupaṭṭhāpeti, uppādetīti attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā uṇhapaccayāpi samānā lākhāsaṅkhātadhātunissitā usmā attano nissaye mudubhāvakārī hoti, na attano paccayabhūtepi bahiddhā vītaccitaṅgārasaṅkhāte uṇhabhāve. Evaṃ vatthārammaṇasaṅkhātaaññapaccayopi samāno cittanissitattā attano nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccayabhūtepi vatthumhi ārammaṇevāti veditabbo. Tajjena samannāhārena pana indriyena ca parikkhate visaye anantarāyena uppajjanato esa ''āpāthagatavisayapadaṭṭhāno''ti vuccati.

Phasso yato samudeti uppajjati, so ''phassasamudayo''ti vuccati. Vuttañhetaṃ – ''saḷāyatanapaccayā phasso''ti (mahāva. 1; vibha. 225). Atītaduko kālavasena vutto. Vedanāduko ''upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā''ti (vibha. aṭṭha. 232) vuttattā upekkhāvedanaṃ sukhameva katvā sukhadukkhavasena, nāmarūpaduko rūpārūpavasena, āyatanaduko saṃsārapavattivasena, sakkāyaduko pañcakkhandhavasena vuttoti veditabbo. Tattha sukhayatīti **sukhā**. Vedayatīti **vedanā**. Dukkhayatīti **dukkhā**. Namanalakkhaṇaṃ **nāmaṃ**. Ruppanalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**. Cakkhāyatanādīni **cha ajjhattikāni**. Rūpāyatanādīni **cha bāhirāni**. Rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā vijjamānaṭṭhena **sakkāyo**. Avijjākammataṇhāāhāraphassanāmarūpā **sakkāyasamudayo**.

Cakkhusamphassoti cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Cakkhuto pavatto samphasso cakkhusamphasso. So pana attanā sampayuttāya vedanāya sahajātaaññamaññanissayavipākaāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Suṇātīti **sotaṃ**. Taṃ sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅguliveṭhakasaṇṭhāne padese sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Sotato pavatto samphasso **sotasamphasso.** **Ghānasamphassā**dīsupi eseva nayo. Ghāyatīti ghānaṃ. Taṃ sasambhārabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Jīvitamavhāyatīti **jivhā,** sāyanaṭṭhena vā **jivhā**. Sā sasambhārajivhāya atiaggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe bhinnauppaladalaggasaṇṭhāne padese jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso. Yāvatā imasmiṃ kāye upādiṇṇapavatti nāma atthi, tattha yebhuyyena kāyappasādo kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati. Munātīti **mano,** vijānātīti attho. **Mano**ti sahāvajjanabhavaṅgaṃ; manato pavatto samphasso **manosamphasso**.

Chabbidhampi phassaṃ duvidhameva hotīti dassetuṃ **''adhivacanasamphasso paṭighasamphasso''**ti āha. Manodvāriko **adhivacanasamphasso**. Pañcadvāriko vatthārammaṇādipaṭighena uppajjanato **paṭighasamphasso**.

Sukhavedanāya ārammaṇe **sukhavedanīyo**. Dukkhavedanāya ārammaṇe **dukkhavedanīyo**. Adukkhamasukhavedanāya ārammaṇe **adukkhamasukhavedanīyo**. Tattha sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khanati, khādati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ. Dukkhayatīti dukkhaṃ, yassuppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Na dukkhaṃ na sukhanti adukkhamasukhaṃ, **ma-**kāro padasandhivasena vutto.

Kusalotiādayo jātivasena vuttā. Tattha **kusalo**ti ekavīsatikusalacittasampayutto. **Akusalo**ti dvādasākusalacittasampayutto. **Abyākato**ti avasesavipākakiriyābyākatacittasampayutto.

Puna bhavappabhedavasena niddisanto **''kāmāvacaro''**tiādimāha. Catupaññāsakāmāvacaracittasampayutto **kāmāvacaro**. Kāmaṃ pahāya rūpe avacaratīti **rūpāvacaro,** kusalābyākatavasena pañcadasarūpāvacaracittasampayutto. Kāmañca rūpañca pahāya arūpe avacaratīti **arūpāvacaro,** kusalābyākatavasena dvādasārūpāvacaracittasampayutto.

Idāni abhinivesavasena dassento **''suññato''**tiādimāha. Tattha **suññato**ti rāgadosamohehi suññattā suññato. Rāgadosamohanimittehi animittattā **animitto**. Rāgadosamohapaṇidhīnaṃ abhāvato **appaṇihito**ti vuccati.

Idāni vaṭṭapariyāpannaapariyāpannavasena dassento **''lokiyo''**tiādimāha. Loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭaṃ, tasmiṃ pariyāpannabhāvena loke niyuttoti **lokiyo**. Uttiṇṇoti uttaro, loke apariyāpannabhāvena lokato uttaroti **lokuttaro. Phusanā**ti phusanākāro. **Samphusanā samphusitatta**nti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Evaṃ ñātaṃ katvāti evaṃ pākaṭaṃ katvā jānanto **tīreti** tīrayati, upari vattabbākārena cinteti. Aniccantikatāya ādiantavantatāya ca **aniccato** tīreti. Uppādavayapaṭipīḷanatāya dukkhavatthutāya ca **dukkhato**. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya kilesāsucipaggharatāya uppādajarābhaṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato**. Pīḷājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca **sallato**. Vigarahaṇīyatāya avaḍḍhiāvahanatāya aghavatthutāya ca **aghato**. Aseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasatāya avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmaraṇehi lujjanapalujjanatāya **palokato**. Anekabyasanāvahanatāya **ītito**. Aviditānaṃyeva vipulānaṃ anatthānaṃ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṃ ākaratāya ca dukkhavūpasamasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya ca **bhayato**. Anekehi anatthehi anubaddhatāya dosūpasaṭṭhatāya, upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca **upasaggato**. Byādhijarāmaraṇehi ceva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya **calato**. Upakkamena ceva sarasena ca pabhaṅgupagamanasīlatāya **pabhaṅguto**. Sabbāvatthāvinipātitāya, thirabhāvassa ca abhāvatāya **adhuvato**. Atāyanatāya ceva alabbhaneyyakhematāya ca **atāṇato**. Allīyituṃ anarahatāya, allīnānampi ca leṇakiccākāritāya **aleṇato**. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**. Yathāparikappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato**. Rittatāyeva **tucchato,** appakattā vā. Appakampi hi loke ''tuccha''nti vuccati. Sāminivāsivedaka kārakādhiṭṭhāyakavirahitatāya **suññato**.

Sayañca asāmikabhāvāditāya **anattato**. Pavattidukkhatāya, dukkhassa ca ādīnavatāya **ādīnavato**. Atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo, kapaṇamanussassetaṃ adhivacanaṃ. Khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnavasadisatāya **ādīnavato**. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā pariṇāmapakatitāya **vipariṇāmadhammato**. Dubbalatāya, pheggu viya sukhabhañjanīyatāya ca **asārakato**. Aghahetutāya **aghamūlato**. Mittamukhasapatto viya vissāsaghātitāya **vadhakato**. Vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsavato**. Hetupaccayehi abhisaṅkhatatāya **saṅkhatato**. Maccumārakilesamārānaṃ āmisabhūtatāya **mārāmisato**. Jātijarābyādhimaraṇapakatitāya **jātijarābyādhimaraṇadhammato**. Sokaparidevaupāyāsahetutāya **sokaparidevaupāyāsadhammato**. Taṇhādiṭṭhiduccaritasaṃkilesānaṃ visayadhammatāya **saṃkilesadhammato**. Avijjākammataṇhāsaḷāyatanavasena uppattito **samudayato**. Tesaṃ abhāvena **atthaṅgamato**. Phasse chandarāgavasena madhurassādena **assādato**. Phassassa vipariṇāmena **ādīnavato**. Ubhinnaṃ nissaraṇena **nissaraṇato tīretī**ti sabbesu ca imesu ''tīretī''ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pajahatīti sakasantānato nīharati. **Vinodetī**ti tudati. **Byantiṃ karotī**ti vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametī**ti anu anu abhāvaṃ gameti. Ariyamaggasatthena ucchinnaṃ taṇhāavijjāmayaṃ mūlametesanti **ucchinnamūlā**. Tālavatthu viya nesaṃ vatthu katanti **tālāvatthukatā**. Yathā hi tālarukkhaṃ samūlaṃ uddharitvā tassa vatthumatte tasmiṃ padese kate na puna tassa tālassa uppatti paññāyati, evaṃ ariyamaggasatthena samūle rūpādirase uddharitvā tesaṃ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbepi te ''tālāvatthukatā''ti vuccanti. **Yassaso**ti yassa puggalassa eso gedho. **Samucchinno**ti ucchinno. **Vūpasanto**ti phalena vūpasanto. **Paṭipassaddho**ti paṭipassaddhippahānena paṭipassambhito. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Abhabbuppattiko**ti puna uppajjituṃ abhabbo. **Ñāṇagginā daḍḍho**ti maggañāṇagginā jhāpito. Atha vā visanikkhittaṃ bhājanena saha chaḍḍitaṃ viya vatthunā saha pahīno. Mūlacchinnavisavalli viya samūlacchinnoti **samucchinno**. Uddhane udakaṃ siñcitvā nibbāpitaaṅgāraṃ viya **vūpasanto**. Nibbāpitaaṅgāre patitaudakaphusitaṃ viya **paṭipassaddho**. Aṅkuruppattiyā hetucchinnabījaṃ viya **abhabbuppattiko**. Asanipātavisarukkho viya **ñāṇ**agginā **daḍḍho**ti evameke vaṇṇayanti.

Vītagedhoti idaṃ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṃ. **Vigatagedho**ti idaṃ ārammaṇe sālayabhāvapariccajanavasena. **Cattagedho**ti idaṃ puna anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttagedho**ti idaṃ santatito vinimocanavasena. **Pahīnagedho**ti idaṃ muttassāpi kvaci anavaṭṭhānadassanavasena. **Paṭinissaṭṭhagedho**ti idaṃ ādinnapubbassa nissaggadassanavasena vuttaṃ. **Vītarāgo vigatarāgo cattarāgo**ti vuttanayena yojetabbaṃ. Tattha gijjhanavasena **gedho**. Rañjanavasena **rāgo. Nicchāto**ti nittaṇho. ''Nicchado''tipi pāṭho, taṇhāchadanavirahitoti attho. **Nibbuto**ti nibbutasabhāvo. **Sītibhūto**ti sītasabhāvo. **Sukhapaṭisaṃvedī**ti kāyikacetasikasukhaṃ anubhavanasabhāvo. **Brahmabhūtenā**ti uttamasabhāvena. **Attanā**ti cittena.

Katattā cāti pāpakammānaṃ katabhāvena ca. **Akatattā cā**ti kusalānaṃ akatabhāvena ca. **Kataṃ me kāyaduccaritaṃ, akataṃ me kāyasucarita**ntiādayo dvāravasena avirativirativasena kammapathavasena ca vuttā. **Sīlesumhi na paripūrakārī**tiādayo catupārisuddhisīlavasena. **Jāgariyamananuyutto**ti pañcajāgaraṇavasena. **Satisampajaññenā**ti sātthakādisampajaññavasena. **Cattāro satipaṭṭhānā**tiādayo bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttaravasena. **Dukkhaṃ me apariññāta**ntiādayo cattāro ariyasaccavasena vuttāti veditabbaṃ. Te atthato tattha tattha vuttanayattā pākaṭāyeva.

Dhīro paṇḍitoti satta padā vuttatthāyeva. Api ca dukkhe akampiyaṭṭhena **dhīro**. Sukhe anuppilavaṭṭhena **paṇḍito**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthe kataparicayaṭṭhena **paññavā**. Attatthaparatthe niccalaṭṭhena **buddhimā**. Gambhīrauttānatthe apaccosakkanaṭṭhena **ñāṇī**. Guḷhapaṭicchannatthe obhāsanaṭṭhena **vibhāvī**. Nikkilesabyavadānaṭṭhena tulāsadisoti **medhāvī**. **Na limpatī**ti sajātiyā na limpati ākāse lekhā viya. **Na palimpatī**ti visesena na limpati. **Na upalimpatī**ti saññogo hutvāpi na limpati hatthatale lekhā viya. **Alitto**ti saññogo hutvāpi na kilissati kāsikavatthe ṭhapitamaṇiratanaṃ viya. **Apalitto**ti visesena na kilissati maṇiratane paliveṭhitakāsikavatthaṃ viya. **Anupalitto**ti upagantvāpi na allīyati pokkharapatte udakabindu viya. **Nikkhanto**ti bahi nikkhanto bandhanāgārato palāto viya. **Nissaṭo**ti pāpapahīno amittassa paṭicchāpitakiliṭṭhavatthu viya. **Vippamutto**ti suṭṭhu mutto gayhūpage vatthumhi ratiṃ nāsetvā puna nāgamanaṃ viya. **Visaññutto**ti kilesehi ekato na yutto

byādhinā muttagilāno viya. **Vimariyādikatena cetasā**ti vigatamariyādakatena cittena, sabbabhavena sabbārammaṇena sabbakilesehi muttacittenāti attho.

14. **Saññaṃ pariññā**ti gāthāya pana ayaṃ saṅkhepattho – na kevalañca phassameva, api ca kho pana kāmasaññādibhedaṃ saññaṃ, saññānusārena vā pubbe vuttanayeneva nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi parijānitvā imāya paṭipadāya catubbidhampi vitareyya **oghaṃ,** tato so tiṇṇogho taṇhādiṭṭhipariggahesu taṇhādiṭṭhikilesappahānena anupalitto khīṇāsavamuni rāgādisallānaṃ abbūḷhattā **abbūḷhasallo,** sativepullappattiyā **appamatto caraṃ,** pubbabhāge vā appamatto caranto tena appamādacārena abbūḷhasallo hutvā sakaparattabhāvādibhedaṃ **nāsīsati lokamimaṃ parañca,** aññadatthu carimacittanirodhā nirupādānova jātavedo parinibbātīti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, dhammanettiṭhapanameva karonto; na tu imāya desanāya maggaṃ vā phalaṃ vā uppādesi, khīṇāsavassa desitattāti.

Nīlādibhedaṃ ārammaṇaṃ sañjānātīti **saññā**. Sā sañjānanalakkhaṇā paccābhiññāṇarasā. Catubhūmikasaññā hi nosañjānanalakkhaṇā nāma natthi, sabbā sañjānanalakkhaṇāva. Yā panettha abhiññāṇena sañjānāti, sā paccābhiññāṇarasā nāma hoti. Tassā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇaṃ katvā puna tena abhiññāṇena taṃ paccābhijānanakāle, purisassa kāḷatilakādiabhiññāṇaṃ sallakkhetvā puna tena abhiññāṇena ‘‘asuko nāma eso’’ti tassa paccābhijānanakāle, rañño piḷandhanagopakabhaṇḍāgārikassa tasmiṃ tasmiṃ piḷandhane nāmapaṇṇakaṃ bandhitvā ‘‘asukaṃ piḷandhanaṃ nāma āharā’’ti vutte dīpaṃ jāletvā sāragabbhaṃ pavisitvā paṇṇaṃ vācetvā tassa tasseva piḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti veditabbā.

Aparo nayo – sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā saññā, punasañjānanapaccayanimittakaraṇarasā dāruādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassakaandho viya, ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijju viya, yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānaṃ purisāti uppannasaññā viya. Yā panettha ñāṇasampayuttā hoti, sā ñāṇameva anuvattati, sasambhārapathavīādīsu sesadhammā pathavīādīni viyāti veditabbā.

Kāmapaṭisaññuttā saññā **kāmasaññā**. Byāpādapaṭisaññuttā saññā **byāpādasaññā**. Vihiṃsāpaṭisaññuttā saññā **vihiṃsāsaññā**. Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmasaññā hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati. Byāpādasaññā appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati. Vihiṃsāsaññā saṅkhāresu na uppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi. ‘‘Ime sattā haññantu vā, ucchijjantu vā, vinassantu vā, mā vā ahesu’’nti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Nekkhammapaṭisaññuttā saññā **nekkhammasaññā,** sā asubhapubbabhāge kāmāvacarā hoti, asubhajhāne rūpāvacarā, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Abyāpādapaṭisaññuttā saññā **abyāpādasaññā,** sā mettāpubbabhāge kāmāvacarā hoti, mettājhāne rūpāvacarā, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Avihiṃsāpaṭisaññuttā saññā **avihiṃsāsaññā,** sā karuṇāpubbabhāge kāmāvacarā, karuṇājhāne rūpāvacarā, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Yadā alobho sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā mettā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Rūpārammaṇaṃ ārabbha uppannā saññā **rūpasaññā. Saddasaññā**dīsupi eseva nayo. Idaṃ tassāyeva ārammaṇato nāmaṃ. Ārammaṇānaṃ vuttattā cakkhusamphassajādivatthūnipi vuttāneva honti.

Yā evarūpā saññāti aññāpi ‘‘paṭighasamphassajā saññā adhivacanasamphassajā saññā’’ti evamādikā veditabbā. Tattha adhivacanasamphassajā saññātipi pariyāyena chadvārikāyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayaṃ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā sahajātasaññāya ‘‘adhivacanasamphassajā saññā’’ti nāmaṃ karonti, nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikā saññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikā saññā. Etā atirekasaññā pariggahitāti veditabbā.

Saññāti sabhāvanāmaṃ. **Sañjānanā**ti sañjānanākāro. **Sañjānitatta**nti sañjānitabhāvo.

Avijjoghanti pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre yonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesu khandhādīsu na javatīti avijjā. Api ca cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannānañca dhammānaṃ chādanatopi avijjā, taṃ avijjoghaṃ. Kāmoghavasena **uttareyya**. Bhavoghavasena **patareyya**. Diṭṭhoghavasena **samatikkameyya**. Avijjoghavasena **vītivatteyya**. Atha vā sotāpattimaggena pahānavasena **uttareyya**. Sakadāgāmimaggena pahānavasena **patareyya**. Anāgāmimaggena pahānavasena **samatikkameyya**. Arahattamaggena pahānavasena **vītivatteyya**. Atha vā **‘‘tareyyādi**pañcapadaṃ tadaṅgādipañcapahānena yojetabba’’nti keci vadanti.

‘‘Monaṃ vuccati ñāṇa’’nti vatvā taṃ pabhedato dassetuṃ **‘‘yā paññā pajānanā’’**tiādimāha. Taṃ vuttanayameva ṭhapetvā ‘‘amoho dhammavicayo’’ti padaṃ. **Amoho** kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho bhāvanāhetu. Amohena aviparītaṃ gaṇhāti mūḷhassa viparītaggahaṇato. Amohena yāthāvaṃ yāthāvato dhārento yathāsabhāve pavattati. Mūḷho hi ‘‘tacchaṃ atacchaṃ, atacchañca taccha’’nti gaṇhāti; tathā icchitālābhadukkhaṃ na hoti. Amūḷhassa ‘‘taṃ kutettha labbhā’’ti evamādipaccavekkhaṇasambhavato maraṇadukkhaṃ na hoti. Sammohamaraṇañhi dukkhaṃ, na ca taṃ amūḷhassa hoti. Pabbajitānaṃ sukhasaṃvāso hoti, tiracchānayoniyaṃ nibbatti na hoti. Mohena hi niccasammūḷhā tiracchānayoniṃ upapajjanti. Mohapaṭipakkho ca amoho mohavasena amajjhattabhāvassa abhāvakaro. Amohena avihiṃsāsaññā dhātusaññā majjhimāya

paṭipattiyā paṭipajjanaṃ, pacchimaganthadvayassa pabhedanañca hoti. Pacchimāni dve satipaṭṭhānāni tasseva ānubhāvena ijjhanti. Amoho dīghāyukatāya paccayo hoti. Amūḷho hi hitāhitaṃ ñatvā ahitaṃ parivajjento hitañca paṭisevamāno dīghāyuko hoti, attasampattiyā aparihīno hoti. Amūḷho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti. Ariyavihārassa paccayo hoti, udāsinapakkhesu nibbuto hoti amūḷhassa sabbābhisaṅgatāya abhāvato. Amohena anattadassanaṃ hoti. Asammūḷho hi yāthāvagahaṇakusalo apariṇāyakaṃ khandhapañcakaṃ apariṇāyakato bujjhati. Yathā ca etena anattadassanaṃ, evaṃ attadassanaṃ mohena. Ko hi nāma attasuññataṃ bujjhitvā puna sammohaṃ āpajjeyyāti.

Tena ñāṇena samannāgatoti etena vuttappakārena ñāṇena samaṅgībhūto sekkhādayo muni. **Monappatto**ti paṭiladdhañāṇo munibhāvaṃ patto. **Tīṇī**ti gaṇanaparicchedo. **Moneyyānī**ti munibhāvakarā moneyyakarā paṭipadā dhammā. **Kāyamoneyya**ntiādīsu viññattikāyarūpakāyavasena paññāpetabbaṃ **kāyamoneyyaṃ**. Viññattivācāsaddavācāvasena paññāpetabbaṃ **vacīmoneyyaṃ**. Manodvārikacittādivasena paññāpetabbaṃ **manomoneyyaṃ. Tividhakāyaduccaritānaṃ pahāna**nti pāṇātipātādividhānaṃ kāyato pavattānaṃ duṭṭhu caritānaṃ pajahanaṃ. **Kāyasucarita**nti kāyato pavattaṃ suṭṭhu caritaṃ. **Kāyārammaṇe ñāṇa**nti kāyaṃ ārammaṇaṃ katvā aniccādivasena pavattaṃ kāyārammaṇe ñāṇaṃ. **Kāyapariññā**ti kāyaṃ ñātatīraṇappahānapariññāhi jānanavasena pavattaṃ ñāṇaṃ. **Pariññāsahagato maggo**ti ajjhattikaṃ kāyaṃ sammasitvā uppāditamaggo pariññāsahagato. **Kāye chandarāgassa pahāna**nti kāye taṇhāchandarāgassa pajahanaṃ. **Kāyasaṅkhāranirodho**ti assāsapassāsānaṃ nirodho āvaraṇo, catutthajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. **Vacīsaṅkhāranirodho**ti vitakkavicārānaṃ nirodho āvaraṇo, dutiyajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. **Cittasaṅkhāranirodho**ti saññāvedanānaṃ nirodho āvaraṇo, saññāvedayitanirodhasamāpattisamāpajjanaṃ.

Paṭhamagāthāya **kāyamuni**ntiādīsu kāyaduccaritappahānavasena **kāyamuni**. Vacīduccaritappahānavasena **vācāmuni**. Manoduccaritappahānavasena **manomuni**. Sabbākusalappahānavasena **anāsavamuni. Moneyyasampanna**nti jānitabbaṃ jānitvā phale ṭhitattā moneyyasampannaṃ. **Āhu sabbappahāyina**nti sabbakilese pajahitvā ṭhitattā sabbappahāyinaṃ kathayanti.

Dutiyagāthāya **ninhātapāpaka**nti yo ajjhattabahiddhasaṅkhāte sabbasmimpi āyatane ajjhattabahiddhārammaṇavasena uppattirahāni sabbapāpakāni maggañāṇena ninhāya dhovitvā ṭhitattā ninhātapāpakaṃ āhūti evamattho daṭṭhabbo. Agāramajjhe vasantā **agāramunino**. Pabbajjupagatā **anagāramunino**. Tattha sekkhā **sekkhamunino**. Arahanto **asekkhamunino**. Paccekabuddhā **paccekamunino**. Sammāsambuddhā **munimunino**.

Puna kathetukamyatāpucchāvasena **''katame agāramunino''**ti āha. **Agārikā**ti kasigorakkhādiagārikakamme niyuttā. **Diṭṭhapadā**ti diṭṭhanibbānā. **Viññātasāsanā**ti viññātaṃ sikkhattayasāsanaṃ etesanti viññātasāsanā. **Anagārā**ti kasigorakkhādiagāriyakammaṃ etesaṃ natthīti pabbajitā ''anagārā''ti vuccanti. **Satta sekkhā**ti sotāpannādayo satta. Tīsu sikkhāsu sikkhantīti sekkhā. Arahanto na sikkhantīti asekkhā. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca ekakāva anācariyakāva catusaccaṃ bujjhitavantoti **paccekabuddhā paccekamunino**.

Munimunino vuccanti tathāgatāti ettha aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato – tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti.

Kathaṃ bhagavā **tathā āgatoti tathāgato**? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yenābhinīhārena purimakā bhagavanto āgatā, teneva amhākampi bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā bhagavanto dānasīlanekkhammapaññāvīriyakhantisaccādhiṭṭhānamettupekkhāsaṅkhātā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ nayanadhanarajjaputtadārapariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātatthacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā amhākampi bhagavā āgato. Yathā ca purimakā bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā pūretvā āgatā, tathā amhākampi bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti tathāgato.

''Yathā ca dīpaṅkarabuddhaādayo, sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato, tathāgato vuccati tena cakkhumā''ti.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato**? Yathā sampatijātā purimakā bhagavanto gatā. Kathañca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītihārena gatā. Yathāha –

''Sampatijāto, ānanda, bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiñca vācaṃ bhāsati – 'aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo'''ti (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207).

Tañcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yañhi so sampatijāto samehi pādehi patiṭṭhāti, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Uttaramukhabhāvo panassa sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ. Sattapadavītihāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. ''Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti

cāmarā''ti (su. ni. 693) ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimmadanassa. Setacchattadhāraṇaṃ arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṃ sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassa. Āsabhivācābhāsanaṃ pana appaṭivattiyavaradhammacakkapavattanassa pubbanimittaṃ. Tathā ayaṃ bhagavāpi gato. Tañcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ tesaṃyeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā –

''Muhuttajātova gavampatī yathā, samehi pādehi phusī vasundharaṃ;
So vikkamī satta padāni gotamo, setañca chattaṃ anudhārayuṃ marū.

''Gantvāna so satta padāni gotamo, disā vilokesi samā samantato;
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi, sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito''ti. (paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.37; itivu. aṭṭha. 38);

Evaṃ tathā gatoti tathāgato.

Atha vā yathā purimakā bhagavanto, ayampi bhagavā tatheva nekkhammena kāmacchandaṃ…pe… paṭhamajjhānena nīvaraṇe…pe… aniccānupassanāya niccasaññaṃ…pe… arahattamaggena sabbakilese pahāya gato, evampi tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato**? Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ, viññāṇadhātuyā vijānanalakkhaṇaṃ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṃ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, vicārassa anumajjanalakkhaṇaṃ, pītiyā pharaṇalakkhaṇaṃ, sukhassa sātalakkhaṇaṃ, cittekaggatāya avikkhepalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ, vīriyindriyassa paggahalakkhaṇaṃ, satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ, paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṃ, vīriyabalassa kosajje, satibalassa muṭṭhassacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṃ, vīriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇaṃ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṃ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṃ, samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ, upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṃ, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammāājīvassa vodānalakkhaṇaṃ, sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṃ, sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññāṇalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṃ, nāmassa namanalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, taṇhāya hetulakkhaṇaṃ, upādānassa gahaṇalakkhaṇaṃ, bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ, jātiyā nibbattilakkhaṇaṃ, jarāya jīraṇalakkhaṇaṃ, maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatalakkhaṇaṃ, āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ, satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ, iddhipādānaṃ ijjhanalakkhaṇaṃ, indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ, balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ, bojjhaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ, maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ, vipassanāya anupassanālakkhaṇaṃ, samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ, yuganaddhānaṃ anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaraṇalakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ, khaye ñāṇassa samucchedalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ, chandassa mūlalakkhaṇaṃ.

Manasikārassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiyā ādhipateyyalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttariyalakkhaṇaṃ, vimuttiyā sāralakkhaṇaṃ, amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, etaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhitvā patto anuppattoti tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato**? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha –

> ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’’nti vitthāro (saṃ. ni. 5.1090).

Tāni ca bhagavā abhisambuddhoti tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo.

Api ca jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho…pe… saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho…pe… jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ bhagavā abhisambuddho, tassāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadassitāya tathāgato**? Bhagavā yaṃ sadevake loke…pe… sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāre āpāthaṃ āgacchantaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā ‘‘katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītaka’’ntiādinā (dha. sa. 616) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsupi āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa…pe… sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi…pe… tamahaṃ abbhaññāsiṃ. Taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī’’ti (a. ni. 4.24).

Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassīatthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Kathaṃ **tathavāditāya tathāgato**? Yaṃ rattiṃ bhagavā bodhimaṇḍe aparājitapallaṅke nisinno catunnaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyampi majjhimabodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttaṃ geyyaṃ…pe… vedallaṃ. Sabbaṃ taṃ atthato byañjanato ca anupavajjaṃ anūnamanadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamohamadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāḷiyā mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti avitathaṃ anaññathaṃ. Yathāha –

> ‘‘Yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti no aññathā, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (dī. ni. 3.188).

Gadaattho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato.

Api ca āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evametasmiṃ atthe padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ **tathākāritāya tathāgato**? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenevāha – ‘‘yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. ‘Tasmā tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23). Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Kathaṃ **abhibhavanaṭṭhena tathāgato**? Upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro rājātirājā devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tenāha –

> ‘‘Sadevake, bhikkhave, loke…pe… sadevamanussāya pajāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23).

Tatthevaṃ padasiddhi veditabbā – agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññamayo ca agado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Api ca tathāya gatotipi tathāgato, tathaṃ gatotipi tathāgato. **Gato**ti avagato, atīto patto paṭipannoti attho. Tattha sakalaṃ lokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato, lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato, lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato, lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ gato paṭipannoti tathāgato. Tena yaṃ vuttaṃ bhagavatā –

‘‘Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato visaṃyutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno. Lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa…pe… anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ taṃ tathāgatena abhisambuddhaṃ. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23).

Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvadīpena mukhamattameva. Sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabbabuddhā tathāgataguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena ‘‘tathāgatā’’ti āha.

Arahantoti kilesehi ārakattā, arīnaṃ arānañca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā tathāgato arahaṃ. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravidūre ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhaṃsitattāti ārakattā arahaṃ.

‘‘So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenārahaṃ mato’’.

Te cānena kilesārayo maggena hatāti arīnaṃ hatattāpi arahaṃ.

‘‘Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
Paññāsatthena nāthena, tasmāpi arahaṃ mato’’.

Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhiṃ puññādiabhisaṅkhārānaṃ jarāmaraṇanemiṃ āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā tibhavarathe samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti arahaṃ.

‘‘Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato;
Lokanāthena tenesa, ‘araha’nti pavuccati’’.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati pūjāvisesañca, teneva ca uppanne tathāgate ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṃ karonti. Tathā hi brahmā sahampati sinerumattena ratanadāmena tathāgataṃ pūjesi, yathābalañca aññe devā ca manussā ca bimbisārakosalarājādayo. Parinibbutampi ca bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsītivihārasahassāni patiṭṭhāpesi. Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti paccayādīnaṃ arahattāpi arahaṃ.

‘‘Pūjāvisesaṃ saha paccayehi, yasmā ayaṃ arahati lokanātho;
Atthānurūpaṃ arahanti loke, tasmā jino arahati nāmametaṃ’’.

Yathā ca loke ye keci paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ karonti, evamesa na kadāci pāpaṃ karotīti pāpakaraṇe rahābhāvatopi arahaṃ.

‘‘Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino;
Rahābhāvena tenesa, arahaṃ iti vissuto’’.

Evaṃ sabbathāpi –

‘‘Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so muni;
Hatasaṃsāracakkāro, paccayādīna cāraho;
Na raho karoti pāpāni, arahaṃ tena vuccatī’’ti.

Yasmā pana sabbe buddhā arahattaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesampi vasena ‘‘arahanto’’ti āha. **Sammāsambuddhā**ti sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho. Tathā hesa sabbadhamme sammāsambuddho, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato. Tenevāha –

‘‘Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā’’ti. (su. ni. 563; ma. ni. 2.399);

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi sabbadhamme sammā sāmañca buddho. Esa nayo sotaghānajivhākāyamanesu. Eteneva ca nayena rūpādīni cha āyatanāni, cakkhuviññāṇādayo cha viññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā, rūpasaññādayo cha saññā, rūpasañcetanādayo cha cetanā, rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā,

rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaraṇādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni.

Tatrāyaṃ ekapadayojanā – jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca buddho anubuddho paṭividdho. Yaṃ vā pana kiñci atthi neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhantikañāṇavasena sammāsambuddho. Tesaṃ pana vibhāgo upari āvi bhavissati. Yasmā pana sabbabuddhā sammāsambuddhaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesampi vasena ‘‘sammāsambuddhā’’ti āha.

Monenāti kāmañhi moneyyapaṭipadāsaṅkhātena maggañāṇamonena muni nāma hoti, idha pana tuṇhībhāvaṃ sandhāya ‘‘na monenā’’ti vuttaṃ. **Mūḷharūpo**ti tuccharūpo. **Aviddasū**ti aviññū. Evarūpo hi tuṇhībhūtopi muni nāma na hoti. Atha vā moneyyamuni nāma na hoti, tucchabhāvo ca pana aññāṇī ca hotīti attho. **Yo ca tulaṃva paggayhā**ti yathā hi tulaṃ gahetvā ṭhito atirekaṃ ce hoti, harati, ūnaṃ ce hoti, pakkhipati; evameva so atirekaṃ haranto viya pāpaṃ harati parivajjeti, ūnake pakkhipanto viya kusalaṃ paripūreti. Evañca pana karonto sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanasaṅkhātaṃ **varaṃ** uttamameva ādāya **pāpāni** akusalakammāni **parivajjeti sa muni** nāmāti attho. **Tena so munī**ti kasmā pana so munīti ce? Yaṃ heṭṭhā vuttakāraṇaṃ, tena so munīti attho. **Yo munāti ubho loke**ti yo puggalo imasmiṃ khandhādiloke tulaṃ āropetvā minanto viya ‘‘ime ajjhattikā khandhā, ime bāhirā’’tiādinā nayena ime ubho atthe munāti. **Muni tena pavuccatī**ti tena pana kāraṇena ‘‘munī’’ti vuccatiyevāti attho.

Asatañcāti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho – yvāyaṃ akusalakusalappabhedo, asatañca satañca dhammo, taṃ ‘‘ajjhattaṃ bahiddhā’’ti imasmiṃ sabbaloke pavicayañāṇena asatañca satañca ñatvā dhammaṃ. Tassa ñātattā eva, rāgādibhedato sattavidhaṃ **saṅgaṃ** taṇhādiṭṭhibhedato duvidhaṃ **jāla**ñca **aticca** atikkamitvā ṭhito, so tena monasaṅkhātena pavicayañāṇena samannāgatattā **muni. Devamanussehi pūjito**ti idaṃ panassa thutivacanaṃ. So hi khīṇāsavamunittā devamanussānaṃ pūjāraho hoti, tasmā evaṃ vuttoti.

Sallanti mūlapadaṃ. **Satta sallānī**ti gaṇanaparicchedo. **Rāgasalla**nti rañjanaṭṭhena rāgo ca pīḷājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇatāya sallañcāti rāgasallaṃ. **Dosasallā**dīsupi eseva nayo. **Abbūḷhasallo**ti mūlapadaṃ. **Abbahitasallo**ti nīhaṭasallo. **Uddhatasallo**ti uddhaṃ haṭasallo uddharitasallo. **Samuddhatasallo**ti upasaggavasena vutto. **Uppāṭitasallo**ti luñcitasallo. **Samuppāṭitasallo**ti upasaggavaseneva.

Sakkaccakārīti dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakaraṇavasena sakkaccakārī. Satatabhāvakaraṇena **sātaccakārī**. Aṭṭhitakaraṇena **aṭṭhitakārī**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati; evameva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti. So ‘‘asātaccakārī, anaṭṭhitakārī’’ti vuccati. Ayaṃ evaṃ na karotīti aṭṭhitakārī. **Anolīnavuttiko**ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa bhāvena na līnavuttikoti anolīnavuttiko. **Anikkhittacchando**ti kusalakaraṇe vīriyacchandassa anikkhittabhāvena anikkhittacchando. **Anikkhittadhuro**ti vīriyadhurassa anoropanena anikkhittadhuro, anosakkitamānasoti attho. **Yo tattha chando ca vāyāmo cā**ti yo tesu kusaladhammesu kattukamyatādhammacchando ca payattasaṅkhāto vāyāmo ca. Ussahanavasena **ussāho ca**. Adhimattussahanavasena **ussoḷhī ca**. Vāyāmo ceso pāraṃ gamanaṭṭhena. Ussāho ceso pubbaṅgamanaṭṭhena. Ussoḷhī ceso adhimattaṭṭhena. **Appaṭivāni cā**ti anivattanā ca. **Sati ca sampajañña**nti saratīti sati. Sampajānātīti sampajaññaṃ, samantato pakārehi jānātīti attho. Sātthakasampajaññaṃ sappāyasampajaññaṃ gocarasampajaññaṃ asammohasampajaññanti imassa sampajānassa vasena bhedo veditabbo. **Ātappa**nti kilesatāpanavīriyaṃ. **Padhāna**nti uttamavīriyaṃ. **Adhiṭṭhāna**nti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. **Anuyogo**ti anuyuñjanaṃ. **Appamādo**ti nappamajjanaṃ, satiyā avippavāso.

Imaṃ lokaṃ nāsīsatīti mūlapadaṃ. **Sakattabhāva**nti attano attabhāvaṃ. **Parattabhāva**nti paraloke attabhāvaṃ. Sakarūpavedanādayo attano pañcakkhandhe, pararūpavedanādayo ca paraloke pañcakkhandhe. **Kāmadhātu**nti kāmabhavaṃ. **Rūpadhātu**nti rūpabhavaṃ. **Arūpadhātu**nti arūpabhavaṃ. Puna rūpārūpavasena dukaṃ dassetuṃ kāmadhātuṃ rūpadhātuṃ ekaṃ katvā, arūpadhātuṃ ekaṃ katvā vuttaṃ. **Gatiṃ vā**ti patiṭṭhānavasena pañcagati vuttā. **Upapattiṃ vā**ti nibbattivasena catuyoni vuttā. **Paṭisandhiṃ vā**ti tiṇṇaṃ bhavānaṃ ghaṭanavasena paṭisandhi vuttā. **Bhavaṃ vā**ti kammabhavavasena. **Saṃsāraṃ vā**ti khandhādīnaṃ abbocchinnavasena. **Vaṭṭaṃ vā**ti tebhūmakavaṭṭaṃ **nāsīsatī**ti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Guhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā

15. Duṭṭhaṭṭhake paṭhamagāthāyaṃ tāva tattha **vadantī**ti bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca upavadanti. **Duṭṭhamanāpi eke, athopi ve saccamanā**ti ekacce duṭṭhacittā, ekacce tathasaññinopi hutvā titthiyā tuṭṭhacittā, ye tesaṃ sutvā saddahiṃsu, te

saccamanāti adhippāyo. **Vādañca jāta**nti etaṃ akkosavādaṃ uppannaṃ. **Muni no upetī**ti akārakatāya ca akuppanatāya ca buddhamuni na upeti. **Tasmā munī natthi khilo kuhiñcī**ti tena kāraṇena ayaṃ muni, rāgādikhilehi natthi khilo kuhiñcīti veditabbo.

Duṭṭhamanāti uppannehi dosehi dūsitacittā. **Viruddhamanā**ti tehi kilesehi kusalassa dvāraṃ adatvā āvaritacittā. **Paṭiviruddhamanā**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Āhatamanā**ti paṭighena āhataṃ cittaṃ etesanti āhatamanā. **Paccāhatamanā**ti upasaggavaseneva. **Āghātitamanā**ti vihiṃsāvasena āghātitaṃ manaṃ etesanti āghātitamanā. **Paccāghātitamanā**ti upasaggavaseneva. Atha vā ''kodhavasena **duṭṭhamanā,** upanāhavasena **paduṭṭhamanā,** makkhavasena **viruddhamanā,** paḷāsavasena **paṭiviruddhamanā,** dosavasena **āhatapaccāhatamanā,** byāpādavasena **āghātitapaccāghātitamanā**. Paccayānaṃ alābhena **duṭṭhamanā paduṭṭhamanā,** ayasena **viruddhamanā paṭiviruddhamanā,** garahena **āhatapaccāhatamanā,** dukkhavedanāsamaṅgībhāvena **āghātitapaccāghātitamanā''**ti evamādinā nayena eke vaṇṇayanti. **Upavadantī**ti garahaṃ uppādenti. **Abhūtenā**ti asaṃvijjamānena.

Saddahantāti pasādavasena saddhaṃ uppādentā. **Okappentā**ti guṇavasena otaritvā avakappayantā. **Adhimuccantā**ti sampasādanavasena sanniṭṭhānaṃ katvā tesaṃ kathaṃ adhivāsentā. **Saccamanā**ti tacchamanā. **Saccasaññino**ti tacchasaññino. **Tathamanā**ti aviparītamanā. **Bhūtamanā**ti bhūtatthamanā. **Yāthāvamanā**ti niccalamanā. **Aviparītamanā**ti nicchayamanā. Tattha ''saccamanā saccasaññino''ti saccavādiguṇaṃ, ''tathamanā tathasaññino''ti saccasaddhāguṇaṃ, ''bhūtamanā bhūtasaññino''ti ṭhitaguṇaṃ, ''yāthāvamanā yāthāvasaññino''ti paccayikaguṇaṃ, ''aviparītamanā aviparītasaññino''ti avisaṃvādaguṇaṃ kathitanti ñātabbaṃ.

Paratoghosoti aññesaṃ santikā uppannasaddo. **Akkoso**ti jātiādīsu dasasu akkosesu aññataro. **Yo vādaṃ upetī**ti yo puggalo upavādaṃ upagacchati. **Kārako vā**ti katadoso vā. **Kārakatāyā**ti dosassa katabhāvena **vuccamāno**ti kathiyamāno. **Upavadiyamāno**ti dosaṃ upavajjamāno. **Kuppatī**ti kopaṃ karoti.

Khīlajātatāpi natthīti cittabandhabhāvacittakacavarabhāvasaṅkhātaṃ paṭighakhilaṃ jātaṃ assāti khilajāto, tassa bhāvo khilajātatā, tāpi natthi na santi. **Pañcapi cetokhilā**ti kāme avītarāgo, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati ''imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi, devaññataro vā''ti (ma. ni. 1.186) evarūpā pañcapi cittassa bandhabhāvakacavarabhāvasaṅkhātā cetokhilā natthi.

16. Imañca gāthaṃ vatvā bhagavā ānandattheraṃ pucchi – ''evaṃ khuṃsetvā vambhetvā vuccamānā bhikkhū, ānanda, kiṃ vadantī''ti, ''na kiñci bhagavā''ti. ''Na, ānanda, 'ahaṃ sīlavā'ti sabbattha tuṇhī bhavitabbaṃ. Loke hi nābhāsamānaṃ jānanti, missaṃ bālehi paṇḍita''nti (saṃ. ni. 2.241) vatvā ''bhikkhū, ānanda, te manusse evaṃ paṭicodentū''ti dhammadesanatthāya ''abhūtavādī nirayaṃ upetī''ti (dha. pa. 306; udā. 38; itivu. 48; su. ni. 666) imaṃ gāthaṃ abhāsi. Thero taṃ uggahetvā bhikkhū āha – ''manussā tumhehi imāya gāthāya paṭicodetabbā''ti. Bhikkhū tathā akaṃsu. Paṇḍitamanussā tuṇhī ahesuṃ. Rājāpi rājapurise sabbattha pesetvā yesaṃ dhuttānaṃ lañjaṃ datvā titthiyā taṃ mārāpesuṃ, te gahetvā niggayha taṃ pavattiṃ ñatvā titthiye paribhāsi. Manussāpi titthiye disvā leḍḍunā hananti, paṃsunā okiranti ''bhagavato ayasaṃ uppādesu''nti. Ānandatthero taṃ disvā bhagavato ārocesi, bhagavā therassa imaṃ gāthamabhāsi **''sakañhi diṭṭhiṃ…pe… vadeyyā''**ti.

Tassa attho – yāyaṃ diṭṭhi titthiyajanassa ''sundariṃ māretvā samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ avaṇṇaṃ pakāsetvā etenupāyena laddhaṃ sakkāraṃ sādiyissāmā''ti so taṃ diṭṭhiṃ kathaṃ atikkameyya? Atha kho so ayaso tameva titthiyajanaṃ paccāgato taṃ diṭṭhiṃ accetuṃ asakkontaṃ. Yo vā sassatādivādī, sopi **sakaṃ diṭṭhiṃ kathamaccayeyya,** tena diṭṭhi**chandena anunīto** tāya ca diṭṭhi**ruciyā niviṭṭho,** api ca kho pana **sayaṃ samattāni pakubbamāno** attanāva paripuṇṇāni tāni diṭṭhigatāni karonto **yathā jāneyya, tatheva vadeyyā**ti.

Avaṇṇaṃ pakāsayitvāti aguṇaṃ pākaṭaṃ katvā. **Sakkāra**nti catunnaṃ paccayānaṃ sakkaccakaraṇaṃ. **Sammāna**nti cittena bahumānanaṃ. **Paccāharissāmā**ti etaṃ lābhādiṃ nibbattessāma. **Evaṃdiṭṭhikā**ti evaṃladdhikā. Yathā taṃ ''lābhādiṃ nibbattessāmā''ti evaṃ ayaṃ laddhi tesaṃ atthi, tathā ''atthi me vuttappakāro dhammo''ti etesaṃ khamati ceva ruccati ca, evaṃsabhāvameva vā tesaṃ cittaṃ ''atthi me citta''nti. Tadā tesaṃ diṭṭhi vā, diṭṭhiyā saha khanti vā, diṭṭhikhantīhi saddhiṃ ruci vā, diṭṭhikhantirucīhi saddhiṃ laddhi vā, diṭṭhikhantiruciladdhīhi saddhiṃ ajjhāsayo vā, diṭṭhikhantiruciladdhiajjhāsayehi saddhiṃ adhippāyo vā hotīti dassento **''evaṃdiṭṭhikā…pe… evaṃadhippāyā''**ti āha. **Sakaṃ diṭṭhi**nti attano dassanaṃ. **Sakaṃ khanti**nti attano sahanaṃ. **Sakaṃ ruci**nti attano ruciṃ. **Sakaṃ laddhi**nti attano laddhiṃ. **Sakaṃ ajjhāsaya**nti attano ajjhāsayaṃ. **Sakaṃ adhippāya**nti attano bhāvaṃ. **Atikkamitu**nti samatikkamituṃ. **Atha kho sveva ayaso**ti so eva ayaso ekaṃsena. **Te paccāgato**ti tesaṃ patiāgato. **Te**ti sāmiatthe upayogavacanaṃ.

Atha vāti atthantaradassanaṃ. **Sassato**ti nicco dhuvo. **Loko**ti attabhāvo. **Idameva saccaṃ, moghamañña**nti idaṃ eva tacchaṃ tathaṃ, aññaṃ tucchaṃ. **Samattā**ti sampuṇṇā. **Samādinnā**ti sammā ādinnā. **Gahitā**ti upagantvā gahitā.

Parāmaṭṭhāti sabbākārena parāmasitvā gahitā. **Abhiniviṭṭhā**ti visesena laddhappatiṭṭhā. **Asassato**ti vuttavipariyāyena veditabbo.

Antavāti saanto. **Anantavā**ti vuddhianantavā. **Taṃ jīva**nti so jīvo, liṅgavipallāso kato. **Jīvo**ti ca attāyeva. **Tathāgato**ti satto, ''araha''nti eke. **Paraṃ maraṇā**ti maraṇato uddhaṃ, paraloketi attho. **Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā**ti maraṇato uddhaṃ na hoti. **Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā**ti maraṇato uddhaṃ hoti ca na hoti ca. **Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā**ti ucchedavasena neva hoti, takkikavasena na na hoti.

Sakāya diṭṭhiyātiādayo karaṇavacanaṃ. **Allīno**ti ekībhūto.

Sayaṃ samattaṃ karotīti attanā ūnabhāvaṃ mocetvā sammā attaṃ samattaṃ karoti. **Paripuṇṇa**nti atirekadosaṃ mocetvā sampuṇṇaṃ. **Anoma**nti hīnadosaṃ mocetvā alāmakaṃ. **Agga**nti ādiṃ. **Seṭṭha**nti padhānaṃ niddosaṃ. **Visesa**nti jeṭṭhakaṃ. **Pāmokkha**nti adhikaṃ. **Uttama**nti visesaṃ na heṭṭhimaṃ. **Pavaraṃ karotī**ti atirekena uttamaṃ karoti. Atha vā ''āsayadosamocanena **aggaṃ,** saṃkilesadosamocanena **seṭṭhaṃ,** upakkilesadosamocanena **visesaṃ,** pamattadosamocanena **pāmokkhaṃ,** majjhimadosamocanena **uttamaṃ,** uttamamajjhimadosamocanena **pavaraṃ karotī''**ti evameke vaṇṇayanti. **Ayaṃ satthā sabbaññū**ti ayaṃ amhākaṃ satthā sabbajānanavasena sabbaññū. **Ayaṃ dhammo svākkhāto**ti ayaṃ amhākaṃ dhammo suṭṭhu akkhāto. **Ayaṃ gaṇo suppaṭipanno**ti ayaṃ amhākaṃ gaṇo suṭṭhu paṭipanno. **Ayaṃ diṭṭhi bhaddikā**ti ayaṃ amhākaṃ laddhi sundarā. **Ayaṃ paṭipadā supaññattā**ti ayaṃ amhākaṃ pubbabhāgā attanta pādipaṭipadā suṭṭhu paññattā. **Ayaṃ maggo niyyāniko**ti ayaṃ amhākaṃ niyyāmokkantiko maggo niyyānikoti **sayaṃ samattaṃ karoti**.

Katheyya ''sassato loko''ti. **Bhaṇeyya** ''idameva saccaṃ moghamañña''nti. **Dīpeyya** ''antavā loko''ti. **Vohareyya** nānāvidhena gaṇhāpeyya ''hoti ca na ca hotī''ti.

17. Atha rājā sattāhaccayena taṃ kuṇapaṃ chaḍḍāpetvā sāyanhasamayaṃ vihāraṃ gantvā bhagavantaṃ abhivādetvā āha – ''nanu, bhante, īdise ayase uppanne mayhampi ārocetabbaṃ siyā''ti? Evaṃ vutte bhagavā ''na, mahārāja, 'ahaṃ sīlavā guṇasampanno'ti paresaṃ ārocetuṃ ariyānaṃ paṭirūpa''nti vatvā tassā aṭṭhuppattiyā **''yo attano sīlavatānī**ti avasesagāthāyo abhāsi.

Tattha **sīlavatānī**ti pātimokkhādīni sīlāni, āraññikādīni dhutaṅgavatāni ca. **Anānupuṭṭho**ti apucchito. **Pāvā**ti vadati. **Anariyadhammaṃ kusalā tamāhu, yo ātumānaṃ sayameva pāvā**ti yo evaṃ attānaṃ sayameva vadati, tassa taṃ vādaṃ ''anariyadhammo eso''ti kusalā evaṃ kathenti.

Atthi sīlañceva vatañcāti sīlanaṭṭhena sīlañceva atthi, samādānaṭṭhena vatañca atthi, **vataṃ na sīla**nti vuttatthena vataṃ atthi, taṃ na sīlaṃ. **Katama**nti kathetukamyatāpucchā. **Idha bhikkhu sīlavā**tiādayo vuttanayā eva. **Saṃvaraṭṭhenā**ti saṃvaraṇaṭṭhena, vītikkamadvāraṃ pidahanaṭṭhena. **Samādānaṭṭhenā**ti taṃ taṃ sikkhāpadaṃ sammā ādānaṭṭhena. **Āraññikaṅga**nti araññe nivāso sīlaṃ assāti āraññiko, tassa aṅgaṃ āraññikaṅgaṃ. **Piṇḍapātikaṅga**nti bhikkhāsaṅkhātānaṃ paraāmisapiṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti vuttaṃ hoti. Taṃ piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti piṇḍapātiko, piṇḍāya vā patituṃ vatametassāti piṇḍapātī. **Patitu**nti carituṃ. Piṇḍapātī eva piṇḍapātiko, tassa aṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ. **Aṅga**nti kāraṇaṃ vuccati. Tasmā yena samādānena so piṇḍapātiko hoti, tassetaṃ adhivacananti veditabbaṃ. Eteneva nayena rathikāsusānasaṅkārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu paṃsukūlamivāti paṃsukūlaṃ. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulatīti paṃsukūlaṃ, kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ laddhanibbacanassa paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, paṃsukūlaṃ sīlamassāti paṃsukūliko, paṃsukūlikassa aṅgaṃ **paṃsukūlikaṅgaṃ**. Saṅghāṭiuttarāsaṅgaantaravāsakasaṅkhātaṃ ticīvaraṃ sīlamassāti tecīvariko, tecīvarikassa aṅgaṃ **tecīvarikaṅgaṃ. Sapadānacārikaṅga**nti **dānaṃ** vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānato apadānaṃ, anavakhaṇḍananti attho. Saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanavirahitaṃ, anugharanti vuttaṃ hoti. Sapadānaṃ carituṃ idamassa sīlanti sapadānacārī, sapadānacārīyeva sapadānacāriko, tassa aṅgaṃ sapadānacārikaṅgaṃ. **Khalupacchābhattikaṅga**nti **khalū**ti paṭisedhanatthe nipāto. Pavāritena satā pacchā laddhaṃ bhattaṃ pacchābhattaṃ nāma, tassa pacchābhattassa bhojanaṃ pacchābhattabhojanaṃ, tasmiṃ pacchābhattabhojane pacchābhattasaññaṃ katvā pacchābhattaṃ sīlamassāti pacchābhattiko, na pacchābhattiko khalupacchābhattiko, samādānavasena paṭikkhittātirittabhojanassetaṃ nāmaṃ, tassa aṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgaṃ. **Nesajjikaṅga**nti sayanaṃ paṭikkhipitvā nisajjāya viharituṃ sīlamassāti nesajjiko, tassa aṅgaṃ nesajjikaṅgaṃ. **Yathāsanthatikaṅga**nti yadeva santhataṃ yathāsanthataṃ, ''idaṃ tuyhaṃ pāpuṇātī''ti evaṃ paṭhamaṃ uddiṭṭhasenāsanassetaṃ adhivacanaṃ. Tasmiṃ yathāsanthate viharituṃ sīlamassāti yathāsanthatiko, tassa aṅgaṃ yathāsanthatikaṅgaṃ. Sabbāneva panetāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ ñāṇaṃ aṅgaṃ etesanti **dhutaṅgāni**. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhānaṃ dhunanato aṅgāni ca paṭipattiyātipi **dhutaṅgāni**. Evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo. Sabbāneva cetāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttampi cetaṃ –

> ''Yo samādiyati, so puggalo. Yena samādiyati, cittacetasikā ete dhammā. Yā samādānacetanā, taṃ dhutaṅgaṃ. Yaṃ paṭikkhipati, taṃ vatthu''nti (visuddhi. 1.23).

Sabbāneva ca loluppaviddhaṃsanarasāni, nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni, appicchatādiariyadhammapadaṭṭhānāni. Evamettha lakkhaṇādīhi vinicchayo veditabbo.

Vīriyasamādānampīti vīriyaggahaṇampi. **Kāma**nti ekaṃsatthe nipāto. **Taco ca nhāru cā**ti chavi ca nhāruvalliyo ca. **Aṭṭhi cā**ti sabbā aṭṭhiyo ca. **Avasissatū**ti tiṭṭhatu. **Upasussatu maṃsalohita**nti sabbaṃ maṃsañca lohitañca sukkhatu.

‘‘Taco’’ti ekaṃ aṅgaṃ, ‘‘nhārū’’ti ekaṃ, ‘‘aṭṭhī’’ti ekaṃ, ‘‘upasussatu maṃsalohita’’nti ekaṃ aṅgaṃ. **Yaṃ ta**nti upari vattabbapadena sambandho. **Purisathāmenā**ti purisassa kāyikena balena, **balenā**ti ñāṇabalena. **Vīriyenā**ti cetasikañāṇavīriyatejena. **Parakkamenā**ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanena ussāhappattavīriyena. **Pattabba**nti yaṃ taṃ pāpuṇitabbaṃ. **Na taṃ apāpuṇitvā**ti taṃ pattabbaṃ appatvā. **Vīriyassa saṇṭhānaṃ bhavissatī**ti vuttappakārassa vīriyassa sithilattaṃ osīdanaṃ na bhavissati. ‘‘Paṭṭhāna’’ntipi pāṭho, ayamevattho. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti cittaṃ ussāhaṃ gaṇhāpeti. **Padahatī**ti patiṭṭhāpeti.

Nāsissanti na khādissāmi na bhuñjissāmi. **Na pivissāmī**ti yāgupānādīni na pivissāmi. **Vihārato na nikkhame**ti senāsanato bahi na nikkhameyyaṃ. **Napi passaṃ nipātessa**nti passaṃ mañce vā pīṭhe vā bhūmiyaṃ vā kaṭasantharake vā pātanaṃ ṭhapanaṃ na karissāmi. **Taṇhāsalle anūhate**ti taṇhāsaṅkhāte kaṇḍe anuddhaṭe, avigateti attho.

Imaṃ pallaṅkanti samantato ābhujitaṃ ūrubaddhāsanaṃ. **Na bhindissāmī**ti na vijahissāmi. **Yāva me na anupādāyā**ti catūhi upādānehi gahaṇaṃ aggahetvā. **Āsavehī**ti kāmāsavādīhi catūhi āsavehi. **Vimuccissatī**ti samucchedavimuttiyā na muccissati. **Na tāvāhaṃ imamhā āsanā vuṭṭhahissāmī**ti ādiṃ katvā yāva **rukkhamūlā nikkhamissāmī**ti okāsavasena vuttā. **Imasmiññeva pubbaṇhasamayaṃ ariyadhammaṃ āharissāmī**ti ādiṃ katvā yāva **gimhe**ti kālavasena vuttā. **Purime vayokhandhe**tiādayo vayavasena vuttā. Tattha **āsanā na vuṭṭhahissāmī**ti nisinnāsanā na uṭṭhahissāmi. **Aḍḍhayogā**ti nikuṇḍagehā. **Pāsādā**ti dīghapāsādā. **Hammiyā**ti muṇḍacchadanagehā. **Guhāyā**ti paṃsuguhāya. **Leṇā**ti mariyādachinnacchiddā pabbataleṇā. **Kuṭiyā**ti ullittādikuṭiyā. **Kūṭāgārā**ti kaṇṇikaṃ āropetvā katagehato. **Aṭṭā**ti dvāraṭṭālakā. **Māḷā**ti vaṭṭagehā. Uddaṇḍo nāma eko patissayaviseso. ‘‘Tichadanageho’’tipi eke. **Upaṭṭhānasālā**ti sannipātasālā bhojanasālā vā. **Maṇḍapā**dayo pākaṭāyeva. **Ariyadhamma**nti anavajjadhammaṃ, ariyānaṃ vā buddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ dhammaṃ. **Āharissāmī**ti mama cittasamīpaṃ ānayissāmi sīlena. **Samāharissāmī**ti visesena ānayissāmi samādhinā. **Adhigacchissāmī**ti paṭilābhavasena gamissāmi tadaṅgena. **Phassayissāmī**ti phusissāmi maggena. **Sacchikarissāmī**ti paccakkhaṃ karissāmi phalena. Atha vā sotāpattimaggena **āharissāmi**. Sakadāgāmimaggena **samāharissāmi,** anāgāmimaggena **adhigacchissāmi,** arahattamaggena **phassayissāmi,** paccavekkhaṇena **sacchikarissāmi**. Dvīsupi nayesu phassayissāmīti nāmakāyena nibbānaṃ phusissāmīti attho.

Apuṭṭhoti mūlapadaṃ, tassa apucchitoti attho. **Apucchito**ti ajānāpito. **Ayācito**ti anāyācito. **Anajjhesito**ti anāṇāpito, ‘‘na icchito’’ti eke. **Apasādito**ti na pasādāpito. **Pāvadatī**ti kathayati. **Ahamasmī**ti ahaṃ asmi bhavāmi. **Jātiyā vā**ti khattiyabrāhmaṇajātiyā vā. **Gottena vā**ti gotamādigottena vā. **Kolaputtiyena vā**ti kulaputtabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vā**ti sarīrasundaratāya vā. **Dhanena vā**ti dhanasampattiyā vā. **Ajjhenena vā**ti ajjhāyakaraṇena vā. **Kammāyatanena vā**ti kammameva kammāyatanaṃ, tena kammāyatanena, kasigorakkhakammādinā vā. **Sippāyatanena vā**ti dhanusippādinā vā. **Vijjāṭṭhānena vā**ti aṭṭhārasavijjāṭṭhānena vā. **Sutena vā**ti bahussutaguṇena vā. **Paṭibhānena vā**ti kāraṇākāraṇapaṭibhānasaṅkhātañāṇena vā. **Aññataraññatarena vā vatthunā**ti jātiādīnaṃ ekekena vatthunā vā.

Uccā kulāti khattiyabrāhmaṇakulā, etena jātigottamahattaṃ dīpeti. **Mahābhogakulā**ti gahapatimahāsālakulā, etena aḍḍhamahattaṃ dīpeti. **Uḷārabhogakulā**ti avasesavessādikulā, etena pahūtajātarūparajatādiṃ dīpeti. Caṇḍālāpi hi uḷārabhogā honti. **Ñāto**ti pākaṭo. **Yassassī**ti parivārasampanno. **Suttantiko**ti suttante niyutto. **Vinayadharo**ti vinayapiṭakadharo. **Dhammakathiko**ti ābhidhammiko. **Āraññiko**tiādayo dhutaṅgapubbaṅgamapaṭipattidassanatthaṃ vuttā. **Paṭhamassa jhānassa lābhī**tiādayo rūpārūpaaṭṭhasamāpattiyo dassetvā paṭivedhadassanavasena vuttā. **Pāvadatī**ti mūlapadaṃ. **Kathetī**ti ‘‘piṭakācariyosmī’’ti kathayati. **Bhaṇatī**ti ‘‘dhutaṅgikomhī’’ti pākaṭaṃ karoti. **Dīpayatī**ti ‘‘rūpajjhānaṃ lābhīmhī’’ti paridīpayati. **Voharatī**ti ‘‘arūpajjhānaṃ lābhīmhī’’ti vākyabhedaṃ karoti.

Khandhakusalāti pañcasu khandhesu salakkhaṇasāmaññalakkhaṇesu chekā, ñātatīraṇapahānavasena kusalāti attho. **Dhātuāyatanapaṭiccasamuppādā**dīsupi eseva nayo. **Nibbānakusalā**ti nibbāne chekā. **Anariyāna**nti na ariyānaṃ. **Eso dhammo**ti eso sabhāvo. **Bālāna**nti apaṇḍitānaṃ. **Asappurisāna**nti na sobhanapurisānaṃ. **Attā**ti attānaṃ.

18. **Santo**ti rāgādikilesūpasamena santo. Tathā **abhinibbutatto. Iti’hanti sīlesu akatthamāno**ti ‘‘ahamasmi sīlasampanno’’tiādinā nayena iti sīlesu akatthamāno, sīlanimittaṃ attupanāyikaṃ vācaṃ abhāsamānoti vuttaṃ hoti. **Tamariyadhammaṃ kusalā vadantī**ti tassa taṃ akatthanaṃ ‘‘ariyadhammo eso’’ti buddhādayo khandhādikusalā vadanti. **Yassussadā natthi kuhiñci loke**ti yassa khīṇāsavassa rāgādayo sattussadā kuhiñci loke natthi. Tassa taṃ akatthanaṃ ‘‘ariyadhammo eso’’ti evaṃ kusalā vadantīti sambandho.

Santoti mūlapadaṃ. **Rāgassa samitattā**ti rañjanalakkhaṇassa rāgassa samitabhāvena. **Dosā**dīsupi eseva nayo. **Vijjhātattā**ti sabbapariḷāhānaṃ jhāpitattā. **Nibbutattā**ti sabbasantāpānaṃ nibbāpitabhāvena. **Vigatattā**ti sabbākusalābhisaṅkhārānaṃ vigatabhāvena dūrabhāvena. **Paṭipassaddhattā**ti sabbākārena abhabbuppattikabhāvena. **Sattannaṃ dhammānaṃ bhinnattā bhikkhū**ti upari vattabbānaṃ sattadhammānaṃ bhinditvā ṭhitabhāvena bhikkhu. Sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsoti ime tayo kilesā sotāpattimaggena bhinnā, rāgo dosoti ime dve kilesā oḷārikā sakadāgāmimaggena bhinnā, te eva aṇusahagatā anāgāmimaggena bhinnā, moho mānoti ime dve kilesā arahattamaggena bhinnā. Avasese kilese dassetuṃ **‘‘bhinnāssa honti pāpakā akusalā dhammā’’**ti āha. **Saṃkilesikā**ti kilesapaccayā. **Ponobhavikā**ti punabbhavadāyikā. **Sadarā**ti kilesadarathā ettha santīti sadarā. ‘‘Saddarā’’tipi pāṭho, sahadarathāti attho. **Dukkhavipākā**ti phalakāle dukkhadāyikā. **Āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā**ti anāgate jātijarāmaraṇassa paccayā.

Pajjena katena attanāti gāthāya ayaṃ piṇḍattho – yo attanā bhāvitena maggena parinibbānaṃ gato, kilesaparinibbānaṃ patto, parinibbānagatattā eva ca **vitiṇṇakaṅkho,** vipattisampattihānivuddhiucchedasassataapuññapuññappabhedaṃ **bhavañca vibhavañca vippahāya** maggavāsaṃ **vusitavā** khīṇapunabbhavoti etesaṃ thutivacanānaṃ araho **so bhikkhū**ti.

Itihanti, **idahantī**ti duvidho pāṭho. **Itīti padasandhi**ādayo sandhāya ''idaha''nti pāṭhaṃ na rocenti. Tattha **itī**ti yaṃ vuttaṃ. **Padasandhī**ti padānaṃ sandhi padasandhi, padaghaṭananti attho. **Padasaṃsaggo**ti padānaṃ ekībhāvo. **Padapāripūrī**ti padānaṃ paripūraṇaṃ dvinnaṃ padānaṃ ekībhāvo. **Akkharasamavāyo**ti ekībhūtopi aparipuṇṇopi hoti, ayaṃ na evaṃ. Akkharānaṃ samavāyo sannipāto hotīti dassanatthaṃ ''akkharasamavāyo''ti āha. **Byañjanasiliṭṭhatā**ti byañjanasamuccayo padamīti vuttānaṃ byañjanānaṃ atthabyañjanānaṃ atthabyattikāraṇānaṃ vā madhurabhāvattā pāṭhassa mudubhāvo. **Padānupubbatā metan**ti padānaṃ anupubbabhāvo padānupubbatā, padapaṭipāṭibhāvoti attho. **Metan**ti etaṃ. Katamanti ce? **Itī**ti idaṃ. **Metan**ti ettha ma-kāro padasandhivasena vutto. **Katthī hotī**ti ''ahamasmi sīlasampanno''ti attānaṃ ukkaṃsetvā kathanasīlo hoti. **Katthatī**ti vuttanayena kathayati. **Vikatthatī**ti vividhā kathayati. **Katthanā**ti kathanā. **Ārato**ti dūrato rato. **Virato**ti ṭhānasaṅkantivasena vigatabhāvena rato. **Paṭivirato**ti tato nivattitvā sabbākārena viyutto hutvā rato. Tattha pisācaṃ viya disvā palāto ārato. Hatthimhi maddante viya paridhāvitvā gato virato. Yodhasampahāraṃ viya pothetvā maddetvā gato paṭivirato.

Khīṇāsavassāti khīṇakilesāsavassa. **Kammussado**ti puññābhisaṅkhāraapuññābhisaṅkhāraāneñjābhisaṅkhārasaṅkhātānaṃ kammānaṃ ussado ussannatā. **Yassime**ti yassa khīṇāsavassa ime ussadā.

19. Evaṃ khīṇāsavapaṭipattiṃ dassetvā idāni diṭṭhigatikānaṃ titthiyānaṃ paṭipattiñca dassento āha **''pakappitā saṅkhatā''**ti. Tattha **pakappitā**ti parikappitā. **Saṅkhatā**ti paccayābhisaṅkhatā. **Yassā**ti yassa kassaci diṭṭhigatikassa. **Dhammā**ti diṭṭhiyo. **Purakkhatā**ti purato katā. **Santī**ti saṃvijjanti. **Avīvadātā**ti avodātā. **Yadattani passati ānisaṃsaṃ, taṃ nissito kuppapaṭiccasantin**ti yassete diṭṭhidhammā 'purakkhatā avodātā santi, so evaṃvidho yasmā attani tassā diṭṭhiyā diṭṭhadhammikañca sakkārādiṃ, samparāyikañca gativisesādiṃ ānisaṃsaṃ sampassati, tasmā tañca ānisaṃsaṃ, tañca kuppatāya ca paṭiccasamuppannatāya ca sammutisantitāya ca kuppapaṭiccasantisaṅkhātaṃ diṭṭhiṃ nissito ca hoti. So taṃ nissitattā attānaṃ vā ukkaṃseyya, pare vā vambheyya abhūtehipi guṇadosehi.

Saṅkhatāti mūlapadaṃ. **Saṅkhatā**ti paccayehi samāgantvā katā. Upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Abhisaṅkhatā**ti paccayehi abhikatā. **Saṇṭhapitā**ti paccayavaseneva sammā ṭhapitā. **Aniccā**ti hutvā abhāvena. **Paṭiccasamuppannā**ti vatthārammaṇaṃ paṭicca uppannā. **Khayadhammā**ti kamena khayasabhāvā. **Vayadhammā**ti pavattivasena parihāyanasabhāvā. **Virāgadhammā**ti anivattī hutvā vigacchanasabhāvā. **Nirodhadhammā**ti nirujjhanasabhāvā, anuppattidhammā hutvā nirujjhanasabhāvāti attho. **Diṭṭhigatikassā**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo gahetvā ṭhitapuggalassa.

Purekkhārāti pure katā. **Taṇhādhajo**ti ussāpitaṭṭhena taṇhādhajo, taṇhāpaṭākā assa atthīti taṇhādhajo. Purecārikaṭṭhena taṇhā eva ketu assāti **taṇhāketu. Taṇhādhipateyyo**ti chandādhipativasena, taṇhā adhipatito āgatāti vā taṇhādhipateyyo, taṇhādhipati vā etassa atthīti taṇhādhipateyyo. **Diṭṭhidhajā**dīsupi eseva nayo. **Avodātā**ti aparisuddhā. **Saṃkiliṭṭhā**ti sayaṃ kiliṭṭhā. **Saṃkilesikā**ti tapanīyā.

Dve ānisaṃse passatīti dve guṇe dakkhati. **Diṭṭhadhammikañca ānisaṃsa**nti imasmiṃyeva attabhāve paccakkhadhammānisaṃsañca. **Samparāyika**nti paraloke pattabbaṃ ānisaṃsañca. **Yaṃdiṭṭhiko satthā hotī**ti satthā yathāladdhiko bhavati. **Taṃdiṭṭhikā sāvakā hontī**ti tassa vacanaṃ suṇantā sāvakāpi tathāladdhikā honti. **Sakkarontī**ti sakkārappattaṃ karonti. **Garuṃ karontī**ti garukārappattaṃ karonti. **Mānentī**ti manasā piyāyanti. **Pūjentī**ti catupaccayābhihārapūjāya pūjenti. **Apacitiṃ karontī**ti apacitippattaṃ karonti. Tattha yassa cattāro paccaye sakkaritvā suabhisaṅkhate paṇīte katvā denti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti, so mānito. Yassa sabbampetaṃ karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccupaṭṭhānaañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Keci **''sakkaronti** kāyena, **garuṃ karonti** vācāya, **mānenti** cittena, **pūjenti** lābhenā''ti vaṇṇayanti. **Alaṃ nāgattāya vā**ti nāgabhāvāya nāgarājabhāvāya vā alaṃ pariyattaṃ. **Supaṇṇattāya vā**ti supaṇṇarājabhāvāya. **Yakkhattāya vā**ti yakkhasenāpatibhāvāya. **Asurattāya vā**ti asurabhāvāya. **Gandhabbattāya vā**ti gandhabbadevaghaṭe nibbattabhāvāya. **Mahārājattāya vā**ti catunnaṃ mahārājānaṃ aññatarabhāvāya. **Indattāya vā**ti sakkabhāvāya. **Brahmattāya vā**ti brahmakāyikādīnaṃ aññatarabhāvāya. **Devattāya vā**ti sammutidevādīnaṃ aññatarabhāvāya. **Suddhiyā**ti parisuddhabhāvāya alaṃ pariyattaṃ. **Visuddhiyā**ti sabbamalarahitaaccantaparisuddhabhāvāya. **Parisuddhiyā**ti sabbākārena parisuddhabhāvāya.

Tattha tiracchānayoniyaṃ adhipaccattaṃ suddhiyā. Devaloke adhipaccattaṃ visuddhiyā. Brahmaloke adhipaccattaṃ parisuddhiyā. Caturāsītikappasahassāni atikkamitvā muccanatthaṃ **muttiyā**. Antarāyābhāvena muccanatthaṃ **vimuttiyā**. Sabbākārena muttiyā **parimuttiyā. Sujjhantī**ti tasmiṃ samaye pabbajitabhāvena suddhiṃ pāpuṇanti. **Visujjhantī**ti pabbajjaṃ gahetvā paṭipattiyā yuttabhāvena vividhena sujjhanti. **Parisujjhantī**ti nipphattiṃ pāpetvā sabbākārena sujjhanti. **Muccanti** tesaṃ samayantaradhammena. **Vimuccanti** etassa satthuno ovādena. **Parimuccanti** etassa satthuno anusāsanena. **Sujjhissāmī**tiādayo anāgatavasena vuttā. **Āyatiṃ phalapāṭikaṅkhī**ti anāgate vipākaphalamākaṅkhamāno. Idaṃ diṭṭhigatikānaṃ icchāmattaṃ. Diṭṭhigatañhi ijjhamānaṃ nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā nipphādeti.

Accantasantīti atiantanissaraṇasanti. **Tadaṅgasantī**ti paṭhamajjhānādiguṇaṅgena nīvaraṇādiaguṇaṅgaṃ sametīti jhānaṃ tadaṅgasanti. **Sammutisantī**ti samāhāravasena diṭṭhisanti. Tā vibhāgato dassetuṃ **''katamā accantasantī''**tiādimāha.

Amataṃ nibbānanti evamādayo heṭṭhā vuttatthāyeva. **Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa nīvaraṇā santā hontī**ti evamādayo anto appanāyaṃ atisayavasena vuttā. Api ca sammutisanti imasmiṃ atthe adhippetā, santīti itare dve santiyo paṭikkhipitvā sammutisantimeva dīpeti. **Kuppasanti**nti vipākajanakavasena parivattanavasena calasantiṃ. **Pakuppasanti**nti visesena calasantiṃ. **Eritasanti**nti kampanasantiṃ. **Sameritasanti**nti visesena kampitasantiṃ. **Calitasanti**nti tasseva vevacanaṃ. **Ghaṭṭitasanti**nti pīḷitasantiṃ. **Santiṃ nissito**ti diṭṭhisaṅkhātaṃ santiṃ nissito. **Assito**ti āsito visesena nissito. **Allīno**ti ekībhūto.

20. Evaṃ nissite tāva **''diṭṭhīnivesā…pe… ādiyatī ca dhamma''**nti tattha **diṭṭhīnivesā**ti idaṃsaccābhinivesasaṅkhātāni diṭṭhinivesanāni. **Na hi svātivattā**ti sukhena ativattitabbā na honti. **Dhammesu niccheyya samuggahīta**nti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatesu taṃ taṃ samuggahitaṃ abhiniviṭṭhadhammaṃ nicchinitvā pavattā diṭṭhinivesā na hi svātivattāti vuttaṃ hoti. **Tasmā naro tesu nivesanesu, nirassatī ādiyatī ca dhamma**nti yasmā na hi svātivattā, tasmā naro tesuyeva diṭṭhinivesanesu ajasīlagosīlakukkurasīlapañcātapamaruppapātaukkuṭikappadhānakaṇṭakāpassayādibhedaṃ satthāraṃ dhammakkhānaṃ gaṇādibhedañca taṃ taṃ dhammaṃ nirassati ca ādiyati ca jahati ca gaṇhāti ca vanamakkaṭo viya taṃ taṃ sākhanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ nirassanto ca ādiyanto ca anavaṭṭhitacittattā asantehipi guṇadosehi attano vā parassa vā yasāyasaṃ uppādeyya. **Durativattā**ti atikkamituṃ dukkhā. **Duttarā**ti duuttarā. **Duppatarā dussamatikkamā dubbinivattā**ti upasaggena vaḍḍhitā.

Nicchinitvāti sassatavasena nicchayaṃ katvā. **Vinicchinitvā**ti attavasena nānāvidhena vinicchayaṃ katvā. **Vicinitvā**ti pariyesitvā. **Pavicinitvā**ti attaniyavasena sabbākārena pariyesitvā. ''Nicinitvā viccinitvā''tipi pāṭho. **Odhiggāho**ti avadhiyitvā gāho. **Bilaggāho**ti koṭṭhāsavasena gāho ''bilaso vibhajitvā''tiādīsu (dī. ni. 2.378; ma. ni. 1.111) viya. **Varaggāho**ti uttamagāho. **Koṭṭhāsaggāho**ti avayavavasena gāho. **Uccayaggāho**ti rāsivasena gāho. **Samuccayaggāho**ti koṭṭhāsavasena rāsivasena ca gāho. **Idaṃ sacca**nti idameva sabhāvaṃ. **Taccha**nti tathabhāvaṃ aviparītasabhāvaṃ. **Tatha**nti vipariṇāmarahitaṃ. **Bhūta**nti vijjamānaṃ. **Yāthāva**nti yathāsabhāvaṃ. **Aviparīta**nti na viparītaṃ.

Nirassatīti niassati vikkhipati. **Paravicchindanāya vā**ti parehi vissajjāpanena. **Anabhisambhuṇanto vā**ti asampāpuṇanto vā asakkonto vā vissajjeti. **Paro vicchindetī**ti añño viyogaṃ karoti. **Natthetthā**ti natthi ettha. **Sīlaṃ anabhisambhuṇanto**ti sīlaṃ asampādento. **Sīlaṃ nirassatī**ti sīlaṃ vissajjeti. Ito paresupi eseva nayo.

21. Yo panāyaṃ sabbadiṭṭhigatādidosadhunanāya paññāya samannāgatattā dhono, tassa **dhonassa hi…pe… anūpayo so**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Dhonadhammasamannāgamā **dhonassa** dhutasabbapāpassa arahato katthaci **loke** tesu tesu **bhavesu** saṃkappanā **diṭṭhi natthi**. So tassā diṭṭhiyā abhāvā, yāya ca attanā kataṃ pāpakammaṃ paṭicchādentā titthiyā māyāya vā mānena vā evaṃ agatiṃ gacchanti, tampi **māyañca mānañca pahāya dhono** rāgādīnaṃ dosānaṃ **kena gaccheyya,** diṭṭhadhamme samparāye vā nirayādīsu gativisesesu kena saṅkhaṃ gaccheyya, **anūpayo so,** so hi taṇhādiṭṭhiupayānaṃ dvinnaṃ abhāvena anūpayoti.

Kiṃ kāraṇāti kena kāraṇena. **Dhonā vuccati paññā**ti dhonā iti kiṃkāraṇā paññā kathīyati. **Tāya paññāya kāyaduccarita**nti tāya vuttappakārāya paññāya kāyato pavattaṃ duṭṭhu kilesapūtikattā vā caritanti kāyaduccaritaṃ. **Dhūtañca dhotañcā**ti kampitañca dhovitañca. **Sandhotañcā**ti sammā dhovitañca. **Niddhotañcā**ti visesena suṭṭhu niddhotañca. **Rāgo dhuto cā**tiādayo catunnaṃ maggānaṃ vasena yojetabbā.

Sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhi dhutā cāti maggasampayuttāya sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhi kampitā calitā dhovitā. **Sammāsaṅkappā**dīsupi eseva nayo. Vuttañhetaṃ ''sammādiṭṭhikassa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī''ti suttaṃ (a. ni. 10.106; dī. ni. 3.360) vitthāretabbaṃ. **Sammāñāṇenā**ti maggasampayuttañāṇena, paccavekkhaṇañāṇena vā. **Micchāñāṇa**nti viparītañāṇaṃ ayāthāvañāṇaṃ, pāpakiriyāsu upacintāvasena pāpaṃ katvā ''sukataṃ mayā''ti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho. **Sammāvimuttiyā micchāvimuttī**ti samucchedavimuttiyā viparītā ayāthāvavimuttiyeva cetovimuttisaññitā.

Arahā imehi dhoneyyehi dhammehīti rāgādīhi kilesehi dūre ṭhito arahā imehi vuttappakārehi kilesadhovanehi dhammehi upeto hoti. **Dhono**ti dhono puggalo, teneva **''so dhutarāgo''**tiādayo āha.

Māyā vuccati vañcanikācariyāti vañcanakiriyaṃ vañcanakaraṇaṃ assā atthīti vañcanikācariyā. **Tassa paṭicchādanahetū**ti tesaṃ duccaritānaṃ appakāsanakāraṇā. **Pāpikaṃ icchaṃ paṇidahatī**ti lāmakaṃ patthanaṃ patiṭṭhāpeti. **''Mā maṃ jaññā''ti icchatī**ti ''mayhaṃ kataṃ pāpaṃ pare mā jāniṃsū''ti paccāsīsati. **Saṅkappetī**ti vitakkaṃ uppādeti. **Vācaṃ bhāsatī**ti jānaṃyeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti. ''Amhākaṃ vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthī''ti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatī**ti ''mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū''ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā assāti māyāvī, māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca assarati etāya sattoti **accasarā**. Kāyavācākiriyāhi aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati,** micchā karontīti attho. ''Nāhaṃ evaṃ karomī''ti pāpānaṃ vikkhipanato **nikiraṇā.** ''Nāhaṃ evaṃ karomī''ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃharaṇato **gūhanā**. Samabhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādetīti **chādanā**. Sabbato bhāgena chādanā **paricchādanā**. Na uttāniṃ katvā dassetīti **anuttānikammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvikammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati, yāya samannāgato puggalo

bhasmapaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikapaliveṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

Ekavidhena mānoti ekaparicchedena ekakoṭṭhāsena māno. **Yā cittassa unnatī**ti yā cittassa abbhussāpanā, ayaṃ mānoti attho. Ettha puggalaṃ anāmasitvā nibbattitamānova vutto.

Attukkaṃsanamānoti attānaṃ upari ṭhapanamāno. **Paravambhanamāno**ti pare lāmakakaraṇamāno. Ime dve mānā yebhuyyena tathā pavattākāravasena vuttā.

''Seyyohamasmī''ti mānoti jātiādīni nissāya ''ahamasmi seyyo''ti uppanno māno. **Sadisamānā**dīsupi eseva nayo. Evamimepi tayo mānā puggalavisesaṃ anissāya tathā pavattākāravasena vuttā. Tesu ekeko tiṇṇampi seyyasadisahīnānaṃ uppajjati. Tattha ''seyyohamasmī''ti māno seyyasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. ''Sadisohamasmī''ti māno sadisasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. ''Hīnohamasmī''ti māno hīnasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno.

Catubbidhena māno lokadhammavasena vutto. Pañcavidhena māno pañcakāmaguṇavasena vutto. Chabbidhena māno cakkhādisampattivasena vutto. Tattha **mānaṃ janetī**ti mānaṃ uppādeti.

Sattavidhena mānaniddese **māno**ti unnamo. **Atimāno**ti ''jātiādīhi mayā sadiso natthī''ti atikkamitvā maññanavasena uppanno māno. **Mānātimāno**ti ''ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro''ti uppanno māno. Ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimāno nāmāti dassetuṃ **''mānātimāno''**ti āha. **Omāno**ti hīnamāno. Yo ''hīnohamasmī''ti māno nāma vutto, ayaṃ omāno nāma. Api cettha ''tvaṃ jātimā, kākajāti viya te jāti. Tvaṃ gottavā, caṇḍālagottaṃ viya te gottaṃ. Tuyhaṃ saro atthi, kākasaro viya te saro''ti evaṃ attānaṃ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṃ ''omāno''ti veditabbo.

Adhimānoti cattāri saccāni appatvā pattasaññissa, catūhi maggehi kattabbe kicce akateyeva katasaññissa, catusaccadhamme anadhigate adhigatasaññissa, arahatte asacchikate sacchikatasaññissa uppanno adhigatamāno adhimāno nāma. Ayaṃ pana kassa uppajjati, kassa na uppajjatīti? Ariyasāvakassa tāva na uppajjati. So hi maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkaṅkho, tasmā sotāpannādīnaṃ ''ahaṃ sakadāgāmī''tiādivasena māno na uppajjati, dussīlassa ca na uppajjati. So hi ariyaguṇādhigame nirāsova. Sīlavatopi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādimanuyuttassa na uppajjati, parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa uppajjati, uppanne ca suddhasamathalābhī suddhavipassanālābhī vā antarā ṭhapeti. So hi dasapi vassāni vīsampi vassāni tiṃsampi vassāni asītipi vassāni kilesasamudācāraṃ apassanto ''ahaṃ sotāpanno''ti vā ''sakadāgāmī''ti vā ''anāgāmī''ti vā maññati, samathavipassanālābhī pana arahatteyeva ṭhapeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā supariggahitā, tasmā saṭṭhipi vassāni asītipi vassāni vassasatampi kilesā na samudācaranti, khīṇāsavasseva cittācāro hoti. So evaṃ dīgharattaṃ kilesasamudācāraṃ apassanto antarā aṭṭhatvāva ''arahā aha''nti maññati.

Asmimānoti rūpe asmītiādinā nayena pañcasu khandhesu ''ahaṃ rūpādayo''ti uppanno māno. **Micchāmāno**ti pāpakehi kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānasutapaṭibhānasīlabbatehi, pāpikāya ca diṭṭhiyā uppanno māno. Tattha **pāpakaṃ kammāyatanaṃ** nāma kevaṭṭamacchabandhanesādānaṃ kammaṃ. **Pāpakaṃ sippāyatanaṃ** nāma macchajālakhipakumīnakaraṇesu ceva pāsaoḍḍanasūlāropanādīsu ca chekatā. **Pāpakaṃ vijjāṭṭhānaṃ** nāma yā kāci parūpaghātavijjā. **Pāpakaṃ sutaṃ** nāma bhāratayuddhasītāharaṇādipaṭisaṃyuttaṃ. **Pāpakaṃ paṭibhānaṃ** nāma dubbhāsitayuttaṃ kappanāṭakavilappanādipaṭibhānaṃ. **Pāpakaṃ sīlaṃ** nāma ajasīlaṃ gosīlaṃ. **Vatampi** ajavatagovatameva. **Pāpikā diṭṭhi** pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu yākāci diṭṭhi. **Aṭṭhavidhamāno** uttānatthoyeva.

Navavidhena mānaniddese **seyyassa ''seyyohamasmī''**tiādayo nava mānā puggalaṃ nissāya vuttā. Ettha pana **seyyassa ''seyyohamasmī''ti māno** rājānañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi ''raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā ko mayā sadiso atthī''ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ''sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī''ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa ''sadisohamasmī''ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi ''raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa''nti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ''sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa''nti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa ''hīnohamasmī''ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanavāhanādīni vā nātisampannāni honti, so ''mayhaṃ rājāti vohārasukhamattakameva, kiṃ rājā nāma aha''nti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi appalābhasakkāro ''ahaṃ dhammakathiko, bahussuto, mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī''ti etaṃ mānaṃ karoti.

Sadisassa ''seyyohamasmī''ti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā ''bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī''ti vā, ''mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa''nti vā, ''amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāha''nti vā ete māne karoti.

Hīnassa ''seyyohamasmī''ti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi ''mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso

nāma atthi, aññe jīvituṃ asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana paveṇīāgatattā seyyo''ti vā, ''paveṇīāgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ ki mayhaṃ nānākaraṇa''nti vā, ''kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma aha''nti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusacaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca seyyassa ''seyyohamasmī''ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa ''sadisohamasmī''ti, hīnassa ''hīnohamasmī''ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhā.

Ettha ca seyyassa ''seyyohamasmī''ti māno uttamassa uttamaṭṭhena ''ahaṃ seyyo''ti evaṃ uppannamāno, seyyassa ''sadisohamasmī''ti māno uttamassa samaṭṭhena ''ahaṃ sadiso''ti evaṃ uppannamāno. Seyyassa ''hīnohamasmī''ti māno uttamassa lāmakaṭṭhena ''ahaṃ hīno''ti evaṃ uppannamāno. Evaṃ seyyamāno sadisamāno hīnamānoti ime tayo mānā seyyassa uppajjanti. Sadisassāpi ahaṃ seyyo, sadiso, hīnoti tayo mānā uppajjanti. Hīnassāpi ahaṃ hīno, sadiso, seyyoti tayo mānā uppajjanti.

Dasavidhamānaniddese **idhekacco mānaṃ janetī**ti ekacco puggalo mānaṃ janayati. **Jātiyā vā**ti khattiyabhāvādijātisampattiyā vā. **Gottena vā**ti gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. **Kolaputtiyena vā**ti mahākulabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vā**ti vaṇṇasampannasarīratāya vā. Sarīrañhi ''pokkhara''nti vuccati, tassa vaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanena vā**ti dhanasampannabhāvena vā, mayhaṃ nidhānagatassa dhanassa pamāṇaṃ natthīti attho. **Ajjhenena vā**ti ajjhāyanavasena vā. **Kammāyatanena vā**ti ''avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo''ti vā, ''ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ samijjhatī''ti vā evamādinayappavattena kammāyatanena vā. **Sippāyatanena vā**ti ''avasesā sattā nisippā, ahaṃ sippavā''ti evamādinayappavattena sippāyatanena vā. **Vijjāṭṭhānena vā**ti idaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Sutena vā**ti ''avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto''ti evamādisutena vā. **Paṭibhānena vā**ti ''avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānappamāṇaṃ natthī''ti evamādipaṭibhānena vā. **Aññataraññatarena vā vatthunā**ti avuttena aññena vatthunā vā. **Yo evarūpo māno**ti mānakaraṇavasena māno. **Maññanā maññitatta**nti ākārabhāvaniddeso. Ussitaṭṭhena **unnati**. Yassuppajjati, taṃ puggalaṃ unnāmeti ukkhipitvā ṭhapetīti **unnāmo**. Samussitaṭṭhena **dhajo**. Ukkhipanaṭṭhena cittaṃ sampaggaṇhātīti **sampaggāho**. Ketu vuccati bahūsu dhajesu accuggatadhajo. Mānopi punappunaṃ uppajjamāno aparāpare upādāya accuggataṭṭhena ketu viyāti ketu, taṃ ketuṃ icchatīti ketukamyaṃ, tassa bhāvo **ketukamyatā**. Sā pana cittassa, na attano. Tena vuttaṃ ''ketukamyatā cittassā''ti. Mānasampayuttañhi cittaṃ ketuṃ icchati, tassa bhāvo, ketusaṅkhāto mānoti. **Dhono māyañca mānañca pahāya pajahitvā** yo so dhono arahā heṭṭhā vuttanayena vinodanabyantikaraṇādivasena kilese pajahitvā ṭhito, so tena rāgādinā kilesena gaccheyya.

Nerayikoti vāti niraye nibbattakasattoti vā. **Tiracchānayonikā**dīsupi eseva nayo. **So hetu natthī**ti yena janakahetunā gatiyādīsu nibbatteyya, so hetu natthi. **Paccayo**ti tasseva vevacanaṃ. **Kāraṇa**nti ṭhānaṃ. Kāraṇañhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti vuccati. Tasmā yena hetunā yena paccayena gatiyādīsu nibbatteyya, taṃ kāraṇaṃ natthi.

22. Yo pana nesaṃ dvinnaṃ upayānaṃ bhāvena upayo hoti, so **upayo hi…pe… diṭṭhimidheva sabba**nti. Tattha **upayo**ti taṇhādiṭṭhinissito. **Dhammesu upeti vāda**nti ''ratto''ti vā ''duṭṭho''ti vā evaṃ tesu tesu dhammesu upeti vādaṃ. **Anūpayaṃ kena kathaṃ vadeyyā**ti taṇhādiṭṭhippahānena pana anūpayaṃ khīṇāsavaṃ kena rāgena vā dosena vā kathaṃ ''ratto''ti vā ''duṭṭho''ti vā vadeyya. Evaṃ anupavajjo ca so kiṃ titthiyā viya katapaṭicchādako bhavissatīti adhippāyo. **Attā nirattā na hi tassa atthī**ti tassa hi attadiṭṭhi vā ucchedadiṭṭhi vā natthi, gahaṇamuñcanaṃ vāpi attanirattasaññitaṃ natthi. Kiṃ kāraṇā natthīti ce? **Adhosi so diṭṭhimidheva sabba**nti. Yasmā so idheva attabhāve ñāṇambunā sabbadiṭṭhigataṃ adhosi pajahi vinodesīti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi. Taṃ sutvā rājā attamano bhagavantaṃ abhivādetvā pakkāmīti.

Rattoti vāti rāgena rattoti vā. **Duṭṭhoti vā**tiādīsupi eseva nayo. **Te abhisaṅkhārā appahīnā**ti ye puññāpuññaāneñjābhisaṅkhārā, te appahīnā. **Abhisaṅkhārānaṃ appahīnattā**ti tesaṃ vuttappakārānaṃ kammābhisaṅkhārānaṃ na pahīnabhāvena. **Gatiyā vādaṃ upetī**ti pañcannaṃ gatīnaṃ aññatarāya kathanaṃ upagacchati. Tenevāha – **''nerayikoti vā…pe… vādaṃ upeti upagacchatī''**ti. **Vadeyyā**ti katheyya. **Gahitaṃ natthī**ti gahetabbaṃ natthi. **Muñcitabbaṃ natthī**ti muñcitvā ṭhitattā mocetabbaṃ natthi.

Yassatthi gahitanti yassa puggalassa ''ahaṃ mamā''ti gahitaṃ atthi. **Tassatthi muñcitabba**nti tassa puggalassa mocetabbaṃ atthi. Upari padāni parivattetvā yojetabbāni. **Gahaṇaṃ muñcanā samatikkanto**ti gahaṇamocanā arahā atikkanto. **Buddhiparihānivītivatto**ti vaḍḍhiñca parihāniñca atikkamitvā pavatto. **So vuṭṭhavāso**tiādiṃ katvā **ñāṇagginā daḍḍhānī**ti pariyosānaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Adhosī**ti kantesi. **Dhuni sandhuni niddhunī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Duṭṭhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Suddhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā

23. Catutthe suddhaṭṭhake paṭhamagāthāya tāvattho – na, bhikkhave, evarūpena dassanena suddhi hoti, api ca kho kilesamalīnattā asuddhaṃ, kilesarogānaṃ adhigamā sarogameva candābhaṃ brāhmaṇaṃ, aññaṃ vā evarūpaṃ disvā diṭṭhigatiko bālo abhijānāti **''passāmi suddhaṃ paramaṃ arogaṃ,** tena ca diṭṭhisaṅkhātena dassanena **saṃsuddhi narassa hotī''**ti, so evaṃ abhijānanto taṃ dassanaṃ **''parama''nti ñatvā** tasmiṃ dassane **suddhānupassī** samāno taṃ dassanaṃ ''maggañāṇa''nti **pacceti**. Taṃ pana maggañāṇaṃ na hoti.

Paramaṃ ārogyappattanti uttamaṃ nibyādhiṃ pāpuṇitvā ṭhitaṃ. **Tāṇappatta**nti tathā pālanappattaṃ. **Leṇappatta**nti nilīyanappattaṃ.**Saraṇappatta**nti patiṭṭhāpattaṃ, dukkhanāsanaṃ vā pattaṃ. **Abhayappatta**nti nibbhayabhāvappattaṃ. **Accutappatta**nti niccalabhāvaṃ pattaṃ. **Amatappatta**nti amataṃ mahānibbānaṃ pattaṃ. **Nibbānappatta**nti vānavirahitaṃ pattaṃ.

Abhijānantoti visesena jānanto. **Ājānanto**ti ājānamāno. **Vijānanto**ti anekavidhena jānamāno. **Paṭivijānanto**ti taṃ taṃ paṭicca vijānamāno. **Paṭivijjhanto**ti hadaye kurumāno.

Cakkhuviññāṇaṃ rūpadassanenāti cakkhuviññāṇena rūpadassanaṃ. **Ñāṇanti paccetī**ti paññā iti saddahati. **Maggoti paccetī**ti ''upāyo''ti saddahati. **Patho**ti sañcāro. **Nīyāna**nti gahetvā yātīti nīyānaṃ. ''Niyyāna''nti vā pāṭho.

24. **''Diṭṭhena ce suddhī''**ti dutiyagāthā. Tassattho – tena rūpadassanasaṅkhātena **diṭṭhena** yadi kilesa**suddhi narassa hoti,** tena **vā ñāṇena so** yadi jātiādi**dukkhaṃ pajahāti,** evaṃ sante ariyamaggato **aññena** asuddhimaggeneva **so sujjhati,** rāgādīhi upadhīhi saupadhiko eva samāno sujjhatīti vattabbataṃ āpanno hoti, na ca evaṃvidho sujjhati. Tasmā **diṭṭhī hi naṃ pāva tathā vadānaṃ,** sā naṃ diṭṭhiyeva ''micchādiṭṭhiko aya''nti katheti, diṭṭhianurūpaṃ ''sassato loko''tiādinā nayena tathā tathā vadatīti.

Rāgena saha vattatīti **sarāgo,** rāgavāti attho. **Sadoso**tiādīsupi eseva nayo.

25. **Na brāhmaṇo**ti tatiyagāthā. Tassattho – yo pana bāhitapāpattā **brāhmaṇo** hoti, so maggena adhigatāsavakkhayo khīṇāsavabrāhmaṇo ariyamaggañāṇato aññena abhimaṅgalasammatarūpasaṅkhāte **diṭṭhe,** tathāvidhasaddasaṅkhāte **sute,** avītikkamasaṅkhāte **sīle,** hatthivatādibhede **vate,** pathaviādibhede **mute** ca uppannena micchāñāṇena **suddhiṃ na** āhāti. Sesamassa brāhmaṇassa vaṇṇabhaṇanāya vuttaṃ. So hi tedhātuka**puññe** sabbasmiñca **pāpe anūpalitto,** kasmā? Tassa pahīnattā tassa attadiṭṭhiyā, yassa kassaci vā gahaṇassa pahīnattā **attañjaho,** puññābhisaṅkhārādīnaṃ akaraṇato **''nayidha pakubbamāno''**ti vuccati. Tasmā naṃ evaṃ pasaṃsanto āha. Sabbasseva cassa purimapādena sambandho veditabbo – puññe ca pāpe ca anūpalitto attañjaho nayidha pakubbamāno na brāhmaṇo aññato suddhimāhāti. **Nāti paṭikkhepo**ti na iti paṭisedho.

Bāhitvā sabbapāpakānīti gāthāyattho – yo catutthamaggena bāhitvā sabbapāpakāni **ṭhitatto** ṭhitoicceva vuttaṃ hoti. Bāhitapāpattā eva ca **vimalo** vimalabhāvaṃ brahmabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ patto, paṭinissaṭṭhasamādhivikkhepakarakilesamalena aggamaggaphalasamādhinā **sādhusamāhito,** saṃsārahetusamatikkamena **saṃsāramaticca** pariniṭṭhitakiccatāya **kevalī**ti ca, taṇhādiṭṭhīhi anissitattā **anissito**ti ca, lokadhammehi nibbikārattā **tādī**ti ca pavuccati. Evaṃ thutiraho **sa brahmā** so brāhmaṇoti.

Aññatra satipaṭṭhānehīti cattāro satipaṭṭhāne muñcitvā. **Sammappadhānā**dīsupi eseva nayo.

Santeke samaṇabrāhmaṇāti ekacce lokasaṅketena ''samaṇabrāhmaṇā''ti laddhavohārā saṃvijjanti. **Diṭṭhasuddhikā**ti diṭṭhena suddhiṃ icchamānā. **Te ekaccānaṃ rūpānaṃ dassana**nti ete diṭṭhasuddhikā etesaṃ rūpārammaṇānaṃ olokanaṃ. **Maṅgalaṃ paccentī**ti iddhikāraṇaṃ buddhikāraṇaṃ sabbasampattikāraṇaṃ patiṭṭhāpenti. **Amaṅgalaṃ paccentī**ti aniddhikāraṇaṃ na buddhikāraṇaṃ na sampattikāraṇaṃ patiṭṭhāpenti. **Te kālato vuṭṭhahitvā**ti ete diṭṭhādimaṅgalikā puretarameva uṭṭhahitvā. **Abhimaṅgalagatānī**ti visesena vuḍḍhikāraṇagatāni. **Rūpāni passantī**ti nānāvidhāni rūpārammaṇāni dakkhanti. **Cāṭakasakuṇa**nti evaṃnāmakaṃ. **Phussaveḷuvalaṭṭhi**nti phussanakkhattena uppannaṃ taruṇabeḷuvalaṭṭhiṃ. **Gabbhinitthi**nti sagabbhaṃ itthiṃ. **Kumārakaṃ khandhe āropetvā gacchanta**nti taruṇadārakaṃ aṃse ussāpetvā gacchamānaṃ. **Puṇṇaghaṭa**nti udakapuṇṇaghaṭaṃ. **Rohitamaccha**nti rattarohitamacchaṃ. **Ājaññaratha**nti sindhavayuttarathaṃ. **Usabha**nti maṅgalausabhaṃ. **Gokapila**nti kapilagāviṃ.

Palālapuñjanti thusarāsiṃ. **Takkaghaṭa**nti gotakkādipūritacāṭiṃ. **Rittaghaṭa**nti tucchaghaṭaṃ. **Naṭa**nti naṭakādiṃ. ''Dhuttakiriya''nti eke. **Naggasamaṇaka**nti niccoḷasamaṇaṃ. **Khara**nti gadrabhaṃ. **Kharayāna**nti gadrabhayuttaṃ vayhādikaṃ. **Ekayuttayāna**nti ekena vāhanena saṃyuttaṃ yānaṃ. **Kāṇa**nti ekakkhiubhayakkhikāṇaṃ. **Kuṇi**nti hatthakuṇiṃ. **Khañja**nti khañjapādaṃ tiriyagatapādaṃ. **Pakkhahata**nti pīṭhasappiṃ. **Jiṇṇaka**nti jarājiṇṇaṃ. **Byādhika**nti byādhipīḷitaṃ. **Mata**nti kālaṅkataṃ.

Sutasuddhikāti sotaviññāṇena sutena suddhiṃ icchamānā. **Saddānaṃ savana**nti saddārammaṇānaṃ savanaṃ. **Vaḍḍhāti vā**tiādayo loke pavattasaddamattāni gahetvā vuttā. Amaṅgalaṃ pana **''kāṇo''**tiādinā tena tena nāmena vuttasaddāyeva. **''Chinda''nti vā**ti hatthapādādicchinnanti vā. **''Bhinda''nti vā**ti sīsādibhinnanti vā. **''Daḍḍha''nti vā**ti agginā jhāpitanti vā. **''Naṭṭha''nti vā**ti corādīhi vināsitanti vā. **''Natthī''ti vā**ti na vijjatīti vā.

Sīlasuddhikāti sīlena visuddhiṃ icchanakā. **Sīlamattenā**ti saṃvaraṇamattena. **Saṃyamamattenā**ti uparamamattena. **Saṃvaramattenā**ti dvārathakanamattena. **Avītikkamamattenā**ti na atikkamitamattena. **Samaṇo muṇḍikāputto**ti mātito laddhanāmaṃ. **Sampannakusala**nti paripuṇṇakusalaṃ. **Paramakusala**nti uttamakusalaṃ. **Uttamapattippatta**nti uttamaṃ arahattaṃ pāpuṇitabbataṃ patvā ṭhitaṃ. **Ayojja**nti parājetuṃ asakkuṇeyyaṃ samaṇaṃ.

Vatasuddhikāti samādānena vatena suddhiṃ icchanakā. **Hatthivatikā vā**ti samādinnaṃ hatthivataṃ etesaṃ atthīti hatthivatikā, sabbahatthikiriyaṃ karontīti attho. Kathaṃ? ‘‘Ajja paṭṭhāya hatthīhi kātabbaṃ karissāmī’’ti evaṃ uppannacittā hatthīnaṃ gamanākāraṃ tiṭṭhanākāraṃ nisīdanākāraṃ sayanākāraṃ uccārapassāvakaraṇākāraṃ, aññe hatthī disvā soṇḍaṃ ussāpetvā gamanākārañca sabbaṃ karontīti **hatthivatikā. Assavatikā**dīsupi labbhamānavasena yathāyogaṃ yojetabbaṃ. Tesu avasāne **disāvatikā vā**ti puratthimādidisānaṃ namassanavasena samādinnadisāvatikā, etesaṃ vuttappakārānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vatasamādānaṃ sampajjamānaṃ hatthiādīnaṃ sahabyataṃ upaneti. Sace kho panassa micchādiṭṭhi hoti ‘‘imināhaṃ sīlavatasamādānabrahmacariyena devo vā devaññataro vā homī’’ti cintayantassa nirayatiracchānayonīnaṃ aññataro hotīti ñātabbaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā (ma. ni. 2.79) –

> ‘‘Idha, puṇṇa, ekacco kukkuravataṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurasīlaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkuracittaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurākappaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ. So kukkuravataṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurasīlaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkuracittaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurākappaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā kukkurānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Sace kho panassa evaṃdiṭṭhi hoti ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, sāssa hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhissa kho ahaṃ, puṇṇa, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā. Iti kho, puṇṇa, sampajjamānaṃ kukkuravataṃ kukkurānaṃ sahabyataṃ upaneti, vipajjamānaṃ niraya’’nti.

Gandhabbavatikādayo gandhabbādīnaṃ sahabyataṃ upagacchantīti attho na gahetabbo, micchādiṭṭhiyā gahitattā nirayatiracchānayonimeva upagacchantīti gahetabbo.

Mutasuddhikāti phusitena suddhikā. **Pathaviṃ āmasantī**ti sasambhārikaṃ mahāpathaviṃ kāyena phusanti. **Harita**nti allanīlasaddalaṃ. **Gomaya**nti gavādigomayaṃ. **Kacchapa**nti aṭṭhikacchapādianekavidhaṃ. **Phālaṃ akkamantī**ti ayaphālaṃ maddanti. **Tilavāha**nti tilasakaṭaṃ tilarāsiṃ vā. **Phussatilaṃ khādantī**ti maṅgalapaṭisaṃyuttaṃ tilaṃ khādanti. **Phussatelaṃ makkhentī**ti tathārūpaṃ tilatelaṃ sarīrabbhañjanaṃ karonti. **Dantakaṭṭha**nti dantapoṇaṃ. **Mattikāya nhāyantī**ti kuṅkuṭṭhādikāya saṇhamattikāya sarīraṃ ubbaṭṭetvā nhāyanti. **Sāṭakaṃ nivāsentī**ti maṅgalapaṭisaṃyuttaṃ vatthaṃ paridahanti. **Veṭhanaṃ veṭhentī**ti sīsaveṭhanaṃ pattuṇṇādipaṭaṃ sīse ṭhapenti paṭimuccanti.

Tedhātukaṃ kusalābhisaṅkhāranti kāmadhāturūpadhātuarūpadhātūsu paṭisandhidāyakaṃ kosallasambhūtaṃ paccayābhisaṅkhāraṃ. **Sabbaṃ akusala**nti dvādasavidhaṃ akosallasambhūtaṃ akusalaṃ. **Yato**ti yadā. Te dasavidho puññābhisaṅkhāro ca, dvādasavidho apuññābhisaṅkhāro ca, catubbidho āneñjābhisaṅkhāro ca yathānurūpaṃ samucchedappahānena pahīnā honti. **Attadiṭṭhijaho**ti ‘‘eso me attā’’ti gahitadiṭṭhiṃ jaho. **Gāhaṃ jaho**ti ‘‘esohamasmī’’ti mānasampayuttagahaṇaṃ jaho. Puna **attañjaho**ti ‘‘etaṃ mamā’’ti taṇhāgahaṇavasena ca diṭṭhigahaṇavasena ca parāmasitvā gahitaṃ, parato āmaṭṭhañca, tasmiṃ abhiniviṭṭhañca, balavataṇhāvasena gilitvā ajjhositañca, balavamucchitañca. **Sabbaṃ taṃ cattaṃ hotī**tiādayo vuttanayāyeva.

26. Evaṃ ‘‘na brāhmaṇo aññato suddhimāhā’’ti vatvā idāni ye diṭṭhigatikā aññato suddhiṃ bruvanti, tesaṃ tassā diṭṭhiyā anibbāhakabhāvaṃ dassento **‘‘purimaṃ pahāyā’’**ti gāthamāha. Tassattho – tehi aññato suddhivādā samānāpi yassā diṭṭhiyā appahīnattā gahaṇamuñcanaṃ hoti, tāya **purimaṃ** satthārādiṃ **pahāya aparaṃ** nissitā, **ejā**saṅkhātāya taṇhāya **anugatā** abhibhūtā rāgādibhedaṃ **na taranti saṅgaṃ,** tañca atarantā taṃ taṃ dhammaṃ uggaṇhanti ca **nirassajanti** ca makkaṭova **sākha**nti.

Purimaṃ satthāraṃ pahāyāti purimagahitaṃ satthupaṭiññaṃ vajjetvā. **Paraṃ satthāraṃ nissitā**ti aññaṃ satthupaṭiññaṃ nissitā allīnā. **Purimaṃ dhammakkhānaṃ pahāyā**tiādīsupi eseva nayo.

Ejānugāti taṇhāya anugā. **Ejānugatā**ti taṇhāya anugatā. **Ejānusaṭā**ti taṇhāya anusaṭā pakkhandā vā. **Ejāya pannā patitā**ti taṇhāya nimuggā ca nikkhipitā ca.

Makkaṭoti vānaro. **Araññe**ti vipine. **Pavane**ti mahāvane. **Caramāno**ti gacchamāno. **Evamevā**ti opammasaṃsandanaṃ. **Puthū**ti nānā. **Puthudiṭṭhigatānī**ti nānāvidhāni diṭṭhigatāni. **Gaṇhanti ca muñcanti cā**ti gahaṇavasena gaṇhanti ca cajanavasena muñcanti ca. **Ādiyanti ca nirassajanti cā**ti palibodhaṃ karonti ca vissajjenti ca khipanti ca.

27. Pañcamagāthāya ca sambandho – yo ca so ‘‘diṭṭhī hi naṃ pāva tathā vadāna’’nti vutto, so sayaṃ samādāyāti. Tattha **saya**nti sāmaṃ. **Samādāyā**ti gahetvā. **Vatānī**ti hatthivatādīni. **Uccāvaca**nti aparāparaṃ, hīnapaṇītaṃ vā satthārato satthārādiṃ. **Saññasatto**ti kāmasaññādīsu laggo. **Vidvā ca vedehi samecca dhamma**nti paramatthavidvā ca arahā catūhi maggañāṇavedehi catusaccadhammaṃ abhisameccāti. Sesaṃ pākaṭameva.

Sāmaṃ samādāyāti sayameva gahetvā. **Ādāyā**ti ādiyitvā gaṇhitvā. **Samādāyā**ti sammā ādāya. **Ādiyitvā**ti palibodhaṃ katvā. **Samādiyitvā**ti sammā palibodhaṃ katvā. **Gaṇhitvā**ti avissajjetvā. **Parāmasitvā**ti dassitvā. **Abhinivisitvā**ti patiṭṭhahitvā. **Kāmasaññādayo** vuttanayā eva.

Vidvāti medhāvī. **Vijjāgato**ti vijānanabhāvaṃ gato. **Ñāṇī**ti paññāsampanno. **Vibhāvī**ti ñāṇena vīmaṃsako. **Medhāvī**ti aniccādīhi tulitañāṇo. **Paññā**tiādayo heṭṭhā vuttanayāyeva. Catusaccadhammaṃ vicinātīti **dhammavicayasambojjhaṅgo**. Bojjhaṅgattho heṭṭhā vuttova. **Vīmaṃsā**ti catusaccadhammavicinanā paññāva. ''Vīmaṃsā dhammacintanā''ti hi vuttā. **Vipassanā**ti maggasampayuttā vividhākārena passanā paññāva. **Sammādiṭṭhī**ti sobhanā pasaṭṭhā sundarā maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Tehi vedehī**ti eteheva catūhi maggañāṇehi. **Antagato**ti jātijarāmaraṇassa pariyosānaṃ gato. **Koṭigato**tiādayo heṭṭhā vuttanayāva. **Vedānaṃ vā antagato**ti jānitabbānaṃ avasānappatto. **Vedehi vā antagato**ti catūhi maggañāṇavedehi vaṭṭadukkhassa pariyantabhāvena antasaṅkhātaṃ nibbānaṃ gato. **Viditattā**ti viditabhāvena jānitabhāvena.

Vedāni viceyya kevalānīti gāthāya ayamattho – yo catūhi maggañāṇavedehi kilesakkhayaṃ karonto gato, so paramatthato vedagū nāma hoti. **Sova** sabba**samaṇabrāhmaṇānaṃ** satthasaññitāni **vedāni** tāyeva maggabhāvanāya kiccato aniccādivasena **viceyya**. Tattha chandarāgappahānena tameva **sabbaṃ vedamaticca** yāpi vedapaccayā, aññathā vā uppajjanti vedanā, tāsu **sabbavedanāsu vītarāgo** hoti. Tasmā tamatthaṃ dassento ''kiṃ pattinamāhu vedagu''nti (su. ni. 533) puṭṭho ''idaṃ pattina''nti avatvā ''vedāni viceyya…pe… vedagū so''ti āha. Yasmā vā yo pavicayapaññāya **vedāni viceyya,** tattha chandarāgappahānena **sabbaṃ vedamaticca** vattati. **So** satthasaññitāni **vedāni** gato ñāto atikkantova hoti. Yo **vedanāsu vītarāgo,** sopi vedanāsaññitāni **vedāni** gato atikkanto, ativedanaṃ gatotipi **vedagū**. Tasmā tampi atthaṃ dassento ''idaṃ pattina''nti avatvā ''vedāni viceyya…pe… vedagū so''ti āha.

Sameccāti ñāṇena samāgantvā. **Abhisameccā**ti ñāṇena paṭivijjhitvā. **Dhamma**nti catusaccadhammaṃ. **Sabbe saṅkhārā**ti sabbe sappaccayā dhammā. Te hi saṅkhatasaṅkhārā nāma. Paccayehi saṅgamma karīyantīti saṅkhārā, te evaṃ paccayehi saṅgamma katattā ''saṅkhatā''ti visesetvā vuttā. ''Kammanibbattā tebhūmakarūpārūpadhammā abhisaṅkhatasaṅkhārā''ti (visuddhi. 2.587) aṭṭhakathāsu vuttā. Tepi ''aniccā vata saṅkhārā''tiādīsu (dī. ni. 2.221, 272; saṃ. ni. 1.186) saṅkhatasaṅkhāresu saṅgahaṃ gacchanti. ''Avijjāgatoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo puññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharotī''tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) avijjāpaccayā saṅkhārāva āgatā. Tebhūmikakusalākusalacetanā abhisaṅkharaṇakasaṅkhārā nāma. ''Yāvatikā abhisaṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī''tiādīsu (a. ni. 3.15) āgataṃ kāyikacetasikavīriyaṃ payogābhisaṅkhāro nāma. ''Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno paṭhamaṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro''tiādīsu (ma. ni. 1.464) āgatā vitakkavicārā vācaṃ saṅkharontīti vacīsaṅkhārā, assāsapassāsā kāyena saṅkharīyantīti kāyasaṅkhārā, saññā ca vedanā ca cittena saṅkharīyantīti cittasaṅkhārā. Idha pana saṅkhatasaṅkhārā adhippetā. **Aniccā** hutvā abhāvaṭṭhena. **Dukkhā** paṭipīḷanaṭṭhena. **Sabbe dhammā**ti nibbānampi antokatvā vuttā. **Anattā** avasavattanaṭṭhena. **Avijjāpaccayā saṅkhārā**ti ettha yaṃ paṭicca phalameti, so paccayo. **Paṭiccā**ti na vinā, apaccakkhitvāti attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Apica upakārakaṭṭho paccayaṭṭho. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā. Saṅkhārā **sambhavantī**ti nibbattanti, evaṃ sambhavantisaddassa sesapadehipi yojanā kātabbā.

Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ, pubbante aññāṇaṃ, aparante aññāṇaṃ, pubbantāparante aññāṇaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ. Katame saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhāro āneñjābhisaṅkhāro, kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro, aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhisaṅkhāro, dvādasa akusalacetanā apuññābhisaṅkhāro, catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro, kāyasañcetanā kāyasaṅkhāro, vacīsañcetanā vacīsaṅkhāro, manosañcetanā cittasaṅkhāro.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ''ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī''ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tasseva hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Api ca so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijarārogamaraṇādianekādīnavavokiṇṇampi puññaphalasaṅkhātaṃ dukkhaṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedaṃ puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmako viya maruppapātaṃ. Sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanikaṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhinipātaṃ, madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanaṃ.

Kāmupasevanādīsu ca savipākesu ādīnavaṃ apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati bālo viya gūthakīḷanaṃ, maritukāmo viya ca visakhādanaṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtaṃ āneñjābhisaṅkhāraṃ ārabhati disāmūḷho viya pisācanagarābhimukhamaggagamanaṃ. Evaṃ yasmā avijjābhāvatova saṅkhārabhāvo, na abhāvato. Tasmā jānitabbametaṃ ''ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī''ti.

Etthāha – gaṇhāma tāva etaṃ ‘‘avijjā saṅkhārānaṃ paccayo’’ti, kiṃ panāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, udāhu aññepi paccayā santīti? Kiṃ panettha yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Atha aññepi santi, ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ekakāraṇaniddeso nupapajjatīti? Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā –

‘‘Ekaṃ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekaṃ;
Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho’’. (vibha. aṭṭha. 226, saṅkhārapadaniddesa; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.105; visuddhi. 2.617);

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākaṭattā, katthaci asādhāraṇattā desanāvilāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti. Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu ‘‘assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.52) ca, ‘‘avijjāsamudayā āsavasamudayo’’ti (ma. ni. 1.104) ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, ‘‘avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharotī’’ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

Etthāha – evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṃ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṃ yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjatīti. Kathaṃ na yujjissati? Lokasmiñhi –

‘‘Viruddho cā viruddho ca, sadisāsadiso tathā;
Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na’’.

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā, sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena, sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā. Api ca ayaṃ aññopi pariyāyo –

‘‘Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe;
Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

‘‘Abhisaṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato;
Avijjā paccayo tesaṃ, tividhānampayaṃ tato.

‘‘Yathāpi nāma jaccandho, naro apariṇāyako;
Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi ekadā.

‘‘Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā apariṇāyako;
Karoti ekadā puññaṃ, apuññamapi ekadā.

‘‘Yadā ca ñatvā so dhammaṃ, saccāni abhisamessati;
Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatī’’ti.

Saṅkhārapaccayā viññāṇanti chaviññāṇakāyā cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇaṃ ghānaviññāṇaṃ jivhāviññāṇaṃ kāyaviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ. Tattha cakkhuviññāṇaṃ kusalavipākaṃ akusalavipākanti duvidhaṃ. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Manoviññāṇaṃ pana dve vipākamanodhātuyo, tisso ahetukavipākamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha sahetukavipākacittāni, pañca rūpāvacaravipākacittāni, cattāri arūpāvacaravipākacittānīti bāvīsatividhaṃ. Iti sabbāni bāttiṃsalokiyavipākaviññāṇāni.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hotī’’ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākañhetaṃ, vipākañca na upacitakammābhāve uppajjati, yadi uppajjeyya, sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuṃ, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ ‘‘saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotī’’ti. Sabbameva hi idaṃ pavattipaṭisandhivasena dvedhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni, dve manodhātuyo, somanassasahagatā ahetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyaṃyeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

‘‘Laddhappaccayamiti dhamma-mattametaṃ bhavantaramupeti;
Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti’’.

Iti hetaṃ laddhappaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ ‘‘bhavantaramupetī’’ti vuccati, na satto na jīvo. Tassa ca nāpi atītabhavato idha saṅkanti atthi, nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Ettha ca purimaṃ cavanato cuti, pacchimaṃ bhavantarādipaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati.

Etthāha – nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ manussattabhāve khandhā, tesaṃ niruddhattā, phalapaccayassa ca kammassa tattha agamanato, aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā, upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā, tasmā na

sundaramidaṃ vidhānanti? Tatridaṃ vuccati –

‘‘Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato;
Bījānaṃ abhisaṅkhāro, etassatthassa sādhako.

‘‘Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti;
Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammutī’’ti.

Yopi vadeyya ‘‘evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyuṃ, avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇeyeva nesaṃ vipākena bhavitabbaṃ. Atha avijjamānā, pavattito pubbe pacchā ca niccaṃ phalāvahā siyu’’nti. So evaṃ vattabbo –

‘‘Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā;
Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassana’’nti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti idha vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā nāmaṃ, cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ rūpaṃ. Abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānañca paṭisandhikkhaṇe vatthudasakaṃ kāyadasakanti vīsati rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti veditabbā. Sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkhipitvā tettiṃsa, opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavatthudasakāni jīvitindriyanavakañcāti ekūnacattālīsa rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete bācattālīsa dhammā ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti veditabbā. Kāmabhave pana sesaopapātikānaṃ, saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotaghānajivhākāyavatthubhāvadasakānīti sattati rūparūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti veditabbā. Esa ukkaṃso, avakaṃsena pana taṃtaṃdasakavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā paṭisandhiyaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpasaṅkhā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā. Asaññīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpapavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavattaututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ, saddapātubhāvakāleututo ceva cittato ca saddanavakaṃ, kabaḷīkārāhārūpajīvīnaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakanti evaṃ āhārasamuṭṭhānassa, suddhaṭṭhakassa, utucittasamuṭṭhānānañca dvinnaṃ navakānaṃ vasena chabbīsatividhaṃ, ekekacitte tikkhattuṃ uppajjamānaṃ vuttakammasamuṭṭhānañca sattatividhanti channavutividhaṃ rūpaṃ, tayo ca arūpino khandhāti navanavutidhammā yathāsambhavaṃ ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti veditabbā.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī’’ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi ‘‘cittānuparivattino dhammā’’tiādinā (dha. sa. dukamātikā 62) nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana –

‘‘Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati;
Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo itī’’ti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti nāmaṃ vuttameva. Idha pana rūpaṃ niyamato cattāri mahābhūtāni, cha vatthūni, jīvitindriyanti ekādasavidhaṃ. Saḷāyatanaṃ pana cakkhāyatanaṃ sotaghānajivhākāyamanāyatanaṃ.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo’’ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hoti, na aññathāti.

Saḷāyatanapaccayā phassoti –

‘‘Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassaādayo;
Viññāṇamiva bāttiṃsa, vitthārena bhavanti te’’.

Phassapaccayā vedanāti –

‘‘Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā;
Chaḷeva tā pabhedena, idha bāttiṃsa vedanā’’.

Vedanāpaccayā taṇhāti –

‘‘Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā;
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

‘‘Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchati;

Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā.

‘‘Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā;
Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā mahesinā’’ti.

Taṇhāpaccayā upādānanti cattāri upādānāni kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānaṃ. **Upādānapaccayā bhavo**ti idha kammabhavo adhippeto, upapattibhavo pana paduddhāravasena vutto. **Bhavapaccayā jātī**ti kammabhavapaccayā jāti paṭisandhikhandhānaṃ pātubhavo.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘bhavo jātiyā paccayo’’ti ce? Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītatādivisesadassanato. Bāhirānañhi janakajananisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapaṇītatādiviseso dissati. So ca na ahetuko sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukova. Kammañhi sattānaṃ hīnapaṇītatādivisesassa hetu. Tenāha bhagavā – ‘‘kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapaṇītatāyā’’ti (ma. ni. 3.289). Tasmā jānitabbametaṃ ‘‘bhavo jātiyā paccayo’’ti.

Jātipaccayā jarāmaraṇantiādīsu yasmā asati jātiyā jarāmaraṇañceva sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmaraṇañceva jarāmaraṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa bālassa jarāmaraṇādisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti. Tasmā jātipaccayā jarāmaraṇanti. **Samecca abhisamecca dhamma**nti ñāṇena samāgantvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā.

Evaṃ dvādasapadikaṃ paccayākārappavattiṃ dassetvā idāni vivaṭṭavasena avijjādīnaṃ nirodhadassanatthaṃ **‘‘avijjānirodhā saṅkhāranirodhoti samecca abhisamecca dhamma’’**ntiādimāha. Tattha **avijjānirodhā**ti avijjāya anuppādanirodhā puna appavattinirodhena. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ sesapadesupi. **Idaṃ dukkha**ntiādayo pubbe vuttanayā eva. **Ime dhammā abhiññeyyā**ti ime tebhūmakā dhammā sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanākārena, adhikena ñāṇena vā sabhāvato jānitabbā. **Pariññeyyā**ti sāmaññalakkhaṇāvabodhavasena, kiccasamāpanavasena ca byāpitvā jānitabbā. **Ime dhammā pahātabbā**ti ime samudayapakkhikā dhammā tena tena guṇaṅgena pahātabbā. **Bhāvetabbā**ti vaḍḍhetabbā. **Sacchikātabbā**ti paccakkhaṃ kātabbā. Duvidhā sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ca ārammaṇasacchikiriyā ca. **Channaṃ phassāyatanāna**nti cakkhādīnaṃ channaṃ āyatanānaṃ. **Samudayañca atthaṅgamañcā**ti uppādañca nirodhañca.

Bhūripaññoti bhūri viyāti bhūri, tāya bhūripaññāya samannāgato bhūripañño. **Mahāpañño**tiādīsu mahāpaññādīhi samannāgatoti attho.

Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ – katamā mahāpaññā? Mahante atthe pariggaṇhātīti mahāpaññā. Mahante dhamme…pe… mahantā niruttiyo… mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhātīti mahāpaññā. Mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā. Mahante samādhikkhandhe…pe… paññākkhandhe… vimuttikkhandhe… vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā. Mahantāni ṭhānāṭhānāni…pe… mahāvihārasamāpattiyo… mahantāni ariyasaccāni… mahante satipaṭṭhāne… sammappadhāne… iddhipāde… mahantāni indriyāni … balāni… bojjhaṅgāni… mahante ariyamagge… mahantāni sāmaññaphalāni… mahāabhiññāyo… mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

Katamā puthupaññā? Puthunānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā. Puthunānādhātūsu…pe… puthunānāāyatanesu… puthunānāpaṭiccasamuppādesu… puthunānāsuññatamanupalabbhesu… puthunānāatthesu… dhammesu… niruttīsu… paṭibhānesu… puthunānāsīlakkhandhesu… puthunānāsamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanakkhandhesu… puthunānāṭhānāṭhānesu… puthunānāvihārasamāpattīsu… puthunānāariyasaccesu… puthunānāsatipaṭṭhānesu… sammappadhānesu… iddhipādesu… indriyesu… balesu… bojjhaṅgesu… puthunānāariyamaggesu… sāmaññaphalesu… abhiññāsu… puthunānājanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā hāsapaññā? Idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti. Indriyasaṃvaraṃ paripūreti. Bhojane mattaññutaṃ…pe… jāgariyānuyogaṃ… sīlakkhandhaṃ… samādhikkhandhaṃ… paññākkhandhaṃ… vimuttikkhandhaṃ… vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo…pe… pāmojjabahulo ṭhānāṭhānaṃ paṭivijjhatīti hāsapaññā. Hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhatīti hāsapaññā. Satipaṭṭhāne bhāveti sammappadhāne… iddhipāde… indriyāni… balāni… bojjhaṅge… ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā, hāsabahulo sāmaññaphalāni sacchikarotīti hāsapaññā, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

Katamā javanapaññā? Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā. Dukkhato, anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ aniccato… dukkhato… anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato… dukkhato… anattato khippaṃ javatīti

javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā…pe… vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā…pe… vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ…pe… nirodhadhammanti tulayitvā…pe… vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā tikkhapaññā? Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti. Uppannaṃ byāpādavitakkaṃ… uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ… uppannuppanne pāpake akusale dhamme… uppannaṃ rāgaṃ… uppannaṃ dosaṃ… mohaṃ… kodhaṃ… upanāhaṃ… makkhaṃ… paḷāsaṃ… issaṃ… macchariyaṃ… māyaṃ… sāṭheyyaṃ… thambhaṃ… sārambhaṃ… mānaṃ… atimānaṃ… madaṃ… pamādaṃ… sabbe kilese… sabbe duccarite… sabbe abhisaṅkhāre… sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā. Ekamhi āsane cattāro ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, catasso ca paṭisambhidāyo, cha abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā nibbedhikapaññā? Idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ…pe… mohakkhandhaṃ… kodhaṃ… upanāhaṃ…pe… sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

28. **Sa sabbadhammesu visenibhūto, yaṃ kiñci diṭṭhaṃ va sutaṃ mutaṃ vā**ti so bhūripañño khīṇāsavo yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā mutaṃ vā tesu sabbadhammesu mārasenaṃ vināsetvā ṭhitabhāvena visenibhūto. **Tameva dassi**nti taṃ eva visuddhadassiṃ. **Vivaṭaṃ carantа**nti taṇhāchadanādivigamena vivaṭaṃ hutvā carantaṃ. **Kenīdha lokasmi vikappayeyyā**ti kena idha loke taṇhākappena vā diṭṭhikappena vā koci vikappeyya, tesaṃ vā pahīnattā rāgādinā pubbe vuttenāti.

Kāmā te paṭhamā senātiādīsu catūsu gāthāsu ayamattho – yasmā āditova agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesa**kāmā** mohayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ pantesu vā senāsanesu, aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu **arati** uppajjati. Vuttañcetaṃ – ‘‘pabbajitena kho, āvuso, abhirati dukkarā’’ti (saṃ. ni. 4.331). Tato te parapaṭibaddhajīvikattā **khuppipāsā** bādheti, tāya bādhitānaṃ pariyesana**taṇhā** cittaṃ kilamayati, atha nesaṃ kilantacittānaṃ **thinamiddhaṃ** okkamati tato visesamanadhigacchantānaṃ durabhisambhavesu araññavanapatthesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā **bhīru** jāyati, tesaṃ ussaṅkitaparisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasamanassādayamānānaṃ viharataṃ ‘‘na siyā nu kho esa maggo’’ti paṭipattiyaṃ **vicikicchā** uppajjati, taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena **mānamakkhathambhā** jāyanti, tepi vinodetvā viharataṃ tato adhikataraṃ visesādhigamaṃ nissāya **lābhasakkārasilokā** uppajjanti, lābhādimucchitā dhammapaṭirūpakāni pakāsentā **micchāyasaṃ** adhigantvā tattha ṭhitā jātiādīhi **attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti**. Tasmā kāmādīnaṃ paṭhamasenādibhāvo veditabbo.

Evametaṃ dasavidhaṃ senaṃ uddisitvā yasmā sā kaṇhadhammasamannāgatattā kaṇhassa namucino upakārāya saṃvattati, tasmā naṃ ‘‘tava senā’’ti niddisanto āha – **‘‘esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī’’**ti. Tattha **abhippahārinī**ti samaṇabrāhmaṇānaṃ ghātinī nippothinī, antarāyakarīti attho. **Na naṃ asūro jināti, jetvāva labhate sukha**nti evaṃ tava senaṃ asūro kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jināti, sūro pana jināti, jetvāva maggasukhaṃ phalasukhañca adhigacchati.

Yato catūhi ariyamaggehīti yadā catūhi niddosanibbānamagganasaṅkhātehi maggehi. **Mārasenā**ti mārassa senā vacanakarā kilesā. **Paṭisenikarā**ti paṭipakkhakarā. **Jitā cā**ti parājayamānā hanitā ca. **Parājitā cā**ti niggahitā ca. **Bhaggā**ti bhinnā. **Vippaluggā**ti cuṇṇavicuṇṇā. **Parammukhā**ti vimukhabhāvaṃ pāpitā. **Visenibhūto**ti nikkileso hutvā ṭhito.

Vodātadassinti byavadātadassiṃ. **Tāni chadanānī**ti etāni taṇhādikilesachadanāni. **Vivaṭānī**ti pākaṭīkatāni. **Viddhaṃsitānī**ti ṭhitaṭṭhānato apahatāni. **Ugghāṭitānī**ti uppāṭitāni. **Samugghāṭitānī**ti visesena uppāṭitāni.

29. **Na kappayantī**ti gāthāya sambandho attho ca – kiñca bhiyyo? Te hi tādisā santo dvinnaṃ kappānaṃ purekkhārānañca kenaci **na kappayanti, na purekkharonti**. Paramatthaṃ accantasuddhiṃ adhigatattā anaccantasuddhiṃyeva akiriyasassatadiṭṭhiṃ **‘‘accantasuddhī’’ti na te vadanti. Ādānaganthaṃ gatitaṃ visajjā**ti catubbidhampi rūpādīnaṃ ādāyakattā ādānaganthaṃ attano cittasantāne gathitaṃ baddhaṃ ariyamaggasatthena vissajja chinditvā. Sesaṃ pākaṭameva.

Accantasuddhinti accantaṃ paramatthaṃ suddhiṃ. **Saṃsārasuddhi**nti saṃsārato suddhiṃ. **Akiriyadiṭṭhi**nti karoto na karīyati pāpanti akiriyadiṭṭhiṃ. **Sassatavāda**nti ‘‘nicco dhuvo sassato’’ti vacanaṃ. **Na vadanti** na kathenti.

Ganthāti nāmakāyaṃ ganthenti, cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭentīti ganthā. Abhijjhā ca sā

nāmakāyaghaṭanavasena gantho cāti **abhijjhākāyagantho**. Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**. Byāpādo ca so vuttanayena gantho cāti **byāpādo kāyagantho. Sīlabbataparāmāso**ti ''ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī''ti (dha. sa. 1143, 1222) parato āmāso. **Idaṃsaccābhiniveso**ti sabbaññubhāsitampi paṭikkhipitvā ''sassato loko, idameva saccaṃ, moghamañña''nti (dha. sa. 1144) iminā ākārena abhiniveso idaṃsaccābhiniveso. **Attano diṭṭhiyā rāgo**ti attanā abhinivisitvā gahitāya diṭṭhiyā chandarāgo. **Paravādesu āghāto**ti parassa vacanesu kopo. **Appaccayo**ti atuṭṭhākāro. **Attano sīlaṃ vā**ti attanā samādinnaṃ gosīlādisīlaṃ vā. **Attano diṭṭhī**ti attanā gahitā parāmaṭṭhā diṭṭhi. **Tehi ganthehī**ti etehi vuttehi nāmakāyaghaṭanehi. **Rūpaṃ ādiyantī**ti catusamuṭṭhānikaṃ rūpārammaṇaṃ ādiyanti gaṇhanti. **Upādiyantī**ti upagantvā gaṇhanti taṇhāgahaṇena. **Parāmasanti** diṭṭhigahaṇena. **Abhinivisanti** mānagahaṇena. **Vaṭṭa**nti tebhūmakavaṭṭaṃ. **Ganthe**ti bandhane.

Vosajjitvā vāti sammā vissajjitvā vā. **Gathite**ti bandhane. **Ganthite**ti ganthanena ganthite. **Vibandhe**ti visesena bandhe. **Ābandhe**ti anekavidhena bandhe. **Palibuddhe**ti amuñcite. **Bandhane poṭayitvā**ti taṇhāmānadiṭṭhibandhanāni pappoṭayitvā. **Visajjā**ti cajitvā.

Ime pana cattāro ganthe kilesapaṭipāṭiyāpi āharituṃ vaṭṭati, maggapaṭipāṭiyāpi – kilesapaṭipāṭiyā abhijjhākāyagantho arahattamaggena pahīyati, byāpādo kāyagantho anāgāmimaggena, sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho sotāpattimaggena, byāpādo kāyagantho anāgāmimaggena, abhijjhākāyagantho arahattamaggenāti. Ete cattāro ganthā yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te catuppabhedā abhijjhāyanti etāya, sayaṃ vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti **abhijjhā**. Lobhoyeva nāmakāyaṃ gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭetīti **kāyagantho**. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti **byāpādo**. ''Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī''ti parāmasanaṃ sīlabbataparāmāso, sabbaññubhāsitampi paṭikkhipitvā ''sassato loko, idameva saccaṃ, moghamañña''ntiādinā ākārena abhinivisatīti idaṃsaccābhiniveso. **Yathā vayhaṃ vā**tiādiṃ vayhādivisaṅkharaṇaṃ ganthānaṃ viyogakaraṇe upamaṃ dassento āha.

Na janentīti na uppādenti. **Na sañjanentī**ti na nibbattenti. **Nābhinibbattentī**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Na sañjanentīti uppādakkhaṇaṃ. Na nibbattenti nābhinibbattentīti pavattikkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

30. **Sīmātigo**ti gāthā ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya vuttā. Pubbasadiso eva panassā sambandho, so evaṃ atthavaṇṇanāya saddhiṃ veditabbo – kiñca bhiyyo? So īdiso bhūripañño catunnaṃ kilesasīmānaṃ atītattā **sīmātigo,** bāhitapāpattā ca **brāhmaṇo,** itthambhūtassa ca **tassa natthi,** paracittapubbenivāsañāṇehi **ñatvā** vā maṃsadibbacakkhūhi **disvā** vā kiñci **samuggahītaṃ,** abhiniviṭṭhanti vuttaṃ hoti. So ca kāmarāgābhāvato **na rāgarāgī** rūpārūparāgābhāvato **na virāgaratto,** yato evaṃvidhassa **tassa** ''idaṃ parama''nti kiñci **idha uggahītaṃ natthī**ti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Catasso sīmāyoti cattāro paricchedā. **Diṭṭhānusayo**ti diṭṭhi ca sā appahīnaṭṭhena anusayo cāti diṭṭhānusayo. **Vicikicchānusayā**dīsupi eseva nayo. Kenaṭṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā ''anusayā''ti vuccanti. **Anusentī**ti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā – anusayaṭṭho nāma appahīnākāro, appahīnākāro ca ''uppajjatī''ti vattuṃ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ – appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā vuccanti. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā ''uppajjatī''ti vattuṃ yujjati.

Tatridaṃ pamāṇaṃ – **paṭisambhidāyaṃ** tāva abhisamayakathāyaṃ (paṭi. ma. 3.21) ''paccuppanne kilese pajahatī''ti pucchitvā anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya ''thāmagato anusayaṃ pajahatī''ti vuttaṃ. **Dhammasaṅgaṇiyaṃ** mohassa padabhājane (dha. sa. 390) ''avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ, avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmiṃ samaye moho hotī''ti akusalacittena saddhiṃ avijjānusayassa uppannabhāvo vutto. **Kathāvatthusmiṃ** ''anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā''ti (kathā. 605) sabbe vādā paṭisedhitā. **Anusayayamake** sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmiṃ uppajjanavāre ''yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjatī''tiādi vuttaṃ. Tasmā ''anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī''ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamāṇena suvuttanti veditabbaṃ. Yampi ''cittasampayutto sārammaṇo''tiādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Tattha diṭṭhānusayo catūsu diṭṭhisampayuttesu, vicikicchānusayo vicikicchāsahagate, avijjānusayo dvādasasu akusalacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca; tayopi avasesatebhūmakadhammesu ārammaṇavasena diṭṭhivicikicchāmohā. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagatacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca, manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavasena uppajjamāno lobho. Paṭighānusayo domanassasahagatacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca, amanāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. Mānānusayo diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca, dukkhavedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavaseneva uppajjamāno māno. Bhavarāgānusayo catūsu diṭṭhivippayuttesu uppajjamānopi sahajātavasena vutto. Ārammaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

Tattha **diṭṭhānusayo**ti dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi. **Vicikicchānusayo**ti aṭṭhavatthukā vicikicchā. **Tadekaṭṭhā ca kilesā**ti

sahajekaṭṭhavasena diṭṭhiyā vicikicchāya, sahajekaṭṭhavasena ekato ṭhitā. **Mānānusayo**ti navavidhamāno. **Paramatthañāṇena vā ñatvā**ti paresaṃ cittācārajānanapaññāya jānitvā, cetopariyañāṇena jānitvāti vuttaṃ hoti. **Pubbenivāsānussatiñāṇena vā**ti atīte nivuṭṭhakkhandhānussaraṇañāṇena jānitvā. **Maṃsacakkhunā vā**ti pakaticakkhunā. **Dibbacakkhunā vā**ti dibbasadisena dibbavihārasannissitena vā dibbacakkhunā passitvā. **Rāgarattā**ti rāgena rañjitā. **Ye pañcasu kāmaguṇesū**ti ye pañcasu rūpādivatthukāmakoṭṭhāsesu. **Virāgarattā**ti virāgasaṅkhātāsu rūpārūpasamāpattīsu atirattā allīnā. **Yato kāmarāgo cā**ti yadā kāmabhave rāgo ca. **Rūpārūparāgesu**pi eseva nayo.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Suddhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paramaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā

31. Pañcame paramaṭṭhakasutte **paramanti diṭṭhīsu paribbasāno**ti idaṃ paramanti gahetvā sakāya sakāya diṭṭhiyā vasamāno. **Yaduttariṃ kurute**ti yaṃ attano satthārādiṃ seṭṭhaṃ karoti. **Hīnāti aññe tato sabbamāhā**ti taṃ attano satthārādiṃ ṭhapetvā tato aññe sabbe ''hīnā ime''ti āha. **Tasmā vivādāni avītivatto**ti tena kāraṇena so diṭṭhikalahe avītivattova hoti.

Vasantīti paṭhamuppannadiṭṭhivasena vasanti. **Pavasantī**ti pavisitvā vasanti. **Āvasantī**ti visesena vasanti. **Parivasantī**ti sabbabhāgena vasanti. Taṃ upamāya sādhento **''yathā āgārikā vā''**tiādimāha. **Āgārikā vā**ti gharasāmikā. **Gharesu vasantī**ti attano gharesu āsaṅkavirahitā hutvā nivasanti. **Sāpattikā vā**ti āpattibahulā. **Sakilesā vā**ti rāgādikilesabahulā. **Uttariṃ karotī**ti atirekaṃ karoti. **Ayaṃ satthā sabbaññū**ti 'ayaṃ amhākaṃ satthā sabbaṃ jānāti'.

Sabbe parappavāde khipatīti sabbā paraladdhiyo chaḍḍeti. **Ukkhipatī**ti nīharati. **Parikkhipatī**ti parammukhe karoti. **Diṭṭhimedhagānī**ti diṭṭhivihesakāni.

32. Dutiyagāthāyattho – evaṃ avītivatto ca **yaṃ diṭṭhe sute sīlavate mute**ti etesu catūsu vatthūsu uppannadiṭṭhisaṅkhāte **attani** pubbe vuttappakāraṃ **ānisaṃsaṃ passati, tadeva so tattha** sakāya diṭṭhiyā ānisaṃsaṃ ''idaṃ seṭṭha''nti abhinivisitvā **aññaṃ sabbaṃ** parasatthārādikaṃ **nihīnato passati**.

Dve ānisaṃse passatīti dve guṇe oloketi. **Diṭṭhadhammikañcā**ti diṭṭhe paccakkhe attabhāve vipaccanakaraṇaṃ. **Samparāyikañcā**ti paraloke paṭilabhitabbaguṇañca. **Yaṃdiṭṭhiko satthā**ti yaṃladdhiko titthāyatanasāmiko. **Alaṃ nāgattāya vā**ti nāgarājabhāvāya vā pariyattaṃ. **Supaṇṇattā**dīsupi eseva nayo. **Devattāya vā**ti sammutidevādibhāvāya. **Āyatiṃ phalapāṭikaṅkhī hotī**ti anāgate vipākaphalaṃ patthayāno hoti. **Diṭṭhasuddhiyāpi dve ānisaṃse passatī**ti cakkhuviññāṇena diṭṭharūpāyatanassa vasena suddhiyā hetuttāpi attano gahitagahaṇena dve guṇe oloketi. **Sutasuddhiyā**dīsupi eseva nayo.

33. Tatiyagāthāyattho – evaṃ passato ca **yaṃ** attano satthārādiṃ **nissito aññaṃ** parasatthārādiṃ **hīnaṃ passati, taṃ** pana dassanaṃ **gantha**meva **kusalā vadanti,** bandhananti vuttaṃ hoti. Yasmā etadeva, **tasmā hi diṭṭhaṃ va sutaṃ mutaṃ vā, sīlabbataṃ bhikkhu na nissayeyya,** nābhiniveseyyāti vuttaṃ hoti.

Kusalāti khandhādijānane chekā. **Khandhakusalā**ti rūpādīsu pañcasu khandhesu kusalā. **Dhātuāyatanapaṭiccasamuppādasatipaṭṭhānasammappadhānaiddhipādaindriyabalabojjhaṅgamaggaphalanibbānesu**pi eseva nayo. Tattha **maggakusalā**ti catūsu maggesu. **Phalakusalā**ti catūsu phalesu. **Nibbānakusalā**ti duvidhe nibbāne chekā. **Te kusalā**ti te etesu vuttappakāresu chekā. **Evaṃ vadantī**ti evaṃ kathenti. **Gantho eso**ti passato ca attano satthārādinissitañca aññaṃ parasatthārādiṃ hīnato dassanañca gantho bandhano esoti vadanti. **Lagganaṃ eta**nti etaṃ vuttappakāraṃ nāgadante laggitaṃ viya adholambanaṃ. **Bandhanaṃ eta**nti nicchinditumṃ dukkhaṭṭhena saṅkhalikādibandhanaṃ viya etaṃ bandhanaṃ. **Palibodho eso**ti saṃsārato nikkhamituṃ appadānaṭṭhena eso palibodho.

34. Catutthagāthāyattho – na kevalaṃ diṭṭhasutādīsu na nissayeyya, apica kho pana asañjātaṃ uparūpari **diṭṭhimpi lokasmiṃ na kappayeyya,** na janeyyāti vuttaṃ hoti. Kīdisaṃ? **Ñāṇena vā sīlavatena vāpi,** samāpattiñāṇādiñāṇena vā sīlavatena vā yā kappiyati, etaṃ diṭṭhiṃ na kappeyya. Na kevalañca diṭṭhiṃ na kappayeyya, apica kho pana mānenapi jātiādīhi vatthūhi **samoti attānamanūpaneyya, hīno na maññetha visesi vāpī**ti.

Aṭṭhasamāpattiñāṇena vāti paṭhamajjhānādīnaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ sampayuttapaññāya vā. **Pañcābhiññāñāṇena vā**ti lokiyānaṃ pañcannaṃ abhiññānaṃ sampayuttapaññāya vā. **Micchāñāṇena vā**ti viparītasabhāvena pavattāya paññāya amutte muttaṃ passāti evaṃ uppannena micchāñāṇena vā.

35. Pañcamagāthāyattho – evañhi diṭṭhiṃ akappento amaññamāno ca **attaṃ pahāya anupādiyāno** yaṃ pubbe gahitaṃ, taṃ pahāya paraṃ aggaṇhanto tasmimpi vuttappakāre ñāṇe duvidhaṃ **nissayaṃ no karoti,** akaronto ca **sa ve viyattesu** nānādiṭṭhivasena bhinnesu sattesu **na vaggasārī** chandādivasena agacchanadhammo hutvā dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu **kiñci diṭṭhiṃ na pacceti,** na paccāgacchatīti vuttaṃ hoti.

Catūhi upādānehīti kāmupādānādīhi catūhi bhusaṃ gahaṇehi **sa ve viyattesū**ti so puggalo nicchitesu. **Bhinnesū**ti dvidhā bhinnesu.

36. Idāni yo so imāya gāthāya vutto khīṇāsavo, tassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ **''yassūbhayante''**tiādikā tisso gāthāyo āha. Tattha paṭhamagāthāya **yassūbhayante**ti pubbe vutte phassādibhede. **Paṇidhī**ti taṇhā. **Bhavābhavāyā**ti punappunabhavāya. **Idha vā huraṃ vā**ti sakattabhāvādibhede idha vā parattabhāvādibhede parattha vā.

Phasso eko antoti cakkhusamphassādiko eko koṭṭhāso. **Phassasamudayo**ti vatthārammaṇo. Yato samudeti uppajjati, so samudayo. **Dutiyo anto**ti dutiyo koṭṭhāso. **Atīta**nti ati itaṃ atītaṃ, atikkantanti vuttaṃ hoti. **Anāgata**nti na āgataṃ, anuppannanti vuttaṃ hoti. **Sukhā vedanā**dayo visabhāgavasena. **Nāmarūpa**dukaṃ namanaruppanavasena. **Ajjhattikā**dayo ajjhattabāhiravasena. **Sakkāyā**dayo khandhapañcakānaṃ pavattisamudayavasena vuttāti veditabbā.

Sakattabhāvoti attano attabhāvo. **Parattabhāvo**ti parassa attabhāvo.

37. Dutiyagāthāya **diṭṭhe vā**ti diṭṭhasuddhiyā vā. Esa nayo **sutā**dīsu. **Saññā**ti saññāsamuṭṭhāpikā diṭṭhi.

Aparāmasantanti taṇhāmānadiṭṭhīhi na parāmasantaṃ. **Anabhinivesanta**nti teheva anabhinivisantaṃ.

''Vinibaddho''ti vāti mānena vinibaddhoti vā. **''Parāmaṭṭho''ti vā**ti parato niccasukhasubhādīhi parāmaṭṭhoti vā. **Vikkhepagato**ti uddhaccavasena. **Aniṭṭhaṅgato**ti vicikicchāvasena. **Thāmagato**ti anusayavasena. **Gatiyā**ti gantabbavasena.

38. Tatiyagāthāya **dhammāpi tesaṃ na paṭicchitāse**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatadhammāpi tesaṃ ''idameva saccaṃ, moghamañña''nti (udā. 54) evaṃ na paṭicchitā. **Pāraṅgato na pacceti tādī**ti nibbānapāraṃ gato tena tena maggena pahīne kilese puna nāgacchati pañcahi ca ākārehi tādī hotīti. Sesaṃ pākaṭameva.

Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti ''rūpaṃ attato samanupassatī''tiādinā (paṭi. ma. 1.132) nayena ekekasmiṃ khandhe catūhi catūhi ākārehi pañcakkhandhe patiṭṭhaṃ katvā pavattā vijjamāne kāye diṭṭhi. **Dasavatthukā micchādiṭṭhī**ti ''natthi dinna''ntiādinayappavattā (dha. sa. 1221) diṭṭhi. **Antaggāhikādiṭṭhī**ti ''sassato loko idameva saccaṃ, moghamañña''ntiādinayappavattā (ma. ni. 3.27) ekekaṃ antaṃ atthīti gahetvā pavattā diṭṭhi. **Yā evarūpā diṭṭhī**ti idāni vuccamānānaṃ ekūnavīsapadānaṃ sādhāraṇaṃ mūlapadaṃ. Yā diṭṭhi, tadeva **diṭṭhigataṃ;** yā diṭṭhi, tadeva **diṭṭhigahana**nti sabbesaṃ sambandho kātabbo. Yā ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gataṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhiyā antogatattāti **diṭṭhigataṃ**. Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva.

Dvinnaṃ antānaṃ ekantagatattātipi **diṭṭhigataṃ**. Tattha **sassato**ti nicco. **Loko**ti attā. ''Idha sarīraṃyeva nassati, attā pana idha parattha ca soyevā''ti maññanti. So hi sāmaññeva āloketīti katvā lokoti maññati. **Asassato**ti anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. **Antavā**ti paritte kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃ parittakasiṇārammaṇaṃ cetanaṃ ''sapariyanto attā''ti maññanti. **Ananta vā**ti na antavā appamāṇe kasiṇe jhānaṃ uppādetvā taṃ appamāṇakasiṇārammaṇaṃ cetanaṃ ''apariyanto attā''ti maññanti. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra**nti jīvo ca sarīrañca taṃyeva. Jīvoti attā, liṅgavipallāsena napuṃsakavacanaṃ kataṃ. **Sarīra**nti rāsaṭṭhena khandhapañcakaṃ. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra**nti añño jīvo aññaṃ khandhapañcakaṃ. **Hoti tathāgato paraṃ maraṇā**ti khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato paraṃ hoti vijjati na nassati, **tathāgato**ti cetaṃ sattādhivacananti. Keci pana **''tathāgato**ti arahā''ti vadanti. Ime **na hotī**ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā**ti khandhāpi idheva nassanti, tathāgato ca maraṇato paraṃ na hoti ucchijjati. Ime **hotī**ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Hoti ca na ca hotī**ti ime ekekapakkhapariggahe dosaṃ disvā ubhayapakkhaṃ gaṇhanti. **Neva hoti na na hotī**ti ime ubhayapakkhapariggahe ubhayadosāpattiṃ disvā ''hoti ca na hotī''ti ca ''neva hoti na na hotī''ti ca amarāvikkhepapakkhaṃ gaṇhanti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathānayo (paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.113) – ''sassato loko''ti vātiādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha **sassato loko**ti ca khandhapañcakaṃ lokoti gahetvā ''ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko''ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassato**ti tameva lokaṃ ''ucchijjati vinassatī''ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavā**ti parittakasiṇalābhino suppamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṃ pavattitarūpārūpadhamme ''loko''ti ca kasiṇaparicchedantena ''antavā''ti ca gaṇhantassa ''antavā loko''ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmiṃ kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṃ pavattitarūpārūpadhamme ''loko''ti ca kasiṇaparicchedantena ca ''ananto''ti gaṇhantassa ''anantavā loko''ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi hoti, ucchedadiṭṭhipi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra**nti bhedanadhammassa sarīrasseva ''jīva''nti gahitattā ''sarīre ucchijjamāne jīvampi ucchijjatī''ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapadena sarīrato aññassa jīvassa gahitattā ''sarīre ca ucchijjamānepi jīvaṃ na ucchijjatī''ti sassatagahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Hoti tathāgato**tiādīsu ''satto tathāgato nāma, so paraṃ maraṇā hotī''ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. ''Na hotī''ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. ''Hoti ca na ca hotī''ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. ''Neva hoti na na hotī''ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadiṭṭhīti vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi. Yathāyogaṃ bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cāti dvidhā hoti. Tāsu ekāpi tesaṃ khīṇāsavānaṃ na paṭicchitāti attho.

Ye kilesāti ye kilesā **sotāpattimaggena pahīnā,** te kilese. **Na punetī**ti na puna eti. **Na paccetī**ti puna nibbattetvā na paṭieti, **na paccāgacchatī**ti paccabhave nāgacchati. **Pañcahākārehi tādī**ti pañcahi kāraṇehi koṭṭhāsehi vā sadiso. **Iṭṭhāniṭṭhe**

tādīti iṭṭhārammaṇe ca aniṭṭhārammaṇe ca anunayapaṭighaṃ muñcitvā ṭhitattā dvīsu sadiso. **Cattāvī**ti kilese cajitavā. **Tiṇṇāvī**ti saṃsāraṃ atikkamitavā. **Muttāvī**ti rāgādito muttavā. **Taṃniddesā tādī**ti tena tena sīlasaddhādinā niddisitvā niddisitvā kathetabbato sadiso.

Taṃ pañcavidhaṃ vitthāretvā kathetukāmo **''kathaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādī''**tiādimāha. Tattha **lābhepī**ti catunnaṃ paccayānaṃ lābhepi. **Alābhepī**ti tesaṃ alābhepi. **Yasepī**ti parivārepi. **Ayasepī**ti parivāravipattiyāpi. **Pasaṃsāyapī**ti vaṇṇabhaṇanāyapi. **Nindāyapī**ti garahāyapi. **Sukhepī**ti kāyikasukhepi. **Dukkhepī**ti kāyikadukkhepi. **Ekañce bāhaṃ gandhena limpeyyu**nti sace ekaṃ bāhaṃ catujātiyagandhena lepaṃ uparūpari dadeyyuṃ. **Vāsiyā taccheyyu**nti yadi ekaṃ bāhaṃ vaḍḍhakī vāsiyā tacchetvā tacchetvā tanuṃ kareyyuṃ. **Amusmiṃ natthi rāgo**ti amusmiṃ gandhalepane sineho natthi na saṃvijjati. **Amusmiṃ natthi paṭigha**nti amusmiṃ vāsiyā tacchane paṭihananasaṅkhātaṃ paṭighaṃ kopaṃ natthi na saṃvijjati. **Anunayapaṭighavippahīno**ti sinehañca kopañca pajahitvā ṭhito. **Ugghātinighātivītivatto**ti anunayavasena anuggahañca paṭighavasena niggahañca atikkamitvā ṭhito. **Anurodhavirodhasamatikkanto**ti anunayañca paṭighañca sammā atikkanto.

Sīle satīti sīle saṃvijjamāne. **Sīlavā**ti sīlasampanno. Tena niddesaṃ kathanaṃ labhatīti **tādī. Saddhāya sati saddho**ti evamādīsupi eseva nayo.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Paramaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jarāsuttaniddesavaṇṇanā

39. Chaṭṭhe jarāsutte **appaṃ vata jīvitaṃ ida**nti idaṃ vata manussānaṃ jīvitaṃ appakaṃ parittaṃ ṭhitiparittatāya sarasaparittatāyāti guhaṭṭhakasuttepi vuttanayametaṃ. **Oraṃ vassasatāpi miyyatī**ti vassasatā oraṃ kalalādikālepi miyyati. **Aticcā**ti vassasataṃ atikkamitvā. **Jarasāpi miyyatī**ti jarāya miyyati. Ito paraṃ guhaṭṭhakasuttavaṇṇanāya vuttanayeneva gahetabbaṃ.

Appanti mandaṃ. **Gamanīyo samparāyo**ti paraloko gantabbo. **Kalalakālepī**ti ettha kalalakālaṃ nāma paṭisandhikkhaṇe tīhi jātiuṇṇaṃsūhi katasuttagge ṭhitatelabinduppamāṇaṃ acchaṃ vippasannakalalaṃ hoti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

''Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo;
Evaṃ vaṇṇappaṭibhāgaṃ, kalalaṃ sampavuccatī''ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.235; vibha. aṭṭha. 26 pakiṇṇakakathā);

Tasmiṃ kalalakālepi. **Cavatī**ti jīvitaṃ gaḷati. **Maratī**ti jīvitaviyogaṃ āpajjati. **Antaradhāyatī**ti adassanaṃ pāpuṇāti. **Vippalujjatī**ti chijjati. ''Aṇḍajayoniyā **cavati**. Jalābujayoniyā **marati**. Saṃsedajayoniyā **antaradhāyati**. Opapātikayoniyā **vippalujjatī''**ti evameke vaṇṇayanti. **Abbudakālepī**ti abbudaṃ nāma kalalato sattāhaccayena maṃsadhovanaudakavaṇṇaṃ hoti, kalalanti nāmaṃ antaradhāyati. Vuttampi cetaṃ –

''Sattāhaṃ kalalaṃ hoti, paripakkaṃ samūhataṃ;
Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, abbudaṃ nāma jāyatī''ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.235);

Tasmiṃ abbudakālepi. **Pesikālepī**ti tasmāpi abbudā sattāhaccayena vilīnatipusadisā pesi nāma sañjāyati. Sā maricaphāṇitena dīpetabbā. Gāmadārikā hi supakkāni maricāni gahetvā sāṭakante bhaṇḍikaṃ katvā pīḷetvā maṇḍaṃ ādāya kapāle pakkhipitvā ātape ṭhapenti, taṃ sukkhamānaṃ sabbabhāgehi muccati. Evarūpā pesi hoti, abbudanti nāmaṃ antaradhāyati. Vuttampi cetaṃ –

''Sattāhaṃ abbudaṃ hoti, paripakkaṃ samūhataṃ;
Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, pesi nāma pajāyatī''ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.235);

Tasmiṃ pesikālepi. **Ghanakālepī**ti tatopi pesito sattāhaccayena kukkuṭaṇḍasaṇṭhāno ghano nāma maṃsapiṇḍo nibbattati, pesīti nāmaṃ antaradhāyati. Vuttampi cetaṃ –

''Sattāhaṃ pesi bhavati, paripakkaṃ samūhataṃ;
Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, ghanoti nāma jāyati.

''Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṃ, samantā parimaṇḍalaṃ;
Evaṃ ghanassa saṇṭhānaṃ, nibbattaṃ kammapaccayā''ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.235);

Tasmiṃ ghanakālepi. **Pasākhakālepī**ti pañcame sattāhe dvinnaṃ dvinnaṃ hatthapādānaṃ sīsassa catthāya pañca pīḷakā jāyanti, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''pañcame, bhikkhave, sattāhe pañca pīḷakā saṇṭhahanti kammato''ti. Tasmiṃ pasākhakālepi.

Tato paraṃ chaṭṭhasattamādīni sattāhāni atikkamma desanaṃ saṅkhipitvā dvācattālīsasattāhe pariṇatakāle kesalomanakhādīnaṃ uppattikālañca. Tassa ca nābhito uṭṭhito nāḷo mātu udarapaṭalena ekābaddho hoti, so uppaladaṇḍako viya chiddo, tena āhāraraso saṃsaritvā āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ so dasamāse yāpeti, taṃ sabbaṃ avatvā **''sūtighare''**ti āha. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ''Kesā lomā nakhāni ca'';
> ''Yañcassa bhuñjatī mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
> Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro''ti. (saṃ. ni. 1.235; kathā. 692);

Tattha **sūtighare**ti sūtikaghare, vijāyanaghareti attho. ''Sūtikāghare''ti vā pāṭho, sūtikāyāti padacchedo. **Addhamāsikopī**ti jātadivasato paṭṭhāya addhamāso etassa atthīti addhamāsiko. **Dvemāsikā**dīsupi eseva nayo. Jātadivasato paṭṭhāya ekaṃ saṃvaccharaṃ etassa atthīti saṃvacchariko. Upari **dvevassikā**dīsupi eseva nayo.

Yadā jiṇṇo hotīti yasmiṃ kāle jarājiṇṇo bhavati jajjarībhūto. **Vuddho**ti vayovuddho. **Mahallako**ti jātimahallako. **Addhagato**ti tayo addhe atikkanto. **Vayoanuppatto**ti tatiyaṃ vayaṃ anuppatto. **Khaṇḍadanto**ti antarantarā patitā dantā phālitā ca jarānubhāvena khaṇḍā dantā jātā assāti khaṇḍadanto. **Palitakeso**ti paṇḍarakeso. **Vilūna**nti luñcitvā gahitakesā viya khallāṭasīso. **Khalitasiro**ti mahākhallāṭasīso. **Valina**nti sañjātavali. **Tilakāhatagatto**ti setatilakakāḷatilakehi vikiṇṇasarīro. **Bhoggo**ti bhaggo, imināpissa vaṅkabhāvaṃ dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇo**ti daṇḍapaṭissaraṇo daṇḍadutiyo. **So jarāyapī**ti so puggalo jarāyapi abhibhūto marati. **Natthi maraṇamhā mokkho**ti maraṇato muñcanupāyo natthi nupalabbhati.

Phalānamiva pakkānaṃ, pāto patanato bhayanti paripākagatānaṃ sithilavaṇṭānaṃ panasaphalādipakkānaṃ paccūsakāle avassaṃ patissantīti phalasāmikānaṃ bhāyamānānaṃ viya. **Evaṃ jātāna maccānaṃ, niccaṃ maraṇato bhaya**nti evameva uppannānaṃ sattānaṃ maccusaṅkhātamaraṇato satataṃ kālaṃ bhayaṃ.

Yathāpi kumbhakārassāti yathā nāma mattikābhājanaṃ karontassa. **Kataṃ mattikabhājana**nti (su. ni. 582) tena niṭṭhāpitabhājanaṃ. **Sabbaṃ bhedanapariyanta**nti pakkāpakkaṃ sabbaṃ bhedanaṃ bhijjapariyantaṃ avasānaṃ assāti bhedanapariyantaṃ. **Evaṃ maccāna jīvita**nti evameva sattānaṃ āyusaṅkhāraṃ.

Daharā ca mahantā cāti taruṇā ca mahallakā ca. **Ye bālā ye ca paṇḍitā**ti ye ca assāsapassāsāyattā jīvitā bālā ye ca paṇḍiccena samannāgatā buddhādayo. **Sabbe maccuvasaṃ yantī**ti ete vuttappakārā daharādayo sabbe maccuno issariyaṃ upagacchanti.

Tesaṃ maccuparetānanti etesaṃ maccunā parivāritānaṃ. **Gacchataṃ paralokato**ti ito manussalokato paralokaṃ gacchantānaṃ. **Na pitā tāyate putta**nti pitā puttaṃ na rakkhati. **Ñātī vā pana ñātake**ti mātāpitipakkhikā ñātī vā teyeva ñātake rakkhituṃ na sakkonti.

Pekkhataññeva ñātīnanti vuttavidhānaṃyeva ñātīnaṃ pekkhantānaṃyeva olokentānaṃyeva. **Passa lālappataṃ puthū**ti **passā**ti ālapanaṃ. Lālapantānaṃ vilapantānaṃ puthūnaṃ nānappakārānaṃ. **Ekamekova maccānaṃ, govajjho viya niyyatī**ti sattānaṃ ekameko vadhāya niyyamānagoṇo viya maraṇāya niyyati pāpuṇīyati. **Evamabbhāhato loko**ti evameva sattaloko bhusaṃ āhato. **Maccunā ca jarāya cā**ti maraṇena ca jarāya ca abhibhūto.

40. **Mamāyite**ti mamāyitavatthukāraṇā. **Vinābhāvaṃ santamevida**nti santaṃ vijjamānaṃ vinābhāvameva idaṃ, na sakkā avinābhāvena bhavituntī vuttaṃ hoti.

Socantīti cittena socanaṃ karonti. **Kilamantī**ti kāyena kilamathaṃ pāpuṇanti. **Paridevantī**ti nānāvidhaṃ vācāvilāpaṃ bhaṇanti. **Urattāḷiṃ kandantī**ti uraṃ tāḷetvā tāḷetvā kandanti. **Sammohaṃ āpajjantī**ti sammohabhāvaṃ pāpuṇanti.

Aniccoti hutvā abhāvaṭṭhena. **Saṅkhato**ti paccayehi saṅgamma kato. **Paṭiccasamuppanno**ti paccayasāmaggiṃ paṭicca na paccakkhāya saha sammā ca uppanno. **Khayadhammo**ti khayaṃ gamanasabhāvo. **Vayadhammo**ti vayaṃ gamanasabhāvo, bhaṅgavasena bhaṅgagamanasabhāvoti attho. **Virāgadhammo**ti virajjanasabhāvo. **Nirodhadhammo**ti nirujjhanasabhāvo. **Yvāyaṃ pariggaho**ti yo ayaṃ pariggaho. ''Yāya pariggaho''tipi pāṭho, ayameva padacchedo. **Nicco**ti satatakāliko. **Dhuvo**ti thiro. **Sassato**ti acavano. **Aviparināmadhammo**ti pakatiajahanasabhāvo. **Sassati samaṃ tatheva ṭhassatī**ti candasūriyasinerumahāsamuddapathavīpabbatādayo viya tiṭṭheyya.

Nānābhāvoti jātiyā nānābhāvo. **Vinābhāvo**ti maraṇena viyogabhāvo. **Aññathābhāvo**ti sabbhāvato aññathābhāvo. **Purimānaṃ purimānaṃ khandhāna**nti anantare pure uppannānaṃ khandhānaṃ. **Vipariṇāmaññathābhāvā**ti pakatibhāvaṃ jahitvā aññathābhāvena. Pacchimā pacchimā khandhādayo pavattanti uppajjantīti sambandho.

Sabbaṃ gharāvāsapalibodhanti sakalaṃ gihibhāvajaṭaṃ. **Ñātimittāmaccapalibodha**nti mātāpitupakkhikā **ñātī, mittā** sahāyā, **amaccā** bhaccā. **Sannidhipalibodha**nti nidhānajaṭaṃ chinditvā. **Kesamassuṃ ohāretvā**ti kese ca massūni ca oropayitvā. **Kāsāyāni vatthānī**ti kasāyarasapītāni vatthāni.

41. **Māmako**ti mama upāsako bhikkhu vāti saṅkhaṃ gato, buddhādīni vā vatthūni mamāyamāno.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti anekesaṃ sattānaṃ sādhāraṇaniddeso. ‘‘Yaññadattassa maraṇaṃ, somadattassa maraṇa’’nti evañhi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparattadīpanaṃ sijjhati. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparattādīpanaṃ na sijjhati. **Tamhā tamhā**ti ayaṃ gativasena anekesaṃ nikāyānaṃ sādhāraṇaniddeso. **Sattanikāyā**ti sattānaṃ nikāyā, sattaghaṭā sattasamūhāti attho. **Cutī**ti cavanavasena vuttaṃ. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā sāmaññavacanametaṃ. **Cavanatā**ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedo**ti cutikhandhānaṃ bhaṅguppattiparidīpanaṃ. **Antaradhāna**nti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ khandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccumaraṇa**nti maccusaṅkhātaṃ maraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyāti **kālaṃkiriyā**. Ettāvatā sammutimaraṇaṃ dīpitaṃ. Idāni paramatthena dīpetuṃ **‘‘khandhānaṃ bhedo’’**tiādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu ‘‘mato’’ti vohāro hoti.

Ettha ca catuvokārapañcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷevarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Kāmarūpabhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷevarassa sabbhāvato. Yasmā vā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesaṃ vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsu kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ ‘‘kaḷevarassa nikkhepo’’ti vuttaṃ. **Jīvitindriyassupacchedo**ti iminā indriyabaddhasseva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma natthīti dasseti. ‘‘Sassaṃ mataṃ, rukkho mato’’ti idaṃ pana vohāramattameva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvameva dīpenti. **Rūpagata**nti rūpameva rūpagataṃ. **Vedanāgata**ntiādīsupi eseva nayo.

Tattha **pubbeva macca**nti maccaṃ vā bhogā pubbeva paṭhamataraññeva vijahanti. Macco vā te bhoge pubbataraṃ jahati. **Kāmakāmī**ti corarājānaṃ ālapati. Ambho kāme kāmayamāna kāmakāmi bhogino nāma loke asassatā, bhogesu vā naṭṭhesu jīvamānā ca abhogino honti. Bhoge vā pahāya sayaṃ nassanti, tasmā ahaṃ mahājanassa sokakālepi na socāmīti attho.

Viditā mayā sattuka lokadhammāti corarājānaṃ ālapanto āha. Ambho sattuka mayā lābho alābho yaso ayasotiādayo lokadhammā viditā. Yatheva hi cando udeti ca pūrati ca puna ca khīyati, yathā ca sūriyo andhakāraṃ vidhamento mahantaṃ lokappadesaṃ tapitvāna puna sāyaṃ atthaṃ paleti atthaṃ gacchati na dissati, evameva bhogā uppajjanti ca vinassanti ca, tattha kiṃ sokena, tasmā na socāmīti attho.

Taṇhāmaññanāya maññatīti taṇhāya janitamānamaññanāya maññati. **Mānaṃ karoti diṭṭhimaññanāyā**ti diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannāya maññanāya. **Mānamaññanāyā**ti sahajātamānamaññanāya. **Kilesamaññanāyā**ti vuttappakārāya upatāpanaṭṭhena kilesamaññanāya maññati.

Kuhāti vimhāpakā. **Thaddhā**ti khāṇu viya thaddhā. **Lapā**ti paccayanimittena lapanakā.

42. **Saṅgata**nti samāgataṃ, diṭṭhaṃ phuṭṭhaṃ vā. **Piyāyita**nti piyakataṃ.

Saṅgatanti sammukhībhūtaṃ. **Samāgata**nti samīpaṃ āgataṃ. **Samāhita**nti ekībhūtaṃ. **Sannipatita**nti piṇḍitaṃ. **Supinagato**ti supinaṃ paviṭṭho. **Senābyūhaṃ passatī**ti senāsannivesaṃ dakkhati. **Ārāmarāmaṇeyyaka**nti pupphārāmādīnaṃ ramaṇīyabhāvaṃ. **Vanarāmaṇeyyakā**dīsupi eseva nayo. **Peta**nti ito paralokaṃ gataṃ. **Kālaṅkata**nti mataṃ.

43. **Nāmaṃyevāvasissati**, **akkheyya**nti sabbaṃ rūpādidhammajātaṃ pahīyati, nāmamattameva tu avasissati ‘‘buddharakkhito dhammarakkhito’’ti evaṃ akkhātuṃ kathetuṃ.

Ye cakkhuviññāṇābhisambhūtāti ye sayaṃ cakkhuviññāṇena abhisambhūtā rāsikatā diṭṭhā catusamuṭṭhānikā rūpā. **Sotaviññāṇābhisambhūtā**ti paratoghosena sotaviññāṇena rāsikatā sutā dvisamuṭṭhānikā saddā.

44. **Munayo**ti khīṇāsavamunayo. **Khemadassino**ti nibbānadassino.

Sokoti sokaniddese – byasatīti byasanaṃ, hitasukhaṃ khipati viddhaṃsetīti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ ñātibyasanaṃ, corarogabhayādīhi ñātikkhayo ñātivināsoti attho. Tena **ñātibyasanena. Phuṭṭhassā**ti ajjhotthaṭassa, abhibhūtassa samannāgatassāti attho. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ,** rājacorādivasena bhogakkhayo bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasanaṃ **rogabyasanaṃ**. Rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasanaṃ. Sīlassa byasanaṃ **sīlabyasanaṃ,** dussilyassetaṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanaṃ **diṭṭhibyasanaṃ**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni nākusalāni, sīladiṭṭhibyasanadvayaṃ akusalaṃ.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmaccabyasanādīsu yena kenaci. **Samannāgatassā**ti samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenā**ti yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Soko**ti socanakavasena soko. Idaṃ tehi kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattaṃ. **Socanā**ti socanākāro. **Socitatta**nti socitabhāvo. **Antosoko**ti abbhantarasoko. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. So hi abbhantaraṃ sukkhāpento viya

parisukkhāpento viya uppajjatīti ''antosoko antoparisoko''ti vuccati. **Antodāho**ti abbhantaradāho. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. **Cetaso parijjhāyanā**ti cittassa jhānanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṃ jhāpeti dahati, ''cittaṃ me jhāmaṃ, na me kiñci paṭibhātī''ti vadāpeti. Dukkhito mano dummano, tassa bhāvo **domanassaṃ**. Anupaviṭṭhaṭṭhena sokova sallanti **sokasallaṃ**.

Paridevaniddese – ''mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto''ti evaṃ ādissa ādissa devanti rodanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasseva ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. **Vācā**ti vacanaṃ. **Palāpo**ti tucchaṃ niratthakavacanaṃ. Uppaḍḍhabhaṇitaaññabhaṇitādivasena virūpo palāpo **vippalāpo. Lālappo**ti punappunaṃ lapanaṃ. Lālappanākāro **lālappanā**. Lālappitassa bhāvo **lālappitattaṃ**. Macchariyādīni vuttatthāneva.

45. Sattamagāthā evaṃ maraṇabbhāhate loke anurūpapaṭipattidassanatthaṃ vuttā. Tattha **patilīnacarassā**ti tato tato patilīnaṃ cittaṃ katvā carantassa. **Bhikkhuno**ti kalyāṇaputhujjanassa vā sekkhassa vā. **Sāmaggiyamāhu tassa taṃ, yo attānaṃ bhavane na dassaye**ti tassetaṃ patirūpamāhu, yo evaṃpaṭipanno nirayādibhede bhavane attānaṃ na dassaye. Evañhi so imamhā maraṇā mucceyyāti adhippāyo.

Patilīnacarā vuccantīti tato tato līnacittācārā kathīyanti. **Satta sekkhā**ti adhisīlādīsu tīsu sikkhāsu sikkhantīti sotāpattimaggaṭṭhaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā satta sekkhā. **Arahā**ti phalaṭṭho. So niṭṭhitacittattā **patilīno**. Sekkhānaṃ patilīnacaraṇabhāve kāraṇaṃ dassento **''kiṃ kāraṇā''**tiādimāha. **Te tato tato**ti te satta sekkhā tehi tehi ārammaṇehi **cittaṃ patilīnentā**ti attano cittaṃ nilīnentā. **Patikuṭentā**ti saṅkocentā. **Pativaṭṭentā**ti kaṭasārakaṃ viya ābhujentā. **Sanniruddhantā**ti sannirujjhantā. **Sanniganhantā**ti niggahaṃ kurumānā. **Sannivārentā**ti vārayamānā. **Rakkhantā**ti rakkhaṃ kurumānā. **Gopentā**ti cittamañjūsāya gopayamānā.

Idāni dvāravasena dassento **''cakkhudvāre''**tiādimāha. Tattha **cakkhudvāre**ti cakkhuviññāṇadvāre. **Sotadvārā**dīsupi eseva nayo. **Bhikkhunoti puthujjanakalyāṇakassa vā bhikkhuno, sekkhassa vā bhikkhuno**ti bhikkhusaddassa vacanatthaṃ avatvā idhādhippetabhikkhuyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṃ asamucchinnattā, kalyāṇo ca sīlādipaṭipattiyuttattāti puthujjanakalyāṇova puthujjanakalyāṇako, tassa **puthujjanakalyāṇakassa**. Adhisīlādīni sikkhatīti **sekkho,** tassa sekkhassa vā sotāpannassa vā sakadāgāmino vā anāgāmino vā.

Āsanti nisīdanti etthāti **āsanaṃ. Yatthā**ti yesu mañcapīṭhādīsu. **Mañco**tiādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nisajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto, so pana masārakabundikābaddhakuḷīrapādakaāhaccapādakānaṃ aññataro. **Pīṭha**mpi tesaṃ aññatarameva. **Bhisī**ti uṇṇabhisi coḷabhisi vākabhisi tiṇabhisi paṇṇabhisīnaṃ aññatarā. **Taṭṭikā**ti tālapaṇṇādīhi vinitvā katā. **Cammakhaṇḍo**ti nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. **Tiṇasanthārā**dayo tiṇādīni gumbetvā katā. **Asappāyarūpadassanenā**ti asappāyānaṃ iṭṭharūpānaṃ olokanena. **Ritta**nti abbhantarato tucchaṃ. **Vivitta**nti bahiddhāpavesanena suññaṃ. **Pavivitta**nti koci gahaṭṭho tattha natthīti atirekena suññaṃ. **Asappāyasaddassavane**pi eseva nayo. **Pañcahi kāmaguṇehī**ti itthirūpasaddagandharasaphoṭṭhabbehi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi. Vuttampi cetaṃ –

> ''Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā;
> Pañca kāmaguṇā loke, itthirūpasmiṃ dissare''ti. (a. ni. 5.55);

Bhajatoti cittena sevanaṃ karontassa. **Sambhajato**ti sammā sevantassa. **Sevato**ti upasaṅkamantassa. **Nisevato**ti nissayaṃ katvā sevantassa. **Saṃsevato**ti suṭṭhu sevantassa. **Paṭisevato**ti punappunaṃ upasaṅkamantassa.

Gaṇasāmaggīti samaṇānaṃ ekībhāvo samaggabhāvo. **Dhammasāmaggī**ti sattatiṃsabodhipakkhiyadhammānaṃ samūhabhāvo. **Anabhinibbattisāmaggī**ti anibbattamānānaṃ anuppajjamānānaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutānaṃ arahantānaṃ samūho. **Samaggā**ti kāyena aviyogā. **Sammodamānā**ti cittena suṭṭhu modamānā tussamānā. **Avivadamānā**ti vācāya vivādaṃ akurumānā. **Khīrodakībhūtā**ti khīrena saṃsaṭṭhaudakasadisā.

Te ekato pakkhandantīti te bodhipakkhiyadhammā ekaṃ ārammaṇaṃ pavisanti. **Pasīdantī**ti tasmiṃyeva ārammaṇe pasādamāpajjanti. **Anupādisesāyā**ti upādivirahitāya.

Nibbānadhātuyāti amatamahānibbānadhātuyā. **Ūnattaṃ vā**ti ettha unabhāvo ūnattaṃ, aparipuṇṇabhāvoti attho. **Puṇṇattaṃ vā**ti paripuṇṇabhāvo puṇṇattaṃ, puṇṇabhāvo vā na paññāyati natthīti attho.

Nerayikānanti niraye nibbattanakakammānaṃ atthibhāvena. Nirayaṃ arahantīti nerayikā, tesaṃ nerayikānaṃ. **Nirayo bhavana**nti nirayo eva tesaṃ vasanaṭṭhānaṃ gharaṃ. **Tiracchānayonikāna**ntiādīsupi eseva nayo. **Tassesā sāmaggī**ti tassa khīṇāsavassa esā nibbānasāmaggī. **Etaṃ channa**nti etaṃ anucchavikaṃ. **Patirūpa**nti sadisaṃ paṭibhāgaṃ, asadisaṃ appaṭibhāgaṃ na hoti. **Anucchavika**nti etaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vā dhammānaṃ, maggaphalanibbānasāsanadhammānaṃ vā anucchavikaṃ. Tesaṃ chaviṃ chāyaṃ sundarabhāvaṃ anveti anugacchati, atha kho santikāva tehi dhammehi anucchavikattā eva ca anulomaṃ. Tesañca anulometi, atha kho na vilomaṃ na paccanīkabhāve ṭhitaṃ.

46. Idāni ''yo attānaṃ bhavane na dassaye''ti evaṃ khīṇāsavo vibhāvito, tassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ ito parā tisso gāthāyo

āha. Tattha paṭhamagāthāya **sabbatthā**ti dvādasasu āyatanesu. Na piyaṃ kubbati nopi appiyanti niddese **piyā**ti citte pītikarā. Te vibhāgato dassento **''katame sattā piyā, idha yassa te hontī''**ti āha. Tattha **yassa te**ti ye assa te. **Hontī**ti bhavanti. **Atthakāmā**ti vaḍḍhikāmā. **Hitakāmā**ti sukhakāmā. **Phāsukāmā**ti sukhavihārakāmā. **Yogakkhemakāmā**ti catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ kāmā. Mamāyatīti **mātā**. Piyāyatīti **pitā**. Bhajatīti **bhātā**. **Bhaginī**ti etthāpi eseva nayo. Puṃ tāyati rakkhatīti **putto**. Kulavaṃsaṃ dhāretīti **dhītā. Mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātipakkhikā. **Ime sattā piyā**ti ime sattā pītijanakā. Vuttavipariyāyena appiyā veditabbā.

47. **Yadidaṃ diṭṭhasutamutesu vā**ti ettha pana yadidaṃ diṭṭhasutaṃ, ettha vā mutesu vā dhammesu; evaṃ muni na upalimpatīti evaṃ sambandho veditabbo.

Udakathevoti udakassa thevo. ''Udakatthevako''tipi pāṭho. **Padumapatte**ti paduminipatte.

48. **Dhono na hi tena maññati, yadidaṃ diṭṭhasutamutesu vā**ti atrāpi yadidaṃ diṭṭhasutaṃ, tena vatthunā na maññati, mutesu vā dhammesu na maññatīti evameva sambandho veditabbo. **Na hi so rajjati, no virajjatī**ti bālaputhujjano viya na rajjati, kalyāṇaputhujjanasekkhā viya na virajjati, rāgassa khīṇattā ''viratto''tveva saṅkhaṃ gacchati. Sesaṃ pākaṭamevāti.

Tāya paññāya kāyaduccaritanti sampayuttāya pubbabhāgāyeva vā paññāya pariggahetabbe pariggaṇhanto yogī tividhaṃ kāyaduccaritaṃ samucchedavasena dhunāti. Ayañca puggalo vipannadhammaṃ desanādhammesu dhunantesu taṃdhammasamaṅgīpuggalopi dhunāti nāma. Te ca dhamme paññāya attano pavattikkhaṇe dhunitumāraddho dhutāti vuccati, yathā bhuñjitumāraddho bhuttoti vuccati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ. **Dhuta**nti kattusādhanaṃ. **Dhutaṃ** paṭhamamaggena. **Dhotaṃ** dutiyamaggena. **Sandhotaṃ** tatiyamaggena. **Niddhotaṃ** catutthamaggena.

Dhono diṭṭhaṃ na maññatīti arahā maṃsacakkhunā diṭṭhaṃ dibbacakkhunā diṭṭhaṃ rūpāyatanaṃ na maññati tīhi maññanāhi, kathaṃ? Rūpāyatanaṃ subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto na tattha chandarāgaṃ janeti na taṃ assādeti nābhinandati, evaṃ diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati. ''Iti me rūpaṃ siyā anāgatamaddhāna''nti vā panettha nandiṃ na samannāneti. Rūpasampadaṃ vā ākaṅkhamāno dānaṃ na deti, sīlaṃ na samādiyati, uposathakammaṃ na karoti. Evampi diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati, attano pana parassa ca rūpasampattivipattiṃ nissāya mānaṃ na janeti. ''Imināhaṃ seyyosmīti vā, sadisosmīti vā, hīnosmīti vā''ti evaṃ diṭṭhaṃ mānamaññanāya na maññati. Rūpāyatanaṃ pana ''niccaṃ dhuvaṃ sassata''nti na maññati. Attānaṃ ''attaniya''nti na maññati. Maṅgalaṃ ''amaṅgala''nti na maññati. Evaṃ diṭṭhaṃ diṭṭhimaññanāya na maññati. **Diṭṭhasmiṃ na maññatī**ti rūpasmiṃ attānaṃ samanupassananayena amaññanto diṭṭhasmiṃ na maññati. Yathā vā thane thaññaṃ, evaṃ rūpasmiṃ rāgādayoti amaññantopi diṭṭhasmiṃ na maññati. Tasmiṃyeva panassa diṭṭhimaññanāya amaññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca na uppādayato taṇhāmānamaññanāpi natthīti veditabbā. Evaṃ diṭṭhasmiṃ na maññati. **Diṭṭhato na maññatī**ti ettha pana **diṭṭhato**ti nissakkavacanaṃ. Tasmā saupakāraṇassa attano vā parassa vā yathāvuttappabhedato diṭṭhato upapatti vā niggamanaṃ vā diṭṭhato vā añño attāti amaññamāno diṭṭhato na maññatīti veditabbo. Ayamassa na diṭṭhimaññanā. Tasmiṃyeva panassa diṭṭhimaññanāya amaññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca na uppādayato na taṇhāmānamaññanāpi veditabbā.

Diṭṭhā meti na maññatīti ettha pana ''etaṃ mamā''ti taṇhāvasena amamāyamāno diṭṭhaṃ taṇhāmaññanāya na maññati. **Suta**nti maṃsasotenapi sutaṃ, dibbasotenapi sutaṃ, saddāyatanassetaṃ adhivacanaṃ. **Muta**nti mutvā munitvā ca gahitaṃ āhacca upagantvāti attho. Indriyānaṃ ārammaṇānañca aññamaññaṃ saṃkilese viññātanti vuttaṃ hoti. Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Viññāta**nti manasā viññātaṃ, sesānaṃ sattānaṃ āyatanānametaṃ adhivacanaṃ, dhammārammaṇassa vā, idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhati. Vitthāro panettha diṭṭhavāre vuttanayena veditabbo.

Idāni bhagavatā vuttasuttavasena dassento **''asmīti bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **asmī**ti bhavāmi, niccassetaṃ adhivacanaṃ. **Maññitameta**nti diṭṭhikappanaṃ etaṃ. **Ayamahamasmī**ti ayaṃ ahaṃ asmi bhavāmi.

Aññatra satipaṭṭhānehīti ṭhapetvā catusatipaṭṭhāne.

Sabbe bālaputhujjanā rajjantīti sakalā andhabālā nānājanā lagganti. **Satta sekkhā virajjantī**ti sotāpannādayo satta ariyajanā virāgaṃ āpajjanti. **Arahā neva rajjati no virajjatī**ti kilesānaṃ parinibbāpitattā ubhayampi na karoti. **Khayā rāgassā**tiādayo tividhāpi nibbānameva.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Jarāsuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tissametteyyasuttaniddesavaṇṇanā

49. Sattame tissametteyyasutte **methunamanuyuttassā**ti methunadhammaṃ samāyuttassa. **Itī**ti evamāha. **Āyasmā**ti piyavacanametaṃ. **Tisso**ti nāmaṃ tassa therassa. Sopi hi tissoti nāmena. **Metteyyo**ti gottaṃ, gottavaseneva esa pākaṭo ahosi.

Tasmā aṭṭhuppattiyaṃ (su. ni. aṭṭha. 2.821) vuttaṃ – ‘‘tissametteyyā nāma dve sahāyā’’ti. **Vighāta**nti upaghātaṃ. **Brūhī**ti ācikkha. **Mārisā**ti piyavacanametaṃ, niddukkhāti vuttaṃ hoti. **Sutvāna tava sāsana**nti tava vacanaṃ sutvā. **Viveke sikkhissāmase**ti sahāyaṃ ārabbha dhammadesanaṃ yācanto bhaṇati, so pana sikkhitasikkhoyeva.

Methunadhammo nāmāti idaṃ niddisitabbassa methunadhammassa upadesapadaṃ. **Asaddhammo**ti asataṃ nīcajanānaṃ dhammo. **Gāmadhammo**ti gāmavāsīnaṃ sevanadhammo. **Vasaladhammo**ti vasalānaṃ dhammo, kilesavassanato vā sayameva vasalo dhammoti vasaladhammo. **Duṭṭhullo**ti duṭṭho ca kilesehi duṭṭhattā, thūlo ca anipuṇabhāvatoti duṭṭhullo. Yasmā ca tassa dhammassa parivārabhūtaṃ dassanampi gahaṇampi āmasanampi phusanampi ghaṭṭanampi duṭṭhullaṃ, tasmāpi duṭṭhullo so methunadhammo. **Odakantiko**ti udakaṃ assa ante suddhatthaṃ ādiyatīti udakanto, udakantoyeva odakantiko. Raho paṭicchanne okāse kattabbatāya **rahasso**. Vinaye pana ‘‘duṭṭhullaṃ odakantikaṃ rahassa’’nti (pārā. 39) pāṭho. Tattha tīsu padesu **yo so**ti padaṃ parivattetvā yaṃ tanti katvā yojetabbaṃ ‘‘yaṃ taṃ duṭṭhullaṃ, so methunadhammo, yaṃ taṃ odakantikaṃ so methunadhammo, yaṃ taṃ rahassaṃ, so methunadhammo’’ti. Idha pana ‘‘yo so asaddhammo, so methunadhammo…pe… yo so rahasso, so methunadhammo’’ti evaṃ yojanā veditabbā. Dvayena dvayena samāpajjitabbato **dvayaṃdvayasamāpatti**. Tattha yojanā – yā sā dvayaṃdvayasamāpatti, so methunadhammo nāmāti. **Kiṃkāraṇā vuccati methunadhammo**ti kena kāraṇena kena pariyāyena methunadhammoti kathīyati. Taṃ kāraṇaṃ dassento **‘‘ubhinnaṃ rattāna’’**ntiādimāha. Tattha **ubhinnaṃ rattāna**nti dvinnaṃ itthipurisānaṃ rāgena rañjitānaṃ. **Sārattāna**nti visesena suṭṭhu rañjitānaṃ. **Avassutāna**nti kilesena tintānaṃ. **Pariyuṭṭhitāna**nti kusalācāraṃ pariyādiyitvā madditvā ṭhitānaṃ ‘‘magge corā pariyuṭṭhitā’’tiādīsu viya. **Pariyādinnacittāna**nti kusalacittaṃ pariyādiyitvā khepetvā ṭhitacittānaṃ. **Ubhinnaṃ sadisāna**nti dvinnaṃ kilesena sadisānaṃ. **Dhammo**ti sabhāvo. **Taṃ kāraṇā**ti tena kāraṇena. Taṃ upamāya sādhento **‘‘ubho kalahakārakā’’**tiādimāha. Tattha **ubho kalahakārakā**ti pubbabhāge kalahakārakā dve. **Methunakāti vuccantī**ti sadisāti vuccanti. **Bhaṇḍanakārakā**ti tattha tattha gantvā bhaṇḍanaṃ karontā. **Bhassakārakā**ti vācākalahaṃ karontā. **Vivādakārakā**ti nānāvacanaṃ karontā. **Adhikaraṇakārakā**ti vinicchayapāpuṇanavisesakāraṇaṃ karontā. **Vādino**ti vādapaṭivādino. **Sallāpakā**ti vācaṃ kathentā **evameva**nti upamāsaṃsandanaṃ.

Yuttassāti saññuttassa. **Payuttassā**ti ādarena yuttassa. **Āyuttassā**ti visesena yuttassa. **Samāyuttassā**ti ekato yuttassa. **Taccaritassā**ti taṃcaritaṃ karontassa. **Tabbahulassā**ti taṃbahulaṃ karontassa. **Taggarukassā**ti taṃgaruṃ karontassa. **Tanninnassā**ti tasmiṃ natacittassa. **Tapponassā**ti tasmiṃ natakāyassa. **Tappabbhārassā**ti tasmiṃ abhimukhakāyassa. **Tadadhimuttassā**ti tasmiṃ adhiharitassa. **Tadadhipateyyassā**ti taṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattassa.

Vighātanti niddesassa uddesavacanaṃ. **Vighāta**nti pīḷanaṃ. **Upaghāta**nti samīpaṃ katvā pīḷanaṃ. **Pīḷana**nti ghaṭṭanaṃ. **Ghaṭṭana**nti pīḷanaṃ. Sabbaṃ aññamaññavevacanaṃ. **Upaddava**nti hiṃsanaṃ. **Upasagga**nti tattha tattha upagantvā pīḷanākāraṃ. **Brūhī**ti kathehi. **Ācikkhā**ti vissajjehi. **Desehī**ti dassehi. **Paññapehī**ti ñāpehi. **Paṭṭhapehī**ti ṭhapehi. **Vivarā**ti pākaṭaṃ karohi. **Vibhajā**ti bhājehi. **Uttānīkarohī**ti tīraṃ pāpehi. **Pakāsehī**ti pākaṭaṃ karohi.

Tuyhaṃ vacananti tava vācaṃ. **Byappatha**nti vacanaṃ. **Desana**nti ācikkhanaṃ. **Anusāsana**nti ovādaṃ. **Anusiṭṭha**nti anusāsanaṃ. **Sutvā**ti sotena sutvā. **Suṇitvā**ti tasseva vevacanaṃ. **Uggahetvā**ti sammā gahetvā. **Upadhārayitvā**ti anāsetvā. **Upalakkhayitvā**ti sallakkhetvā.

50. **Mussate vāpi sāsana**nti pariyattipaṭipattito duvidhampi sāsanaṃ nassati. **Vāpī**ti padapūraṇamattaṃ. **Etaṃ tasmiṃ anariya**nti tasmiṃ puggale etaṃ anariyaṃ, yadidaṃ micchāpaṭipadā. **Gāravādhivacana**nti guṇavisiṭṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacanaṃ. Tenāhu porāṇā –

‘‘Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garu gāravayutto so, **bhagavā** tena vuccatī’’ti. (visuddhi. 1.142);

Catubbidhaṃ vā nāmaṃ āvatthikaṃ, liṅgikaṃ, nemittikaṃ, adhiccasamuppannanti. Adhiccasamuppannaṃ nāma lokiyavohārena ‘‘yadicchaka’’nti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho, dammo, balībaddhoti evamādi **āvatthikaṃ,** daṇḍī, chattī, sikhī, karīti evamādi **liṅgikaṃ,** tevijjo, chaḷabhiññoti evamādi **nemittikaṃ,** sirivaḍḍhako, dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanatthaṃ anapekkhitvā pavattaṃ **adhiccasamuppannaṃ**. Idaṃ pana **bhagavā**ti nāmaṃ nemittikaṃ, na mahāmāyāya, na suddhodanamahārājena, na asītiyā ñātisahassehi kataṃ, na sakkasantusitādīhi devatāvisesehi kataṃ. Vakkhati ca ‘‘bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ…pe… paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā’’ti (mahāni. 84).

‘‘Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu **bhagavā** tato’’ti. (visuddhi. 1.144);

Tattha –

‘‘Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo, dve cāpare vaṇṇavikāranāsā;
Dhātūnamatthātisayena yogo, taduccate pañcavidhaṃ nirutti’’nti. –

Evaṃ vuttaniruttilakkhaṇaṃ gahetvā padasiddhi veditabbā. Tattha ‘‘nakkhattarājāriva tārakāna’’nti ettha rakārāgamo viya avijjamānassa akkharassa āgamo **vaṇṇāgamo** nāma. ‘‘Hiṃsanā, hiṃso’’ti vattabbe ‘‘sīho’’ti viya vijjamānakkharānaṃ

heṭṭhupariyavasena parivattanaṃ **vaṇṇavipariyāyo** nāma. ''Nave channake dānaṃ diyyatī''ti ettha akārassa ekārāpajjanatā viya aññakkharassa aññakkharāpajjanatā **vaṇṇavikāro** nāma. ''Jīvanassa mūto jīvanamūto''ti vattabbe ''jīmūto''ti vakāranakārānaṃ vināso viya vijjamānakkharavināso **vaṇṇavināso** nāma. ''Pharusāhi vācāhi pakrubbamāno āsajja maṃ tvaṃ vadasi kumārā''ti ettha pakrubbamānoti padassa abhibhavamānoti atthapaṭipādanaṃ viya tattha tattha yathāyogaṃ visesatthayogo **dhātūnaṃ atthātisayena yogo** nāma.

Evaṃ niruttilakkhaṇaṃ gahetvā saddanayena vā pisodarādinissito patiṭṭhānīti pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā yasmā lokiyalokuttarasukhābhinibbattakaṃ dānasīlādipārappattaṃ bhāgyamassa atthi, tasmā ''bhāgyavā''ti vattabbe ''bhagavā''ti vuccatīti ñātabbaṃ.

Yasmā pana lobhadosamohaviparītamanasikāraahirikānottappakodhūpanāhamakkhapaḷāsaissā-macchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānātimānamadapamādataṇhāavijjātividhākusalamūladuccarita-saṃkilesamalavisamasaññāvitakkapapañcacatubbidhavipariyesaāsavaganthaoghayogaagati-taṇhuppādupādānapañcacetokhīlavinibandhanīvaraṇābhinandanachavivādamūlataṇhākāyasattānusaya-aṭṭhamicchattanavataṇhāmūlakadasākusalakammapathadvāsaṭṭhidiṭṭhigataaṭṭhasatataṇhāvicaritappabhesabbadaratha-pariḷāhakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañca kilesakhandhaabhisaṅkhāradevaputtamaccumāre abhañji, tasmā bhaggattā etesaṃ parissayānaṃ ''bhaggavā''ti vattabbe **''bhagavā''**ti vuccati. Āha cettha –

''Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo;
Bhaggāssa pāpakā dhammā, **bhagavā** tena vuccatī''ti. (pārā. aṭṭha. 1.96; visuddhi. 1.144);

Bhāgyavantatāya cassa satapuññajalakkhaṇavarassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti. Bhaggadosatāya dhammakāyasampatti. Tathā lokiyasarikkhakānaṃ bahumatabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, abhigatānañca nesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi upakāritā, lokiyalokuttarasukhehi ca saññojanasamatthatā dīpitā hoti.

Yasmā ca loke issariyadhammayasasirikāmapayattesu chasu dhammesu bhagasaddo pavattati, paramañcassa sakacitte **issariyaṃ,** aṇimālaṅghimādikaṃ vā lokiyasammataṃ sabbākāraparipūraṃ atthi, tathā lokuttaro **dhammo,** lokattayabyāpako yathābhuccaguṇādhigato ativiya parisuddho **yaso,** rūpakāyadassanabyāvaṭajananayanappasādajananasamatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅgapaccaṅga**sirī,** yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitaṃ attahitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā icchiticchitatthanipphattisaññito **kāmo,** sabbalokagarubhāvappattihetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto **payatto** ca atthi, tasmā imehi bhagehi yuttattāpi **bhagā assa santī**ti iminā atthena **''bhagavā''**ti vuccati.

Yasmā pana kusalādīhi bhedehi sabbadhamme, khandhāyatanadhātusaccaindriyapaṭiccasamuppādādīhi vā kusalādidhamme, pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā **dukkhamariyasaccaṃ,** āyūhananidānasaṃyogapalibodhaṭṭhena **samudayaṃ,** nissaraṇavivekāsaṅkhataamataṭṭhena nirodhaṃ, niyyānikahetudassanādhipateyyaṭṭhena **maggaṃ** vibhattavā, vibhajitvā vivaritvā desitavāti vuttaṃ hoti, tasmā **''vibhattavā''**ti vattabbe **''bhagavā''**ti vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahmaariyavihāre kāyacittaupadhiviveke suññatappaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā **''bhattavā''**ti vattabbe **''bhagavā''**ti vuccati.

Yasmā pana tīsu bhavesu taṇhāsaṅkhātaṃ gamanaṃ anena vantaṃ, tasmā ''bhavesu vantagamano''ti vattabbe bhavasaddato bhakāraṃ gamanasaddato gakāraṃ vantasaddato vakārañca dīghaṃ katvā ādāya **''bhagavā''**ti vuccati, yathā loke ''mehanassa khassa mālā''ti vattabbe ''mekhalā''ti vuccati.

Puna aparampi pariyāyaṃ niddisanto **''api ca bhaggarāgoti bhagavā''**tiādimāha. Tattha bhaggo rāgo assāti bhaggarāgo. **Bhaggadosā**dīsupi eseva nayo. **Kaṇḍako**ti vinivijjhanaṭṭhena kilesā eva. **Bhajī**ti uddesavasena vibhāgaṃ katvā bhājesi. **Vibhajī**ti niddesavasena vividhā bhājesi. **Pavibhajī**ti paṭiniddesavasena pakārena vibhaji. Ugghaṭitaññūnaṃ vasena **bhaji**. Vipañcitaññūnaṃ vasena **vibhaji**. Neyyānaṃ vasena **pavibhaji**.

Dhammaratananti –

''Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī''ti. (khu. pā. aṭṭha. 6.3; dī. ni. aṭṭha. 2.33) –

Evaṃ vaṇṇitaṃ dhammaratanaṃ tividhena bhājesi. **Bhavānaṃ antakaro**ti kāmabhavādīnaṃ navannaṃ bhavānaṃ paricchedaṃ pariyantaṃ parivaṭumaṃ kārako. **Bhāvitakāyo**ti vaḍḍhitakāyo. Tathā itaresupi. **Bhajī**ti sevi. **Araññavanapatthānī**ti gāmassa vā nagarassa vā indakhīlato bahi araññaṃ. Vanapatthāni manussūpacārātikkantāni vanasaṇḍāni. **Pantānī**ti yattha manussā na kasanti na vapanti dūrāni senāsanāni. Keci pana ''vanapattānīti yasmā yattha byagghādayo atthi, taṃ vanaṃ te pālayanti rakkhanti, tasmā tehi rakkhitattā vanapattānī''ti vadanti. **Senāsanānī**ti seti ceva āsati ca etthāti senāsanāni. **Appasaddānī**ti vacanasaddena appasaddāni. **Appanigghosānī**ti gāmanagaranigghosasaddena appanigghosāni. **Vijanavātānī**ti antosañcaraṇajanassa sarīravātena virahitāni. ''Vijanavādānī''tipi pāṭho, ''antojanavādena

virahitānī''ti attho. ''Vijanapātānī''tipi pāṭho, ''janasañcāravirahitānī''ti attho. **Manussarāhasseyyakānī**ti manussānaṃ rahassakaraṇaṭṭhānāni. **Paṭisallānasāruppānī**ti vivekānurūpāni. **Bhāgī vā**ti ''bhāgo cīvarādikoṭṭhāso assa atthī''ti bhāgī. ''Paṭilābhavasena attharasādibhāgo assa atthī''ti bhāgī. **Attharasassā**ti hetuphalasampattisaṅkhātassa attharasassa. **Dhammarasassā**ti hetusampattisaṅkhātassa dhammarasassa. Vuttañhetaṃ ''hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā''ti (vibha. 720). **Vimuttirasassā**ti phalasampattisaṅkhātassa vimuttirasassa. Vuttampi cetaṃ ''kiccasampattiatthena, raso nāma pavuccatī''ti (paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.2 mātikāvaṇṇanā; visuddhi. 1.8).

Catunnaṃ jhānānanti paṭhamajjhānādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ. **Catunnaṃ appamaññāna**nti mettādīnaṃ pharaṇappamāṇavirahitānaṃ catunnaṃ brahmavihārānaṃ. **Catunnaṃ arūpasamāpattīna**nti ākāsānañcāyatanādīnaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhāna**nti ''rūpī rūpāni passatī''tiādinā (dha. sa. 248) nayena vuttānaṃ ārammaṇavimuttānaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ. **Abhibhāyatanāna**nti ettha abhibhūtāni āyatanāni etesaṃ jhānānanti abhibhāyatanāni, jhānāni. **Āyatanānī**ti adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanasaṅkhātāni kasiṇārammaṇāni. Ñāṇuttariko hi puggalo visadañāṇoti kiṃ ettha ārammaṇe samāpajjitabbaṃ, na mayi cittekaggatākaraṇe bhāro atthīti tāni ārammaṇāni abhibhavitvā samāpajjati. Saha nimittuppādenevettha appanaṃ nibbattetīti attho. Evaṃ uppāditāni jhānāni abhibhāyatanānīti vuccanti, tesaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ. **Navannaṃ anupubbavihārasamāpattīna**nti pubbaṃ pubbaṃ anu anupubbaṃ, anupubbaṃ viharitabbato samāpajjitabbato anupubbavihārasamāpatti, anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbāti attho, tāsaṃ navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnaṃ. **Dasannaṃ saññābhāvanāna**nti girimānandasutte (a. ni. 10.60) āgatānaṃ aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ. **Dasannaṃ kasiṇasamāpattīna**nti sakalaṭṭhena kasiṇasaṅkhātānaṃ pathavīkasiṇajjhānādīnaṃ dasannaṃ jhānānaṃ. **Ānāpānassatisamādhissā**ti ānāpānassatisampayuttasamādhissa. **Asubhasamāpattiyā**ti asubhajjhānasamāpattiyā. **Dasannaṃ tathāgatabalāna**nti dasabalabalānaṃ dasannaṃ. **Catunnaṃ vesārajjāna**nti visāradabhāvānaṃ catunnaṃ vesārajjānaṃ. **Catunnaṃ paṭisambhidāna**nti paṭisambhidāñāṇānaṃ catunnaṃ. **Channaṃ abhiññāṇāna**nti iddhividhādīnaṃ channaṃ abhiññāṇānaṃ. **Channaṃ buddhadhammāna**nti ''sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇānuparivattī''tiādinā (cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; netti. 15) nayena upari āgatānaṃ channaṃ buddhadhammānaṃ.

Tattha cīvarādayo bhāgyasampattivasena vuttā. Attharasatiko paṭivedhavasena vutto. Adhisīlatiko paṭipattivasena. Jhānattiko rūpārūpajjhānavasena. Vimokkhattiko samāpattivasena. Saññācatukko upacārappanāvasena. Satipaṭṭhānādayo sattatiṃsabodhipakkhiyadhammavasena. **Tathāgatabalāna**ntiādayo āveṇikadhammavasena vuttāti veditabbā.

Ito paraṃ **bhagavāti netaṃ nāma**ntiādi ''atthamanugatā ayaṃ paññattī''ti ñāpanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **samaṇā** pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantika**nti vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmiṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikaṃ nāmaṃ. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalādhigamena siddho hoti. Tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Taṃ nemittikampi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ – ''vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantāna''nti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā**ti mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattī**ti arahattaphalasacchikiriyāya sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ bhagavā**ti yā ayaṃ bhagavāti paññatti.

Dvīhi kāraṇehīti dvīhi koṭṭhāsehi. **Pariyattisāsana**nti tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ. **Paṭipattī**ti paṭipajjati etāyāti paṭipatti. **Yaṃ tassa pariyāpuṭa**nti tena puggalena yaṃ pariyāpuṭaṃ sajjhāyitaṃ karaṇatthe sāmivacanaṃ. ''Pariyāpuṭṭa''ntipi pāṭho. **Sutta**nti ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā, suttanipāte maṅgalasutta- (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. 261 ādayo) ratanasutta- (khu. pā. 6.1 ādayo) tuvaṭakasuttāni (su. ni. 921 ādayo), aññampi ca suttanāmakaṃ tathāgatavacanaṃ suttanti veditabbaṃ. **Geyya**nti sabbampi sagāthakaṃ suttaṃ geyyanti veditabbaṃ, visesena saṃyuttake sakalopi sagāthāvaggo. **Veyyākaraṇa**nti sakalaṃ abhidhammapiṭakaṃ niggāthakaṃ suttaṃ, yañca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ buddhavacanaṃ, taṃ ''veyyākaraṇa''nti veditabbaṃ. **Gāthā**ti dhammapadaṃ, theragāthā, therīgāthā, suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca ''gāthā''ti veditabbā. **Udāna**nti somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā dveasīti suttantā ''udāna''nti veditabbaṃ. **Itivuttaka**nti ''vuttañhetaṃ bhagavatā''tiādinayappavattā (itivu. 1 ādayo) dasuttarasatasuttantā ''itivuttaka''nti veditabbaṃ. **Jātaka**nti apaṇṇakajātakādīni (jā. 1.1.1) paṇṇāsādhikāni pañcajātakasatāni ''jātaka''nti veditabbaṃ. **Abbhutadhamma**nti ''cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutadhammā ānande''tiādinayappavattā (dī. ni. 2.209; a. ni. 4.129) sabbepi acchariyaabbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā ''abbhutadhamma''nti veditabbaṃ. **Vedalla**nti cūḷavedalla- (ma. ni. 1.460 ādayo) mahāvedalla- (ma. ni. 1.449 ādayo) sammādiṭṭhi- (ma. ni. 1.89 ādayo) sakkapañha- (dī. ni. 2.344 ādayo) saṅkhārabhājaniyamahāpuṇṇamasuttādayo (ma. ni. 3.85 ādayo) sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā ''vedalla''nti veditabbaṃ. **Idaṃ pariyattisāsana**nti idaṃ vuttappakāraṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ pariyāpuṇitabbaṭṭhena pariyatti, anusāsanaṭṭhena sāsananti katvā pariyattisāsanaṃ. **Tampi mussatī**ti tampi pariyattisāsanaṃ nassati. **Sammussatī**ti ādito nassati. **Paribāhiro hotī**ti parammukho hoti.

Katamaṃ paṭipattisāsananti lokuttaradhammato pubbabhāgo tadatthaṃ paṭipajjīyatīti paṭipatti. Sāsīyanti ettha veneyyāti sāsanaṃ. **Sammāpaṭipadā**tiādayo vuttanayā eva.

Pāṇampi hanatīti jīvitindriyampi ghāteti. **Adinnampi ādiyatī**ti parapariggahitampi vatthuṃ gaṇhāti. **Sandhimpi chindatī**ti gharasandhimpi chindati. **Nillopampi haratī**ti gāme paharitvā mahāvilopampi karoti. **Ekāgārikampi karotī**ti paṇṇāsamattehipi saṭṭhimattehipi parivāretvā jīvaggāhaṃ gahetvāpi dhanaṃ āharāpeti. **Paripanthepi tiṭṭhatī**ti

panthadūhanakammaṃ karoti. **Paradārampi gacchatī**ti paradāresu cārittaṃ āpajjati. **Musāpi bhaṇatī**ti atthabhañjanakaṃ musāpi vadati. **Anariyadhammo**ti anariyasabhāvo.

51. **Eko pubbe caritvānā**ti pabbajjāsaṅkhātena vā gaṇāvavassaggaṭṭhena vā pubbe loke viharitvā. **Yānaṃ bhantaṃva taṃ loke, hīnamāhu puthujjana**nti taṃ vibbhantakaṃ puggalaṃ yathā hatthiyānādiyānaṃ adantaṃ visamampi ārohati, ārohanakampi bhañjati, papātepi papatati, evaṃ kāyaduccaritādivisamārohanena nirayādīsu, atthabhañjanena jātipapātādīsu papatanena ca yānaṃ bhantaṃva hīnaṃ puthujjanañca āhūti.

Pabbajjāsaṅkhātena vāti pabbajjākoṭṭhāsena vā ''pabbajito samaṇo''ti gaṇanāropanena vā. **Gaṇāvavassaggaṭṭhena vā**ti gaṇasaṅgaṇikārāmataṃ vissajjetvā vassaggaṭṭhena vā.

Eko paṭikkamatīti ekakova gāmato nivattati. **Yo nisevatī**ti niddesassa uddesapadaṃ. **Aparena samayenā**ti aññasmiṃ kāle aparabhāge. **Buddha**nti sabbaññubuddhaṃ. **Dhamma**nti svākkhātatādiguṇayuttaṃ dhammaṃ. **Saṅgha**nti suppaṭipannatādiguṇayuttaṃ saṅghaṃ. **Sikkha**nti adhisīlādisikkhitabbaṃ sikkhaṃ. **Paccakkhāyā**ti buddhādiṃ paṭikkhipitvā. **Hīnāyā**ti hīnatthāya gihibhāvāya. **Āvattitvā**ti nivattitvā. **Sevati** ekavāraṃ sevati. **Nisevati** anekavidhena sevati. **Saṃsevati** allīyitvā sevati. **Paṭisevati** punappunaṃ sevati.

Bhantanti vibbhantaṃ. **Adanta**nti dantabhāvaṃ anupanītaṃ. **Akārita**nti susikkhitakiriyaṃ asikkhāpitaṃ. **Avinīta**nti na vinītaṃ ācārasampattiyā asikkhitaṃ. **Uppathaṃ gaṇhātī**ti vuttappakāraṃ yānaṃ adantātiyuttaṃ bhantaṃ visamamaggaṃ upeti. **Visamaṃ khāṇumpi pāsāṇampi abhiruhatī**ti visamaṃ hutvā ṭhitaṃ kharakhāṇumpi tathā pabbatapāsāṇampi ārohati. **Yānampi ārohanakampi bhañjatī**ti vayhādiyānaṃ ārohantassa pājentassa hatthapādādimpi bhindati. **Papātepi papatatī**ti ekatocchinnapabbhārapapātepi pāteti. **So vibbhantako**ti so paṭikkantako. **Bhantayānapaṭibhāgo**ti anavaṭṭhitayānasadiso. **Uppathaṃ gaṇhātī**ti kusalakammapathato paṭikkamitvā apāyapathabhūtaṃ uppathaṃ micchāmaggaṃ upeti. **Visamaṃ kāyakammaṃ abhiruhatī**ti samassa paṭipakkhaṃ kāyaduccaritasaṅkhātaṃ visamaṃ kāyakammaṃ ārohati. Sesesupi eseva nayo. **Niraye attānaṃ bhañjatī**ti nirassādasaṅkhāte niraye attabhāvaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ karoti. **Manussaloke attānaṃ bhañjatī**ti vividhakammakāraṇavasena bhañjati. **Devaloke attānaṃ bhañjatī**ti piyavippayogādidukkhavasena. **Jātipapātampi papatatī**ti jātipapātepi pāteti. **Jarāpapātā**dīsupi eseva nayo. **Manussaloke**ti idha adhippetalokameva dasseti.

Puthujjanāti niddesassa uddesapadaṃ. Tattha puthujjanāti –

> Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano;
> Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhipi kāraṇehi puthujjano. Taṃ vibhāgato dassetuṃ **''puthu kilese janentī''**tiādimāha. Tattha bahūnaṃ nānappakārānaṃ sakkāyadiṭṭhīnaṃ avihatattā vā tā janenti, tāhi janitāti vā puthujjanā. Avihatamevatthaṃ janasaddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhullokikā**ti ettha puthū nānājanā satthupaṭiññā etesanti puthujjanāti vacanattho. **Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā janayanti etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti puthujjanā. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisaṅkhārādayo. Te etesaṃ vijjantīti puthujjanā. Abhisaṅkharaṇādiattho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Nānāsantāpehi santapantī**ti rāgaggiādayo santāpā. Te eva vā sabbepi vā kilesā pariḷāhā. **Puthu pañcasu kāmaguṇesū**ti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti puthujjanā. Puthu jātā rattāti evaṃ rāgādiattho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Palibuddhā**ti sambaddhā. **Āvutā**ti āvaritā. **Nivutā**ti vāritā. **Ovutā**ti uparito pihitā. **Pihitā**ti heṭṭhābhāgena pihitā. **Paṭicchannā**ti apākaṭā. **Paṭikujjitā**ti adhomukhagatā.

Atha vā puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā. Puthu vā ayaṃ visuṃyeva saṅkhaṃ gato, visaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano.

Evaṃ ye te –

> ''Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
> Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano''ti. –

Dveva puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

52. **Yaso kitti cā**ti lābhasakkāro pasaṃsā ca. **Pubbe**ti pabbajitabhāve. **Hāyate vāpi tassa sā**ti tassa vibbhantakassa sato so ca yaso sā ca kitti hāyati. **Etampi disvā**ti etampi pubbe yasakittīnaṃ lābhaṃ pacchā ca hāniṃ disvā. **Sikkhetha methunaṃ vippahātave**ti tisso sikkhāyo sikkhetha. Kiṃ kāraṇā? **Methunaṃ vippahātave,** methunappahānatthāyāti vuttaṃ hoti.

Kittivaṇṇagatoti bhagavā kittivaṇṇo, kittisaddañceva guṇañca ukkhipitvā vadanto hotīti attho. Cittaṃ nānānayena kathanaṃ assa atthīti **cittakathī. Kalyāṇapaṭibhāno**ti sundarapañño.

Hāyatīti niddesassa uddesapadaṃ. **Parihāyatī**ti samantato hāyati. **Paridhaṃsatī**ti adhopathaviṃ patati. **Paripatatī**ti

samantato apagacchati. **Antaradhāyatī**ti adassanaṃ yāti. **Vippalujjatī**ti ucchijjati.

Khuddako sīlakkhandhoti thullaccayādi. **Mahanto sīlakkhandho**ti pārājikasaṃṅghādiseso.

Methunadhammassa pahānāyāti tadaṅgādipahānena pajahanatthāya. **Vūpasamāyā**ti malānaṃ vūpasamanatthāya. **Paṭinissaggāyā**ti pakkhandanapariccāgapaṭinissaggatthāya. **Paṭipassaddhiyā**ti paṭipassaddhisaṅkhātassa phalassa atthāya.

53. Yo hi methunaṃ na vippajahati **saṅkappehi…pe… tathāvidho**. Tattha **pareto**ti samannāgato. **Paresaṃ nigghosa**nti upajjhāyādīnaṃ nindāvacanaṃ. **Maṅku hotī**ti dummano hoti.

Kāmasaṅkappenāti kāmapaṭisaṃyuttena vitakkena. Upariṭṭhepi eseva nayo. **Phuṭṭho**ti vitakkehi phusito. **Pareto**ti aparihīno. **Samohito**ti sammā ohito anto paviṭṭho. **Kapaṇo viyā**ti duggatamanusso viya. **Mando viyā**ti aññāṇī viya. **Momūho viyā**ti sammohabhūto viya. **Jhāyatī**ti cinteti. **Pajjhāyatī**ti bhusaṃ cinteti. **Nijjhāyatī**ti anekavidhena cinteti. **Apajjhāyatī**ti tato apagantvā cinteti. **Ulūko**ti ulūkasakuṇo. **Rukkhasākhāya**nti rukkhe uṭṭhitasākhāya, viṭape vā. **Mūsikaṃ magayamāno**ti mūsikaṃ gavesamāno, ''maggayamāno''tipi paṭhanti. **Kotthū**ti siṅgālo. **Biḷāro**ti babbu. **Sandhisamalasaṅkaṭire**ti dvinnaṃ gharānaṃ antare ca udakaniddhamanacikkhallakacavaranikkhipanaṭṭhāne ca thaṇḍile ca. **Vahacchinno**ti piṭṭhigīvamaṃsacchinno. Ito parā gāthā pākaṭasambandhā eva.

54. Tāsu **satthānī**ti kāyaduccaritādīni. Tāni hi attano paresañca chedanaṭṭhena ''satthānī''ti vuccanti. Tesu vāyaṃ visesena tāva ādito musāvacanasatthāneva karoti, ''iminā kāraṇenāhaṃ vibbhanto''ti bhaṇanto. Tenevāha – **''esa khvassa mahāgedho, mosavajjaṃ pagāhatī''**ti. Tattha **esa khvassā**ti esa kho assa. **Mahāgedho**ti mahābandhanaṃ. Katamoti ce? Yadidaṃ mosavajjaṃ pagāhati, svāyaṃ musāvādajjhogāho ''mahāgedho''ti veditabbo.

Tīṇi satthānīti tayo chedakā. Kāyaduccaritaṃ **kāyasatthaṃ. Vacīsatthā**dīsupi eseva nayo. Taṃ vibhāgato dassetuṃ **''tividhaṃ kāyaduccaritaṃ kāyasattha''**nti āha. **Sampajānamusā bhāsatī**ti jānanto tucchaṃ vācaṃ bhāsati. **Abhirato ahaṃ bhante ahosiṃ pabbajjāyā**ti sāsane pabbajjāya anabhirativirahito ahaṃ āsiṃ. **Mātā me posetabbā**ti mātā mayā posetabbā. **Tenamhi vibbhantoti bhaṇatī**ti tena kāraṇena paṭikkanto asmītipi katheti. **Pitā me posetabbo**tiādīsupi eseva nayo.

Eso tassa mahāgedhoti tassa puggalassa eso mahābandho. **Mahāvana**nti mahantaṃ duṭṭhavanaṃ. **Gahana**nti duratikkamaṃ. **Kantāro**ti corakantārādisadiso. **Visamo**ti kaṇṭakavisamo. **Kuṭilo**ti vaṅkakaṭakasadiso. **Paṅko**ti pallalasadiso. **Palipo**ti kaddamasadiso. **Palibodho**ti mahādukkho. **Mahābandhana**nti mahantaṃ dumocayabandhanaṃ. **Yadidaṃ sampajānamusāvādo**ti yo ayaṃ sampajānamusāvādo.

Sabhaggato vāti sabhāyaṃ ṭhito vā. **Parisaggato vā**ti gāmaparisāyaṃ ṭhito vā. **Ñātimajjhagato vā**ti dāyādānaṃ majjhe ṭhito vā. **Pūgamajjhagato vā**ti senīnaṃ majjhe ṭhito vā. **Rājakulamajjhagato vā**ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito vā. **Abhinīto**ti pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭho**ti sakkhiṃ katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametaṃ. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisa**nti lābho adhippeto. **Kiñcikkha**nti yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ, antamaso tittiravaṭṭakasappipiṇḍanavanītapiṇḍādimattakassapi lābhassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsatī**ti jānantoyeva musāvādaṃ karoti.

Puna aññaṃ pariyāyaṃ dassento **''api ca tīhākārehi musāvādo hoti, pubbevassa hotī''**tiādimāha. Tattha **tīhākārehī**ti sampajānamusāvādassa aṅgabhūtehi tīhi kāraṇehi. **Pubbevassa hotī**ti pubbabhāgeyeva assa puggalassa evaṃ hoti ''musā bhaṇissa''nti. **Bhaṇantassa hotī**ti bhaṇamānassa hoti. **Bhaṇitassa hotī**ti bhaṇite assa hoti. Yaṃ vattabbaṃ tasmiṃ vutte hotīti attho. Atha vā **bhaṇitassā**ti vuttavato niṭṭhitavacanassa hotīti. Yo evaṃ pubbabhāgepi jānāti, bhaṇantopi jānāti, pacchāpi jānāti ''musā mayā bhaṇita''nti, so evaṃ vadanto musāvādakammunā bajjhatīti ayamettha attho dassito. Kiñcāpi dassito, atha kho ayamettha viseso – pucchā tāva hoti, ''musā bhaṇissa''nti pubbabhāgo atthi, ''musā mayā bhaṇita''nti pacchābhāgo natthi. Vuttamattameva hi koci pamussati kiṃ tassa musāvādo hoti, na hotīti? Sā evaṃ **aṭṭhakathāsu** vissajjitā – pubbabhāge ''musā bhaṇissa''nti ca, bhaṇantassa ''musā bhaṇāmī''ti ca jānato pacchābhāge ''musā mayā bhaṇita''nti na sakkā na bhavituṃ, sacepi na hoti, musāvādoyeva. Purimameva hi aṅgadvayaṃ pamāṇaṃ. Yassāpi pubbabhāge ''musā bhaṇissa''nti ābhogo natthi, bhaṇanto pana ''musā bhaṇāmī''ti jānāti. Bhaṇitepi ''musā mayā bhaṇita''nti jānāti. So musāvādena na kāretabbo. Pubbabhāgo hi pamāṇataro. Tasmiṃ asati davā bhaṇitaṃ vā, ravā bhaṇitaṃ vā hotīti.

Ettha ca taṃñāṇatā ca ñāṇasamodhānañca pariccajitabbaṃ. **Taṃñāṇatā pariccajitabbā**ti yena cittena ''musā bhaṇissa''nti jānāti, teneva ''musā bhaṇāmī''ti ca, ''musā mayā bhaṇita''nti ca jānātīti evaṃ ekacitteneva tīsu khaṇesu jānātīti ayaṃ taṃñāṇatā pariccajitabbā. Na hi sakkā teneva cittena taṃ cittaṃ jānituṃ, yathā na sakkā teneva asinā so asi chinditunti. Purimaṃ purimaṃ pana cittaṃ pacchimassa pacchimassa cittassa tathā uppattiyā paccayo hutvā nirujjhati. Tenetaṃ vuccati –

> ''Pamāṇaṃ pubbabhāgova, tasmiṃ sati na hessati;
> Sesadvayanti nattheta, miti vācā tivaṅgikā''ti. (pārā. aṭṭha. 2.200);

Ñāṇasamodhānaṃ pariccajitabbanti etāni tīṇi cittāni ekakkhaṇe uppajjantīti na gahetabbāni. Idañhi cittaṃ nāma –

''Aniruddhamhi paṭhame, na uppajjati pacchimaṃ;
Nirantaruppajjanato, ekaṃ viya pakāsatī''ti. (pārā. aṭṭha. 2.200);

Ito paraṃ pana yvāyaṃ ajānaṃyeva ''jānāmī''tiādinā nayena sampajānamusā bhaṇati, yasmā so ''idaṃ abhūta''nti evaṃdiṭṭhiko hoti, tassa hi attheva ayaṃ laddhi. Tathā ''idaṃ abhūta''nti evamassa khamati ceva ruccati ca. Evamassa saññā, evaṃsabhāvameva cassa cittaṃ ''idaṃ abhūta''nti. Yadā pana musā vattukāmo hoti, tadā taṃ diṭṭhiṃ vā diṭṭhiyā saha khantiṃ vā diṭṭhikhantīhi saddhiṃ ruciṃ vā diṭṭhikhantirucīhi saddhiṃ saññaṃ vā diṭṭhikhantirucisaññāhi saddhiṃ bhāvaṃ vā vinidhāya nikkhipitvā paṭicchādetvā abhūtaṃ katvā bhaṇati. Tasmā tesampivasena aṅgabhedaṃ dassetuṃ **''api ca catūhākārehī''**tiādi vuttaṃ.

Ettha ca **vinidhāya diṭṭhi**nti balavadhammavinidhānavasenetaṃ vuttaṃ. **Vinidhāya khanti**ntiādīni tato dubbaladubbalānaṃ vinidhānavasena. **Vinidhāya sañña**nti idaṃ panettha sabbadubbaladhammavinidhānavasena. Saññāmattampi nāma avinidhāya sampajānamusā bhāsissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

55. **Mandova parikissatī**ti pāṇavadhādīni karonto tatonidānañca dukkhamanubhonto bhogapariyesanārakkhaṇāni ca karonto momūho viya parikilissati.

Tamenaṃ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārentīti na rājāno karonti, rājādhīnapurisā nānāvidhāni kammakāraṇāni karonti. **Kasāhipi tāḷentī**ti kasādaṇḍakehipi vitajjenti. **Vettehī**ti vettalatāhi. **Addhadaṇḍakehī**ti muggarehi, pahārasādhanatthaṃ vā catuhatthadaṇḍaṃ dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālika**nti kañjiyaukkhalikakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā sīsakapālaṃ uppāṭetvā tattaṃ ayoguḷaṃ saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgaṃ pakkuṭṭhitvā upari uttarati. **Saṅkhamuṇḍika**nti saṅkhamuṇḍakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā uttaroṭṭhaubhatokaṇṇacūḷikagalavāṭakaparicchedena cammaṃ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṃ katvā daṇḍakena veṭhetvā uppāṭenti, saha kesehi cammaṃ uṭṭhahati. Tato sīsakaṭāhaṃ thūlasakkharāhi ghaṃsitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṃ karonti. **Rāhumukha**nti rāhumukhakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā saṅkunā mukhaṃ vivaritvā antomukhe dīpaṃ jālenti, kaṇṇacūḷikāhi vā paṭṭhāya mukhaṃ nikhādanena khananti, lohitaṃ paggharitvā mukhaṃ pūreti.

Jotimālikanti sakalasarīraṃ telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti. **Hatthapajjotika**nti hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṃ viya pajjālenti. **Erakavattika**nti erakavattakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā heṭṭhāgīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe kantitvā gopphake pātenti. Atha naṃ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammavaṭṭe akkamitvā akkamitvā patati. **Cirakavāsika**nti cirakavāsikakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā tatheva cammavaṭṭe kantitvā kaṭiyaṃ ṭhapenti, kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapenti, uparimehi heṭṭhimasarīraṃ cirakanivāsananivatthaṃ viya hoti. **Eṇeyyaka**nti eṇeyyakakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā ubhosu kapparesu ca ubhosu jaṇṇukesu ca ayavalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti, so catūhi ayasūlehi bhūmiyaṃ patiṭṭhahati. Atha naṃ parivāretvā aggiṃ karonti. ''Eṇeyyako jotipariggaho yathā''ti āgataṭṭhānepi idameva vuttaṃ. Taṃ sandhito sandhito sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭīhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kammakāraṇā nāma natthi.

Baḷisamaṃsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharitvā cammamaṃsanhārūni uppāṭenti. **Kahāpaṇika**nti sakalasarīraṃ tiṇhāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattaṃ kahāpaṇamattaṃ pātentā koṭṭenti. **Khārāpatacchika**nti sarīraṃ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṃ ghaṃsenti, cammamaṃsanhārūni paggharitvā pasavanti, aṭṭhikasaṅkhalikāva tiṭṭhati. **Palighaparivattika**nti ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchiddena ayasūlaṃ koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṃ karonti. Atha naṃ pāde gahetvā āviñchanti. **Palālapīṭhaka**nti chekā kāraṇikā chavicammaṃ acchinditvā nisadapotakāhi aṭṭhīni chinditvā kesesu gahetvā ukkhipanti, maṃsarāsiyeva hoti. Atha naṃ keseheva pariyonandhitvā gaṇhanti, palālapīṭhaṃ viya katvā paliveṭhenti. **Sunakhehipī**ti katipayāni divasāni āhāraṃ adatvā chātasunakhehi khādāpenti. Te muhuttena aṭṭhisaṅkhalikameva karonti. **Evampi kissatī**ti evampi vighātaṃ pāpuṇāti. **Parikissatī**ti sabbabhāgena vighātaṃ pāpuṇāti. **Parikilissatī**ti upatāpaṃ pāpuṇāti.

Puna aññaṃ kāraṇaṃ dassento **''atha vā kāmataṇhāya abhibhūto''**tiādimāha. Tattha **kāmataṇhāyā**ti pañcakāmaguṇikalobhena. **Abhibhūto**ti tena maddito. **Pariyādinnacitto**ti kusalācāraṃ khepetvā gahitacitto. **Bhoge pariyesanto**ti dhanaṃ gavesamāno. **Nāvāya mahāsamuddaṃ pakkhandatī**ti taraṇīsaṅkhātāya nāvāya mahantaṃ loṇasāgaraṃ pavisati. **Sītassa purakkhato**ti sītaṃ purato katvā. **Uṇhassa purakkhato**ti uṇhaṃ purato katvā. **Ḍaṃsā**ti piṅgalamakkhikā. **Makasā**ti makasā eva. **Pīḷiyamāno**ti ḍaṃsādisamphassehi vihesiyamāno. **Khuppipāsāya miyyamāno**ti khuddāpipāsāya maramāno. **Tigumbaṃ gacchatī**tiādīni **mūlapadaṃ gacchatī**tipariyosānāni catuvīsati padāni raṭṭhanāmena vuttāni. **Marukantāraṃ gacchatī**ti vālukakantāraṃ tārakasaññāya gacchati. **Jaṇṇupatha**nti jāṇūhi gantabbamaggaṃ. **Ajapatha**nti ajehi gantabbamaggaṃ. **Meṇḍapathe**pi eseva nayo.

Saṅkupathanti khāṇuke koṭṭetvā tehi uggamitabbaṃ khāṇumaggaṃ, taṃ gacchanto pabbatapāde ṭhatvā ayasiṅghāṭakaṃ yottena bandhitvā uddhaṃ khipitvā pabbate laggāpetvā yottenāruyha vajiraggena lohadaṇḍena pabbataṃ vijjhitvā khāṇukaṃ koṭṭetvā tattha ṭhatvā siṅghāṭakaṃ ākaḍḍhitvā puna upari laggāpetvā tattha ṭhito cammayottaṃ olambetvā taṃ ādāya otaritvā heṭṭhimakhāṇuke bandhitvā vāmahatthena yottaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena muggaraṃ ādāya yottaṃ paharitvā khāṇukaṃ nīharitvā puna abhiruhati. Etenupāyena pabbatamatthakaṃ abhiruyha parato otaranto purimanayeneva paṭhamaṃ pabbatamatthake khāṇukaṃ koṭṭetvā cammapasibbake yottaṃ bandhitvā khāṇuke veṭhetvā sayaṃ antopasibbake nisīditvā makkaṭakānaṃ suttavissajjanākārena yottaṃ viniveṭhetvā otarati. Tena vuttaṃ – ''khāṇuke koṭṭetvā tehi uggamitabbaṃ

khāṇumagga''nti. **Chattapatha**nti cammachattena vātaṃ gāhāpetvā sakuṇehi viya otaritabbaṃ maggaṃ. **Vaṃsapatha**nti veṇugumbachedanasatthena chinditvā rukkhaṃ pharasunā koṭṭetvā maggaṃ karonto veḷuvane nisseṇiṃ katvā veḷugumbe āruyha veḷuṃ chinditvā aparassa veḷugumbassa upari pātetvā veḷugumbamatthakeneva gantabbaṃ maggaṃ sandhāya ''vaṃsapathaṃ gacchatī''ti vuttanti veditabbaṃ.

Gavesanto na vindati, alābhamūlakampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetīti avindanamūlakampi kāyikacetasikaṃ dukkhaṃ paṭilabhati.

Laddhāti labhitvā. **Ārakkhamūlaka**nti rakkhaṇamūlakampi. **Kinti me bhoge**ti kena upāyena mama bhoge. **Neva rājāno hareyyuṃ…pe… na appiyā dāyādā hareyyu**nti. **Gopayato**ti mañjūsādīhi gopayantassa. **Vippalujjantī**ti vinassanti.

56. **Etamādīnavaṃ ñatvā, muni pubbāpare idhā**ti etaṃ ''yaso kitti ca yā pubbe, hāyate vāpi tassa sā''ti ito pabhuti vutte pubbāpare idha imasmiṃ sāsane pubbato apare samaṇabhāvato vibbhantakabhāve ādīnavaṃ muni ñatvā.

Daḷhaṃ kareyyāti niddesapadassa uddesapadaṃ. **Thiraṃ kareyyā**ti asithilaṃ kareyya. **Daḷhaṃ samādāno assā**ti thirapaṭiñño bhaveyya. **Avaṭṭhitasamādāno**ti sanniṭṭhānapaṭiñño.

57. **Etaṃ ariyānamuttama**nti yadidaṃ vivekacariyā, etaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ uttamaṃ. Tasmā vivekaṃyeva sikkhethāti adhippāyo. **Na tena seṭṭho maññethā**ti tena ca vivekena attānaṃ ''seṭṭho aha''nti na maññeyya, tena mānathaddho na bhaveyyāti vuttaṃ hoti.

Unnatinti ussāpanaṃ. **Unnama**nti uggantvā paṭṭhapanaṃ. **Māna**nti ahaṃkāraṃ. **Thāma**nti balakkāraṃ. **Thambha**nti thaddhakaraṇaṃ. **Thaddho**ti amaddavo. **Patthaddho**ti visesena amaddavo. **Paggahitasiro**ti uṭṭhitasīso. **Sāmantā**ti na ārakā. **Āsanne**ti na dūre. **Avidūre**ti samīpe. **Upakaṭṭhe**ti santike.

58. **Rittassā**ti vivittassa, kāyaduccaritādīhi virahitassa. **Oghatiṇṇassa pihayanti, kāmesu gadhitā pajā**ti vatthukāmesu laggā sattā tassa caturoghatiṇṇassa pihayanti iṇāyikā viya āṇaṇyassāti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Rittassāti sabbakilesehi tucchassa. **Vivittassā**ti suññassa. **Pavivittassā**ti ekakassa. Idāni yehi ritto hoti, te dassento **''kāyaduccaritena rittassā''**tiādimāha. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyāti dvidhā rittatā veditabbā. Kilesapaṭipāṭiyā tāva rāgo moho thambho sārambho māno madoti, imehi chahi kilesehi arahattamaggena ritto hoti; doso kodho upanāho pamādoti, imehi catūhi kilesehi anāgāmimaggena ritto hoti; atimāno makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti, imehi sattahi sotāpattimaggena ritto hoti.

Maggapaṭipāṭiyā pana sotāpattimaggena atimāno makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyanti; imehi sattahi ritto hoti, anāgāmimaggena doso kodho upanāho pamādoti, imehi catūhi ritto hoti; arahattamaggena rāgo moho thambho sārambho māno madoti, imehi chahi ritto hoti. Tīṇi duccaritāni sabbakilesehītiādinā nayena avasesāpi yathāyogaṃ yojetabbā.

Vatthukāme parijānitvāti tebhūmake vatthukāme ñātatīraṇapariññāhi samāpanavasena jānitvā. **Kilesakāme pahāyā**ti chandādayo kilesakāme pahānapariññāya jahitvā. **Byantiṃ karitvā**ti vigatantaṃ vigatakoṭiṃ karitvā.

Kāmoghaṃ tiṇṇassāti anāgāmimaggena avasānasaṅkhātaṃ kāmoghaṃ taritvā ṭhitassa. **Bhavogha**nti arahattamaggena. **Diṭṭhogha**nti sotāpattimaggena. **Avijjogha**nti arahattamaggena. **Sabbaṃ saṃsārapatha**nti sabbakhandhadhātuāyatanapaṭipāṭisaṅkhātaṃ pathaṃ arahattamaggeneva taritvā ṭhitassa. Sotāpattimaggena **uttiṇṇassa**. Sakadāgāmimaggena **nittiṇṇassa**. Anāgāmimaggena kāmadhātuṃ **atikkantassa**. Arahattamaggena sabbabhavaṃ **samatikkantassa**. Phalasamāpattivasena **vītivattassa. Pāraṃgatassā**tiādīni nibbānavasena vuttāni. **Yathā iṇāyikā āṇaṇya**nti pavaḍḍhakaiṇaṃ ādāya vicarantā āṇaṇyaṃ. **Patthentī**ti patthanaṃ uppādenti. **Ābādhikā ārogya**nti pittādirogāturo bhesajjakiriyāya taṃrogavūpasamanatthaṃ ārogyaṃ. **Yathā bandhanabaddhā**ti nakkhattadivase bandhanāgāre baddhapurisā. **Yathā dāsā bhujissa**nti yasmā bhujissā purisā yaṃ icchanti, taṃ karonti, na naṃ koci balakkārena tato nivatteti, tasmā dāsā bhujissabhāvaṃ patthenti. **Yathā kantāraddhānapakkhandā**ti yasmā balavanto purisā hatthabhāraṃ gahetvā sajjāvudhā saparivārā kantāraṃ paṭipajjanti, te corā dūratova disvā palāyanti. Te sotthinā kantāraṃ nittharitvā khemantaṃ patvā haṭṭhatuṭṭhā honti. Tasmā kantārapakkhandā khemantabhūmiṃ patthenti. Desanāpariyosāne tisso sotāpattiphalaṃ patvā pacchā pabbajitvā arahattaṃ sacchākāsi.

Saddhammapajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Tissametteyyasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pasūrasuttaniddesavaṇṇanā

59. Aṭṭhame pasūrasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva saṅkhepo – ime diṭṭhigatikā attano diṭṭhiṃ sandhāya ''idheva

suddhī''ti vadanti. Aññesu pana dhammesu visuddhiṃ nāhu, evaṃ yaṃ attano satthārādiṃ nissitā, tattheva ''esa vādo subho''ti evaṃ subhavādā hutvā puthū samaṇabrāhmaṇā ''sassato loko''tiādīsu paccekasaccesu niviṭṭhā.

Sabbe paravāde khipantīti sabbā paraladdhiyo chaḍḍenti. **Ukkhipantī**ti dūrato khipanti. **Parikkhipantī**ti samantato khipanti. **Subhavādā**ti niddesassa uddesapadaṃ. **Sobhanavādā**ti ''etaṃ sundara''nti kathentā. **Paṇḍitavādā**ti ''paṇḍitā maya''nti evaṃ kathentā. **Thiravādā**ti ''niddosavādaṃ vadāmā''ti kathentā. **Ñāyavādā**ti ''yuttavādaṃ vadāmā''ti kathentā. **Hetuvādā**ti ''kāraṇasahitaṃ vadāmā''ti kathentā. **Lakkhaṇavādā**ti ''sallakkhetabbaṃ vadāmā''ti vadantā. **Kāraṇavādā**ti ''udāharaṇayuttavādaṃ vadāmā''ti kathentā. **Ṭhānavādā**ti ''pakkamituṃ asakkuṇeyyavādaṃ vadāmā''ti vadantā.

Niviṭṭhāti antopaviṭṭhā. **Patiṭṭhitā**ti tattheva ṭhitā.

60. Evaṃ niviṭṭhā ca **''te vādakāmā''**ti dutiyagāthā. Tattha **bālaṃ dahantī mithu aññamañña**nti ''ayaṃ bālo, ayaṃ bālo''ti evaṃ dvepi janā aññamaññaṃ bālaṃ dahanti, bālato passanti. **Vadanti te aññasitā kathojja**nti te aññamaññasatthārādinissitā kalahaṃ vadanti. **Pasaṃsakāmā kusalāvadānā**ti pasaṃsatthikā ubhopi ''mayaṃ kusalāvadānā paṇḍitavādā''ti evaṃ saññino hutvā.

Vādatthikāti vādena atthikā. **Vādādhippāyā**ti vādajjhāsayā. **Vādapurekkhārā**ti vādameva purato katvā caramānā. **Vādapariyesanaṃ carantā**ti vādameva gavesanaṃ caramānā. **Vigayhā**ti pavisitvā. **Ogayhā**ti otaritvā. **Ajjhogāhetvā**ti nimujjitvā. **Pavisitvā**ti antokatvā.

Anojavantīti nihīnaojavatī, tejavirahitāti attho. **Sā kathā**ti esā vācā. **Kathojjaṃ vadantī**ti nittejaṃ bhaṇanti. Evaṃ vadānesu ca tesu eko niyamato eva.

61. **Yutto kathāya**nti gāthā. Tattha **yutto kathāya**nti vādakathāya ussukko. **Pasaṃsamicchaṃ vinighāti hotī**ti attano pasaṃsaṃ icchanto ''kathaṃ nu kho niggahessāmī''tiādinā nayena pubbeva vādā kathaṃkathī vinighātī hoti. **Apāhatasmi**nti pañhavīmaṃsakehi ''atthāpagataṃ te bhaṇitaṃ, byañjanāpagataṃ te bhaṇita''ntiādinā nayena apaharite vāde. **Nindāya so kuppatī**ti evaṃ apāhatasmiñca vāde uppannāya nindāya so kuppati. **Randhamesī**ti yassa randhameva gavesanto.

Thomananti vaṇṇabhaṇanaṃ. **Kitti**nti pākaṭakaraṇaṃ. **Vaṇṇahāriya**nti guṇavaḍḍhanaṃ. **Pubbeva sallāpā**ti sallāpato puretarameva. ''Kathamidaṃ kathamida''nti kathaṃkathā assa atthīti **kathaṃkathī. Jayo nu kho me**ti mama jayo. **Kathaṃ niggaha**nti kena pakārena niggaṇhanaṃ. **Paṭikammaṃ karissāmī**ti mama laddhiṃ parisuddhiṃ karissāmi. **Visesa**nti atirekaṃ. **Paṭivisesa**nti punappunaṃ visesaṃ. **Āveṭhiyaṃ karissāmī**ti pariveṭhanaṃ karissāmi. **Nibbeṭhiya**nti mama nibbeṭhanaṃ mocanaṃ nikkhamanaṃ. **Cheda**nti vādachindanaṃ. **Maṇḍala**nti vādasaṅghātaṃ. **Pārisajjā**ti paricārikā. **Pāsārikā**ti kāraṇitā. **Apaharantī**ti paṭibāhanti.

Atthāpagatanti atthato apagataṃ, attho natthīti. **Atthato apaharantī**ti atthamhā paṭibāhanti. **Attho te dunnito**ti tava attho na sammā upanīto. **Byañjanaṃ te duropita**nti tava byañjanaṃ duppatiṭṭhāpitaṃ. **Niggaho te akato**ti tayā niggaho na kato. **Paṭikammaṃ te dukkaṭa**nti tayā attano laddhipatiṭṭhāpanaṃ duṭṭhu kataṃ. **Visamakathaṃ dukkathita**nti na sammā kathitaṃ. **Dubbhaṇita**nti bhaṇantenapi duṭṭhu bhaṇitaṃ. **Dullapita**nti na sammā vissajjitaṃ. **Durutta**nti aññathā bhaṇitaṃ. **Dubbhāsita**nti virūpaṃ bhāsitaṃ.

Nindāyāti garahaṇena. **Garahāyā**ti dosakathanena. **Akittiyā**ti aguṇakathanena. **Avaṇṇahārikāyā**ti aguṇavaḍḍhanena.

Kuppatīti pakatibhāvaṃ jahetvā calati. **Byāpajjatī**ti dosavasena pūtibhāvaṃ āpajjati. **Patiṭṭhīyatī**ti kodhavasena gaṇabhāvaṃ gacchati. **Kopañcā**ti kupitabhāvaṃ. **Dosañcā**ti dūsanaṃ. **Apaccayañcā**ti atuṭṭhākārañca. **Pātukarotī**ti pākaṭaṃ karoti. **Randhamesī**ti antaragavesī. **Virandhamesī**ti chiddagavesī. **Aparaddhamesī**ti guṇaṃ apanetvā dosameva gavesī. **Khalitamesī**ti pakkhalanagavesī. **Gaḷitamesī**ti patanagavesī. ''Ghaṭṭitamesī''tipi pāṭho, tassa pīḷanagavesīti attho. **Vivaramesī**ti dosagavesī.

62. Na kevalañca so kuppati, apica kho pana **''yamassa vāda''**nti gāthā. Tattha **parihīnamāhu, apāhata**nti atthabyañjanādito apāhataṃ parihīnaṃ vadanti. **Paridevatī**ti tatonimittaṃ so ''aññaṃ mayā āvajjita''ntiādīhi vippalapati. **Socatī**ti ''tassa jayo''tiādīni ārabbha socati. **''Upaccagā ma''nti anutthunātī**ti ''so maṃ vādena vādaṃ atikkanto''tiādinā nayena suṭṭhutaraṃ vippalapati.

Parihāpitanti na vaḍḍhitaṃ. **Aññaṃ mayā āvajjita**nti aññaṃ kāraṇaṃ mayā avanamitaṃ. **Cintita**nti vīmaṃsitaṃ. **Mahāpakkho**ti mahanto ñātipakkho etassāti mahāpakkho. **Mahāpariso**ti mahāparicārikapariso. **Mahāparivāro**ti mahādāsadāsiparivāro. **Parisā cāyaṃ vaggā**ti ayañca parisā vaggā, na ekā. **Puna bhañjissāmī**ti puna bhindissāmi.

63. **Ete vivādā samaṇesū**ti ettha pana samaṇā vuccanti bāhiraparibbājakā. **Etesu ugghātinighāti hotī**ti etesu vādesu jayaparājayādivasena cittaugghātanighātaṃ vā pāpuṇanto ugghāti ca nighāti ca hoti. **Virame kathojja**nti pajaheyya kalahaṃ. **Na haññadatthatthi pasaṃsalābhā**ti na hi ettha pasaṃsalābhato añño attho atthi. **Uttāno vā**ti na gambhīroti attho ''pañcime

kāmaguṇā’’tiādīsu (a. ni. 6.63) viya.

Gambhīro vāti duppaveso appatiṭṭho paṭiccasamuppādo viya. **Gūḷho vā**ti paṭicchanno hutvā ṭhito ‘‘abhirama nanda ahaṃ te pāṭibhogo’’tiādīsu (udā. 22) viya. **Paṭicchanno vā**ti apākaṭo ‘‘mātaraṃ pitaraṃ hantvā’’tiādīsu (dha. pa. 294; netti. 113) viya. **Neyyo vā**ti nīharitvā kathetabbo ‘‘asaddho akataññū cā’’tiādīsu (dha. pa. 97) viya. **Nīto vā**ti pāḷiyā ṭhitaniyāmena kathetabbo ‘‘cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā’’tiādīsu (a. ni. 4.28) viya. **Anavajjo vā**ti niddosattho ‘‘kusalā dhammā’’tiādīsu (dha. sa. tikamātikā 1) viya. **Nikkileso vā**ti kilesavirahito vipassanā viya. **Vodāno vā**ti parisuddho lokuttaraṃ viya. **Paramattho vā**ti uttamattho uttamatthabhūto attho khandhadhātuāyatananibbānāni viya.

64. Chaṭṭhagāthāyattho – yasmā ca na haññadatthatthi pasaṃsalābhā, tasmā paramaṃ lābhaṃ labhantopi ‘‘sundaro aya’’nti **tattha** diṭṭhiyā **pasaṃsito vā pana hotī**ti taṃ **vādaṃ parisāya majjhe** dīpetvā tato so tena jayatthena tuṭṭhiṃ vā dantavidaṃsakaṃ vā āpajjanto **hassati,** mānena ca **unnamati**. Kiṃ kāraṇaṃ? Yasmā taṃ jayatthaṃ **pappuyya yathāmano** jāto.

Thambhayitvāti pūretvā. **Brūhayitvā**ti vaḍḍhetvā. Imissā gāthāya niddeso uttānattho.

65. Evaṃ unnamato ca **‘‘yā unnatī’’**ti gāthā. Tattha **mānātimānaṃ vadate paneso**ti eso pana taṃ unnatiṃ ‘‘vighātabhūmī’’ti abujjhamāno mānañca atimānañca vadati. Evaṃ imissāpi gāthāya niddeso uttānattho.

66. Evaṃ vāde dosaṃ dassetvā idāni tassa vādaṃ asampaṭicchanto **‘‘sūro’’**ti gāthamāha. Tattha **rājakhādāyā**ti rājakhādanīyena, bhattavetanenāti vuttaṃ hoti. **Abhigajjameti paṭisūramiccha**nti yathā so paṭisūraṃ icchanto abhigajjanto eti, evaṃ diṭṭhigatiko diṭṭhigatikanti dasseti. **Yeneva so tena palehī**ti yena so tuyhaṃ paṭisūro, tena gaccha. **Pubbeva natthi yadidaṃ yudhāyā**ti yaṃ pana kilesajātaṃ yuddhāya siyā, taṃ idha pubbeva natthi, bodhimūleyevassa pahīnanti dasseti.

Sūroti niddesassa uddesapadaṃ. Suṭṭhu uro sūro, vissaṭṭhauro ninnauroti attho. **Vīro**ti parakkamavanto. **Vikkanto**ti saṅgāmaṃ pavisanto. **Abhīrū**tiādayo vuttanayā eva. **Puṭṭho**ti niddesassa uddesapadaṃ. **Posito**ti thūlakato. **Āpādito**ti upaḍḍhabalito paṭipādito. **Vaḍḍhito**ti tato tato bhāvito.

Gajjantoti abyattasarena gajjanto. **Uggajjanto**ti ukkuṭṭhiṃ karonto. **Abhigajjanto**ti sīhanādaṃ karonto. **Etī**ti āgacchati. **Upetī**ti tato samīpaṃ gacchati. **Upagacchatī**ti tato samīpaṃ gantvā na nivattati. **Paṭisūra**nti nibbhayaṃ. **Paṭipurisa**nti sattupurisaṃ. **Paṭisattu**nti sattu hutvā abhimukhe ṭhitaṃ. **Paṭimalla**nti paṭisedhaṃ hutvā yujjhantaṃ. **Icchanto**ti ākaṅkhamāno.

Palehīti gaccha. **Vajā**ti mā tiṭṭha. **Gacchā**ti samīpaṃ upasaṅkama. **Abhikkamā**ti parakkamaṃ karohi.

Bodhiyā mūleti mahābodhirukkhassa samīpe. **Ye paṭisenikarā kilesā**ti ye kilesā paṭipakkhakarā. **Paṭilomakarā**ti paṭāṇīkarā. **Paṭikaṇṭakakarā**ti vinivijjhanakarā. **Paṭipakkhakarā**ti sattukarā.

67. Ito paraṃ sesagāthā pākaṭasambandhā eva. Tattha **vivādayantī**ti vivadanti. **Paṭisenikattā**ti paṭilomakārakā. ‘‘Na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī’’tiādinā nayena viruddhavacanaṃ vivādo.

Sahitaṃ meti mama vacanaṃ atthasaṃhitaṃ. **Asahitaṃ te**ti tava vacanaṃ anatthasaṃhitaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvatta**nti yaṃ taṃ adhiciṇṇaṃ cirakālasevanavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ. **Āropito te vādo**ti tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti bhattapuṭaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādā pamokkhatthāya uttaraṃ pariyesamāno vicara. **Nibbeṭhehi vā**ti atha vā mayā āropitadosato attānaṃ mocehi. **Sace pahosī**ti sace sakkosi.

Āveṭhiyāya āveṭhiyanti āveṭhetvā nivattanena nivattanaṃ. **Nibbeṭhiyāya nibbeṭhiya**nti dosato mocanena mocanaṃ. **Chedena cheda**nti evamādi heṭṭhā vuttanayattā yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

68. **Visenikatvā**ti kilesasenaṃ vināsetvā. **Kiṃ labhethā**ti paṭimallaṃ kiṃ labhissasi. **Pasūrā**ti taṃ paribbājakaṃ ālapati. **Yesīdha natthī**ti yesaṃ idha natthi. Imāyapi gāthāya niddeso uttānatthoyeva.

69. **Pavitakka**nti ‘‘jayo nu kho me bhavissatī’’tiādīni vitakkento. **Dhonena yugaṃ samāgamā**ti dhutakilesena buddhena saddhiṃ yugaggāhaṃ samāpanno. **Na hi tvaṃ sakkhasi sampayātave**ti kotthuādayo viya sīhādīhi dhonena saha yugaṃ gahetvā ekapadampi sampayātuṃ yugaggāhameva vā sampādetuṃ na sakkhissasīti.

Manoti niddesassa uddesapadaṃ. **Citta**nti cittatāya cittaṃ. ‘‘Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātī’’ti mano. **Mānasa**nti mano eva. ‘‘Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso’’ti (mahāva. 33; saṃ. ni. 1.151) hi ettha pana sampayuttakadhammo mānasoti vutto.

> ‘‘Kathañhi bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato;
> Appattamānaso sekkho, kālaṃkayirā janesutā’’ti. (saṃ. ni. 1.159) –

Ettha arahattaṃ mānasanti vuttaṃ. Idha pana manova mānasaṃ, byañjanavasena hetaṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayanti cittaṃ. ''Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmī''ti (su. ni. āḷavakasutta; saṃ. ni. 1.237) ettha uro hadayanti vuttaṃ. ''Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī''ti (ma. ni. 1.63) ettha cittaṃ. ''Vakkaṃ hadaya''nti (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena ''hadaya''nti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaraṃ,** bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha ''pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha''nti (a. ni. 1.49). Tato nikkhantattā pana akusalampi gaṅgāya nikkhantā nadī gaṅgā viya godhāvarito nikkhantā godhāvari viya ca ''paṇḍara''ntveva vuttaṃ.

Mano manāyatananti idha pana manogahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti ''nayidaṃ devāyatanaṃ viya manassa āyatanattā manāyatanaṃ, atha kho mano eva āyatanaṃ manāyatana''nti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanaṃ** veditabbaṃ. Tathā hi loke ''issarāyatanaṃ vāsudevāyatana''ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. ''Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana''ntiādīsu ākaro. Sāsane pana ''manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā''tiādīsu (a. ni. 5.38) samosaraṇaṭṭhānaṃ. ''Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana''ntiādīsu sañjātideso. ''Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane''tiādīsu (a. ni. 3.102; ma. ni. 3.158) kāraṇaṃ. Idha pana sañjātidesaṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena kāraṇaṭṭhenāti tidhāpi vaṭṭati.

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyantīti sañjātidesaṭṭhenapi etaṃ āyatanaṃ. Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osarantīti samosaraṇaṭṭhānaṭṭhenapi āyatanaṃ. Phassādīnaṃ pana sahajātādipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenāpi āyatananti veditabbaṃ. **Manindriyaṃ** vuttatthameva.

Vijānātīti **viññāṇaṃ**. Viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho**. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo. ''Mahāudakakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchatī''ti (a. ni. 4.51) ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. ''Sīlakkhandho samādhikkhandho''tiādīsu (dī. ni. 3.355) guṇaṭṭhena. ''Addasa kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandha''nti (saṃ. ni. 4.241) ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana rūḷhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ rūḷhito viññāṇakkhandhoti vuttaṃ.

Tajjā manoviññāṇadhātūti tesaṃ phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiñhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ, sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ.

Saddhiṃ yugaṃ samāgamanti ekappahārena saddhiṃ. **Sammāgantvā**ti pāpuṇitvā. **Yugaggāhaṃ gaṇhitvā**ti yugapaṭibhāgaṃ gahetvā. **Sākacchetu**nti saddhiṃ kathetuṃ. **Sallapitu**nti allāpasallāpaṃ kātuṃ. **Sākacchaṃ samāpajjitu**nti saddhiṃ kathanaṃ paṭipajjituṃ. Na paṭibalabhāve kāraṇaṃ dassetuṃ **''taṃ kissahetu, pasūro paribbājako hīno''**tiādimāha. **So hi bhagavā aggo cā**ti asadisadānaaggattā asamānapaññattā aggo ca. **Seṭṭho cā**ti sabbaguṇehi appaṭisamaṭṭhena seṭṭho ca. **Mokkho cā**ti savāsanehi kilesehi muttattā mokkho ca. **Uttamo cā**ti attano uttaritaravirahitattā uttamo ca. **Pavaro cā**ti sabbalokena abhipatthanīyattā pavaro ca. **Mattena mātaṅgenā**ti pabhinnamadena hatthinā.

Kotthukoti jiraṇasiṅgālo. **Sīhena migaraññā saddhi**nti kesarasīhena migarājena saha. **Taruṇako**ti chāpako. **Dhenupako**ti khīrapako. **Usabhenā**ti maṅgalasammatena usabhena. **Calakakunā saddhi**nti calamānakakunā saddhiṃ. **Dhaṅko**ti kāko. **Garuḷena venateyyena saddhi**nti ettha **garuḷenā**ti jātivasena nāmaṃ. **Venateyyenā**ti gottavasena. **Caṇḍālo**ti chavacaṇḍālo. **Raññā cakkavattinā**ti cātuddīpikacakkavattinā. **Paṃsupisācako**ti kacavarachaḍḍanaṭṭhāne nibbattako yakkho. **Indena devaraññā saddhi**nti sakkena devarājena saha. **So hi bhagavā mahāpañño**tiādīni chappadāni heṭṭhā vitthāritāni. Tattha **paññāpabhedakusalo**ti attano anantavikappe paññābhede cheko. **Pabhinnañāṇo**ti anantappabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalattepi sati tāsaṃ paññānaṃ anantabhedattaṃ dasseti. **Adhigatapaṭisambhido**ti paṭiladdhaaggacatupaṭisambhidañāṇo. **Catuvesārajjappatto**ti cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha –

> ''Sammāsambuddhassa te paṭijānato 'ime dhammā anabhisambuddhā'ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi, etamahaṃ, bhikkhave, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.
>
> ''Khīṇāsavassa te paṭijānato 'ime āsavā aparikkhīṇā'ti…pe… 'ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā''ti…pe… yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi, etamahaṃ, bhikkhave, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmī''ti (a. ni. 4.8; ma. ni. 1.150).

Dasabalabaladhārīti dasa balāni etesanti dasabalā, dasabalānaṃ balāni dasabalabalāni, tāni dasabalabalāni dhārayatīti dasabalabaladhārī, dasabalañāṇabaladhārīti attho. Etehi tīhi vacanehi anantappabhedānaṃ neyyānaṃ pabhedamukhamattaṃ dassitaṃ. Soyeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena **purisāsabho**. Asantāsaṭṭhena **purisasīho**. Mahantaṭṭhena **purisanāgo**. Pajānanaṭṭhena **purisājañño**. Lokakiccadhuravahanaṭṭhena **purisadhorayho**.

Atha tejādikaṃ anantañāṇato laddhaṃ guṇavisesaṃ dassetukāmo tesaṃ tejādīnaṃ anantañāṇamūlabhāvaṃ dassento **''anantañāṇo''**ti vatvā **''anantatejo''**tiādimāha. Tattha **anantañāṇo**ti gaṇanavasena ca pabhāvavasena ca antavirahitañāṇo. **Anantatejo**ti veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. **Anantayaso**ti paññāguṇeheva lokattayavitthatānantakittighoso. **Aḍḍho**ti paññādhanasamiddhiyā samiddho. **Mahaddhano**ti paññādhanavaḍḍhattepi pabhāvamahattena mahantaṃ pavattapaññādhanamassāti mahaddhano. ''Mahādhano''ti vā pāṭho. **Dhanavā**ti pasaṃsitabbapaññādhanavattā niccayuttapaññādhanavattā atisayabhāvena paññādhanavattā dhanavā. Etesupi hi tīsu atthesu idaṃ vacanaṃ saddavidū icchanti.

Evaṃ paññāguṇena bhagavato attasampattisiddhiṃ dassetvā puna paññāguṇeneva lokahitasampattisiddhiṃ dassento **''netā''**tiādimāha. Tattha veneyye saṃsārasaṅkhātabhayaṭṭhānato nibbānasaṅkhātaṃ khemaṭṭhānaṃ **netā**. Tattha nayanakāle eva saṃvaravinayapahānavinayavasena veneyye **vinetā**. Dhammadesanākāle eva saṃsayacchedanena **anunetā**. Saṃsayaṃ chinditvā saññāpetabbaṃ atthaṃ **saññāpetā**. Tathā saññāpitānaṃ nicchayakaraṇena **nijjhāpetā**. Tathā nijjhāpitassa atthassa paṭipattipayojanavasena **pekkhetā**. Tathāpaṭipanne paṭipattibalena **pasādetā**. **So hi bhagavā**ti ettha **hi**-kāro anantaraṃ vuttassa atthassa kāraṇopadese nipāto.

Anuppannassa maggassa uppādetāti sakasantāne nauppannapubbassa chaasādhāraṇañāṇahetubhūtassa ariyamaggassa bodhimūle lokahitatthaṃ sakasantāne uppādetā. **Asañjātassa maggassa sañjanetā**ti veneyyasantāne asañjātapubbassa sāvakapāramīñāṇahetubhūtassa ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhuti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjanetā. Sāvakaveneyyānampi hi santāne bhagavatā vuttavacaneneva ariyamaggassa sañjananato bhagavā sañjanetā nāma hoti. **Anakkhātassa maggassa akkhātā**ti aṭṭhadhammasamannāgatānaṃ buddhabhāvāya kathābhinīhārānaṃ bodhisattānaṃ buddhabhāvāya byākaraṇaṃ datvā anakkhātapubbassa pāramitāmaggassa ''buddho bhavissatī''ti byākaraṇamatteneva bodhimūle uppajjitabbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṃ nayo paccekabodhisattabyākaraṇepi labbhatiyeva. **Maggaññū**ti paccavekkhaṇāvasena attano uppāditassa ariyamaggassa ñātā. **Maggavidū**ti veneyyasantāne janetabbassa ariyamaggassa kusalo. **Maggakovido**ti bodhisattānaṃ akkhātabbamagge vicakkhaṇo. Atha vā abhisambodhipaṭipatti **maggaññū,** paccekabodhipaṭipatti **maggavidū,** sāvakabodhipaṭipatti **maggakovido**. Atha vā –

> ''Etena maggena tariṃsu pubbe,
> Tarissanti ye ca taranti ogha''nti. (saṃ. ni. 5.409) –

Vacanato yathāyogaṃ atītānāgatapaccuppannabuddhapaccekabuddhasāvakānaṃ maggavasena ca suññatānimittaappaṇihitamaggavasena ca ugghaṭitaññūvipañcitaññūneyyapuggalānaṃ maggavasena ca yathākkamenettha yojanaṃ karonti. **Maggānugā ca panassā**ti bhagavato gatamaggānugāmino hutvā. Ettha **ca**-saddo hetuatthe nipāto, etena ca bhagavatā magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. **Pana**-saddo katatthe nipāto, tena bhagavatā katamaggakaraṇaṃ vuttaṃ hoti. **Pacchā samannāgatā**ti paṭhamaṃ gatassa bhagavato pacchā sīlādiguṇena samannāgatā. Iti thero ''anuppannassa maggassa uppādetā''tiādīhi yasmā sabbepi bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇaṃ kathesi.

Jānaṃ jānātīti jānitabbaṃ jānāti, sabbaññutāya yaṃkiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañcaneyyapathabhūtaṃ paññāya jānātīti attho. **Passaṃ passatī**ti passitabbaṃ passati, sabbadassāvitāya taṃyeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passatīti attho. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṃ nayana pariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Viditatādiatthena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti vā **dhammabhūto**. Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūto**. Ñāṇaṃ viya bhūtoti **ñāṇabhūto**. Aviparītadhammo viya bhūtoti **dhammabhūto**. Brahmā viya bhūtoti **brahmabhūto**. Yvāyaṃ dhammassa vacanato vattanato vā **vattā**. Nānappakārehi vacanato vattanato vā **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā dassanato **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsanāya vā dhammadesanāya amatassa adhigamāpanato **amatassa dātā**. Lokuttarassa dhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsukhaṃ lokuttaradhammassa dānena ca dhammesu issaroti **dhammassāmī**. Tathāgatapadaṃ heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni ''jānaṃ jānātī''tiādīhi vuttaguṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṃ sādhento **''natthī''**tiādimāha. Evaṃbhūtassa hi tassa bhagavato pāramitāpuññaphalappabhāvanipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa vihatattā asammohato sabbadhammānaṃ ñātattā **aññātaṃ** nāma natthi. Tatheva ca sabbadhammānaṃ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā **adiṭṭhaṃ** nāma natthi. Ñāṇena pattattā **aviditaṃ** nāma natthi. Asammohasacchikiriyāya sacchikatattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya **aphassitaṃ** nāma natthi.

Paccuppannanti paccuppannaṃ kālaṃ vā dhammaṃ vā. **Upādāyā**ti ādāya, antokatvāti attho. Upādāyavacaneneva kālavinimuttaṃ nibbānampi gahitameva hoti. ''Atītā''divacanāni ca ''natthī''tiādivacaneneva ghaṭiyanti, ''sabbe''tiādivacanena vā. **Sabbe dhammā**ti sabbasaṅkhatāsaṅkhatadhammapariyādānaṃ. **Sabbākārenā**ti sabbadhammesu ekekasseva dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṃ. **Ñāṇamukhe**ti ñāṇābhimukhe. **Āpāthaṃ āgacchantī**ti osaraṇaṃ upenti. **Jānitabba**nti padaṃ **neyya**nti padassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ.

Attattho vātiādīsu **vā**-saddo samuccayattho. **Attattho**ti attano attho. **Parattho**ti paresaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ attho. **Ubhayattho**ti attano ca paresañcāti sakiṃyeva ubhinnaṃ attho. **Diṭṭhadhammiko**ti diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭhadhammappayojano vā attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā **samparāyiko. Uttāno**tiādīsu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā uttāno. Vohāraṃ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṃyutto dukkhapatiṭṭhattā **gambhīro**. Lokuttaro accantatirokkhattā **gūḷho**. Aniccatādiko ghanādīhi paṭicchannattā **paṭicchanno**. Apacuravohārena vattabbo yathārutaṃ aggahetvā adhippāyassa netabbato **neyyo**. Pacuravohārena vattabbo vacanamatteneva adhippāyassa nītattā **nīto**. Suparisuddhasīlasamādhivipassanattho tadaṅgavikkhambhanavasena vajjavirahitattā **anavajjo**. Kilesasamucchedanato ariyamaggattho **nakkileso**. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho **vodāno**. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbānaṃ **paramattho. Parivattatī**ti buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā antobuddhañāṇe byāpitvā vā samantā vā alaṅkaritvā vā visesena vā vattati.

''Sabbaṃ kāyakamma''ntiādīhi bhagavato ñāṇavisayataṃ dasseti. **Ñāṇānuparivattī**ti ñāṇaṃ anuparivatti, ñāṇavirahitaṃ na hotīti attho. **Appaṭihata**nti nirāvaraṇataṃ dasseti. Puna sabbaññutaṃ upamāya sādhetukāmo **''yāvataka''**ntiādimāha. Tattha jānitabbanti **neyyaṃ**. Neyyapariyanto neyyāvasānamassa atthīti **neyyapariyantikaṃ**. Asabbaññūnaṃ pana neyyāvasānameva natthi. **Ñāṇapariyantike**pi eseva nayo. Purimayamake vuttatthameva iminā yamakena visesetvā dasseti, tatiyayamakena paṭisedhavasena niyametvā dasseti. Ettha ca neyyaṃ ñāṇassa pathattā **neyyapatho. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino**ti neyyañca ñāṇañca khepetvā ṭhānato aññamaññassa pariyante ṭhānasīlā.

Āvajjanapaṭibaddhāti manodvārāvajjanāyattā, āvajjitānantarameva jānātīti attho. **Ākaṅkhapaṭibaddhā**ti ruciāyattā, āvajjanānantaraṃ javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve padāni imesaṃ dvinnaṃ padānaṃ yathākkamena atthappakāsanatthaṃ vuttāni. **Āsayaṃ jānātī**ti ettha āsayanti nissayanti etthāti āsayo, micchādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiyā kāmādīhi nekkhammādīhi vā paribhāvitassa santānassetaṃ adhivacanaṃ. Sattasantānaṃ anusenti anupavattentīti anusayā, thāmagatānaṃ kāmarāgādīnaṃva etaṃ adhivacanaṃ. **Anusayaṃ jānātī**ti anusayakathā heṭṭhā vuttāyeva.

Caritanti pubbe katakusalākusalakammaṃ. **Adhimutti**nti sampati kusale akusale vā cittavosaggo. **Apparajakkhe**ti paññāmaye akkhimhi appaṃ rāgādirajo etesanti apparajakkhā. Appaṃ rāgādirajo etesanti vā apparajakkhā, te apparajakkhe. **Mahārajakkhe**ti ñāṇamaye akkhimhi mahantaṃ rāgādirajo etesanti mahārajakkhā. Mahantaṃ rāgādirajo etesanti vā mahārajakkhā, te mahārajakkhe. **Tikkhindriye mudindriye**ti tikkhāni saddhādīni indriyāni etesanti tikkhindriyā. Mudūni saddhādīni indriyāni etesanti mudindriyā. **Svākāre dvākāre**ti sundarā saddhādayo ākārā koṭṭhāsā etesanti svākārā. Kucchitā garahitā asaddhādayo ākārā koṭṭhāsā etesanti dvākārā. **Suviññāpaye duviññāpaye**ti ye kathitaṃ kāraṇaṃ sallakkhenti sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te suviññāpayā. Tabbiparītā duviññāpayā. **Bhabbābhabbe**ti bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā bhavanti jāyantīti **bhabbā**. Vattamānasamīpe vattamānavacanaṃ. Bhavissanti jāyissanti vāti bhabbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhabbā. Vuttapaṭipakkhā **abhabbā**.

Satte pajānātīti rūpādike ārammaṇe lagge laggite satte pajānāti. **Sadevako loko**ti saha devehi sadevako. Saha mārena **samārako**. Saha brahmunā **sabrahmako**. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇī**. Pajātattā **pajā**. Saha devamanussehi **sadevamanussā**. ''Pajā''ti sattalokassa pariyāyavacanametaṃ. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ. Sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca. Pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ. Sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi padehi okāsaloko. Dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

Aparo nayo – sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena chakāmāvacaraloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasabbasattaloko vā. Api cettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassapi lokassa antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ sādheti. Tato yesaṃ siyā ''māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī, kiṃ sopi antobuddhañāṇe parivattatī''ti. Tesaṃ vimatiṃ vidhamento ''samārako''ti āha. Yesaṃ pana siyā ''brahmā mahānubhāvo, ekaṅguliyā ekasmiṃ cakkavāḷasahasse ālokaṃ pharati. Dvīhi…pe… dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassesu ālokaṃ pharati, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ sopi antobuddhañāṇe parivattatī''ti. Tesaṃ vimatiṃ vidhamento ''sabrahmako''ti āha. Tato yesaṃ siyā ''puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanapaccatthikā, kiṃ tepi antobuddhañāṇe parivattantī''ti. Tesaṃ vimatiṃ vidhamento ''sassamaṇabrāhmaṇī pajā''ti āha.

Evaṃ ukkaṭṭhānaṃ antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa antobuddhañāṇe parivattanabhāvaṃ pakāsento ''sadevamanussā''ti āha. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu **''sadevako**ti devatāhi saddhiṃ avasesaloko. **Samārako**ti mārena saddhiṃ avasesaloko. **Sabrahmako**ti brahmehi saddhiṃ avasesaloko. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhākārehi pariyādātuṃ **'sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā'**ti vuttaṃ. Evaṃ pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukameva pariyādinnaṃ hotī''ti.

Antamasoti uparimantena. **Timitimiṅgala**nti ettha timi nāma ekā macchajāti, timiṃ gilituṃ samatthā tato mahantasarīrā timiṅgalā nāma ekā macchajāti, timiṅgalampi gilituṃ samatthā pañcayojanasatikasarīrā timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātiggahaṇena ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. **Garuḷaṃ venateyya**nti ettha **garuḷo**ti jātivasena nāmaṃ. **Venateyyo**ti

gottavasena. **Padese**ti ekadese. **Sāriputtasamā**ti sabbabuddhānaṃ dhammasenāpatitthere gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Sesasāvakā hi paññāya dhammasenāpatittherena samā nāma natthi. Yathāha – ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ sāriputto''ti (a. ni. 1.188-189). Aṭṭhakathāyañca (visuddhi. 1.171; paṭi. ma. aṭṭha. 2.3.5) vuttaṃ –

''Lokanāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe santi pāṇino;
Paññāya sāriputtassa, kalaṃ nāgghanti soḷasi''nti.

Pharitvāti buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ pāpuṇitvā ṭhānato tesaṃ paññaṃ pharitvā byāpitvā tiṭṭhati. **Abhibhavitvā**ti sabbadevamanussānampi paññaṃ atikkamitvā, tesaṃ avisayabhūtampi sabbaṃ neyyaṃ abhibhavitvā tiṭṭhatīti attho.

Paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 3.5) pana ''atighaṃsitvā''ti pāṭho, ghaṃsitvā tuditvāti attho. **Yepi te**tiādīhi evaṃ pharitvā abhibhavitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṃ dasseti. Tattha **paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇā**ti saṇhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādā**ti viññātaparappavādā ceva parehi saddhiṃ katavādaparicayā ca. **Vālavedhirūpā**ti vālavedhidhanuggahasadisā. **Vo bhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatānī**ti vālavedhī viya vālaṃ sukhumānipi paresaṃ diṭṭhigamanāni attano paññāgamanena bhindantā viya carantīti attho. Atha vā ''gūthagataṃ muttagata''ntiādīsu (a. ni. 9.11) viya paññā eva **paññāgataṃ**. Diṭṭhiyo eva **diṭṭhigatāni. Pañhe abhisaṅkharitvā abhisaṅkharitvā**ti dvipadampi tipadampi catupadampi pucchaṃ racayitvā tesaṃ pañhānaṃ atibahukattā sabbasaṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. **Gūḷhāni ca paṭicchannāni ca** atthajātānīti pāṭhaseso. Tesaṃ tathā vinayaṃ disvā attanā abhisaṅkhataṃ pañhaṃ pucchantīti evaṃ bhagavatā adhippetattā pañhaṃ pucchanti. Aññesaṃ pana pucchāya okāsameva adatvā bhagavā upasaṅkamantānaṃ dhammaṃ deseti. Yathāha –

''Te pañhaṃ abhisaṅkharonti 'imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma, evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evampissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā'ti. Te suṇanti 'samaṇo khalu bho gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osaṭo'ti. Te yena samaṇo gotamo tenupasaṅkamanti. Te samaṇo gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te samaṇena gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ pucchanti, kutossa vādaṃ āropessanti, aññadatthu samaṇasseva gotamassa sāvakā sampajjantī''ti (ma. ni. 1.289).

Kasmā pañhe na pucchantīti ce? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ desento parisāya ajjhāsayaṃ oloketi, tato passati ''ime paṇḍitā gūḷhaṃ rahassaṃ pañhaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā āgatā''ti. So tehi apuṭṭhoyeva ''pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe, pade, akkhare ettakāti; imaṃ pañhaṃ pucchanto evaṃ puccheyya, vissajjento evaṃ vissajjeyyā''ti; iti ovaṭṭikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā dasseti. Te paṇḍitā ''seyyā vata no, ye mayaṃ ime pañhe na pucchimhā. Sacepi mayaṃ puccheyyāma, appatiṭṭhite no katvā samaṇo gotamo khipeyyā''ti attamanā bhavanti.

Api ca buddhā nāma dhammaṃ desentā parisaṃ mettāya pharanti. Mettāpharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṃ pasīdati. Buddhā nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā, amatena hadayaṃ siñcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesaṃ mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evaṃ hoti – ''evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena bhagavatā saddhiṃ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṃ gaṇhitu''nti attano pasannabhāveneva pañhe na pucchantīti.

Kathitā vissajjitā vāti ''evaṃ tumhe pucchathā''ti apucchitapañhānaṃ uccāraṇena te pañhā bhagavatā kathitā eva honti. Yathā ca te vissajjetabbā, tathā vissajjitā eva honti. **Niddiṭṭhakāraṇā**ti iminā kāraṇena iminā hetunā evaṃ hontīti evaṃ sahetukaṃ katvā vissajjanena bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā. **Upakkhittakā ca te bhagavato sampajjantī**ti khattiyapaṇḍitādayo bhagavato pañhavissajjaneneva bhagavato samīpe khittakā pakkhittakā sampajjanti; sāvakā vā sampajjanti, upāsakā vāti attho; sāvakasampattiṃ vā pāpuṇanti, upāsakasampattiṃ vāti vuttaṃ hoti. **Athā**ti anantaratthe, tesaṃ upakkhittakasampattisamanantaramevāti attho. **Tatthā**ti tasmiṃ ṭhāne, tasmiṃ adhikāre vā. **Atirocatī**ti ativiya jotati pakāsati. **Yadidaṃ paññāyā**ti yāyaṃ bhagavato paññā, tāya paññāya bhagavāva atirocatīti attho. **Iti-**saddo kāraṇattho, iminā kāraṇenāti attho. Sesaṃ sabbattha pākaṭamevāti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Pasūrasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Māgaṇḍiyasuttaniddesavaṇṇanā

70. Navame māgaṇḍiyasuttaniddese paṭhamagāthāya tāva ajapālanigrodhamūle nānārūpāni nimminitvā abhikāmaṃ āgataṃ māradhītaraṃ **disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañca** chandamattampi **methunasmiṃ nāhosi, kimevidaṃ** imissā dārikāya **muttakarīsapuṇṇaṃ** rūpaṃ disvā bhavissati, sabbathā **pādāpi naṃ samphusituṃ na icche,** kutonena saṃvasitunti.

Muttapuṇṇanti āhārautuvasena vatthipuṭantaraṃ pūretvā ṭhitamuttena pūritaṃ. **Karīsapuṇṇa**nti pakkāsayasaṅkhāte heṭṭhānābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare ubbedhena aṭṭhaṅgulamatte antāvasāne ṭhitavaccena puṇṇaṃ. **Semhapuṇṇa**nti udarapaṭale ṭhitaekapattappamāṇena semhena pūritaṃ. **Ruhirapuṇṇa**nti yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā hadayavakkapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantena vakkahadayayakanapapphāse temayamānena ṭhitena ekapattassa pūraṇamattena sannicitalohitasaṅkhātena ca kesalomanakhadantānaṃ maṃsavinimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca ṭhapetvā dhamanījālānusārena sabbaṃ upādiṇṇakasarīraṃ pharitvā ṭhitasaṃsaraṇalohitasaṅkhātena ca duvidhena ruhirena puṇṇaṃ.

Aṭṭhisaṅghātanti sakalasarīre heṭṭhā aṭṭhīnaṃ upariṭṭhitāni sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni, tehi aṭṭhīhi ghaṭitaṃ. **Nhārusambandha**nti sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitāni nava nhārusatāni, tehi nhārūhi sambandhaṃ ābandhaṃ. **Rudhiramaṃsāvalepana**nti saṃsaraṇalohitena ca sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpetvā ṭhitena navamaṃsapesisatena ca anulittaṃ sarīraṃ. **Cammavinaddha**nti sakalasarīraṃ pariyonandhitvā pākaṭakilomakassa upari chaviyā heṭṭhā ṭhitaṃ cammaṃ, tena cammena vinaddhaṃ pariyonaddhaṃ. ‘‘Cammāvanaddha’’ntipi pāḷi. **Chaviyā paṭicchanna**nti atisukhumachaviyā paṭicchannaṃ chādetvā ṭhitaṃ. **Chiddāvachidda**nti anekachiddaṃ. **Uggharanta**nti akkhimukhādīhi uggharantaṃ. **Paggharanta**nti adhobhāgena paggharantaṃ. **Kimisaṅghanisevita**nti sūcimukhādīhi nānāpāṇakulasamūhehi āsevitaṃ. **Nānākalimalaparipūra**nti anekavidhehi asucikoṭṭhāsehi pūritaṃ.

71. Tato māgaṇḍiyo ‘‘pabbajitā nāma mānusake kāme pahāya dibbakāmatthāya pabbajanti, ayañca dibbepi kāme na icchati, idampi itthiratanaṃ, kā nu assa diṭṭhī’’ti pucchituṃ dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **etādisaṃ ce ratana**nti dibbitthiratanaṃ sandhāya bhaṇati. **Nāri**nti attano dhītaraṃ sandhāya. **Diṭṭhigataṃ sīlavataṃ nu jīvita**nti diṭṭhiñca sīlañca vatañca jīvitañca. **Bhavūpapattiñca vadesi kīdisa**nti attano bhavūpapattiṃ vā tuvaṃ kīdisaṃ vadesi.

72. Ito parā dve gāthā vissajjanapucchānayena pavattattā pākaṭasambandhāyeva. Tāsu paṭhamagāthāya saṅkhepattho – **tassa** mayhaṃ māgaṇḍiya dvāsaṭṭhidiṭṭhigata**dhammesu** nicchinitvā ‘‘idameva saccaṃ, moghamañña’’nti (ma. ni. 3.27, 301) evaṃ **idaṃ vadāmīti samuggahītaṃ na hoti** natthi na vijjati, kiṃ kāraṇā? Ahañhi passanto **diṭṭhīsu** ādīnavaṃ kañci diṭṭhiṃ aggahetvā saccāni pavicinanto ajjhattaṃ rāgādīnaṃ santibhāvena **ajjhattasanti**saṅkhātaṃ nibbānameva addasanti.

Ādīnavanti upaddavaṃ. **Sadukkha**nti kāyikadukkhena sadukkhaṃ. **Savighāta**nti cetasikadukkhena sahitaṃ. **Saupāyāsa**nti upāyāsasahitaṃ. **Sapariḷāha**nti sadarathaṃ. **Na nibbidāyā**ti na vaṭṭe nibbindanatthāya. **Na virāgāyā**ti na vaṭṭe virāgatthāya. **Na nirodhāyā**ti na vaṭṭassa nirodhatthāya. **Na upasamāyā**ti na vaṭṭassa upasamatthāya. **Na abhiññāyā**ti na vaṭṭassa abhijānanatthāya. **Na sambodhāyā**ti na kilesaniddāvigamena vaṭṭato sambujjhanatthāya. **Na nibbānāyā**ti na amatanibbānatthāya. Ettha pana ‘‘nibbidāyā’’ti vipassanā. ‘‘Virāgāyā’’ti maggo. ‘‘Nirodhāya upasamāyā’’ti nibbānaṃ. ‘‘Abhiññāya sambodhāyā’’ti maggo. ‘‘Nibbānāyā’’ti nibbānameva. Evaṃ ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, tīsu maggo, tīsu nibbānaṃ vuttanti evaṃ vavatthānakathā veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānipi nibbānavevacanānipi hontiyeva.

Ajjhattaṃ rāgassa santinti ajjhattarāgassa santabhāvena nibbutabhāvena ajjhattasantisaṅkhātaṃ nibbānaṃ olokesiṃ. **Dosassa santi**ntiādīsupi eseva nayo. **Pacina**nti niddesassa uddesapadaṃ. **Vicinanto**ti saccāni vaḍḍhento vibhāvento. **Pavicinanto**ti tāneva paccekaṃ vibhāvento. Keci ‘‘gavesanto’’ti vaṇṇayanti. **Adassa**nti olokesiṃ. **Adakkhi**nti vinivijjhiṃ. **Aphassi**nti paññāya phusiṃ. **Paṭivijjhi**nti ñāṇena paccakkhaṃ akāsiṃ.

73. Dutiyagāthāya saṅkhepattho – **yāni**māni diṭṭhigatāni tehi tehi sattehi vinicchinitvā gahitattā **‘‘vinicchayā’’**ti ca attano paccayehi abhisaṅkhatabhāvādinā nayena **‘‘pakappitānī’’**ti ca vuccanti, **te ve munī** diṭṭhigatadhamme aggahetvā **ajjhattasantīti yametamatthaṃ brūsi,** ācikkha me, **kathaṃ nu dhīrehi paveditaṃ taṃ** kathaṃ pakāsitaṃ dhīrehīti vadati.

Imissā gāthāya niddeso uttānattho ṭhapetvā paramatthapadaṃ. Tattha **yaṃ paramattha**nti yaṃ uttamaṃ nibbānaṃ.

74. Athassa bhagavā yathā yena upāyena taṃ padaṃ dhīrehi pakāsitaṃ, taṃ upāyaṃ sapaṭipakkhaṃ dassento **‘‘na diṭṭhiyā’’**ti gāthamāha. Tattha **na diṭṭhiyā**tiādīhi diṭṭhisutiaṭṭhasamāpattiñāṇabāhirasīlabbatāni paṭikkhipati. **‘‘Suddhimāhā’’**ti ettha vuttaṃ **āha**-saddaṃ sabbattha nakārena saddhiṃ yojetvā purimapadattayaṃ netvā ‘‘diṭṭhiyā suddhiṃ nāha na kathemī’’ti evamattho veditabbo. Yathā cettha, evaṃ uttarapadesupi. Tattha ca **adiṭṭhiyā nāhā**ti dasavatthukaṃ sammādiṭṭhiṃ vinā na kathemi. Tathā **assutiyā**ti navaṅgaṃ savanaṃ vinā. **Añāṇā**ti kammassakatasaccānulomikañāṇaṃ vinā. **Asīlatā**ti pātimokkhasaṃvaraṃ vinā. **Abbatā**ti dhutaṅgavataṃ vinā. **Nopi tenā**ti tesu ekamekena diṭṭhiādimattenāpi na kathemīti evamattho veditabbo. **Ete ca nissajja anuggahāyā**ti ete ca purimadiṭṭhiādibhede kaṇhapakkhike dhamme samugghātakaraṇena nissajja, pacchime adiṭṭhiādibhede sukkapakkhikepi atammayatāpajjanena anuggahāya. **Santo anissāya bhavaṃ na jappe**ti imāya paṭipattiyā rāgādivūpasamena santo cakkhādīsu kañci dhammaṃ anissāya ekampi bhavaṃ na jappe, apihetuṃ apatthetuṃ samattho siyā, ayamassa ajjhattasantīti adhippāyo.

Savanampi icchitabbanti suttādivasena suṇanampi ākaṅkhitabbaṃ. **Sambhārā ime dhammā**ti sammādiṭṭhiādikā ime dhammā upakāraṭṭhena sambhārā honti. **Kaṇhapakkhikāna**nti akusalapakkhe bhavānaṃ. **Samugghātato pahānaṃ icchitabba**nti sammā hananato samucchedato pahānaṃ ākaṅkhitabbaṃ. **Tedhātukesu kusalesu dhammesū**ti kāmarūpārūpasaṅkhātesu tebhūmakesu kosallasambhūtesu. **Atammayatā**ti nittaṇhabhāvo.

75. Evaṃ vutte vacanatthaṃ asallakkhento māgaṇḍiyo **''no ce kirā''**ti gāthamāha. Tattha diṭṭhādīni vuttanayāneva. Kaṇhapakkhikāniyeva pana sandhāya ubhayatrāpi āha. **Āha-**saddaṃ pana ''no ce''ti saddena yojetvā **no ce kira āha** no ce kira kathesīti evaṃ attho daṭṭhabbo. **Momūha**nti atimūḷhaṃ, mohanaṃ vā. **Paccentī**ti jānanti. Imissāpi gāthāya niddeso uttāno.

76. Athassa bhagavā taṃ diṭṭhiṃ nissāya pucchaṃ paṭikkhipanto **''diṭṭhiñca nissāyā''**ti gāthamāha. Tassattho – tvaṃ māgaṇḍiya **diṭṭhiṃ nissāya** punappunaṃ pucchamāno yāni te diṭṭhigatāni samuggahitāni, tesveva **samuggahītesu pamohaṃ** āgato tvaṃ **ito** ca mayā vuttaajjhattasantito paṭipattito dhammadesanato vā **aṇumpi** yutta**saññaṃ** na passasi, tena kāraṇena tvaṃ imaṃ dhammaṃ **momūhato** passasīti.

Lagganaṃ nissāya laggananti diṭṭhilagganaṃ allīyitvā diṭṭhilagganaṃ. **Bandhana**nti diṭṭhibandhanaṃ. **Palibodha**nti diṭṭhipalibodhaṃ.

Andhakāraṃ pakkhandosīti bahalandhakāraṃ paviṭṭhosi. **Yuttasañña**nti samaṇadhamme yuttasaññaṃ. **Pattasañña**nti samaṇadhamme paṭiladdhasaññaṃ. **Lagganasañña**nti sañjānitasaññaṃ. **Kāraṇasañña**nti hetusaññaṃ. **Ṭhānasañña**nti kāraṇasaññaṃ. **Na paṭilabhasī**ti na vindasi. **Kuto ñāṇa**nti maggañāṇaṃ pana kena kāraṇena labhissasi. **Aniccaṃ vā**ti hutvā abhāvaṭṭhena pañcakkhandhā aniccaṃ. **Aniccasaññānulomaṃ vā**ti ''pañcakkhandhā aniccā''ti uppannā saññā aniccasaññā, tāya saññāya anulomaṃ appaṭikkūlaṃ aniccasaññānulomaṃ. Kiṃ taṃ? Vipassanāñāṇaṃ. Dvinnaṃ vipassanāñāṇānaṃ dukkhānattasaññānulomānampi eseva nayo.

77. Evaṃ samuggahitesu pamohena māgaṇḍiyassa vivādāpattiṃ dassetvā idāni tesu aññesu ca dhammesu vigatappamohassa attano nibbivādataṃ dassento **''samo visesī''**ti gāthamāha. Tassattho – **yo** evaṃ tidhā mānena vā diṭṭhiyā vā puggalena vā **maññati, so tena** mānena tāya vā diṭṭhiyā tena vā puggalena vivadeyya. Yo pana amhādiso imāsu **tīsu vidhāsu avikampamāno, samo visesī**ti **na tassa hoti,** na ca hīnoti pāṭhaseso. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova.

78. Kiñca bhiyyo – **''saccanti so''**ti gāthā. Tassattho – **so** evarūpo pahīnamānadiṭṭhiko ''mādiso 'bāhitapāpattā'dinā nayena **brāhmaṇo,** idameva sacca''nti **kiṃ vadeyya** kiṃ vatthuṃ bhaṇeyya, kena vā kāraṇena bhaṇeyya, ''mayhaṃ saccaṃ, tuyhaṃ musā''ti vā **kena** mānena diṭṭhiyā puggalena vā vivadeyya. **Yasmiṃ** mādise khīṇāsave ''sadisohamasmī''ti pavattiyā **samaṃ** vā, itaradvayabhāvena pavattiyā **visamaṃ vā** maññitaṃ **natthi,** samānādīsu **kena vādaṃ paṭisaṃyujeyya** paṭipphareyyāti. Imissāpi gāthāya niddeso uttāno.

79. Nanu ekaṃseneva evarūpo puggalo? **''Okaṃ pahāyā''**ti gāthā. Tattha **okaṃ pahāyā**ti rūpadhātvādiviññāṇassokāsaṃ tatra chandarāgappahānena chaḍḍetvā. **Aniketasārī**ti rūpanimittaniketādīni taṇhāvasena asaranto. **Gāme akubbaṃ muni santhavānī**ti gāme gihisanthavāni akaronto. **Kāmehi ritto**ti kāmesu chandarāgābhāvena sabbakāmehi puthubhūto. **Apurakkharāno**ti āyatiṃ attabhāvaṃ anabhinibbattento. **Kathaṃ na viggayha janena kayirā**ti janena saddhiṃ viggāhikakathaṃ na katheyya.

Hāliddakānīti evaṃnāmako gahapati. **Yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkamī**ti **yenā**ti bhummatthe karaṇavacanaṃ. Tasmā yattha mahākaccāno, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena mahākaccāno devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena mahākaccāno upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sāduphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. Upasaṅkamīti ca gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gato tato āsannataraṃ ṭhānaṃ mahākaccānassa samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

Abhivādetvāti pañcapatiṭṭhitena vanditvā. Idāni yenatthena mahākaccānassa upaṭṭhānaṃ āgato, taṃ pucchitukāmo dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi patiṭṭhāpetvā ekamantaṃ nisīdi. **Ekamanta**nti bhāvanapuṃsakaniddeso ''visamaṃ candimasūriyā parivattantī''tiādīsu (a. ni. 4.7) viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, evaṃ nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdī**ti nisajjaṃ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti. Ayañca gahapati tesaṃ aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno ca pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ? Atidūraṃ accāsannaṃ uparivātaṃ unnatappadesaṃ atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ – ''ekamantaṃ nisīdī''ti.

Etadavocāti etaṃ avoca. **Vuttamidaṃ bhante kaccāna bhagavatā aṭṭhakavaggiye māgaṇḍiyapañhe**ti aṭṭhakavaggiyamhi māgaṇḍiyapañho nāma atthi, tasmiṃ pañhe.

Rūpadhātūti rūpakkhandho adhippeto. **Rūpadhāturāgavinibandha**nti rūpadhātumhi rāgena vinibaddhaṃ. **Viññāṇa**nti kammaviññāṇaṃ. **Okasārī**ti gehasārī ālayasārī. Kasmā panettha ''viññāṇadhātu kho gahapatī''ti na vuttanti? Sammohavighātatthaṃ. ''Oko''ti hi atthato paccayo vuccati, purejātañca kammaviññāṇaṃ pacchājātassa kammaviññāṇassapi

vipākaviññāṇassapi, vipākaviññāṇañca vipākaviññāṇassapi kammaviññāṇassapi paccayo hoti, tasmā ''kataraṃ nu kho idha viññāṇa''nti sammoho bhaveyya. Tassa vighātatthaṃ taṃ aggahetvā asambhinnāva desanā katāti. Apica vipākaārammaṇavasena catasso abhisaṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyoti vuttāti tā dassetumpi idha viññāṇaṃ na gahitaṃ.

Upayupādānāti taṇhūpayadiṭṭhūpayavasena dve upayā, kāmupādānādīni cattāri upādānāni ca. **Cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā**ti akusalacittassa adhiṭṭhānabhūtā ceva abhinivesabhūtā ca anusayabhūtā ca. **Tathāgatassā**ti sammāsambuddhassa. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ ete pahīnāva, satthu pana khīṇāsavabhāvo loke atipākaṭoti uparimakoṭiyā evaṃ vuttaṃ. **Viññāṇadhātuyā**ti idha viññāṇaṃ kasmā gahitaṃ? Kilesappahānadassanatthaṃ. Kilesā hi na kevalaṃ catūsuyeva khandhesu pahīnā pahīyanti, pañcasupi pahīyantiyevāti kilesappahānadassanatthaṃ gahitaṃ. **Evaṃ kho gahapati anokasārī hotī**ti evaṃ kammaviññāṇena okaṃ asarantena anokasārī nāma hoti.

Rūpanimittaniketavisāravinibandhāti rūpameva kilesānaṃ paccayaṭṭhena nimittaṃ, ārammaṇakiriyasaṅkhātena nivāsaṭṭhena niketanti rūpanimittaniketaṃ. Visāro ca vinibandho ca visāravinibandhā. Ubhayenapi hi kilesānaṃ patthaṭabhāvo ca vinibandhanabhāvo ca vutto, rūpanimittanikete visāravinibandhāti rūpanimittaniketavisāravinibandhā, tasmā rūpanimittaniketamhi uppannena kilesavisārena ceva kilesavinibandhanena cāti attho. **Niketasārīti vuccatī**ti ārammaṇakaraṇavasena nivāsaṭṭhānaṭṭhena niketasārīti vuccati. **Pahīnā**ti te rūpanimittanikete kilesavisāravinibandhā pahīnā.

Kasmā panettha pañcakkhandhā ca ''okā''ti vuttā, cha ārammaṇāni ''niketa''nti? Chandarāgassa balavadubbalatāya. Samānepi hi etesaṃ ālayaṭṭhena visayabhāve **oko**ti nippariyāyena suddhaṃ gehameva vuccati, **niketa**nti ''ajja asukaṭṭhāne kīḷissāmā''ti katasaṅketānaṃ nivāsanaṭṭhānaṃ uyyānādi. Tattha yathā puttadāradhanadhaññapuṇṇagehe chandarāgo balavā hoti, evaṃ ajjhattikesu khandhesu. Yathā pana uyyānaṭṭhānādīsu tato dubbalataro hoti, evaṃ bāhiresu chasu ārammaṇesūti chandarāgassa balavadubbalatāya evaṃ desanā katāti veditabbā.

Sukhitesu sukhitoti upaṭṭhākesu dhanadhaññalābhādivasena sukhitesu ''idānāhaṃ manāpaṃ cīvaraṃ manāpaṃ bhojanaṃ labhissāmī''ti gehassitasukhena sukhito hoti, tehi pattasampattiṃ attanā anubhavamāno viya carati. **Dukkhitesu dukkhito**ti tesaṃ kenacideva kāraṇena dukkhe uppanne sayaṃ dviguṇena dukkhena dukkhito hoti. **Kiccakaraṇīyesū**ti kiccasaṅkhātesu karaṇīyesu. **Voyogaṃ āpajjatī**ti upayogaṃ sayaṃ tesaṃ kiccānaṃ kattabbataṃ āpajjati.

Kāmesūti vatthukāmesu. **Evaṃ kho gahapati kāmehi aritto hotī**ti evaṃ kilesakāmehi aritto hoti.

Anto kāmānaṃ bhāvena atuccho. Sukkapakkho tesaṃ abhāvena ritto tucchoti veditabbo.

Purakkharānoti vaṭṭaṃ purato kurumāno. **Evaṃrūpo siya**ntiādīsu dīgharassakāḷodātādīsu rūpesu evaṃrūpo nāma bhaveyyanti pattheti. Sukhādīsu vedanāsu **evaṃvedano** nāma. Nīlasaññādīsu saññāsu **evaṃsañño** nāma. Puññābhisaṅkhārādīsu saṅkhāresu **evaṃsaṅkhāro** nāma. Cakkhuviññāṇādīsu viññāṇesu **evaṃviññāṇo** nāma bhaveyyanti pattheti.

Apurakkharānoti vaṭṭaṃ purato akurumāno. **Sahitaṃ me, asahitaṃ te**ti tuyhaṃ vacanaṃ asahitaṃ asiliṭṭhaṃ, mayhaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ madhuraṃ madhurapānasadisaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvatta**nti yaṃ tuyhaṃ dīghena kālena paricitaṃ suppaguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma sabbaṃ khaṇena viparāvattaṃ nivattaṃ. **Āropito te vādo**ti tuyhaṃ doso mayā āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti taṃ taṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā uttaraṃ pariyesanto imassa vādassa mokkhāya cara āhiṇḍa. **Nibbeṭhehi vā sace pahosī**ti atha sayameva pahosi, idheva nibbeṭhehīti.

80. So evarūpo **''yehi vivitto''**ti gāthā. Tattha **yehī**ti yehi diṭṭhigatādīhi. **Vivitto vicareyyā**ti ritto careyya. **Na tāni uggayha vadeyya nāgo**ti ''āguṃ na karotī''tiādinā (cūḷani. bhadrāvudhamāṇavapucchāniddesa 70; pārāyanānugītiniddesa 102) nayena nāgo tāni diṭṭhigatāni uggahetvā na careyya. **Elambuja**nti elasaññite ambumhi jātaṃ kaṇṭakanāḷaṃ vārijaṃ, padumanti vuttaṃ hoti. **Yathā jalena paṅkena canūpalitta**nti taṃ padumaṃ yathā jalena ca paṅkena ca anupalittaṃ hoti. **Evaṃ muni santivādo agiddho**ti evaṃ ajjhattasantivādo muni gedhābhāvena agiddho. **Kāme ca loke ca anūpalitto**ti duvidhepi kāme apāyādike ca loke dvīhi silesehi anupalitto hoti.

Āguṃ na karotīti akusalādidosaṃ na karoti. **Na gacchatī**ti agativasena na gacchati. **Nāgacchatī**ti pahīnakilese na upeti. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā. **Te kilese na punetī**ti ye kilesā pahīnā, te kilese puna na eti. **Na paccetī**ti paṭi na upeti. **Na paccāgacchatī**ti puna na nivattati.

Kharadaṇḍoti kharapattadaṇḍo pharusadaṇḍo. **Cattagedho**ti vissaṭṭhagedho. **Vantagedho**ti vamitagedho. **Muttagedho**ti chinnabandhanagedho. **Pahīnagedho**ti pajahitagedho. **Paṭinissaṭṭhagedho**ti yathā na puna cittaṃ āruhati, evaṃ paṭivissajjitagedho. Upari **vītarāgā**dīsupi eseva nayo. Sabbāneva tāni gahitaggahaṇassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

81. Kiñca bhiyyo – **''na vedagū''**ti gāthā. Tattha **na vedagū diṭṭhiyāyako**ti catumaggavedagū mādiso diṭṭhiyāyako na hoti, diṭṭhiyā gacchanto vā, taṃ sārato paccento vā na hoti. Tattha vacanattho – yāyatīti yāyako. Karaṇavacanena diṭṭhiyā yāyatīti diṭṭhiyāyako. Upayogatthe sāmivacanenapi diṭṭhiyā yātītipi diṭṭhiyāyako. **Na mutiyā sa mānametī**ti mutarūpādibhedāya mutiyāpi so mānaṃ na eti. **Na hi tammayo so**ti taṇhādiṭṭhivasena tammayo hoti tapparāyaṇo, ayaṃ pana

na tādiso. **Na kammunā nopi sutena neyyo**ti puññābhisaṅkhārādinā kammunā vā, sutasuddhiādinā sutena vā so netabbo na hoti. **Anūpanīto sa nivesanesū**ti so dvinnampi upayānaṃ pahīnattā sabbesu taṇhādiṭṭhinivesanesu anupanīto.

Mutarūpena vāti ettha mutarūpaṃ nāma gandharasaphoṭṭhabbāni. **Mānaṃ netī**ti asmimānaṃ na eti. **Na upetī**ti samīpaṃ na eti. **Na upagacchatī**ti upagantvā na tiṭṭhati. **Tammayo**ti tappakato.

82. Tassa ca evaṃvidhassa **''saññāvirattassā''**ti gāthā. Tattha **saññāvirattassā**ti nekkhammasaññāpubbaṅgamāya bhāvanāya pahīnakāmādisaññassa. Iminā padena ubhatobhāgavimutto samathayāniko adhippeto. **Paññāvimuttassā**ti vipassanāpubbaṅgamāya bhāvanāya sabbakilesehi vimuttassa. Iminā sukkhavipassako adhippeto. **Saññañca diṭṭhiñca ye aggahesuṃ, te ghaṭṭamānā vicaranti loke**ti ye pana kāmasaññādikaṃ saññaṃ aggahesuṃ, te visesato gahaṭṭhā kāmādhikaraṇaṃ, ye ca diṭṭhiṃ aggahesuṃ, te visesato pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ aññamaññaṃ ghaṭṭentā vicarantīti.

Yo samathapubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti yo puggalo samathapubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ bhāveti, paṭhamaṃ samādhiṃ uppādetvā pacchā sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ uppādetīti attho. **Tassa ādito**ti tassa puggalassa paṭhamajjhānādito. **Upādāyā**ti paṭicca āgamma. **Ganthā vikkhambhītā hontī**ti ganthā dūrīkatā bhavanti. **Arahatte patte**ti arahattaphalaṃ patte. **Arahato**ti arahattaphale ṭhitassa. **Ganthā ca mohā cā**tiādayo sabbe kilesā pahīnā honti.

Yo vipassanāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti yo puggalo vipassanaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā ariyamaggaṃ bhāveti, paṭhamaṃ vipassanaṃ uppādetvā pacchā ariyamaggasampayuttaṃ samādhiṃ bhāvetīti attho. **Tassa ādito upādāyā**ti tassa puggalassa vipassanato paṭṭhāya vipassanaṃ paṭicca. **Mohā vikkhambhitā hontī**ti ettha **vikkhambhitā**ti dūraṃ pāpitā saññāvasena. **Ghaṭṭentī**ti ye kāmasaññādiṃ gaṇhanti, te saññāvasena pīḷenti. **Saṅghaṭṭentī**ti tato tato pīḷenti. Idāni ghaṭṭente dassetuṃ **''rājānopi rājūhi vivadantī''**tiādinā nayena vitthāro vutto. **Aññamaññaṃ pāṇīhipi upakkamantī**ti ettha aññamaññaṃ hatthehi paharanti. **Leḍḍūhī**ti kapālakhaṇḍehi. **Daṇḍehī**ti aḍḍhadaṇḍakehi. **Satthehī**ti ubhatodhārehi satthehi.

Abhisaṅkhārānaṃ appahīnattāti puññādiabhisaṅkhārānaṃ appahīnabhāvena. **Gatiyā ghaṭṭentī**ti gantabbāya patiṭṭhābhūtāya gatiyā pīḷenti ghaṭṭanaṃ āpajjanti. **Nirayā**dīsupi eseva nayo. Sesamettha vuttanayattā uttānameva.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Māgaṇḍiyasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Purābhedasuttaniddesavaṇṇanā

83. Dasame purābhedasuttaniddese **kathaṃdassī**ti imassa suttassa ito paresañca pañcannaṃ kalahavivādacūḷabyūhamahābyūhatuvaṭakaattadaṇḍasuttānaṃ sammāparibbājanīyasuttavaṇṇanāyaṃ (su. ni. aṭṭha. 2.362 ādayo) vuttanayeneva sāmaññato uppatti veditabbā. Visesato pana yatheva tasmiṃ mahāsamaye rāgacaritadevatānaṃ sappāyavasena dhammaṃ desetuṃ nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā sammāparibbājanīyasuttanta- (su. ni. 361 ādayo) mabhāsi, evaṃ tasmiṃyeva mahāsamaye ''kiṃ nu kho purā sarīrabhedā kattabba''nti uppannacittānaṃ devatānaṃ cittaṃ ñatvā tāsaṃ anuggahatthaṃ aḍḍhateḷasabhikkhusataparivāraṃ nimmitabuddhaṃ ākāsena ānetvā tena attānaṃ pucchāpetvā imaṃ suttamabhāsi.

Kathaṃ? Buddhā nāma mahantā ete sattavisesā, yaṃ sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā na kiñci katthaci nīlādivasena vibhattarūpārammaṇesu vibhattarūpārammaṇaṃ vā, bherisaddādivasena vibhattasaddārammaṇādīsu saddādiārammaṇaṃ vā atthi, yaṃ etesaṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ nāgacchati. Yathāha – ''yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa…pe… sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi tamahaṃ abbhaññāsi''nti (a. ni. 4.24). Evaṃ sabbattha appaṭihatañāṇo bhagavā sabbāpi tā devatā bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. ''Kammāvaraṇena vā samannāgatā''tiādinā (pu. pa. 12) hi nayena vuttā sattā abhabbā nāma. Te ekavihāre vasantepi buddhā na olokenti. Viparītā pana bhabbā nāma. Te dūre vasantepi gantvā saṅgaṇhanti. Tasmiṃ devatāsannipāte ye abhabbā, te pahāya bhabbe pariggahesi. Pariggahetvā ''ettakā ettha rāgacaritā, ettakā dosādicaritā''ti cariyavasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṃ sappāyadhammadesanaṃ upadhārento ''rāgacaritānaṃ devānaṃ sammāparibbājanīyasuttaṃ (su. ni. 361 ādayo) kathessāmi, dosacaritānaṃ kalahavivādasuttaṃ (su. ni. 868 ādayo), mohacaritānaṃ mahābyūhasuttaṃ (su. ni. 901 ādayo), vitakkacaritānaṃ cūḷabyūhasuttaṃ (su. ni. 884 ādayo), saddhācaritānaṃ tuvaṭakasuttaṃ (su. ni. 921 ādayo), buddhicaritānaṃ purābhedasuttaṃ (su. ni. 854 ādayo) kathessāmī''ti desanaṃ vavatthāpetvā puna taṃ parisaṃ manasākāsi ''attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena, aṭṭhuppattikena, pucchāvasenā''ti. Tato ''pucchāvasena jāneyyā''ti ñatvā ''atthi nu kho koci devatānaṃ ajjhāsayaṃ gahetvā cariyavasena pañhaṃ pucchituṃ samattho''ti ''tesu pañcasatesu bhikkhūsu ekopi na sakkotī''ti addasa. Tato asītimahāsāvake, dve aggasāvake ca samannāharitvā ''tepi na sakkontī''ti disvā cintesi – ''sace paccekabuddho bhaveyya, sakkuṇeyya nu kho''ti. ''Sopi na sakkuṇeyyo''ti ñatvā ''sakkasuyāmādīsu koci sakkuṇeyyā''ti samannāhari. Sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṃ pucchāpetvā attanā vissajjeyya. Na pana tesupi koci sakkoti. Athassa etadahosi – ''mādiso buddhoyeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño buddho''ti anantāsu lokadhātūsu anantañāṇaṃ pattharitvā lokaṃ olokento na aññaṃ buddhaṃ addasa.

Anacchariyañcetaṃ, idāni attanā samaṃ na passeyya, yo jātadivasepi brahmajālavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.7) vuttanayena attanā samaṃ apassanto ''aggohamasmi lokassā''ti (dī. ni. 2.31) appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesi ''sace ahaṃ pucchitvā ahameva vissajjeyyaṃ, evaṃ tā devatā na sakkhissanti paṭivijjhituṃ. Aññasmiṃ pana buddheyeva pucchante mayi ca vissajjante accherakaṃ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhituṃ, tasmā nimmitabuddhaṃ māpessāmī''ti abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ''pattacīvaraggahaṇaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritañca mama sadisaṃyeva hotū''ti kāmāvacaracittehi parikammaṃ katvā ''pācīnayugandharaparikkhepato ullaṅghayamānaṃ candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhamanto viya āgacchatū''ti rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi. Devasaṅgho taṃ disvā ''aññopi nu kho bho, cando uggato''ti āha. Atha candaṃ ohāya āsannatare jāte ''na cando, sūriyo uggato''ti. Puna āsannatare jāte ''na sūriyo, devavimānaṃ eta''nti. Puna āsannatare jāte ''na devavimānaṃ, devaputto eso''ti. Puna āsannatare jāte ''na devaputto, mahābrahmā eso''ti. Puna āsannatare jāte ''na mahābrahmā, aparopi bho buddho āgato''ti āha.

Tattha puthujjanadevatā cintayiṃsu – ''ekabuddhassa tāva ayaṃ devatāsannipāto. Dvinnaṃ kīvamahanto bhavissatī''ti. Ariyadevatā cintayiṃsu – ''ekissā lokadhātuyā dve buddhā nāma natthi, addhā bhagavā attanā sadisaṃ aññaṃ ekaṃ buddhaṃ nimminī''ti. Athassa devasaṅghassa passantasseva nimmitabuddho āgantvā dasabalaṃ avanditvāva sammukhaṭṭhāne samasamaṃ katvā māpite āsane nisīdi. Bhagavato bāttiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, nimmitassāpi, bhagavato sarīrā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamanti, nimmitassāpi, bhagavato sarīrarasmiyo nimmitasarīre paṭihaññanti, nimmitassa rasmiyo bhagavato kāye paṭihaññanti. Tā dvinnampi buddhānaṃ sarīrato uggamma bhavaggaṃ āhacca tato tato paṭinivattitvā devatānaṃ matthakamatthakapariyantena otaritvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ patiṭṭhahiṃsu. Sakalacakkavāḷagabbhaṃ suvaṇṇamayavaṅkagopānasivinaddhamiva cetiyagharaṃ virocittha. Dasasahassacakkavāḷadevatā ekacakkavāḷe rāsibhūtā dvinnaṃ buddhānaṃ rasmiabbhantaraṃ pavisitvā aṭṭhaṃsu. Nimmito nisīdantoyeva **''kathaṃdassī kathaṃsīlo, upasantoti vuccatī''**tiādinā nayena adhipaññādikaṃ pucchanto gāthamāha.

Tattha pucchāya tāva so nimmito **kathaṃdassī**ti adhipaññaṃ, **kathaṃsīlo**ti adhisīlaṃ, **upasanto**ti adhicittaṃ pucchati. Sesaṃ pākaṭameva.

Nimmitabuddhādivibhāvanatthaṃ peṭake –

''Upeti dhammaṃ paripucchamāno, kusalaṃ atthupasañhitaṃ;
Na jīvati na nibbuto na mato, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti buddhā. (pari. 479);

''Saṃsārakhīṇo na ca vantarāgo, na cāpi sekkho na ca diṭṭhadhammo;
Akhīṇāsavo antimadehadhārī, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti buddhā.

''Na dukkhasaccena samaṅgibhūto, na maggasaccena kuto nirodho;
Samudayasaccato suvidūravidūro, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti buddhā.

''Ahetuko nopi ca rūpanissito, apaccayo nopi ca so asaṅkhato;
Asaṅkhatārammaṇo nopi ca rūpī, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti buddhā''ti. –

Vuttaṃ.

Tattha paṭhamagāthā nimmitabuddhaṃ sandhāya, dutiyagāthā pacchimabhavikabodhisattaṃ sandhāya, tatiyagāthā arahattaphalaṭṭhaṃ sandhāya, catutthagāthā arūpe nibbānapaccavekkhaṇamanodvārapurecārikacittasamaṅgiṃ sandhāya vuttāti ñātabbā. **Kīdisena dassanenā**ti kīdisavasena dassanena. **Kiṃsaṇṭhitenā**ti kiṃsarikkhena. **Kiṃpakārenā**ti kiṃvidhena. **Kiṃpaṭibhāgenā**ti kiṃākārena.

Yaṃ pucchāmīti yaṃ puggalaṃ pucchāmi, taṃ mayhaṃ viyākarohi. **Yācāmī**ti āyācāmi. **Ajjhesāmī**ti āṇāpemi. **Pasādemī**ti tava santāne somanassaṃ uppādemi. **Brūhī**ti niddesassa uddesapadaṃ. **Ācikkhā**ti desetabbānaṃ ''imāni nāmānī''ti nāmavasena kathehi. **Desehī**ti dassehi. **Paññapehī**ti jānāpehi. Ñāṇamukhavasena hi appanaṃ ṭhapento ''paññapehī''ti vuccati. **Paṭṭhapehī**ti paññāpehi, pavattāpehīti attho. Ñāṇamukhe ṭhapehīti vā. **Vivarā**ti vivaṭaṃ karohi, vivaritvā dassehīti attho. **Vibhajā**ti vibhāgakiriyāya vibhāvento dassehīti attho. **Uttānīkarohī**ti pākaṭabhāvaṃ karohi.

Atha vā **ācikkhā**ti desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni etassa atthassa vivaraṇatthaṃ vuttāni. Tattha **desehī**ti ugghaṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamaṃ uddesavasena desehi. Ugghaṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṃ paṭhamaṃ vuttañca paṭivijjhanti. **Paññapehī**ti vipañcitaññūnaṃ vasena tesaṃ cittatosanena buddhinisānena ca paṭhamaṃ saṃkhittassa vitthārato niddesavaseneva paññapehi. **Paṭṭhapehī**ti tesaṃyeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthāritavasena ṭhapeti paṭṭhapehi. **Vivarā**ti niddiṭṭhassapi punappunaṃ vacanena vivarāhi. **Vibhajā**ti punappunaṃ vuttassāpi vibhāgakaraṇena vibhajāhi. **Uttānīkarohī**ti vivaṭassa vitthārataravacanena vibhattassa ca nidassanavacanena uttāniṃ karohi. Ayaṃ desanā neyyānampi paṭivedhāya hotīti.

84. Vissajjane pana bhagavā sarūpena adhipaññādīni avissajjetvāva adhipaññādippabhāvena yesaṃ kilesānaṃ upasamā ''upasanto''ti vuccati, nānādevatānaṃ āsayānulomena tesaṃ upasamameva dīpento **''vītataṇho''**tiādikā gāthāyo abhāsi. Tattha ādito aṭṭhannaṃ gāthānaṃ ''taṃ brūmi upasanto''ti imāya gāthāya sambandho veditabbo, tato parāsaṃ ''sa ve santoti

vuccatī''ti iminā sabbapacchimena padena.

Anupadavaṇṇanānayo – **vītataṇho purābhedā**ti yo sarīrabhedā pubbameva pahīnataṇho. **Pubbamantamanissito**ti atītaddhādibhedaṃ pubbaantaṃ anissito. **Vemajjhe nupasaṅkheyyo**ti paccuppannepi addhani ''ratto''tiādinā nayena na upasaṅkhātabbo. **Tassa natthi purakkhata**nti tassa arahato dvinnaṃ purekkhārānaṃ abhāvā anāgate addhani purakkhatamapi natthi, taṃ brūmi upasantoti evamettha yojanā veditabbā. Esa nayo sabbattha.

Purā kāyassa bhedāti karajakāyassa bhedato pubbeyeva. **Attabhāvassā**ti sakalattabhāvassa. **Kaḷevarassa nikkhepā**ti kaḷevarassa nikkhepato sarīrassa ṭhapanato. **Jīvitindriyassa upacchedā**ti duvidhassa jīvitindriyassa upacchedato pubbameva.

Pubbanto vuccati atīto addhāti pubbasaṅkhāto anto koṭṭhāso ''atīto addhāti, atikkanto kālo''ti kathīyati. **Atītaṃ addhānaṃ ārabbhā**ti atītakālaṃ paṭicca taṇhā pahīnā.

Aparampi bhaddekarattapariyāyaṃ (ma. ni. 3.272 ādayo) dassento **''atha vā''**tiādimāha. Tattha **evaṃrūpo ahosi**nti kāḷopi samāno indanīlamaṇivaṇṇo ahosinti evaṃ manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahosiṃ. Kusalasukhasomanassavedanāvaseneva **evaṃvedano**. Taṃ sampayuttānaṃyeva saññādīnaṃ vasena **evaṃsañño. Evaṃsaṅkhāro. Evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ na samannānetī**ti tesu rūpādīsu taṇhaṃ vā taṇhāsampayuttadiṭṭhiṃ vā nānupavattayati. Aparena pariyāyena mahākaccānabhaddekarattapariyāyaṃ dassento **''atha vā iti me cakkhu ahosī''**tiādimāha. Tattha **cakkhū**ti cakkhupasādo. **Rūpā**ti catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayena sesāyatanānipi veditabbāni. **Viññāṇa**nti nissayaviññāṇaṃ. **Na tadabhinandatī**ti taṃ cakkhuñceva rūpañca taṇhādiṭṭhivasena nābhinandati. **Iti me mano ahosi iti dhammā**ti ettha pana **mano**ti bhavaṅgacittaṃ. **Dhammā**ti tebhūmakadhammārammaṇaṃ. **Hasitalapitakīḷitānī**ti dantavidaṃsakahasitañca vācālapitañca kāyakīḷādikīḷitañcāti hasitalapitakīḷitāni. **Na tadassādetī**ti tāni hasitādīni nābhinandati. **Na taṃ nikāmetī**ti kantaṃ na karoti. **Na ca tena vittiṃ āpajjatī**ti tena ca tuṭṭhiṃ na pāpuṇāti.

Taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca uppannoti **paccuppanno. Rattoti nupasaṅkheyyo**ti rāgena rattoti gaṇanaṃ na upanetabbo. Uparipi eseva nayo. **Evarūpo siya**ntiādīsu paṇītamanuññarūpādivaseneva taṇhādiṭṭhipavattanasaṅkhātā nandī samannānayanā veditabbā. **Na paṇidahatī**ti patthanāvasena na ṭhapeti. **Appaṇidhānapaccayā**ti na patthanāṭhapanakāraṇena.

85. **Asantāsī**ti tena tena alābhato asantasanto. **Avikatthī**ti sīlādīhi avikatthanasīlo. **Akukkuco**ti hatthakukkuccādivirahito. **Mantabhāṇī**ti mantāya pariggahetvā vācaṃ bhāsitā. **Anuddhato**ti uddhaccavirahito. **Sa ve vācāyato**ti so vācāya yato saṃyato catudosavirahitaṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

Akkodhanoti yañhi kho vuttanti ''na kodhano akodhano kodhavirahito''ti yaṃ kathitaṃ, taṃ paṭhamaṃ tāva kodhaṃ kathetukāmo **''apica kodho tāva vattabbo''**ti āha. **Kodho tāva vattabbo**ti paṭhamaṃ kodho kathetabbo. **Dasahākārehi kodho jāyatī**ti dasahi kāraṇehi kodho uppajjati. **Anatthaṃ me acarī**ti avaḍḍhiṃ me akāsi, iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Aṭṭhāne vā pana kodho jāyatī**ti akāraṇe kodho uppajjati. Ekacco hi ''devo ativassatī''ti kuppati, ''na vassatī''ti kuppati, ''sūriyo tappatī''ti kuppati, ''na tappatī''ti kuppati, vāte vāyantepi kuppati, avāyantepi kuppati, sammajjituṃ asakkonto bodhipaṇṇānaṃ kuppati, cīvaraṃ pārupituṃ asakkonto vātassa kuppati, upakkhalitvā khāṇukassa kuppati. Idaṃ sandhāya vuttaṃ – ''aṭṭhāne vā pana kodho jāyatī''ti. Tattha heṭṭhā navasu ṭhānesu satte ārabbha uppannattā kammapathabhedo hoti.

Aṭṭhānaghāto pana saṅkhāresu uppanno kammapathabhedaṃ na karoti. Cittaṃ āghātento uppannoti **cittassa āghāto**. Tato balavataro **paṭighāto**. Paṭihaññanavasena **paṭighaṃ**. Paṭivirujjhatīti **paṭivirodho**. Kuppanavasena **kopo. Pakopo sampakopo**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Dussanavasena **doso. Padoso sampadoso**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Cittassa byāpattī**ti cittassa vipannatā viparivattanākāro. Manaṃ padūsayamāno uppajjatīti **manopadoso**. Kujjhanavasena **kodho**. Kujjhanākāro **kujjhanā**. Kujjhitassa bhāvo **kujjhitattaṃ**. Dussatīti **doso. Dussanā**ti dussanākāro. **Dussitatta**nti dussitabhāvo. Pakatibhāvavijahanaṭṭhena byāpajjanaṃ **byāpatti. Byāpajjanā**ti byāpajjanākāro. Virujjhatīti **virodho**. Punappunaṃ virujjhatīti **paṭivirodho**. Viruddhākārapaṭiviruddhākāravasena vā idaṃ vuttaṃ. Caṇḍiko vuccati caṇḍo, thaddhapuggalo, tassa bhāvo **caṇḍikkaṃ**. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ aparipuṇṇameva hotīti **asuropo**. Kuddhakāle hi paripuṇṇavacanaṃ nāma natthi, sacepi kassaci hoti, taṃ appamāṇaṃ. Apare pana ''assujananaṭṭhena assuropanato assuropo''ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ somanassassāpi assujananato. Heṭṭhāvuttaattamanatāpaṭipakkhato na attamanatāti **anattamanatā**. Sā pana yasmā cittasseva, na sattassa, tasmā **''cittassā''**ti vuttaṃ.

Adhimattaparittatā veditabbāti adhimattabhāvo parittabhāvo ca, balavabhāvo mandabhāvoti attho. **Kañci kāle**ti ekadā. ''Kañci kāla''ntipi pāṭho. **Cittāvilakaraṇamatto hotī**ti cittassa āvilakaraṇappamāṇo, cittakiliṭṭhakaraṇappamāṇoti attho. ''Cittālasakaraṇamatto''tipi pāṭho, taṃ na sundaraṃ. Tassa cittakilamathakaraṇamattoti attho. **Na ca tāva mukhakulānavikulāno hotī**ti mukhassa saṅkocanavisaṅkocano na ca tāva hoti. **Na ca tāva hanusañcopano hotī**ti dvinnaṃ hanūnaṃ aparāparaṃ calano na ca tāva hoti. **Na ca tāva pharusavācaṃ nicchāraṇo hotī**ti paresaṃ mammacchedakaṃ pharusavācaṃ mukhato nīharaṇena bahi nikkhamano na ca tāva hoti. **Na ca tāva disāvidisānuvilokano hotī**ti parassa abbhukkiraṇatthaṃ daṇḍādiatthāya disañca anudisañca punappunaṃ vilokano na ca tāva hoti.

Na ca tāva daṇḍasatthaparāmasano hotīti āghātanatthaṃ daṇḍañca ekatodhārādisatthañca ādiyano na ca tāva hoti. **Na**

ca tāva daṇḍasatthaabbhukkiraṇo hotīti vuttappakāraṃ daṇḍasatthaṃ ukkhipitvā paharaṇo na ca tāva hoti. **Na ca tāva daṇḍasatthaabhinipātano hotīti** etaṃ duvidhaṃ parassa paharaṇatthaṃ na ca tāva khipano hoti. **Na ca tāva chinnavicchinnakaraṇo hotīti** daṇḍasatthādikhipanena parasarīraṃ dvidhākaraṇo ca vividhākārena vaṇakaraṇo ca na tāva hoti. ''Chiddavicchiddakaraṇo''tipi pāṭho. **Na ca tāva sambhañjanapalibhañjano hotīti** sarīraṃ bhañjitvā cuṇṇavicuṇṇakaraṇo na ca tāva hoti. **Na ca tāva aṅgamaṅgaapakaḍḍhano hotīti** aṅgapaccaṅgaṃ sampaggahetvā apanetvā kaḍḍhano na ca tāva hoti. **Na ca tāva jīvitā voropano hotīti** jīvitindriyato voropano na ca tāva hoti. **Na ca tāva sabbacāgapariccāgāya saṇṭhito hotīti** sabbaṃ parassa jīvitaṃ nāsetvā attano jīvitanāsanatthāya saṇṭhito na ca tāva hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadā aññaṃ jīvitā voropetvā attānaṃ jīvitā voropanatthāya ṭhito, tadā sabbacāgapariccāgā nāma hoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
> Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇa;
> Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti, tañhi chetvā na socatī''ti. (saṃ. ni. 1.187, 267);

Yatoti yadā. **Parapuggalaṃ ghāṭetvā**ti parapuggalaṃ nāsetvā. **Attānaṃ ghāṭetī**ti attānaṃ māreti. **Paramussadagato**ti atibalavabhāvaṃ gato. **Paramavepullappatto**ti ativipulabhāvaṃ patto. **Kodhassa pahīnattā**ti anāgāmimaggena vuttappakārassa kodhassa pahīnabhāvena. **Kodhavatthussa pariññātattā**ti kodhassa patiṭṭhābhūtassa kāraṇabhūtassa piyāpiyaaṭṭhānasaṅkhātassa vatthussa ñātatīraṇapariññāhi byāpetvā ñātabhāvena. **Kodhahetussa upacchinnattā**ti kodhassa janakahetuno domanassasahagatacittuppādassa ucchinnabhāvena.

Tāsīti bhāyanasīlo hoti. **Uttāsī**ti atibhāyanasīlo. **Parittāsī**ti samantato bhāyanasīlo. **Bhāyatī**ti bhayaṃ uppajjati. **Santāsaṃ āpajjatī**ti virūpabhāvaṃ pāpuṇāti. **Katthī hotī**ti attano vaṇṇabhaṇanasīlo hoti. **Vikatthī**ti vividhā nānappakārato vaṇṇabhaṇanasīlo. **Jātiyā vā**ti khattiyabhāvādijātisampattiyā vā. **Gottena vā**ti gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena vā. **Kolaputtiyena vā**ti mahākulabhāvena vā. **Vaṇṇapokkharatāya vā**ti vaṇṇasampannasarīratāya vā. Sarīrañhi ''pokkhara''nti vuccati, tassa vaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanena vā**tiādīni uttānatthāneva.

Kukkuccanti niddesassa uddesapadaṃ. Tattha **kukkucca**nti kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, tassa bhāvo kukkuccaṃ. Taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasaṃ, vippaṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ, dāsabyaṃ viya daṭṭhabbaṃ. **Hatthakukkuccampī**ti hatthehi kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, tassa bhāvo hatthakukkuccaṃ. **Pādakukkuccā**dīsupi eseva nayo.

Akappiye kappiyasaññitāti acchamaṃsaṃ sūkaramaṃsanti khādati, dīpimaṃsaṃ migamaṃsanti khādati, akappiyabhojanaṃ kappiyabhojananti bhuñjati, vikāle kālasaññitāya bhuñjati, akappiyapānakaṃ kappiyapānakanti pivati. Ayaṃ akappiye kappiyasaññitā. **Kappiye akappiyasaññitā**ti sūkaramaṃsaṃ acchamaṃsanti khādati, migamaṃsaṃ dīpimaṃsanti khādati, kappiyabhojanaṃ akappiyabhojananti bhuñjati, kāle vikālasaññitāya bhuñjati, kappiyapānakaṃ akappiyapānakanti pivati. Ayaṃ kappiye akappiyasaññitā. **Avajje vajjasaññitā**ti niddose dosasaññitā. **Vajje avajjasaññitā**ti sadose niddosasaññitā. **Kukkuccāyanā**ti kukkuccāyanākāro. **Kukkuccāyitatta**nti kukkuccāyitabhāvo. **Cetaso vippaṭisāro**ti cittassa virūpo paṭisaraṇabhāvo. **Manovilekho**ti cittassa vilekho.

Katattā ca akatattā cāti kāyaduccaritādīnaṃ katabhāvena ca kāyasucaritādīnaṃ akatabhāvena ca. **Kataṃ me kāyaduccarita**nti mayā kāyena kilesapūtikattā duṭṭhu caritaṃ kāyena kataṃ. **Akataṃ me kāyasucarita**nti mayā kāyena suṭṭhu caritaṃ na kataṃ. **Vacīduccaritavacīsucaritā**dīsupi eseva nayo **nirodha**pariyosānesu.

Cittassāti na sattassa na posassa. **Uddhacca**nti uddhatākāro. **Avūpasamo**ti na vūpasamo. Ceto vikkhipatīti **cetaso vikkhepo, bhantattaṃ cittassā**ti cittassa bhantabhāvo bhantayānabhantagoṇādīnaṃ viya. Iminā ekārammaṇasmiṃyeva vipphandanaṃ kathitaṃ. Uddhaccañhi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nānārammaṇeti. **Idaṃ vuccati uddhacca**nti ayaṃ uddhatabhāvo kathīyati.

Musāvādaṃ pahāyāti ettha **musā**ti visaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visaṃvādanādhippāyena panassa paravisaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo.

Aparo nayo – **musā**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo, taṃ **musāvādaṃ. Pahāyā**ti imaṃ musāvādacetanāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ pajahitvā. **Paṭivirato**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova. Natthi tassa vītikkamissāmīti cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kāyaviññeyyāti iminā nayena aññesupi evarūpesu padesu attho veditabbo.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti saccasandho, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antaritattā saccaṃ saccena na ghaṭiyati, tasmā so na saccasandho, ayaṃ pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti saccasandho.

Thetoti thiro, thirakathoti attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe

ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti, eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlā viya ca thirakatho hoti, asinā sīsaṃ chindantepi dve kathā na katheti, ayaṃ vuccati theto.

Paccayikoti pattiyāyitabbako, saddhāyitabbakoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, ‘‘idaṃ kena vuttaṃ, asukenā’’ti vutte ‘‘mā tassa vacanaṃ saddahathā’’ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti, ‘‘idaṃ kena vuttaṃ, asukenā’’ti vutte ‘‘yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva ida’’nti vattabbataṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko.

Avisaṃvādako lokassāti tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Pisuṇaṃ vācaṃ pahāyātiādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇā vācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusaṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ **pharusā vācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Yā tesaṃ mūlabhūtā cetanāpi pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva ca idha adhippetā.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ ito vuttānaṃ santike sutaṃ, tesaṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātā**ti dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā ‘‘tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yutta’’ntiādīni vatvā sandhānaṃ kattā anukattā.

Anuppadātāti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā ‘‘tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikameta’’ntiādīni vatvā daḷhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo,** yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. ‘‘Samaggarāmo’’tipi pāḷi, ayamevettha attho. **Samaggarato**ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī. Samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā**ti yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpikameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusā vācā, nelā**ti elaṃ vuccati doso, nassā elanti nelā, niddosāti attho ‘‘nelaṅgo setapacchādo’’ti ettha (udā. 65; peṭako. 25) vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā**. Hadayaṃ gacchati apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī,** pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātipi **porī,** purassa esātipi **porī,** nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. Kālena vadatīti **kālavādī,** vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tathaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**.

Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassa atthīti **nidhānavatī,** hadaye nidhātabbayuttakaṃ vācaṃ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca ‘‘ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī’’ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana apekkhitvāva bhāsatīti attho. **Sāpadesa**nti saupamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavati**nti paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsatīti attho. **Atthasaṃhita**nti anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena sahitattā atthasaṃhitaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsatīti vuttaṃ hoti. **Catuddosāpagataṃ vācaṃ bhāsatī**ti musāvādādīhi catūhi dosehi apagataṃ vācaṃ bhāsati. **Dvattiṃsāya tiracchānakathāyā**ti dvattiṃsāya saggamokkhānaṃ tiracchānabhūtāya kathāya.

Dasa kathāvatthūnīti appicchatādīni dasa vivaṭṭanissitāya kathāya vatthubhūtāni kāraṇāni. **Appicchakatha**nti ettha appicchoti icchāvirahito aniccho nittaṇho. Ettha hi byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravaseso. Na hi khīṇāsavassa aṇumattāpi icchā nāma atthi.

Apicettha atricchatā pāpicchatā mahicchatā appicchatāti ayaṃ bhedo veditabbo – tattha sakalābhe atittassa paralābhapatthanā **atricchatā** nāma, tāya samannāgatassa ekabhājane pakkapūvepi attano patte patite na supakko viya khuddako viya ca khāyati, sveva pana parassa patte pakkhitto supakko viya mahanto viya ca khāyati. Asantaguṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **pāpicchatā** nāma, sā ‘‘idhekacco asaddho samāno saddhoti maṃ jano jānātū’’tiādinā (vibha. 851) nayena atreva āgatāyeva. Tāya ca samannāgato puggalo kohaññe patiṭṭhāti. Santaguṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **mahicchatā** nāma, sāpi ‘‘idhekacco saddho samāno saddhoti maṃ jano jānātūti icchati, sīlavā samāno sīlavāti maṃ jano jānātū’’ti (vibha. 851) iminā nayena āgatāyeva. Tāya samannāgato puggalo dussantappayo hoti, vijātamātāpissa cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
Sakaṭena paccaye detu, tayopete atappayā’’ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.252; a. ni. aṭṭha. 1.1.63; udā. aṭṭha. 31);

Santaguṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññutā **appicchatā** nāma, tāya samannāgato puggalo attani vijjamānampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno ''saddhoti maṃ jano jānātū''ti na icchati. Sīlavā… pavivitto… bahussuto… āraddhavīriyo… samādhisampanno… paññavā… khīṇāsavo samāno ''khīṇāsavoti maṃ jano jānātū''ti na icchati seyyathāpi **majjhantikatthero**. Evaṃ appiccho ca pana bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ thāvaraṃ karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti, yathā yathā hi so attano appicchatāya appaṃ gaṇhāti, tathā tathā tassa vatte pasannā manussā bahū denti.

Aparopi catubbidho appiccho paccayaappiccho dhutaṅgaappiccho pariyattiappiccho adhigamaappicchoti. Tattha catūsu paccayesu appiccho **paccayaappiccho**. So dāyakassa vasaṃ jānāti, deyyadhammassa vasaṃ jānāti, attano thāmaṃ jānāti. Yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇeneva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅgaappiccho** nāma. Yo pana bahussutabhāvaṃ na jānāpetukāmo, ayaṃ **pariyattiappiccho** nāma. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, **ayaṃ adhigamaappiccho** nāma. Khīṇāsavo pana atricchataṃ pāpicchataṃ mahicchataṃ pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma. ''Āvuso, atricchatā pāpicchatā mahicchatāti, ime dhammā pahātabbāti, tesu ādīnavaṃ dassetvā evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabba''nti vadanto appicchakathaṃ katheti nāma.

Santuṭṭhīkathantiādīsu visesatthameva dīpayissāma, yojanā pana vuttanayeneva veditabbā. **Santuṭṭhīkatha**nti itarītarapaccayasantosaṃ nissitaṃ kathaṃ. So panesa santoso dvādasavidho hoti. Seyyathidaṃ – cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti tividho. Evaṃ piṇḍapātādīsupi.

Tassāyaṃ pabhedavaṇṇanā – idha bhikkhu cīvaraṃ labhati sundaraṃ vā asundaraṃ vā. So teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana yo pakatidubbalo vā hoti, ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaraṃ pārupanto kilamati. So sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti. So pattuṇṇacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghacīvaraṃ, bahūni vā pana cīvarāni labhitvā ''idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ, idaṃ appalābhīnaṃ hotū''ti datvā tesaṃ purāṇacīvaraṃ vā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭiṃ katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussutaappalābhīgilānānaṃ datvā tesaṃ vā sesakaṃ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu senāsanaṃ labhati manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ na domanassaṃ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenāpi yathāladdheneva tussati. Ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane **yathābalasantoso**.

Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussutaappalābhīgilānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso**. Yopi ''uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhibhūtassa puna paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī''ti paṭisañcikkhitvā tādisaṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati, so taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamūlādīsu vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati, teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Yo pana telena atthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṃ gahetvā aññadeva vā pariyesitvā bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**.

Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussutaappalābhīgilānānaṃ datvā tesaṃ ābhatena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane catumadhuraṃ ṭhapetvā ekasmiṃ muttaharītakaṃ ''gaṇha, bhante, yadicchasī''ti vuccamāno ''sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha muttaharītakaṃ nāma buddhādīhi vaṇṇita''nti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttaharītakena bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso**. Imesaṃ pana paccekapaccayesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ santosānaṃ yathāsāruppasantosova aggo. Arahā ekekasmiṃ paccaye imehi tīhipi santuṭṭhova.

Pavivekakathanti pavivekanissitaṃ kathaṃ. Tayo hi vivekā kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma.

Vuttampi hetaṃ – ''kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ. Cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatāna''nti (mahāni. 57).

Asaṃsaggakathanti ettha pana savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañcavidho saṃsaggo. Tesu idha bhikkhu suṇāti ''amukasmiṃ gāme vā nigame vā itthī vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā''ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ anāvikatvā hīnāyāvattati. Evaṃ parehi kathiyamānarūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṃsaggo** nāma.

''Idha bhikkhu na heva kho suṇāti, api ca kho sāmaṃ passati itthiṃ vā kumāriṃ vā abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ anāvikatvā hīnāyāvattati. Evaṃ visabhāgarūpaṃ olokentassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppannarāgo **dassanasaṃsaggo** nāma.

Aññamaññaṃ allāpasallāpavasena uppannarāgo pana **samullapanasaṃsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Hatthaggāhādivasena uppannarāgo pana **kāyasaṃsaggo** nāma. Arahā imehi pañcahi saṃsaggehi catūhipi parisāhi saddhiṃ asaṃsaṭṭho, gāhamuttako ceva saṃsaggamuttako ca. Asaṃsaggassa vaṇṇaṃ bhaṇanto asaṃsaggakathaṃ katheti nāma.

Vīriyārambhakathanti ettha yo paggahitavīriyo paripuṇṇakāyikacetasikavīriyo hoti, gamane uppannaṃ kilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti, ṭhāne uppannaṃ kilesaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ kilesaṃ sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, daṇḍena kaṇhasappaṃ uppīḷetvā gaṇhanto viya amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca vicarati, tādisassa āraddhavīriyassa vaṇṇaṃ bhaṇanto vīriyārambhakathaṃ katheti nāma.

Sīlakathantiādīsu **sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhī**ti vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo. **Paññā**ti lokiyalokuttarañāṇaṃ. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti. **Vimuttiñāṇadassana**nti ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. Sīlādīnaṃ guṇaṃ pakāsento sīlādikathaṃ katheti nāma.

Satipaṭṭhānakathantiādīni **saṅgajālamaticca so munī**tipariyosānāni pubbe vuttānusārena veditabbāni.

86. **Nirāsattī**ti nittaṇho. **Vivekadassī phassesū**ti paccuppannesu cakkhusamphassādīsu attādibhāvavivekaṃ passati. **Diṭṭhīsu ca na nīyatī**ti dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu kāyaci diṭṭhiyā na nīyati.

Vipariṇataṃ vā vatthuṃ na socatīti pakatibhāvaṃ jahitvā naṭṭhe kismiñci vatthusmiṃ na sokaṃ āpajjati. **Vipariṇatasmiṃ vā**ti vinassamāne vatthumhi.

Cakkhusamphassoti cakkhuṃ vatthuṃ katvā cakkhuviññāṇasahajāto phasso cakkhusamphasso. Sesesupi eseva nayo. Ettha ca purimā cakkhupasādādivatthukāva, manosamphasso hadayavatthukopi avatthukopi sabbo catubhūmako phasso. **Adhivacanasamphasso**ti pariyāyena etassa nāmaṃ hotiyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayaṃ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attano sahajātasamphassassa adhivacanasamphassoti nāmaṃ karonti. **Paṭighasamphasso**ti nippariyāyena pana paṭighasamphasso nāma pañcadvārikaphasso. Adhivacanasamphasso nāma manodvārikaphasso. **Sukhavedanīyo phasso**ti sukhavedanāya hito uppādako phasso. Itaradvayepi eseva nayo. **Kusalo phasso**ti ekavīsatikusalacittasahajāto phasso. **Akusalo**ti dvādasaakusalasahajāto phasso. **Abyākato**ti chappaññāsaabyākatasahajāto phasso. **Kāmāvacaro**ti catupaññāsakāmāvacarasahajāto phasso. **Rūpāvacaro**ti kusalādipañcadasarūpāvacarasampayutto. **Arūpāvacaro**ti kusalābyākatavasena dvādasaarūpāvacarasampayutto.

Suññatoti anattānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo suññato, tena sahajāto phasso suññato phasso. Itaradvayepi eseva nayo. **Animitto**ti ettha aniccānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo animitto. **Appaṇihito**ti dukkhānupassanāvasena vipassantassa uppanno maggo appaṇihito. **Lokiyo**ti loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭo, tasmiṃ pariyāpannabhāvena loke niyuttoti lokiyo, tebhūmako dhammo. **Lokuttaro**ti lokato uttaro uttiṇṇoti lokuttaro, loke apariyāpannabhāvenapi lokuttaro. **Attena vā**ti attabhāvena vā. **Attaniyena vā**ti attāyattena vā.

87. **Patilīno**ti rāgādīnaṃ pahīnattā tato apagato. **Akuhako**ti avimhāpako tīhi kuhanavatthūhi. **Apihālū**ti apihanasīlo, patthanātaṇhāya rahitoti vuttaṃ hoti. **Amaccharī**ti pañcamaccheravirahito. **Appagabbho**ti kāyapāgabbhiyādivirahito. **Ajeguccho**ti sampannasīlāditāya ajegucchanīyo asecanako manāpo. **Pesuṇeyye ca no yuto**ti dvīhi ākārehi upasaṃharitabbe pisuṇakamme ayutto.

Rāgassa pahīnattāti arahattamaggena rāgakilesassa pahīnabhāvena. **Asmimāno pahīno hotī**ti asmīti unnatimāno samucchedavasena pahīno hoti.

Tīṇi kuhanavatthūnīti tīṇi vimhāpanakāraṇāni. **Paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū**tiādīsu cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasseva sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhipanena te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitapasāde ñatvā puna tesaṃ ''aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa, sace appamattakampi kiñci paṭiggaṇheyyā''ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva avikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti api sakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ **paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū**ti veditabbaṃ. Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyena katena iriyāpathena vimhāpanaṃ **iriyāpathasaṅkhātaṃ kuhanavatthū**ti veditabbaṃ. Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ **sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū**ti veditabbaṃ.

Katamaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātanti ettha paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ. **Nimantentī**ti idha gahapatikā ''bhikkhaṃ gaṇhathā''ti bhikkhū nimantenti. Ayameva vā pāṭho. ''Nimantetī''ti vā ''vadantī''ti vā keci paṭhanti. Tādise nimantāpenti. Nimantentīti pāṭhassa sambhavo daṭṭhabbo. **Cīvaraṃ paccakkhātī**ti cīvaraṃ paṭikkhipati. **Etaṃ sāruppaṃ, yaṃ samaṇo**ti yaṃ cīvaradhāraṇaṃ samaṇo karoti, etaṃ sāruppaṃ anucchavikaṃ. **Pāpaṇikā vā nantakānī**ti āpaṇadvāre patikāni antavirahitāni pilotikāni. **Uccinitvā**ti saṃkaḍḍhitvā. **Uñchācariyāyā**ti bhikkhācaraṇena. **Piṇḍiyālopenā**ti piṇḍaṃ katvā laddhaālopena. **Pūtimuttena vā**ti gomuttena vā. **Osadhaṃ kareyyā**ti bhesajjakiccaṃ kareyya. **Tadupādāyā**ti tato paṭṭhāya. **Dhutavādo**ti dhutaguṇavādī. **Bhiyyo bhiyyo nimantentī**ti uparūpari nimantenti. **Sammukhībhāvā**ti sammukhībhāvena, vijjamānatāyāti attho. **Pasavatī**ti paṭilabhati. Saddhāya sammukhībhāvena sakkā kātunti **''saddhāya sammukhībhāvā''**tiādimāha. Deyyadhammā sulabhā dakkhiṇeyyā ca, saddhā pana dullabhā. Puthujjanassa hi saddhā athāvarā, padavāre padavāre nānā hoti. Tenevassa mahāmoggallānasadisopi aggasāvako pāṭibhogo bhavituṃ asakkonto āha ''dvinnaṃ kho nesaṃ āvuso dhammānaṃ pāṭibhogo bhogānañca jīvitassa ca, saddhāya pana tvaṃ pāṭibhogo''ti.

Evaṃ tumhe puññena paribāhirā bhavissathāti ettha **puññenā**ti nissakkatthe karaṇavacanaṃ. Puññato parihīnā parammukhā bhavissatha. **Bhākuṭikā**ti mukhānaṃ padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasaṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ sīlamassāti **bhākuṭiko,** bhākuṭikassa bhāvo **bhākuṭiyaṃ. Kuhanā**ti vimhāpanā. Kuhassa āyanā **kuhāyanā**. Kuhitassa bhāvo **kuhitattaṃ**.

Pāpicchoti asantaguṇadīpanakāmo. **Icchāpakato**ti icchāya apakato, upaddutoti attho. **Sambhāvanādhippāyo**ti bahumānajjhāsayo. **Gamanaṃ saṇṭhapetī**ti abhikkamādigamanaṃ abhisaṅkharoti, pāsādikabhāvaṃ karotīti vuttaṃ hoti. Itaresupi eseva nayo. **Paṇidhāya gacchatī**ti patthanaṃ ṭhapetvā gacchati. Sesesupi eseva nayo. **Samāhito viya gacchatī**ti upacārappatto viya gacchati. Sesesupi eseva nayo.

Āpāthakajjhāyīva hotīti sammukhā āgatānaṃ manussānaṃ jhānaṃ samāpajjanto viya santabhāvaṃ dasseti. **Iriyāpathassā**ti catuiriyāpathassa. **Āṭhapanā**ti ādiṭṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Saṇṭhapanā**ti abhisaṅkharaṇaṃ, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Ariyadhammasannissita**nti lokuttaradhammapaṭibaddhaṃ. **Kuñcika**nti avāpuraṇaṃ. **Mittā**ti sinehavanto. **Sandiṭṭhā**ti diṭṭhamattā. **Sambhattā**ti daḷhamittā. **Uddaṇḍe**ti eko patissayaviseso.

Korajikakorajikoti saṅkocasaṅkocako, atisaṅkocakoti vuttaṃ hoti. ''Koracakakoracako''ti vā pāṭho. **Bhākuṭikabhākuṭiko**ti ativiya mukhasaṅkocanasīlo. **Kuhakakuhako**ti ativiya vimhāpako. **Lapakalapako**ti ativiya sallāpako. **Mukhasambhāviko**ti attano mukhavasena aññehi saha sambhāviko, appitacittoti eke. **Santāna**nti kilesasantatāya santānaṃ. **Samāpattīna**nti samāpajjitabbānaṃ. **Gambhīra**nti ninnapatiṭṭhānaṃ. **Gūḷha**nti dassetuṃ dukkhaṃ. **Nipuṇa**nti sukhumaṃ. **Paṭicchanna**nti padatthena duppaṭivijjhādhippāyaṃ. **Lokuttara**nti dhammadīpakaṃ. **Suññatāpaṭisaññutta**nti nibbānapaṭisaññuttaṃ. Atha vā **lokuttarasuññatāpaṭisaññutta**nti lokuttaradhammabhūtanibbānapaṭisaññuttaṃ.

Kāyikaṃ pāgabbhiyanti kāye bhavaṃ kāyikaṃ. Vācasikacetasikesupi eseva nayo. **Acittīkārakato**ti bahumānakiriyarahito. **Anupāhanānaṃ caṅkamantāna**nti upāhanavirahitānaṃ caṅkamantānaṃ samīpe, anādare vā sāmivacanaṃ. **Saupāhano**ti upāhanārūḷho hutvā caṅkamati. **Nīce caṅkame caṅkamantāna**nti akataparicchedāya bhūmiyā caṅkamante paricchedaṃ katvā vālukaṃ ākiritvā ālambanaṃ yojetvā katacaṅkame nīcepi caṅkame caṅkamante. **Ucce caṅkame caṅkamatī**ti iṭṭhakacayanasampanne vedikāparikkhitte ucce caṅkame caṅkamati. Sace pākāraparikkhitto hoti dvārakoṭṭhakayutto, pabbatantaravanantarabhūmantarassa vā suppaṭicchanno, tādise caṅkame caṅkamituṃ vaṭṭati, appaṭicchannepi upacāraṃ muñcitvā vaṭṭati. **Ghaṭṭayantopi tiṭṭhatī**ti atisamīpe tiṭṭhati. **Puratopi tiṭṭhatī**ti puratthimatopi tiṭṭhati. **Ṭhitakopi bhaṇatī**ti khāṇuko viya anonamitvā bhaṇati. **Bāhāvikkhepako**ti bāhuṃ khipitvā khipitvā bhaṇati.

Anupakhajjāti sabbesaṃ nisinnaṭṭhānaṃ pavisitvā. **Navepi bhikkhū āsanena paṭibāhatī**ti attano pattāsane anisīditvā pure vā pacchā vā pavisanto āsanena paṭibāhati nāma.

Anāpucchampi kaṭṭhaṃ pakkhipatīti anāpucchitvā anapaloketvā aggimhi dāruṃ khipati. **Dvāraṃ pidahatī**ti jantāghare pidahati.

Otaratīti udakatitthaṃ pavisati. **Nhāyatī**ti sarīraṃ sineheti. **Uttaratī**ti udakatitthato tīraṃ uggacchati.

Vokkammāpīti atikkamitvāpi. **Ovarakānī**ti gabbhe patiṭṭhitasayanagharāni.

Gūḷhānīti paṭicchannāni. **Paṭicchannānī**ti aññehi paṭicchāditāni.

Anajjhiṭṭho vāti therehi ‘‘dhammaṃ bhaṇāhī’’ti anāṇatto anāyācito ca.

Pāpadhammoti lāmakadhammo. **Asucisaṅkasarasamācāro**ti aññehi ‘‘ayaṃ dussīlo’’ti saṅkāya saritabbo ācāro saṃyogo etassāti asucisaṅkasarasamācāro. Saṅkassarasamācāroti sakāraṃ saṃyogaṃ katvāpi paṭhanti. **Paṭicchannakammanto**ti paṭicchāditakāyavacīkammanto. **Assamaṇo**ti na samaṇo. **Samaṇapaṭiñño**ti ‘‘ahaṃ samaṇo’’ti paṭijānanto. **Abrahmacārī**ti seṭṭhacariyā virahito. **Brahmacāripaṭiñño**ti vuttapaṭipakkho. **Antopūtī**ti abbhantare kusaladhammavirahitattā antopūtibhāvamāpanno. **Avassuto**ti rāgena tinto. **Kasambujāto**ti saṅkārasabhāvo. **Ācāragocarasampanno**ti ettha bhikkhu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro. Evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti. Tattha katamo **upanissayagocaro**? Dasakathāvatthuguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti; yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati. Ayaṃ vuccati upanissayagocaro.

Katamo **ārakkhagocaro**? Idha bhikkhu antaragharaṃ paviṭṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī susaṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattiṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ ullokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati. Ayaṃ vuccati ārakkhagocaro.

Katamo **upanibandhagocaro**? Cattāro satipaṭṭhānā yattha cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā’’ti (saṃ. ni. 5.372), ayaṃ vuccati upanibandhagocaroti. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena upeto…pe… samannāgato. Tenapi vuccati ācāragocarasampannoti.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti aṇuppamāṇesu asañcicca āpannasekhiyaakusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhati. Ettha ca ‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto’’ti ettāvatā ca puggalādhiṭṭhānāya desanāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dassitaṃ. ‘‘Ācāragocarasampanno’’tiādi pana sabbaṃ yathāpaṭipannassa taṃ sīlaṃ sampajjati, taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ vuttanti veditabbaṃ.

88. **Sātiyesu anassāvī**ti sātavatthūsu kāmaguṇesu taṇhāsanthavavirahito. **Saṇho**ti saṇhehi kāyakammādīhi samannāgato. **Paṭibhānavā**ti pariyattiparipucchādhigamapaṭibhānehi samannāgato. **Na saddho**ti sāmaṃ adhigatadhammaṃ na kassaci saddahati. **Na virajjatī**ti khayā rāgassa virattattā idāni na virajjati.

Yesaṃ esāti yesaṃ puggalānaṃ sātavatthūsu kāmaguṇesu icchā taṇhā. **Appahīnā**ti santhavasampayuttā taṇhā arahattamaggena appahīnā. **Tesaṃ cakkhuto rūpataṇhā savatī**ti etesaṃ cakkhudvārato pavattajavanavīthisampayuttā rūpārammaṇā taṇhā uppajjati. **Āsavatī**ti okāsato yāva bhavaggā dhammato yāva gotrabhū savati. **Sandatī**ti nadīsotaṃ viya adhomukhaṃ sandati. **Pavattatī**ti punappunaṃ uppattivasena pavattati. Sesadvāresupi eseva nayo. Sukkapakkhe vuttavipariyāyena taṇhā arahattamaggena suppahīnā. Tesaṃ cakkhuto rūpataṇhā na savati.

Saṇhena kāyakammena samannāgatoti apharusena mudunā kāyakammena samaṅgībhūto ekībhūto. **Vacīkammā**dīsupi eseva nayo. **Saṇhehi satipaṭṭhānehī**tiādīsu satipaṭṭhānādayo lokiyalokuttaramissakā. Pariyāpuṇanaatthādiparipucchālokiyalokuttaradhammādhigamavasena sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthā tisso paṭibhānappabhedasaṅkhātā paññā yassa atthi, so **paṭibhānavā. Tassa pariyattiṃ nissāya paṭibhāyatī**ti tassa puggalassa pariyāpuṇanaṃ allīyitvā ñāṇaṃ jāyati ñāṇaṃ abhimukhaṃ hoti. **Cattāro satipaṭṭhānā**ti sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttaramissakavasena vuttā. Maggaphalāni nibbattitalokuttaravasena. Catasso paṭisambhidāyo cha ca abhiññāyo vimokkhantikavasena vuttāti ñātabbā.

Tattha **catasso paṭisambhidāyo**ti cattāro ñāṇappabhedāti attho. Iddhividhādiāsavakkhayapariyosānāni adhikāni cha ñāṇāni. **Tassā**ti parassa, attho paṭibhāyatīti sambandho. **Attho**ti saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi yasmā hetuanusārena arīyati adhigamīyati pāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayuppannaṃ nibbānaṃ bhāsitattho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā, taṃ atthaṃ paccavekkhantassa so attho pabhedato ñāto pākaṭo hoti. **Dhammo**ti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā, taṃ dhammaṃ

paccavekkhantassa so dhammo pabhedato ñāto pākaṭo hoti, tasmiṃ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhicārī vohāro, tassa abhilāpe bhāsane udīraṇe taṃ lapitaṃ bhāsitaṃ udīritaṃ sabhāvaniruttisaddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa sā nirutti ñātā pākaṭā hoti.

Ettha **atthe ñāte attho paṭibhāyatī**ti idāni tassa saddaṃ āharitvā vuttappabhede atthe pākaṭībhūte vuttappabhedo attho tassa puggalassa paṭibhāyati ñāṇābhimukho hoti. **Dhamme ñāte dhammo paṭibhāyatī**ti vuttappabhede dhamme pākaṭībhūte vuttappabhedo dhammo paṭibhāyati. **Niruttiyā ñātāya nirutti paṭibhāyatī**ti vuttappabhedāya niruttiyā pākaṭāya vuttappabhedā nirutti paṭibhāyati. **Imesu tīsu ñāṇesu ñāṇa**nti atthadhammaniruttīsu imesu tīsu sabbatthakañāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tesu tīsu ñāṇesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ, yathāvuttesu vā tesu tīsu ñāṇesu gocarakiccādivasena vitthāragataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. **Imāya paṭibhānapaṭisambhidāyā**ti imāya vuttappakārāya yathāvuttavitthārapaññāya upeto hoti. **So vuccati paṭibhānavā**ti nigamento āha. **Yassa pariyatti natthī**ti pariyatti nāma buddhavacanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa puggalassa evarūpā pariyatti natthi. **Paripucchā natthī**ti paripucchā nāma pāḷiaṭṭhakathādīsu gaṇṭhipadaatthapadavinicchayakathā. Uggahitapāḷiādīsu hi atthaṃ kathentassa paṭisambhidā visadā honti. **Adhigamo natthī**ti adhigamo nāma arahattappatti. Arahattañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. Yassa vuttappakārā tividhā sampatti natthi. **Kiṃ tassa paṭibhāyissatī**ti kena kāraṇena tassa puggalassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ upaṭṭhahissati.

Sāmanti sayameva. **Sayaṃ abhiññāta**nti sayameva tena ñāṇena avagamitaṃ. **Attapaccakkhaṃ dhamma**nti attanā paṭivijjhitaṃ paccavekkhitaṃ dhammaṃ. **Na kassaci saddahatī**ti attapaccakkhatāya paresaṃ na saddahati, saddhāya na gacchati. **Avijjāpaccayā saṅkhārā**tiādikaṃ dvādasapadikapaccayākāradassanavasena vuttaṃ. **Avijjānirodhā**tiādayo saṃsāranivattiṃ sandhāya vuttā. **Idaṃ dukkha**ntiādi saccadassanavasena. **Ime āsavā**tiādayo aparena pariyāyena kilesavasena paccayadassanavasena. **Ime dhammā abhiññeyyā**tiādayo abhiññeyyapariññeyyapahātabbabhāvetabbasacchikātabbadhammānaṃ dassanavasena. **Channaṃ phassāyatanāna**ntiādayo phassāyatanānaṃ uppattiñca atthaṅgamañca assādañca upaddavañca nissaraṇañca dassanavasena. **Pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ** pañcavīsatividhena udayañca vayañca, tesu chandarāgavasena assādañca, tesaṃ vipariṇāmaṃ ādīnavañca, nissaraṇasaṅkhātaṃ nibbānañca. **Catunnaṃ mahābhūtānaṃ** avijjādisamudayañca, avijjādinirodhe atthaṅgamañca evamādidassanavasena vuttā. Ete dhammā tattha tattha vuttanayena veditabbā.

Amatogadhanti natthi etassa maraṇasaṅkhātaṃ matanti amataṃ. Kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amataṃ. Tasmiṃ ninnatāya **amatogadhaṃ. Amataparāyana**nti vuttappakāraṃ amataṃ paraṃ ayanaṃ gati patiṭṭhā assāti amataparāyanaṃ. **Amatapariyosāna**nti taṃ amataṃ saṃsārassa niṭṭhābhūtattā pariyosānamassāti amatapariyosānaṃ.

89. **Lābhakamyā na sikkhatī**ti lābhapatthanāya suttantādīni na sikkhati. **Aviruddho ca taṇhāya, rasesu nānugijjhatī**ti virodhābhāvena ca aviruddho hutvā taṇhāya mūlarasādīsu gedhaṃ nāpajjati.

Kena nu khoti lābhapatthanāya kāraṇacintena pihassa pariyesane nipāto. **Lābhābhinibbattiyā**ti catunnaṃ paccayānaṃ visesena uppattiyā. **Lābhaṃ paripācento**ti paccaye paripācayanto.

Attadamatthāyāti vipassanāsampayuttāya paññāya attano damanatthāya. **Attasamatthāyā**ti samādhisampayuttāya paññāya attano samādhānatthāya. **Attaparinibbāpanatthāyā**ti duvidhenāpi ñāṇena attano anupādāparinibbānatthāya. Vuttañhetaṃ ''anupādāparinibbānatthaṃ kho āvuso bhagavati brahmacariyaṃ vussatī''ti (ma. ni. 1.259). **Appicchaññeva nissāyā**ti ettha paccayaappiccho adhigamaappiccho pariyattiappiccho dhutaṅgaappicchoti cattāro appicchā, tesaṃ nānatthaṃ heṭṭhā vitthāritaṃ eva, taṃ appicchaṃ allīyitvā. **Santuṭṭhiññevā**ti catūsu paccayesu ca tividhaṃ santosaṃ allīyitvā, etesaṃ vibhāgo heṭṭhā vitthāritoyeva. **Sallekhaññevā**ti kilesalekhanaṃ. **Idamatthitaññevā**ti imehi kusaladhammehi atthi idamatthi, tassa bhāvo idamatthitā, taṃ idamatthitaṃyeva nissāya allīyitvā.

Rasoti niddesassa uddesapadaṃ. **Mūlaraso**ti yaṃkiñci mūlaṃ paṭicca nibbattaraso. **Khandharasā**dīsupi eseva nayo. **Ambila**nti takkambilādi. **Madhura**nti ekantato gosappiādi. Madhu pana kasāvayuttaṃ ciranikkhittaṃ kasāvaṃ hoti, phāṇitaṃ khāriyuttaṃ ciranikkhittaṃ khāriyaṃ hoti. Sappi pana ciranikkhittaṃ vaṇṇagandhe jahantampi rasaṃ na jahatīti tadeva ekantamadhuraṃ. **Tittaka**nti nimbapaṇṇādi. **Kaṭuka**nti siṅgiveramaricādi. **Loṇika**nti sāmuddikaloṇādi. **Khārika**nti vātiṅgaṇakaḷīrādi. **Lambika**nti badarāmalakakapiṭṭhasālavādi. **Kasāva**nti harītakādi. Ime sabbepi rasā vatthuvasena vuttā. Taṃtaṃvatthuko panettha raso ca ambilādīni nāmehi vuttoti veditabbo. **Sādū**ti iṭṭharaso. **Asādū**ti aniṭṭharaso. Iminā padadvayena sabbopi raso pariyādinno. **Sīta**nti sītaraso. **Uṇha**nti uṇharaso. Evamayaṃ mūlarasādinā bhedena bhinnopi raso lakkhaṇādīhi abhinnoyeva. Sabbopi hesa jivhāpaṭihananalakkhaṇo, jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. **Te jivhaggena rasaggānī**ti ete samaṇabrāhmaṇā pasādajivhaggena uttamarasāni. **Pariyesantā**ti gavesamānā. **Āhiṇḍantī**ti tattha tattha vicaranti. **Te ambilaṃ labhitvā anambilaṃ pariyesantī**ti takkādiambilaṃ laddhā anambilaṃ gavesanti. Evaṃ sabbaṃ parivattetvā parivattetvā yojitaṃ.

Paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāretīti paṭisaṅkhānapaññāya jānitvā upāyena āhāraṃ āhāreti. Idāni upāyaṃ dassetuṃ **''neva davāyā''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **neva davāyā**ti davatthāya na āhāreti. Tattha naṭalaṅghakādayo davatthāya āhārenti nāma. Yañhi bhojanaṃ bhuttassa naccagītakabbasilokasaṅkhāto davo atirekatarena paṭibhāti, taṃ bhojanaṃ adhammena visamena pariyesitvā te

āhārenti. Ayaṃ pana bhikkhu na evamāhāreti.

Na madāyāti mānamadapurisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rājarājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma. Te hi attano mānamadapurisamadānaṃ vaḍḍhanatthāya piṇḍarasabhojanādīni paṇītabhojanāni bhuñjanti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ nāhāreti.

Na maṇḍanāyāti sarīramaṇḍanatthāya na āhāreti. Tattha rūpūpajīviniyo mātugāmā antepurikādayo ca sappiphāṇitādīni pivanti, siniddhamudumaddavabhojanaṃ āhārenti. Evaṃ no aṅgalaṭṭhi susaṇṭhitā bhavissati, sarīre chavivaṇṇo pasanno bhavissatīti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na vibhūsanāyāti sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti. Tattha nibbuddhamallamuṭṭhikamallaceṭakādayo susiniddhehi macchamaṃsādīhi sarīraṃ pīṇenti ‘‘evaṃ no maṃsaṃ ussadaṃ bhavissati pahārasahanatthāyā’’ti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti.

Yāvadevāti āhārāharaṇapayojanassa paricchedaniyamadassanaṃ. **Imassa kāyassa ṭhitiyā**ti imassa catumahābhūtikassa karajakāyassa ṭhapanatthāya āhāreti, idamassa āhārāharaṇe payojananti attho. **Yāpanāyā**ti jīvitindriyayāpanatthāya āhāreti. **Vihiṃsūparatiyā**ti vihiṃsā nāma abhuttapaccayā uppajjanakakhuddā, tassā uparatiyā vūpasamanatthāya āhāreti. **Brahmacariyānuggahāyā**ti brahmacariyaṃ nāma tisso sikkhā sakalasāsanaṃ, tassa anuggaṇhatthāya āhāreti.

Itīti upāyanidassanaṃ, iminā upāyenāti attho. **Purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī**ti purāṇavedanaṃ nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā, taṃ paṭihanissāmīti āhāreti. **Navañca vedanaṃ na uppādessāmī**ti navavedanā nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā, na taṃ uppādessāmīti āhāreti. Atha vā navavedanā nāma bhuttapaccayā na uppajjanakavedanā, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva āhāreti.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me bhavissati. **Anavajjatā cā**ti ettha atthi sāvajjaṃ, atthi anavajjaṃ. Tattha adhammikapariyesanā adhammikapaṭiggahaṇaṃ adhammena paribhogoti idaṃ sāvajjaṃ nāma. Dhammena pana pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanaṃ anavajjaṃ nāma. Ekacco anavajjeyeva sāvajjaṃ karoti, ‘‘laddhaṃ me’’ti katvā pamāṇātikkantaṃ bhuñjati, taṃ jīrāpetuṃ asakkonto uddhaṃvirecanaadhovirecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanādīsu ussukkaṃ āpajjanti, ‘‘kiṃ ida’’nti vutte ‘‘asukassa nāma udaraṃ uddhumāta’’ntiādiṃ vadanti. ‘‘Esa niccakālampi evaṃ pakatikoyeva, attano kucchippamāṇaṃ nāma na jānātī’’ti nindanti garahanti. Ayaṃ anavajjeyeva sāvajjaṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā ‘‘anavajjatā ca me bhavissatī’’ti āhāreti.

Phāsuvihāro cāti etthāpi atthi phāsuvihāro, atthi na phāsuvihāro. Tattha āharahatthako alaṃsāṭako tatravaṭṭako kākamāsako bhuttavamitakoti imesaṃ pañcannaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanaṃ na phāsuvihāro nāma. Etesu hi **āharahatthako** nāma bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya uṭṭhātuṃ asakkonto ‘‘āhara hattha’’nti vadati. **Alaṃsāṭako** nāma accuddhumātakucchitāya uṭṭhitopi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti. **Tatravaṭṭako** nāma uṭṭhātuṃ asakkonto tatreva parivaṭṭati. **Kākamāsako** nāma yathā kākehi āmasituṃ sakkoti, evaṃ yāva mukhadvārā āhāreti. **Bhuttavamitako** nāma mukhena sandhāretuṃ asakkonto tattheva vamati. Evaṃ akatvā ‘‘phāsuvihāro ca me bhavissatī’’ti āhāreti. Phāsuvihāro nāma catūhi pañcahi ālopehi ūnūdaratā. Ettakañhi bhuñjitvā pānīyaṃ pivato cattāro iriyāpathā sukhena pavattanti. Tasmā dhammasenāpati evamāha –

> ‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
> Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983; mi. pa. 6.5.10);

Imasmiṃ pana ṭhāne aṅgāni samodhānetabbāni. Neva davāyāti hi ekaṃ aṅgaṃ, na madāyāti ekaṃ, na maṇḍanāyāti ekaṃ, na vibhūsanāyāti ekaṃ, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyāti ekaṃ, vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāyāti ekaṃ, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navañca vedanaṃ na uppādessāmīti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatīti ekaṃ aṅgaṃ, anavajjatā ca phāsuvihāro cāti ayamettha bhojanānisaṃso.

Mahāsivatthero panāha – ‘‘heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbānī’’ti. Tattha yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyāti ekaṃ aṅgaṃ, yāpanāyāti ekaṃ, vihiṃsūparatiyāti ekaṃ, brahmacariyānuggahāyāti ekaṃ, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmīti ekaṃ, navañca vedanaṃ na uppādessāmīti ekaṃ, yātrā ca me bhavissatīti ekaṃ, anavajjatā cāti ekaṃ, phāsuvihāro pana bhojanānisaṃsoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti.

90. **Upekkhako**ti chaḷaṅgupekkhāya samannāgato. **Sato**ti kāyānupassanādisatiyutto.

Upekkhakoti chaḷaṅgupekkhāya samannāgatoti ettha chaḷaṅgupekkhādhammo nāma koti? Ñāṇādayo. ‘‘Ñāṇa’’nti vutte kiriyato cattāri ñāṇasampayuttāni labbhanti, ‘‘satatavihāro’’ti vutte aṭṭha mahācittāni labbhanti, ‘‘rajjanadussanaṃ natthī’’ti vutte dasa cittāni labbhanti. Somanassaṃ āsevanavasena labbhati. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu – cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittampi na passati acakkhukattā. Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena pana pasādavatthukena cittena passati. Īdisesu pana ṭhānesu ‘‘dhanunā vijjhatī’’tiādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho.

Neva sumano hotīti lobhuppattivasena chandarāguppattivasena somanasso na hoti. **Na dummano**ti paṭighuppattivasena duṭṭhacitto na hoti. **Upekkhako**ti upapattito ikkhako hoti, apakkhapatito hutvā iriyāpathaṃ pavatteti. **Sato sampajāno**ti satimā ñāṇasampanno. **Manāpaṃ nābhigijjhatī**ti manavaḍḍhanakaṃ iṭṭhārammaṇaṃ nābhigijjhati na pattheti. **Nābhihaṃsatī**ti na tussati. **Na rāgaṃ janetī**ti tattha tattha rañjanaṃ na uppādeti. **Tassa ṭhitova kāyo hotī**ti tassa khīṇāsavassa cakkhādikāyo kampārahitattā ṭhito niccalo hoti. **Amanāpa**nti aniṭṭhārammaṇaṃ. **Na maṅku hotī**ti domanassito na hoti. **Appatiṭṭhitacitto**ti kodhavasena ṭhitamano na hoti. **Alīnamanaso**ti alīnacitto. **Abyāpannacetaso**ti byāpādarahitacitto.

Rajanīye na rajjatīti rajanīyasmiṃ vatthusmiṃ na rāgaṃ uppādeti. **Dussanīye na dussatī**ti dosuppāde vatthusmiṃ na dosaṃ uppādeti. **Mohanīye na muyhatī**ti mohanīyasmiṃ vatthusmiṃ na mohaṃ uppādeti. **Kopanīye na kuppatī**ti kodhanīyasmiṃ vatthusmiṃ na calati. **Madanīye na majjatī**ti madanīyasmiṃ vatthusmiṃ na saṃsīdati. **Kilesanīye na kilissatī**ti upatapanīyasmiṃ vatthusmiṃ na upatappati. **Diṭṭhe diṭṭhamatto**ti rūpārammaṇe cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamatto. **Sute sutamatto**ti saddāyatane sotaviññāṇena sute sutamatto. **Mute mutamatto**ti ghānajivhākāyaviññāṇena pāpuṇitvā gahite gahitamatto. **Viññāte viññātamatto**ti manoviññāṇena ñāte ñātamatto. **Diṭṭhe na limpatī**ti cakkhuviññāṇena diṭṭhe rūpārammaṇe taṇhādiṭṭhilepena na limpati. **Diṭṭhe anūpayo**ti rūpārammaṇe nittaṇho hoti. **Anapāyo**ti apaduṭṭhacitto.

Saṃvijjatīti labbhati. **Passatī**ti oloketi. **Chandarāgo**ti sineho. **Rūpārāma**nti rūpaṃ ārāmaṃ assāti rūpārāmaṃ. Rūpe ratanti **rūparataṃ**. Rūpe santuṭṭhīti **rūpasammuditaṃ**.

Dantaṃ nayanti samitinti uyyānakīḷāmaṇḍalādīsu mahājanamajjhaṃ gacchantā dantameva goṇajātiṃ vā assajātiṃ vā yāne yojetvā nayanti. **Rājā**ti tathārūpāneva ṭhānāni gacchanto rājāpi dantameva abhiruhati. **Manussesū**ti manussesupi catūhi ariyamaggehi danto nibbisevanova seṭṭho. **Yotivākya**nti yo evarūpaṃ atikkamavacanaṃ punappunaṃ vuccamānampi titikkhati na paṭipphandati na vihaññati, evarūpo danto seṭṭhoti attho.

Assatarāti vaḷavāya gadrabhena jātā. **Ājānīyā**ti yaṃ assadammasārathi kāraṇaṃ kāreti, tassa khippaṃ jānanasamatthā. **Sindhavā**ti sindhavaraṭṭhe jātā assā. **Mahānāgā**ti kuñjarasaṅkhātā mahāhatthino. **Attadanto**ti ete assatarā vā ājānīyā vā sindhavā vā kuñjarā vā varā dantā, na adantā. Yo pana catumaggasaṅkhātena attadantena dantatāya attadanto nibbisevano, ayaṃ tatopi varaṃ, sabbehipi etehi uttaritaroti attho.

Na hi etehi yānehīti yāni etāni hatthiyānādiyānāni, na hi etehi yānehi koci puggalo supinantenapi agatapubbattā **''agata''**nti saṅkhātaṃ nibbāna**disaṃ,** taṃ ṭhānaṃ gaccheyya. Yathā pubbabhāge indriyadamena **dantena** aparabhāge ariyamaggabhāvanāya **sudantena danto** nibbisevano sappañño puggalo taṃ agatapubbaṃ disaṃ gacchati, dantabhūmiṃ pāpuṇāti. Tasmā attadamanameva varanti attho.

Vidhāsu na vikampantīti seyyassa seyyohamasmītiādīsu mānavidhāsu na calanti nappavedhanti. **Vippamuttā punabbhavā**ti punabbhavapaṭisandhiyā punappunaṃ uppattito suṭṭhu muttā muñcitvā ṭhitā. **Dantabhūmimanuppattā**ti ekantadamanaṃ arahattaphalabhūmiṃ pāpuṇitvā ṭhitā. **Te loke vijitāvino**ti te arahanto sattaloke vijitavijayā vijitavanto nāma honti.

Yasmā ca bhāvitindriyo nibbhayo nibbikāro danto hoti, tasmā tamatthaṃ dassento **''yassindriyānī''**ti gāthamāha. Tassattho – **yassa** cakkhādīni **chaḷindriyāni** gocarabhāvanāya aniccāditilakkhaṇaṃ āropetvā vāsanābhāvanāya satisampajaññagandhaṃ gāhāpetvā **bhāvitāni,** tāni ca kho **ajjhatta**gocarabhāvanāya, evaṃ pana **bahiddhā ca sabbaloke**ti yattha yattha indriyānaṃ vekallatā vekallato vā sambhavo, tattha nābhijjhādivasena **bhāvitānī**ti evaṃ **nibbijjha** ñatvā paṭivijjhitvā **imaṃ parañca lokaṃ** sakasantatikhandhalokaṃ parasantatikhandhalokañca dantamaraṇaṃ maritukāmo **kālaṃ kaṅkhati,** jīvitakkhayakālaṃ āgameti patimāneti, na bhāyati maraṇassa. Yathāha –

> ''Maraṇe me bhayaṃ natthi, nikanti natthī jīvite''. (theragā. 20);
>
> ''Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ;
> Kālañca patimānemi, nibbisaṃ bhatako yathā''ti. (theragā. 606, 654, 1002; mi. pa. 2.2.4 thokaṃ visadisaṃ);

Bhāvito sa dantoti evaṃ bhāvitindriyo so danto.

91. **Nissayatā**ti taṇhādiṭṭhinissayā. **Ñatvā dhamma**nti aniccādīhi ākārehi dhammaṃ jānitvā. **Anissito**ti evaṃ tehi nissayehi anissito. Tena aññatra dhammaññāṇā natthi nissayānaṃ abhāvoti dīpeti. **Bhavāya vibhavāya vā**ti sassatāya ucchedāya vā. Imissā gāthāya niddeso uttāno.

92. **Taṃ brūmi upasanto**ti taṃ evarūpaṃ ekekagāthāya vuttaṃ upasantoti kathemi. **Atarī so visattika**nti so imaṃ visatādibhāvena visattikāsaṅkhātaṃ mahātaṇhaṃ atari.

Attano diṭṭhiyā rāgo abhijjhākāyaganthoti sayaṃ gahitadiṭṭhiyā rañjanasaṅkhāto rāgo abhijjhākāyagantho. **Paravādesu āghāto appaccayo**ti paresaṃ vādapaṭivādesu kopo ca atuṭṭhākāro ca byāpādo kāyagantho. **Attano sīlaṃ vā vataṃ vā**ti sayaṃ gahitamethunaviratisaṅkhātaṃ sīlaṃ vā govatādivataṃ vā. **Sīlabbataṃ vā**ti tadubhayaṃ vā. **Parāmāso**ti iminā

suddhītiādivasena parato āmasati. **Attano diṭṭhi idaṃsaccābhiniveso kāyaganthoti** sayaṃ gahitadiṭṭhiṃ ''idameva saccaṃ moghamañña''nti (udā. 54; ma. ni. 3.27, 301) ayoniso abhiniveso idaṃsaccābhiniveso kāyagantho. **Ganthā tassa na vijjantīti** tassa khīṇāsavassa dve diṭṭhiganthā sotāpattimaggena na santi. Byāpādo kāyagantho anāgāmimaggena. Abhijjhākāyagantho arahattamaggena.

93. Idāni tameva upasantaṃ pasaṃsanto āha **''na tassa puttā''**ti evamādi. Tattha puttā atrajādayo cattāro. Ettha ca puttapariggahādayo puttādināmena vuttāti veditabbā. Te hissa na vijjanti, tesaṃ vā abhāvena puttādayo na vijjantīti. **Attā**ti ''attā atthī''ti gahitā sassatadiṭṭhiṃ natthi. **Nirattā**ti ''ucchijjatī''ti gahitā ucchedadiṭṭhi.

Natthīti gahetabbaṃ natthi. **Muñcitabbaṃ natthī**ti mocetabbaṃ natthi. **Yassa natthi gahita**nti yassa puggalassa taṇhādiṭṭhivasena gahitaṃ na vijjati. **Tassa natthi muñcitabba**nti tassa puggalassa muñcitabbaṃ na vijjati. **Gāhamuñcanasamatikkanto**ti gahaṇañca mocanañca vītivatto. **Vuddhiparihānivītivatto**ti vuḍḍhiñca hāniñca atikkanto.

94. **Yena naṃ vajjuṃ puthujjanā, atho samaṇabrāhmaṇā**ti yena taṃ rāgādinā vajjena puthujjanā sabbepi devamanussā itova bahiddhā samaṇabrāhmaṇā ca rattoti vā duṭṭhoti vā vadeyyuṃ. **Taṃ tassa apurakkhata**nti taṃ rāgādivajjaṃ tassa arahato apurakkhataṃ. **Tasmā vādesu nejatī**ti taṃkāraṇā nindāvacanesu na kampati.

Nejatīti niddesassa uddesapadaṃ. **Na iñjatī**ti calanaṃ na karoti. **Na calatī**ti na tattha namati. **Na vedhatī**ti kampetuṃ asakkuṇeyyatāya na phandati. **Nappavedhatī**ti na kampati. **Na sampavedhatī**ti na parivattati.

95. **Na ussesu vadate**ti visiṭṭhesu attānaṃ antokatvā ''ahaṃ visiṭṭho''ti atimānavasena na vadati. Esa nayo itaresu dvīsu. **Kappaṃ neti akappiyo**ti so evarūpo duvidhampi kappaṃ na eti. Kasmā? Yasmā akappiyo, pahīnakappoti vuttaṃ hoti. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova.

96. **Saka**nti mayhanti pariggahitaṃ. **Asatā ca na socatī**ti avijjamānādinā asatā ca na socati. **Dhammesu ca na gacchatī**ti sabbadhammesu chandādivasena na gacchati. **Sa ve santoti vuccatī**ti so evarūpo naruttamo ''santo''ti vuccati. Imissāpi gāthāya niddeso uttānova. Arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatānaṃ arahattappatti ahosi, sotāpannādīnaṃ gaṇanā natthīti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Purābhedasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā

97. Ekādasame kalahavivādasuttaniddese **kutopahūtā kalahā vivādā**ti kalaho ca tassa pubbabhāgo vivādo cāti ime kuto jātā. **Paridevasokā sahamaccharā cā**ti paridevasokā ca sahamaccharā ca kuto pahūtā. **Mānātimānā sahapesuṇā cā**ti mānā ca atimānā ca pesuṇā ca kuto pahūtā. **Te**ti te sabbepi aṭṭha kilesadhammā. **Tadiṅgha byūhī**ti taṃ mayā pucchitamatthaṃ brūhi, yācāmi taṃ ahanti. Yācanattho hi **iṅghā**ti nipāto.

Ekena ākārenāti ekena kāraṇena. **Aparena ākārenā**ti aparena kāraṇena. **Āgārikā daṇḍapasutā**ti gahapatino vihesamānā. **Pabbajitā āpattiṃ āpajjantā**ti anagārikā sattasu āpattikkhandhesu aññataraṃ āpajjamānā.

Kutopahūtāti kutobhūtā. **Kutojātā**ti kuto paṭiladdhabhāvā. **Kutosañjātā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Kutonibbattā**ti kuto nibbattalakkhaṇaṃ pattā. Upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā **''kutoabhinibbattā''**ti vuttaṃ. **Kutopātubhūtā**ti kutopākaṭībhūtā. **Kiṃ nidānā**tiādīsu attano phalaṃ nidetīti **nidānaṃ**. Etasmā phalaṃ samudetīti **samudayo**. Etasmā phalaṃ jāyatīti **jāti**. Etasmā phalaṃ pabhavatīti **pabhavo. Mūlaṃ pucchatī**ti kalahassa kāraṇaṃ pucchati. Kāraṇañhi patiṭṭhaṭṭhena mūlaṃ. Attano phalanipphādanatthaṃ hinoti pavattatīti **hetu**. ''Handa naṃ gaṇhathā''ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti **nidānaṃ**. Etasmā phalaṃ sambhavatīti **sambhavo**. Pabhavati phalaṃ etasmāti **pabhavo**. Samuṭṭhāti ettha phalaṃ, etena vā samuṭṭhātīti **samuṭṭhānaṃ**. Attano phalaṃ āharatīti **āhāro**. Apaṭikkhipitabbaṭṭhena attano phalaṃ ārametīti **ārammaṇaṃ**. Etaṃ paṭicca apaṭikkhipitvā phalaṃ eti pavattatīti **paccayo**. Etasmā phalaṃ samudetīti **samudayo**ti evametesaṃ padānaṃ vacanattho veditabbo. Taṃ sandhāya ''kalahassa ca vivādassa ca mūlaṃ pucchatī''tiādinā nayena desanā vuttā.

98. **Piyappahūtā**ti piyavatthuto jātā. **Maccherayuttā kalahā vivādā**ti iminā kalahavivādādīnaṃ na kevalaṃ piyavatthumeva, macchariyampi paccayaṃ dasseti. Kalahavivādasīsena cettha sabbepi te dhammā vuttāti veditabbā. Yathā ca etesaṃ macchariyaṃ, tathā pesuṇānañca vivādaṃ. Tenāha **''vivādajātesu ca pesuṇānī''**ti. Imissā gāthāya niddeso uttānatthoyeva.

99. **Piyā su lokasmiṃ kutonidānā, ye cāpi lobhā vicaranti loke**ti ''piyappahūtā kalahā''ti ye ettha vuttā, te piyā lokasmiṃ kutonidānā, na kevalañca piyā, ye cāpi khattiyādayo loke vicaranti lobhahetu lobhenābhibhūtā vicaranti, tesaṃ so lobho ca kutonidānoti dve atthe ekāya pucchāya pucchati. **Kutonidānā**ti cettha kiṃnidānā kiṃhetukāti paccattavacanassa

toādeso veditabbo, samāse cassa lopābhāvo. Atha vā **nidānā**ti jātā, uppannāti attho. Tasmā kuto jātā kuto uppannāti vuttaṃ hoti. **Āsā ca niṭṭhā cā**ti āsā ca tassā āsāya samiddhi ca. **Ye samparāyāya narassa hontī**ti ye narassa samparāyāya honti, parāyanā hontīti vuttaṃ hoti. Ekā evāyampi pucchā.

Dīpā hontīti patiṭṭhā bhavanti. **Saraṇā hontī**ti dukkhanāsanā honti. **Niṭṭhāparāyanā hontī**ti samiddhiparāyanā honti.

100. **Chandānidānānī**ti kāmacchandādichandanidānāni. **Ye cāpi lobhā vicarantī**ti ye cāpi khattiyādayo lobhā vicaranti, tesaṃ lobhopi chandanidānoti dvepi atthe ekato vissajjeti. **Itonidānā**ti chandanidānā evāti vuttaṃ hoti. ''Itonidānā''ti hi chandaṃ sandhāyāha. Chandanidānā hi lobhādayo. ''Itonidānā''ti saddasiddhi cettha ''kutonidānā''ti ettha vuttanayena veditabbā. Āsāya samiddhi vuccati **niṭṭhā**ti ajjhāsayanibbattipaṭilābho kathīyati.

101. **Vinicchayā**ti taṇhādiṭṭhivinicchayā. **Ye cāpi dhammā samaṇena vuttā**ti ye ca aññepi kodhādīhi sampayuttā, tathārūpā vā akusalā dhammā buddhasamaṇena vuttā, te **kutopahūtā**ti.

Aññajātikāti aññasabhāvā. **Aññavihitakā**ti aññenākārena ṭhitā. **Samitapāpenā**ti nibbāpitapāpena. **Bāhitapāpadhammenā**ti pahīnalāmakadhammena. **Bhinnakilesamūlenā**ti kilesamūlāni bhinditvā ṭhitena. **Sabbākusalamūlabandhanā pamuttenā**ti dvādasaakusalabandhanaṃ mocetvā ṭhitena. **Vuttā**ti kathitā. **Pavuttā**ti pakārena kathitā.

102. **Tamūpanissāya pahoti chando**ti taṃ sukhadukkhavedanaṃ tadubhayavatthusaṅkhātaṃ sātāsātaṃ upanissāya saṃyogaviyogapatthanāvasena chando pahoti. Ettāvatā ''chando nu lokasmiṃ kutonidāno''ti ayaṃ pañho vissajjito hoti. **Rūpesu disvā vibhavaṃ bhavañcā**ti rūpesu vayañca uppādañca disvā. **Vinicchayaṃ kubbati jantu loke**ti apāyādike loke ayaṃ jantu bhogādhigamatthaṃ taṇhāvinicchayaṃ ''attā me uppanno''tiādinā nayena diṭṭhivinicchayañca kurute. Ettāvatā ''vinicchayā cāpi kutopabhūtā''ti ayaṃ pañho vissajjito hoti.

Sātāsātaṃ nissāyāti madhurañca amadhurañca upanissayaṃ katvā. **Iṭṭhāniṭṭha**nti iṭṭhārammaṇañca aniṭṭhārammaṇañca.

Surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyoganti ettha **surā**ti piṭṭhasurā pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā. **Meraya**nti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo guḷāsavo sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Taṃ sabbampi madakaraṇavasena majjaṃ. **Pamādaṭṭhāna**nti pamādakāraṇaṃ, yāya cetanāya taṃ majjaṃ pivati, tassetaṃ adhivacanaṃ. **Anuyoga**nti taṃ surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyogaṃ anuāyogaṃ punappunaṃ karaṇaṃ. Yasmā ca pana taṃ anuyuttassa me uppannā ceva bhogā parihāyanti, anuppannā ca nuppajjanti, tasmā ''me bhogā parikkhayaṃ khīṇabhāvaṃ gacchantī''ti jānāti. Evaṃ sabbattha. **Vikālavisikhācariyānuyoga**nti avelāya visikhāsu cariyānuyuttaṃ. **Samajjābhicaraṇa**nti naccādidassanavasena samajjābhigamanaṃ. **Ālasyānuyoga**nti kāyālasiyatāya yuttappayuttataṃ. **Apāyamukhāni na sevatī**ti bhogānaṃ vināsadvārāni na sevati.

Kasiyā vāti kasikammena vā. **Vaṇijjāya vā**ti dhammikavaṇijjakammena vā. **Gorakkhena vā**ti gopālakammena vā. **Issatthena vā**ti dhanusippena vā. **Rājaporisena vā**ti rājasevakakammena vā. **Sippaññatarena vā**ti kumbhakārādisippānaṃ aññatarena vā. **Paṭipajjatī**ti payogaṃ karoti. **Cakkhusmiṃ uppanne jānātī**ti sasambhāracakkhusmiṃ uppanne jānāti. **''Attā me uppanno''**ti diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Cakkhusmiṃ antarahite**ti tasmiṃ vinaṭṭhe. **Attā me antarahito**ti ''mama attā vinaṭṭho''ti diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Vigato me attā**ti vītikkanto mama attā. **Sotasmi**ntiādīsupi eseva nayo.

103. **Etepi dhammā dvayameva sante**ti ete kodhādayo dhammā sātāsātadvaye sante eva honti uppajjanti. Ettāvatā tatiyapañhopi vissajjito hoti. Idāni yo evaṃ vissajjitesu etesu pañhesu kathaṃkathī bhaveyya, tassa kathaṃkathāpahānūpāyaṃ dassento āha **''kathaṃkathī ñāṇapathāya sikkhe''**ti, ñāṇadassanañāṇādhigamanatthaṃ tisso sikkhā sikkheyyāti vuttaṃ hoti. Kiṃkāraṇā? **Ñatvā pavuttā samaṇena dhammā**. Buddhasamaṇena hi ñatvā dhammā vuttā, natthi tassa dhammesu aññāṇaṃ, attano pana ñāṇānubhāvena te ajānanto na jāneyya, na desanādosena. Tasmā **kathaṃkathī ñāṇapathāya sikkhe, ñatvā pavuttā samaṇena dhammā**ti.

Pakkhepabandhanena vā baddhoti nāgarikabandhena baddho. **Parikkhepabandhanena vā**ti vatiparikkhepabandhanena vā. **Gāmabandhanenā**tiādīsu tasmā tasmā ṭhānato nikkhamituṃ alabhanto gāmabandhanādīhi baddho nāma hoti. **Tassa bandhanassa mokkhatthāyā**ti etassa vuttappakārassa bandhanassa mocanatthaṃ.

Ñāṇampi ñāṇapathoti pure uppannaṃ ñāṇaṃ aparāparuppannassa ñāṇampi ñāṇassa sañcaraṇamaggoti ñāṇampi ñāṇapatho. **Ñāṇassa ārammaṇampi ñāṇapatho**ti ñāṇassa paccayopi taṃ ālambitvā uppajjanato ñāṇapatho. **Ñāṇasahabhunopi dhammā ñāṇapatho**ti ñāṇena sahuppannā avasesā cittacetasikā dhammāpi ñāṇapatho. Idāni upamāya sādhento **''yathā ariyamaggo ariyapatho''**tiādimāha.

Kathaṃkathī puggaloti vicikicchāvanto puggalo. **Sakaṅkho**ti sadveḷhako. **Savilekho**ti cittarājivanto. **Sadveḷhako**ti kaṅkhāvanto. **Savicikiccho**ti sandehavanto. **Ñāṇādhigamāyā**ti ñāṇapaṭilābhatthāya. **Ñāṇaphusanāyā**ti ñāṇapaṭivijjhanatthāya. Atha vā ñāṇavindanatthāya. **Ñāṇasacchikiriyāyā**ti ñāṇassa paccakkhakaraṇatthāya. **Sanidānāha**nti ahaṃ sanidānaṃ sapaccayaṃ katvā dhammadesanaṃ karomi. **Sappāṭihāriya**nti niyyānikaṃ katvā. **No appāṭihāriya**nti aniyyānikaṃ akatvā

dhammadesanaṃ karomi.

104. **Sātaṃ asātañca kutonidānā**ti ettha sātāsātanti sukhadukkhavedanā eva adhippetā. **Na bhavanti hete**ti na bhavanti ete. **Vibhavaṃ bhavañcāpi yametamatthaṃ, etaṃ me pabrūhi yatonidāna**nti sātāsātānaṃ vibhavaṃ bhavañca etampi yaṃ atthaṃ. Liṅgabyattayo ettha kato. Idaṃ pana vuttaṃ hoti – sātāsātānaṃ vibhavo bhavo cāti yo esa attho, etaṃ me pabrūhi yatonidānanti. Ettha ca sātāsātānaṃ vibhavabhavavatthukā vibhavabhavadiṭṭhiyo eva vibhavabhavāti atthato veditabbā. Tathā hi imassa pañhassa vissajjanapakkhe ''bhavadiṭṭhipi phassanidānā, vibhavadiṭṭhipi phassanidānā''ti upari niddese (mahāni. 105) vakkhati. Imāya gāthāya niddese vattabbaṃ natthi.

105. **Itonidāna**nti phassanidānaṃ. Imāyapi vattabbaṃ natthi.

106. **Kismiṃ vibhūte na phusanti phassā**ti kismiṃ vītivatte cakkhusamphassādayo pañca phassā na phusanti. Imāyapi vattabbaṃ natthi.

107. **Nāmañca rūpañca paṭiccā**ti sampayuttakanāmañca vatthārammaṇarūpañca paṭicca. **Rūpe vibhūte na phusanti phassā**ti rūpe vītivatte pañca phassā na phusanti.

Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti cakkhurūpaviññāṇānaṃ tiṇṇannaṃ saṅgatiyā phasso jāyati. **Cakkhu ca rūpā ca rūpasmi**nti pasādacakkhuñca rūpārammaṇāni ca rūpabhāge rūpakoṭṭhāse katvā. **Cakkhusamphassaṃ ṭhapetvā**ti tiṇṇaṃ saṅgatiyā uppannaphassaṃ muñcitvā. **Sampayuttakā dhammā nāmasmi**nti avasesā vedanādayo phassena sahajātā dhammā nāmabhāge. **Sotañca paṭiccā**tiādīsupi eseva nayo.

Catūhākārehi rūpaṃ vibhūtaṃ hotīti catūhi kāraṇehi rūpaṃ vītivattaṃ hoti. **Ñātavibhūtenā**ti pākaṭaṃ katvā vītivattena. **Tīraṇavibhūtenā**ti aniccādito tīrayitvā vītivattena. **Pahānavibhūtenā**ti chandarāgapahānato vītivattena. **Samatikkamavibhūtenā**ti catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ paṭilābhavasena vītivattena.

108. **Kathaṃ sametassā**ti kathaṃ paṭipannassa. **Vibhoti rūpa**nti rūpaṃ vibhavati, na bhaveyya vā. **Sukhaṃ dukhañcā**ti iṭṭhāniṭṭharūpameva pucchati.

Jāneyyāmāti jānissāma. **Ājāneyyāmā**ti visesena jānissāma. **Vijāneyyāmā**ti anekavidhena jānissāma. **Paṭivijāneyyāmā**ti sammā jānissāma. **Paṭivijjheyyāmā**ti cittena bujjhissāma.

109. **Na saññasaññī**ti yathā sametassa vibhoti rūpaṃ, so pakatisaññāya saññīpi na hoti. **Na visaññasaññī**ti visaññāyapi virūpāya saññāya visaññī na hoti ummattako vā khittacitto vā. **Nopi asaññī**ti saññāvirahitopi na hoti nirodhasamāpanno vā asaññasatto vā. **Na vibhūtasaññī**ti ''sabbaso rūpasaññāna''ntiādinā (vibha. 508) nayena samatikkantasaññīpi na hoti arūpajjhānalābhī. **Evaṃ sametassa vibhoti rūpa**nti etasmiṃ saññasaññitādibhāve aṭṭhatvā yadetaṃ vuttaṃ ''so evaṃ samāhite citte…pe… ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya cittaṃ abhinīharatī''ti, evaṃ sametassa arūpamaggasamaṅgino vibhoti rūpaṃ. **Saññānidānā hi papañcasaṅkhā**ti evaṃ paṭipannassāpi ca yā saññā, taṃnidānā taṇhādiṭṭhipapañcāssa appahīnāva hontīti dasseti.

Asaññino vuccanti nirodhasamāpannāti saññāvedanā nirodhetvā nirodhasamāpannā saññābhāvena asaññinoti kathīyanti. **Asaññasattā**ti sabbena sabbaṃ saññābhāvena asaññabhave nibbattā.

So evaṃ samāhite citteti tattha **so**ti so bhikkhu. **Eva**nti catutthajjhānakkamanidassanametaṃ, iminā kamena catutthajjhānaṃ paṭilabhitvāti vuttaṃ hoti. **Samāhite**ti iminā catutthajjhānasamādhinā samāhite. **Parisuddhe**tiādīsu pana upekkhāsatipārisuddhibhāvena parisuddhe. Parisuddhattāyeva **pariyodāte,** pabhassareti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātena vihatarāgādiaṅgaṇattā **anaṅgaṇe**. Anaṅgaṇattā eva ca **vigatūpakkilese**. Aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati. Subhāvitattā **mudubhūte,** vasībhāvappatteti vuttaṃ hoti. Vase vattamānañhi cittaṃ mudūti vuccati. Muduttāyeva ca **kammaniye,** kammakkhame kammayoggeti vuttaṃ hoti. Mudu hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti suddhantamiva suvaṇṇaṃ. Tadubhayampi ca subhāvitattāyeva. Yathāha ''nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ bhāvitaṃ kammaniyaṃ hoti yathayidaṃ, bhikkhave, citta''nti (a. ni. 1.22).

Etesu hi parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā **ṭhite**. Ṭhitattāyeva **āneñjappatte** acale niriñjaneti vuttaṃ hoti. Mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā **ṭhite**. Saddhādīhi pariggahitattā **āneñjappatte**. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na iñjati, vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena na iñjati, samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahituṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya.

Aparo nayo – catutthajjhānasamādhinā **samāhite**. Nīvaraṇadūrībhāvena **parisuddhe**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodāte**. Jhānapaṭilābhapaccanikānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānañca abhāvena **anaṅgaṇe**. Icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ, icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopaappaccayānanti attho. Abhijjhādīnaṃ cittūpakkilesānaṃ

vigamena **vigatūpakkilese**. Ubhayampi cetaṃ aṅgaṇasuttavatthasuttānusāreneva (ma. ni. 1.57 ādayo, 70 ādayo) veditabbaṃ. Vasippattiyā **mudubhūte**. Iddhipādabhāvūpagamanena **kammaniye**. Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena **ṭhite āneñjappatte,** yathā āneñjabhāvaṃ āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhiteti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgamena cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ.

Āruppamaggasamaṅgīti arūpasamāpattiyā gamanamaggena aparihīno. **Papañcāyeva papañcasaṅkhā**ti taṇhādipapañcāyeva papañcasaṅkhā.

110. **Ettāvataggaṃ nu vadanti heke, yakkhassa suddhiṃ idha paṇḍitāse. Udāhu aññampi vadanti etto**ti ettāvatā nu idha paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā aggaṃ suddhiṃ sattassa vadanti, udāhu aññampi etto arūpasamāpattito adhikañca vadantīti pucchati.

Etto arūpasamāpattitoti etasmā arūpasamāpattito.

111. **Ettāvataggampi vadanti heke**ti eke sassatavādā samaṇabrāhmaṇā paṇḍitamānino ettāvatāpi aggaṃ suddhiṃ vadanti. **Tesaṃ paneke samayaṃ vadantī**ti tesaññeva eke ucchedavādā samayaṃ ucchedaṃ vadanti. **Anupādisese kusalāvadānā**ti anupādisese kusalavādā samānā.

Bhavatajjitāti bhavato bhītā. **Vibhavaṃ abhinandantī**ti ucchedaṃ paṭicca tussanti. **Te sattassa sama**nti te ucchedavādino puggalassa samaṃ anuppattiṃ vadanti. **Upasama**nti atīva samaṃ. **Vūpasama**nti santaṃ. **Nirodha**nti anuppādaṃ. **Paṭipassaddhi**nti apunuppattiṃ.

112. **Ete ca ñatvā upanissitā**ti ete ca diṭṭhigatike sassatucchedadiṭṭhiyo nissitāti ñatvā. **Ñatvā munī nissaye so vīmaṃsī**ti nissaye ca ñatvā so vīmaṃsī paṇḍito buddhamuni. **Ñatvā vimutto**ti dukkhāniccādito dhamme ñatvā vimutto. **Bhavābhavāya na sametī**ti punappunaṃ upapattiyā na samāgacchati. **Aparāmasa**nti aparāmasanto. Parāmāsaṃ nāpajjantoti attho.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Kalahavivādasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Cūḷabyūhasuttaniddesavaṇṇanā

Dvādasame cūḷabyūhasuttaniddese **sakaṃsakaṃdiṭṭhiparibbasānā**ti idampi tasmiṃyeva mahāsamaye ‘‘sabbepime diṭṭhigatikā ‘sādhurūpāmhā’ti bhaṇanti, kiṃ nu kho sādhurūpāva ime attano eva diṭṭhiyā patiṭṭhahanti, udāhu aññampi diṭṭhiṃ gaṇhantī’’ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ purimanayeneva nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā vuttaṃ.

113. Tattha ādito dvepi gāthā pucchāgāthāyeva. Tāsu **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiparibbasānā**ti attano attano diṭṭhiyā vasamānā. **Viggayha nānā kusalā vadantī**ti taṃ diṭṭhiṃ balavaggāhaṃ gahetvā ‘‘tattha kusalāmhā’’ti paṭijānamānā puthu puthu vadanti, ekaṃ na vadanti. **Yo evaṃ jānāti sa vedi dhammaṃ, idaṃ paṭikkosamakevalī so**ti tañca diṭṭhiṃ sandhāya yo evaṃ jānāti, so dhammaṃ vediyi. Idaṃ pana paṭikkosanto hīno hotīti ca vadanti.

Nānā vadantīti nānākāraṇaṃ bhaṇanti. **Vividhaṃ vadantī**ti nānāvidhaṃ bhaṇanti. **Aññoññaṃ vadantī**ti ekaṃ avatvā aññaṃ aññaṃ gahetvā vadanti. **Akevalī so**ti yo akusalo ayaṃ. **Asamatto**ti na paripūro. **Aparipuṇṇo**ti na sampuṇṇo.

114. **Bālo**ti hīno. **Akkusalo**ti avidvā.

115. Idāni tisso vissajjanagāthā hontīti. Tā purimaḍḍhena vuttamatthaṃ pacchimaḍḍhena paṭibyūhitvā ṭhitā. Tena byūhena uttarasuttato ca appakattā idaṃ suttaṃ ‘‘cūḷabyūha’’nti nāmaṃ labhi. Tattha paṭhamagāthāyaṃ tāva **parassa ce dhamma**nti parassa diṭṭhiṃ. **Sabbevime bālā**ti evaṃ sante sabbeva ime bālā hontīti adhippāyo. Kiṃkāraṇā? **Sabbevime diṭṭhiparibbasānā**ti.

116. **Sandiṭṭhiyā ceva na vīvadātā, saṃsuddhapaññā kusalā mutīmā**ti sakāya diṭṭhiyā anavīvadātā avodātā saṃkiliṭṭhāva samānā saṃsuddhapaññā ca kusalā ca mutimanto ca te honti ce. Atha vā ‘‘sandiṭṭhiyā ce vadātā’’ti pāṭho, tassattho – sakāya pana diṭṭhiyā vodātā saṃsuddhapaññā kusalā mutimanto honti ce, **na tesaṃ kocī**ti evaṃ sante tesaṃ ekopi nihīnapañño na hoti, kiṃkāraṇā? **Diṭṭhī hi tesampi tathā samattā,** yathā itaresanti.

117. **Na vāhameta**nti gāthāya saṅkhepattho – **yaṃ** te **mithu** dve dve janā **aññamaññaṃ** ‘‘bālo’’ti āhu, ahaṃ **etaṃ tathiya**nti tacchanti **neva brūmi**. Kiṃkāraṇā? Yasmā sabbeva te **sakaṃ sakaṃ diṭṭhiṃ** ‘‘idameva **saccaṃ** moghamañña’’nti **akaṃsu,** tena ca kāraṇena **paraṃ ‘‘bālo’’**ti **dahanti**. Ettha ca tathiyaṃ, tathevanti (su. ni. aṭṭha. 2.889) dvepi pāṭhā.

Tacchаnti atucchaṃ. **Tatha**nti aviparītaṃ, **bhūta**nti santaṃ. **Yāthāva**nti saṃvijjamānaṃ. **Aviparita**nti na visaṅketaṃ.

118. **Yamāhū**ti pucchāgāthāya **''yaṃ** diṭṭhi**saccaṃ tathiya''nti eke āhu**.

119. **Ekañhi sacca**nti vissajjanagāthāya ekaṃ saccaṃ nirodho maggo vā. **Yasmiṃ pajā no vivade pajāna**nti yamhi sacce pajānanto pajā no vivadeyyuṃ. **Sayaṃ thunantī**ti attanā vadanti.

120. **Kasmā nū**ti pucchāgāthāya **pavādiyāse**ti vādino. **Udāhu te takkamanussarantī**ti te vādino udāhu attano takkamattaṃ anugacchanti.

Takkapariyāhatanti vitakkena samantato āhataṃ. **Vīmaṃsānucarita**nti attano upaṭṭhitapaññāya vicaritaṃ. **Sayaṃpaṭibhāna**nti attano paṭibhānaṃ.

121. **Na hevā**ti vissajjanagāthāya **aññatra saññāya niccānī**ti ṭhapetvā saññāmattena niccanti gahitaggahaṇāni. **Takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā**ti attano niccasaṅkappamattaṃ diṭṭhīsu janetvā.

Yasmā pana diṭṭhīsu vitakkaṃ janentā diṭṭhiyo sañjanenti, tasmā vuttaṃ ''diṭṭhigatāni janenti sañjanentī''tiādi. **Janentī**ti uparūpari diṭṭhiṃ uppādentā janenti. **Sañjanentī**tiādīni upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā vuttāni. **Mayhaṃ sacca**nti mama vacanaṃ tacchaṃ.

122. Idāni evaṃ nānāsaccesu asantesu takkamattaṃ anussarantānaṃ diṭṭhigatikānaṃ vippaṭipattiṃ dassetuṃ **''diṭṭhe sute''**tiādikā gāthāyo abhāsi. Tattha **diṭṭhe**ti diṭṭhaṃ, diṭṭhasuddhinti adhippāyo. Esa nayo sutādīsu. **Ete ca nissāya vimānadassī**ti ete diṭṭhidhamme nissayitvā suddhibhāvasaṅkhātaṃ vimānaṃ asammānaṃ passantopi. **Vinicchaye ṭhatvā pahassamāno, bālo paro akkusaloti cāhā**ti evaṃ vimānadassīpi tasmiṃ diṭṭhivinicchaye ṭhatvā tuṭṭhijāto hāsajāto hutvā paro ''hīno ca avidvā cā''ti evaṃ vadatiyeva.

Na sammānetītipi vimānadassīti na bahumānaṃ karotīti evampi vimānadassī na bahumānadassī. **Domanassaṃ janetī**ti paṭhamaṃ diṭṭhinissayaṃ allīyitvā domanassaṃ patvā pacchā diṭṭhivinicchaye ṭhitakāle somanassaṃ uppādetīti attho.

Vinicchayadiṭṭhiyā ṭhatvāti sanniṭṭhānaṃ katvā gahitadiṭṭhiyā ṭhatvā.

123. Evaṃ sante **yenevā**ti gāthā. Tattha **sayamattanā**ti sayameva attānaṃ. **Vimānetī**ti garahati. **Tadeva pāvā**ti tadeva vacanaṃ diṭṭhiṃ vadati, taṃ vā puggalaṃ.

124. **Atisāradiṭṭhiyā**ti gāthāyattho – **so** evaṃ tāya lakkhaṇātisāriniyā **atisāradiṭṭhiyā samatto** paripuṇṇo uddhumāto, tena ca diṭṭhi**mānena matto** ''paripuṇṇo ahaṃ kevalī''ti evaṃ **paripuṇṇamānī. Sayameva** attānaṃ **manasā** ''ahaṃ paṇḍito''ti abhisiñcati. Kiṃkāraṇā? **Diṭṭhī hi sā tassa tathā samattā**ti.

Sabbā tā diṭṭhiyo lakkhaṇātikkantāti tā sabbā dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo lakkhaṇaṃ atītā atisarantīti atikkantā. **Anomo**ti anūno.

125. **Parassa ce**ti gāthāya sambandho attho ca – kiñca bhiyyo? Yo so vinicchaye ṭhatvā pahassamāno ''bālo paro akkusalo''ti cāha, tassa **parassa ce hi vacasā** so tena vuccamāno **nihīno** hoti, **tumo sahā hoti nihīnapañño,** sopi teneva saha nihīnapañño hoti. Sopi hi taṃ ''bālo''ti vadati. Atha tassa vacanaṃ appamāṇaṃ, so pana **sayameva vedagū** ca **dhīro** ca **hoti**. Evaṃ sante **na koci bālo samaṇesu atthi**. Sabbepi hi te attano icchāya paṇḍitā.

Vācāyāti kathanena. **Vacanenā**ti bhāsitena. **Ninditakāraṇā**ti garahahetunā. **Garahitakāraṇā**ti avaññātahetunā. **Upavaditakāraṇā**ti upavādahetunā.

126. **Aññaṃ ito**ti gāthāya sambandho attho ca – ''atha ce sayaṃ vedagū hoti dhīro. Na koci bālo samaṇesu atthī''ti evañhi vuttepi siyā kassaci ''kasmā''ti. Tattha vuccate – yasmā **aññaṃ ito yābhivadanti dhammaṃ, aparaddhā suddhimakevalī te. Evampi titthyā puthuso vadanti,** ye ito aññaṃ diṭṭhiṃ abhivadanti, te aparaddhā viraddhā suddhimaggaṃ, akevalino ca teti evaṃ puthutitthiyā yasmā vadantīti vuttaṃ hoti. Kasmā panevaṃ vadantīti ce? **Sandiṭṭhirāgena hi tebhirattā,** yasmā sakena diṭṭhirāgena te abhirattāti vuttaṃ hoti.

Te suddhimagganti te aññatitthiyā akiliṭṭhamaggaṃ. **Visuddhimagga**nti niddosamaggaṃ. **Parisuddhimagga**nti sukkamaggaṃ. **Vodātamagga**nti paṇḍaramaggaṃ. **Pariyodātamagga**nti pabhāvantamaggaṃ. **Viraddhā**ti vuttavidhinā maggena virajjhitvā ṭhitā. **Aparaddhā**ti aparajjhitvā ṭhitā. **Khalitā**ti parihīnā. **Galitā**ti tato bhaṭṭhā. **Aññāyā**ti aññāṇena. **Aparaddhā**ti parājayamāpannā. Atha vā ''ñāyāparaddhā''tipi pāṭho. Ñāyena maggena viraddhāti attho.

127. Evaṃ abhirattā ca – **idheva suddhi**nti gāthā. Tattha **sakāyane**ti sakamagge. **Daḷhaṃ vadānā**ti daḷhavādā.

Thiravādāti sanniṭṭhānavādā. **Balikavādā**ti balavantavādā. **Avaṭṭhitavādā**ti patiṭṭhahitvā kathitavādā.

128. Ye evañca daḷhavādā, tesu yo koci titthiyo sakāyane vāpi daḷhaṃ vadāno **kamettha bāloti paraṃ daheyya,** saṅkhepato tattha sassatucchedasaṅkhāte vitthārato natthikaissarakārakaniyatiādibhede sake ayane ''idameva sacca''nti daḷhaṃ vadāno kaṃ paraṃ ettha diṭṭhigate ''bālo''ti saha dhammena passeyya, nanu sabbopi tassa matena paṇḍito eva suppaṭipanno eva ca. Evaṃ sante **sayameva so medhagamāvaheyya, paraṃ vadaṃ bālamasuddhidhammaṃ**. Sopi paraṃ ''bālo ca asuddhidhammo ca aya''nti vadanto attanāva kalahaṃ āvaheyya. Kasmā? Yasmā sabbopi tassa matena paṇḍitoyeva suppaṭipannoyeva ca.

129. Evaṃ sabbathāpi **vinicchaye ṭhatvā sayaṃ pamāya, uddhaṃ sa lokasmiṃ vivādametī**ti diṭṭhiyā ṭhatvā sayañca satthārādiṃ minitvā so bhiyyo vivādametīti. Evaṃ pana vinicchayesu ādīnavaṃ ñatvā ariyamaggena **hitvāna sabbāni vinicchayāni, na medhagaṃ kubbati jantu loke**ti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Sayaṃ pamāyāti attanā minitvā. **Paminitvā**ti pamāṇaṃ katvā. ''Pavinetvā''tipi pāṭho, taṃ na sundaraṃ. **Uddhaṃ vādena saddhi**nti attano upari kathentena saha. Desanāpariyosāne purābhedasutte (mahāni. 83) vuttasadiso eva abhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Cūḷabyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Mahābyūhasuttaniddesavaṇṇanā

130. Terasame mahābyūhasuttaniddese **ye kecime diṭṭhiparibbasānā**ti idampi ''kiṃ nu kho ime diṭṭhiparibbasānā viññūnaṃ santikā nindameva labhanti, udāhu pasaṃsampī''ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamatthaṃ āvikātuṃ purimanayeneva nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā vuttaṃ. Tattha **anvānayantī**ti anu ānayanti punappunaṃ āharanti.

Nindameva anventīti garahameva upagacchanti.

131. Idāni yasmā te ''idameva sacca''nti vadantāpi diṭṭhigatikavādino kadāci katthaci pasaṃsampi labhanti, yaṃ etaṃ pasaṃsāsaṅkhātaṃ vādaphalaṃ, taṃ appaṃ, rāgādīnaṃ samāya samatthaṃ na hoti, ko pana vādo dutiye nindāphale, tasmā etamatthaṃ dassento imaṃ tāva vissajjanagāthaṃ āha **''appañhi etaṃ na alaṃ samāya, duve vivādassa phalāni brūmī''**ti. Tattha **duve vivādassa phalānī**ti nindā ca pasaṃsā ca jayaparājayādīni vā taṃsabhāgāni. **Etampi disvā**ti ''nindā aniṭṭhā eva, pasaṃsā nālaṃ samāyā''ti etampi vivādaphale ādīnavaṃ disvā. **Khemābhipassaṃ avivādabhūmi**nti avivādabhūmiṃ nibbānaṃ khemanti passamāno.

Appakanti mandaṃ. **Parittaka**nti thokaṃ. **Omaka**nti heṭṭhimakaṃ. **Lāmaka**nti pāpakaṃ. **Samāyā**ti rāgādīnaṃ samanatthāya. **Upasamāyā**ti uparūpari samanatthāya. **Vūpasamāyā**ti sannisīdāpanatthāya. **Nibbānāyā**ti amatamahānibbānatthāya. **Paṭinissaggāyā**ti maggena kilesānaṃ nissajjanatthāya. **Paṭipassaddhiyā**ti phalena paṭipassaddhānaṃ anuppajjanatthāya nālaṃ.

132. Evañhi avivādamāno – **yā kācimā**ti gāthā. Tattha **sammutiyo**ti diṭṭhiyo. **Puthujjā**ti puthujjanasambhavā. **So upayaṃ kimeyyā**ti so upagantabbaṭṭhena upayaṃ rūpādīsu ekampi dhammaṃ kiṃ upeyya, kena vā kāraṇena upeyya. **Diṭṭhe sute khantimakubbamāno**ti diṭṭhasutasuddhīsu pemaṃ akaronto.

Puthujjanehi janitāti puthujjanehi uppāditā. **Sammutiyo**ti diṭṭhiyo. **Puthu nānājanehi janitā vā**ti anekavidhehi diṭṭhigatikehi uppāditā vā. **Netī**ti na eti. **Na upetī**ti samīpaṃ na eti. **Na upagacchatī**ti nivattati. **Nābhinivisatī**ti pavisitvā nappatiṭṭhati.

133. Ito bāhirā pana – **sīluttamā**ti gāthā tassattho – sīlaṃyeva ''uttama''nti maññamānā **sīluttamā**ti eke bhonto saṃyamamattena **suddhiṃ** vadanti, hatthivatādiñca **vataṃ samādāya upaṭṭhitāse. Idheva** diṭṭhiyaṃ **assa** satthuno **suddhiṃ bhavūpanītā** bhavajjhositā samānā vadanti, api ca te **kusalāvadānā** ''kusalā maya''nti evaṃvādā.

134. Evaṃ sīluttamesu ca tesu tathā paṭipanno yo koci – **sace cuto**ti gāthā. Tassattho – **sace** tato **sīlavatato** paravicchindanena vā anabhisambhuṇanto vā **cuto hoti,** so taṃ sīlabbatakammaṃ puññābhisaṅkhārādikammaṃ vā **virādhayitvā vedhatī**. Na kevalañca vedhati, api ca kho taṃ sīlabbatasuddhiṃ **pajappatī** ca vippalapati ca **patthayatī** ca. Kimiva? **Satthāva hīno pavasaṃ gharamhā,** gharamhā pavasanto satthato hīno yathā taṃ gharaṃ vā satthaṃ vā patthayatīti.

Paravicchindanāya vāti parena vāriyamāno vā. **Anabhisambhuṇanto vā**ti taṃ paṭipattiṃ asampādento vā.

Aññāya aparaddhoti nibbānena parihīno maggato vā. **Taṃ vā satthaṃ anubandhatī**ti taṃ vā satthaṃ sabbattha

pacchato gacchati.

135. Evaṃ pana sīluttamānaṃ pavedhanakāraṇaṃ ariyasāvako **sīlabbataṃ vāpi pahāya sabba**nti gāthā. Tattha **sāvajjānavajja**nti sabbākusalaṃ lokiyakusalañca. **Etaṃ suddhiṃ asuddhinti apatthayāno**ti pañcakāmaguṇādibhedaṃ suddhiṃ akusalādibhedaṃ asuddhiñca apatthayamāno. **Virato care**ti suddhiyā asuddhiyā ca virato careyya. **Santi manuggahāyā**ti diṭṭhiṃ aggahetvā.

Kaṇhaṃ kaṇhavipākanti akusalakammaṃ akusalavipākadāyakaṃ. **Sukkaṃ sukkavipāka**nti lokiyakusalaṃ attanā sadisaṃ sukkavipākadāyakaṃ.

Niyāmāvakkantinti maggapavisanaṃ. **Sekkhā**ti satta sekkhā. **Aggadhamma**nti uttamadhammaṃ, arahattaphalaṃ.

136. Evaṃ ito bāhirake sīluttame saṃyamena visuddhivāde tesañca vipākaṃ sīlabbatapahāyino arahato ca paṭipattiṃ dassetvā idāni aññathāpi suddhivāde bāhirake dassento **''tamūpanissāyā''**ti gāthamāha. Tassattho – santaññepi samaṇabrāhmaṇā, te **jigucchitaṃ** amarantapaṃ vā diṭṭhasuddhiādīsu vā aññataraññataraṃ **upanissāya**akiriyadiṭṭhiyā vā **uddhaṃsarā** hutvā **bhavābhavesu avītataṇhā suddhi'manutthunanti** vadanti kathentīti.

Tapojigucchavādāti kāyapīḷanāditapena pāpahirīyanavādā. **Tapojigucchasārā**ti teneva tapena hirīyanasāravanto. **Uddhaṃsarāvādā**ti saṃsārena suddhiṃ kathayantā.

137. Evaṃ tesaṃ avītataṇhānaṃ suddhiṃ anutthunantānaṃ yopi suddhippattameva attānaṃ maññeyya, tassāpi avītataṇhattā bhavābhavesu taṃ taṃ vatthuṃ **patthayamānassa hi jappitāni** punappunaṃ hontiyevāti adhippāyo. Taṇhā hi āsevitā taṇhaṃ vaḍḍhayateva, na kevalañca jappitāni, **pavedhitaṃ vāpi pakappitesu,** taṇhādiṭṭhīhi cassa pakappitesu vatthūsu pavedhitampi hotīti vuttaṃ hoti. Bhavābhavesu pana vītataṇhattā āyatiṃ **cutūpapāto idha yassa natthi, sa kena vedheyya kuhiṃ va jappe**ti ayametissā gāthāya sambandho.

Āgamananti puna āgamanaṃ. **Gamana**nti ito aññattha gamanaṃ. **Gamanāgamana**nti ito gantvā puna nivattanaṃ. **Kāla**nti maraṇaṃ. **Gatī**ti gamanavasena gatiyā gantabbaṃ.

138. **Yamāhu dhamma**nti pucchāgāthā.

139. Idāni yasmā ekopi ettha vādo sacco natthi, kevalaṃ diṭṭhimattakena hi te vadanti, tasmā tamatthaṃ dassento **''sakaṃ hī''**ti imaṃ tāva vissajjanagāthamāha. Tattha **sammuti**nti diṭṭhiṃ. **Anoma**nti anūnaṃ.

140. Evametesu sakaṃ dhammaṃ paripuṇṇaṃ brūvantesu aññassa dhammaṃ pana hīnanti vadantesu yassa kassaci – **parassa ce vambhayitena hīno**ti gāthā. Tassattho – yadi **parassa** ninditakāraṇā **hīno** bhaveyya, **na koci dhammesu visesi** aggo bhaveyya. Kiṃkāraṇā? **Puthū hi aññassa vadanti dhammaṃ nihīnato** sabbeva te **samhi daḷhaṃ vadānā**sakadhamme daḷhavādā eva.

Vambhayitakāraṇāti dhaṃsitakāraṇā. **Garahitakāraṇā**ti lāmakakatakāraṇā. **Upavaditakāraṇā**ti akkositakāraṇā. **Sakāyana**nti sakamaggaṃ.

141. Kiñca bhiyyo – **saddhammapūjā**ti gāthā. Tassattho – te ca titthiyā **yathā pasaṃsanti sakāyanāni, saddhammapūjāpi nesaṃ tatheva** vattati. Te hi ativiya satthārādīni sattaronti. Tattha yadi te pamāṇā siyuṃ, evaṃ sante **sabbeva vādā tathiyā bhaveyyuṃ**. Kiṃkāraṇā? **Suddhī hi nesaṃ paccattameva**. Na sā aññattha sijjhati, nāpi paramatthato. Attani diṭṭhigāhamattameva hi taṃ tesaṃ parapaccayaneyyabuddhīnaṃ. **Paccattamevā**ti pāṭekkameva.

142. Yo pana viparītato bāhitapāpattā brāhmaṇo, tassa **na brāhmaṇassa paraneyyamatthī**ti gāthā. Tassattho – **brāhmaṇassa** hi ''sabbe saṅkhārā aniccā''tiādinā nayena sudiṭṭhattā parena netabbaṃ ñāṇaṃ natthi. Diṭṭhi**dhammesu** ''idameva sacca''nti nicchinitvā **sumaggahīta**mpi natthi. Taṃkāraṇā so diṭṭhikalahāni atikkanto, **na hi** so **seṭṭhato passati dhammamaññaṃ** aññatra satipaṭṭhānādīhi.

Na paraneyyoti parena netabbo jānāpetabbo na hoti. **Na parapattiyo na parapaccayo**ti paresaṃ paccetabbo na hoti. **Na parapaṭibaddhagū**ti paresaṃ paṭibaddhagamano na hoti.

143. **Jānāmī**ti gāthāya sambandho attho ca – evaṃ tāva paramatthabrāhmaṇo na hi seṭṭhato passati dhammamaññaṃ, aññe pana titthiyā paracittañāṇādīhi jānantāpi passantāpi **''jānāmi passāmi tatheva eta''**nti evaṃ vadantāpi ca **diṭṭhiyā suddhiṃ paccenti**. Kasmā? Yasmā tesu ekopi adakkhi ce addasa cepi **tena** paracittañāṇādinā yathābhūtamatthaṃ, **kiñhi tumassa tena** tassa tena dassanena kiṃ kataṃ, kiṃ dukkhapariññā sādhitā, udāhu samudayappahānādīnaṃ aññataraṃ, yato sabbathāpi atikkamitvā ariyamaggaṃ te titthiyā aññeneva **vadanti suddhiṃ,** atikkamitvā vā te titthiye buddhādayo aññeneva vadanti suddhinti.

144. **Passaṃ naro**ti gāthāya sambandho attho ca – kiñca bhiyyo? Yvāyaṃ paracittañāṇādīhi addakkhi, so **passaṃ naro dakkhati nāmarūpaṃ,** na tato paraṃ, **disvāna vā ñassati tānimeva** nāmarūpāni niccato sukhato vā, na aññathā; so evaṃ passanto **kāmaṃ bahuṃ passatu appakaṃ vā** nāmarūpaṃ niccato sukhato ca athassa evarūpena dassanena **na hi tena suddhiṃ kusalā vadanti**.

145. **Nivissavādī**ti gāthāya sambandho attho ca – tena ca dassanena suddhiyā asatiyāpi yo ‘‘jānāmi passāmi tatheva eta’’nti evaṃ nivissavādī, etaṃ vā dassanaṃ paṭicca diṭṭhiyā suddhiṃ paccento ‘‘idameva sacca’’nti evaṃ nivissavādī, so **subbinayo** na hoti taṃ tathā **pakappitaṃ** abhisaṅkhataṃ **diṭṭhiṃ purakkharāno**. So hi **yaṃ** satthārādiṃ **nissito, tattheva subhaṃ vadāno suddhiṃ vado,** ‘‘parisuddhivādo parisuddhidassano vā aha’’nti attānaṃ maññamāno **tattha tathaddasā so,** tattha sakāya diṭṭhiyā aviparītameva so addasa. Yathā sā diṭṭhi pavattati, tatheva taṃ addasa, na aññathā passituṃ icchatīti adhippāyo.

Nivissavādīti patiṭṭhahitvā kathento. **Dubbinayo**ti vinetuṃ dukkho. **Duppaññāpayo**ti ñāpetuṃ cittena labbhāpetuṃ dukkho. **Dunnijjhāpayo**ti cittena vīmaṃsitvā gahaṇatthaṃ punappunaṃ nijjhāpayituṃ dukkho. **Duppekkhāpayo**ti ikkhāpayituṃ dukkho. **Duppasādayo**ti citte pasādaṃ uppādetuṃ dukkho.

Appassīti ñāṇena paṭivedhaṃ pāpuṇi. **Paṭivijjhī**ti cittena avabodhaṃ pāpuṇi.

146. Evaṃ pakappitaṃ diṭṭhiṃ purakkharānesu titthiyesu – **na brāhmaṇo kappamupeti saṅkhā**ti gāthā. Tattha **saṅkhā**ti saṅkhāya, jānitvāti attho. **Napi ñāṇabandhū**ti samāpattiñāṇādinā akatataṇhādiṭṭhibandhu. Tattha viggaho – nāpi assa ñāṇena kato bandhu atthīti napi ñāṇabandhu. **Sammutiyo**ti diṭṭhisammutiyo. **Puthujjā**ti puthujjanasambhavā. **Uggahaṇanti maññe**ti uggahaṇanti aññe, aññe tā sammutiyo uggaṇhantīti vuttaṃ hoti.

Upekkhatīti upapattito apakkhapatito hutvā passati.

147. Kiñca bhiyyo – **vissajja ganthānī**ti gāthā. Tattha **anuggaho**ti uggahaṇavirahito, sopi nāssa uggahoti anuggaho. Na vā uggaṇhātīti anuggaho.

Ganthe vossajjitvāti abhijjhādike ganthe cajitvā. **Vissajjā**ti puna anādiyanavasena jahitvā. **Gadhite**ti ghaṭite. **Ganthite**ti suttena saṅgahite viya ganthite. **Bandhe**ti suṭṭhu bandhe. **Vibandhe**ti vividhā bandhe. **Palibuddhe**ti samantato bandhanena bandhe. **Bandhane**ti kilesabandhane. **Phoṭayitvā**ti papphoṭetvā. **Saccaṃ vissajjaṃ karontī**ti visaṅkharitvā aparibhogaṃ karonti. **Vikopentī**ti cuṇṇavicuṇṇaṃ karonti.

148. Kiñca bhiyyo – so evarūpo – **pubbāsave**ti gāthā. Tattha **pubbāsave**ti atītarūpādīni ārabbha uppajjanadhammakilese. **Nave**ti paccuppannarūpādīni ārabbha uppajjanadhamme. **Na chandagū**ti chandādivasena na gacchati. **Anattagarahī**ti katākatavasena attānaṃ agarahanto.

149. Evaṃ anattagarahī ca – **sa sabbadhammesū**ti gāthā. Tattha **sabbadhammesū**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhidhammesu ‘‘yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā’’ti evaṃpabhedesu. **Pannabhāro**ti patitabhāro. Na kappetīti **na kappiyo,** duvidhampi kappaṃ na karotīti attho. **Nūparato**ti puthujjanakalyāṇakasekkhā viya uparatisamaṅgīpi no hoti. **Na patthiyo**ti nittaṇho. Taṇhā hi patthayatīti patthiyā, nāssa patthiyāti na patthiyo. Ito parañca heṭṭhā ca tattha tattha vuttanayattā uttānatthameva. Evaṃ arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne purābhedasutte (mahāni. 83) vuttasadiso eva abhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Mahābyūhasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Tuvaṭakasuttaniddesavaṇṇanā

150. Cuddasame tuvaṭakasuttaniddese **pucchāmi ta**nti idampi tasmiṃyeva mahāsamaye ‘‘kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī’’ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ purimanayeneva nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā vuttaṃ.

Tattha ādipucchāgāthāya tāva **pucchāmī**ti ettha adiṭṭhajotanādivasena pucchā vibhajitā. **Ādiccabandhū**ti ādiccassa gottabandhu. **Vivekaṃ santipadañcā**ti vivekañca santipadañca. **Kathaṃ disvā**ti kena kāraṇena disvā, kathaṃ pavattadassano hutvāti vuttaṃ hoti.

Tisso pucchāti gaṇanaparicchedo. **Adiṭṭhajotanā**ti yaṃ na diṭṭhaṃ na paṭividdhaṃ, tassa pākaṭakaraṇatthāya pucchā. **Diṭṭhasaṃsandanā**ti yaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhaṃ, tassa ghaṭanatthāya. **Vimaticchedanā**ti yā kaṅkhā, tassācchedanatthaṃ. **Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññāta**nti dhammānaṃ tathalakkhaṇaṃ pakatiyā na ñātaṃ. **Adiṭṭha**nti na diṭṭhaṃ. ‘‘Na niṭṭha’’ntipi pāṭho. **Atulita**nti tulāya tulitaṃ viya na tulitaṃ. **Atīrita**nti tīraṇāya na tīritaṃ. **Avibhūta**nti na pākaṭaṃ. **Avibhāvita**nti paññāya

na vaḍḍhitaṃ. **Tassa ñāṇāyā**ti tassa dhammassa lakkhaṇajānanatthāya. **Dassanāyā**ti dassanatthāya. **Tulanāyā**ti tulanatthāya. **Tīraṇāyā**ti tīraṇatthāya. **Vibhāvanāyā**ti vibhāgakaraṇatthāya. **Aññehi paṇḍitehī**ti aññehi buddhisampannehi. **Saṃsayapakkhando**ti sandehaṃ paviṭṭho.

Manussapucchāti manussānaṃ pucchā. **Amanussapucchā**ti nāgasupaṇṇādīnaṃ pucchā. **Gahaṭṭhā**ti avasesagahaṭṭhā. **Pabbajitā**ti liṅgavasena vuttā. **Nāgā**ti suphassādayo nāgā. **Supaṇṇā**ti supaṇṇasaṃyuttavasena (saṃ. ni. 3.392 ādayo). **Yakkhā**ti yakkhasaṃyuttavasena (saṃ. ni. 10.235 ādayo) ca veditabbā. **Asurā**ti pahārādādayo. **Gandhabbā**ti pañcasikhagandhabbaputtādayo. **Mahārājāno**ti cattāro mahārājāno. **Ahīnindriya**nti saṇṭhānavasena avikalindriyaṃ. **So nimmito**ti so bhagavatā nimmito buddho.

Vodānatthapucchāti visesadhammapucchā. **Atītapucchā**ti atīte dhamme ārabbha pucchā. **Anāgatā**dīsupi eseva nayo. **Kusalapucchā**ti anavajjadhammapucchā. **Akusalapucchā**ti sāvajjadhammapucchā. **Abyākatapucchā**ti tadubhayaviparītadhammapucchā.

Ajjhesāmi tanti taṃ āṇāpemi. **Kathayassu me**ti mayhaṃ kathehi. **Gottañātako**ti gottena ñātako. **Gottabandhū**ti gottajjhattiko. **Ekenākārenā**ti ekena koṭṭhāsena.

Santipadanti santisaṅkhātaṃ nibbānapadaṃ. **Ye dhammā santādhigamāyā**ti ye satipaṭṭhānādayo dhammā nibbānapaṭilābhatthāya. **Santiphusanāyā**ti ñāṇaphassena nibbānaphusanatthāya. **Sacchikiriyāyā**ti paccakkhakaraṇatthāya. **Mahantaṃ sīlakkhandha**nti mahantaṃ sīlarāsiṃ. **Samādhikkhandhā**dīsupi eseva nayo. Sīlakkhandhādayo lokiyalokuttarā, vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva.

Tamokāyassa padālananti avijjārāsissa viddhaṃsanaṃ. **Vipallāsassa bhedana**nti catubbidhavipallāsassa bhedanaṃ. **Taṇhāsallassa abbuhana**nti taṇhākaṇṭakassa luñcanaṃ. **Abhisaṅkhārassa vūpasama**nti puññādiabhisaṅkhārassa nibbāpanaṃ. **Bhārassa nikkhepana**nti pañcakkhandhabhārassa ṭhapanaṃ. **Saṃsāravaṭṭassa upacchedana**nti saṃsārapavattassa chedanaṃ. **Santāpassa nibbāpana**nti kilesasantāpassa nibbuti. **Pariḷāhassa paṭipassaddhi**nti kilesadarathassa sannisīdanaṃ. **Devadevo**ti devānaṃ atidevo.

151. Atha bhagavā yasmā yathā passanto kilese uparundhati, tathā disvā tathā pavattadassano hutvā parinibbāti, tasmā tamatthaṃ āvikaronto nānappakārena taṃ devaparisaṃ kilesappahāne niyojento **''mūlaṃ papañcasaṅkhāyā''**ti ārabhitvā pañca gāthā abhāsi.

Tattha ādigāthāya tāva saṅkhepattho – **papañcasaṅkhā**ti papañcāti saṅkhātattā papañcā eva papañcasaṅkhā. Tassā avijjādayo kilesā mūlaṃ, taṃ papañcasaṅkhāya mūlaṃ **asmī**ti pavattamānañca sabbaṃ mantāya **uparundhe. Yā kāci ajjhattaṃ taṇhā** uppajjeyyuṃ. **Tāsaṃ vinayāya** pahānāya **sadā sato sikkhe** upaṭṭhitassati hutvā sikkheyyāti.

Ajjhattasamuṭṭhānā vāti citte uppannā vā. **Purebhatta**nti divābhattato purekālaṃ. Accantasaṃyogatthe upayogavacanaṃ, atthato pana bhummameva purebhatteti, esa nayo pacchābhattādīsu. **Pacchābhatta**nti divābhattato pacchākālaṃ. **Purimaṃ yāma**nti rattiyā paṭhamakoṭṭhāsaṃ. **Majjhimaṃ yāma**nti rattiyā dutiyakoṭṭhāsaṃ. **Pacchimaṃ yāma**nti rattiyā tatiyakoṭṭhāsaṃ. **Kāḷe**ti kāḷapakkhe. **Juṇhe**ti sukkapakkhe. **Vasse**ti cattāro vassānamāse. **Hemante**ti cattāro hemantamāse. **Gimhe**ti cattāro gimhānamāse. **Purime vayokhandhe**ti paṭhame vayokoṭṭhāse, paṭhamavayeti attho. Tīsu ca vayesu vassasatāyukassa purisassa ekekasmiṃ vaye catumāsādhikāni tettiṃsa vassāni honti.

152. Evaṃ paṭhamagāthāya tāva tīhi sikkhāhi yuttaṃ desanaṃ arahattanikūṭena desetvā puna mānappahānavasena desetuṃ **''yaṃ kiñcī''**ti gāthamāha. Tattha **yaṃ kiñci dhammamabhijaññā ajjhatta**nti yaṃ kiñci uccākulīnatādikaṃ attano guṇaṃ jāneyya. **Atha vāpi bahiddhā**ti atha vā bahiddhāpi ācariyupajjhāyānaṃ vā guṇaṃ jāneyya. **Na tena thāmaṃ kubbethā**ti tena guṇena mānaṃ na kareyya.

Satānanti santaguṇavantānaṃ. **Santāna**nti nibbutasantānaṃ. **Na vuttā**ti na kathitā. **Nappavuttā**ti na vissajjitā.

153. Idānissa akaraṇavidhiṃ dassento **''seyyo na tenā''**ti gāthamāha. Tassattho – **tena** ca mānena ''seyyoha''nti vā ''nīcoha''nti vā ''sarikkhoha''nti vāpi **na maññeyya**. Tehi ca uccākulīnatādīhi guṇehi **phuṭṭho anekarūpehi** ''ahaṃ uccā kulā pabbajito''tiādinā nayena attānaṃ vikappento na tiṭṭheyyāti.

154. Evaṃ mānappahānavasenapi desetvā idāni sabbakilesūpasamavasena desetuṃ **''ajjhattamevā''**ti gāthamāha. Tattha **ajjhattamevupasame**ti attani eva rāgādisabbakilese upasameyya. **Na aññato bhikkhu santimeseyyā**ti ṭhapetvā ca satipaṭṭhānādīni aññena upāyena santiṃ na pariyeseyya. **Kuto nirattā vā**ti nirattā kutoyeva.

Na eseyyāti sīlabbatādīhi na maggeyya. **Na gaveseyyā**ti na olokeyya. **Na pariyeseyyā**ti punappunaṃ na ikkheyya.

155. Idāni ajjhattaṃ upasantassa khīṇāsavassa tādibhāvaṃ dassento **''majjhe yathā''**ti gāthamāha. Tassattho – **yathā**

mahā**samuddassa** uparihețțhimabhāgānaṃ vemajjhasaṅkhāte catuyojanasahassappamāṇe **majjhe** pabbatantare ṭhitassa vā majjhe samuddassa **ūmi no jāyati, ṭhito**va so **hoti** avikampamāno, **evaṃ** anejo khīṇāsavo lābhādīsu **ṭhito** assa avikampamāno, so tādiso rāgādi**ussadaṃ bhikkhu na kareyya kuhiñcī**ti.

Ubbedhenāti heṭṭhābhāgena. **Gambhīro**ti udakapiṭṭhito paṭṭhāya **caturāsītiyojanasahassāni** gambhīro. ''Ubbedho''tipi pāṭho, taṃ na sundaraṃ. **Heṭṭhā**ti antoudakaṃ. **Uparī**ti uddhaṃudakaṃ. **Majjhe**ti vemajjhe. **Na kampatī**ti ṭhitaṭṭhānato na calati. **Na vikampatī**ti ito cito ca na calati. **Na calatī**ti niccalaṃ hoti. **Na vedhatī**ti na phandati. **Nappavedhatī**ti na parivattati. **Na sampavedhatī**ti na paribbhamati. **Anerito**ti na erito. **Aghaṭṭito**ti akkhobho. **Acalito**ti na kampito. **Aluḷito**ti na kalalībhūto. **Tatra ūmi no jāyatī**ti tasmiṃ ṭhāne vīci na uppajjati.

Sattannaṃ pabbatānaṃ antarikāsūti yugandharādīnaṃ sattannaṃ pabbatānaṃ antarantarā. **Sīdantarā**ti antamaso simbalītūlampi tesu patitapatitaṃ sīdatīti sīdā, pabbatantare jātattā antarā. ''Antarasīdā''tipi pāṭho.

156. Idāni evaṃ arahattanikūṭena desitaṃ dhammadesanaṃ abbhānumodento tassa ca arahattassa ādipaṭipadaṃ pucchanto nimmitabuddho **''akittayī''**ti gāthamāha. Tattha **akittayī**ti ācikkhi. **Vivaṭacakkhū**ti vivaṭehi anāvaraṇehi pañcahi cakkhūhi samannāgato. **Sakkhidhamma**nti sakāyattaṃ sayaṃ abhiññātaṃ attapaccakkhadhammaṃ. **Parissayavinaya**nti parissayavinayanaṃ. **Paṭipadaṃ vadehī**ti idāni paṭipattiṃ vadehi. **Bhaddante**ti bhaddaṃ tava atthūti bhagavantaṃ ālapanto āha. Atha vā bhaddaṃ sundaraṃ tava paṭipadaṃ vadehītipi vuttaṃ hoti. **Pātimokkhaṃ atha vāpi samādhi**nti tameva paṭipadaṃ bhinditvā pucchati. Paṭipadanti etena vā maggaṃ pucchati. Itarehi sīlaṃ samādhiñca pucchati.

Maṃsacakkhunāpīti sasambhārikamaṃsacakkhunāpi. **Dibbacakkhunāpī**ti dibbasadisattā dibbaṃ. Devānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavinimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ. Dibbavihāravasena paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ. Ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena cakkhu, cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu, dibbañca taṃ cakkhu cāti dibbacakkhu. Tena dibbacakkhunāpi vivaṭacakkhu. Idāni pañcavidhaṃ cakkhuṃ vitthārena kathetuṃ **''kathaṃ bhagavā maṃsacakkhunāpi vivaṭacakkhū''**tiādimāha. **Maṃsacakkhumhi bhagavato pañcavaṇṇā saṃvijjantī**ti ettha sasambhārādikacakkhumhi buddhassa bhagavato pañca koṭṭhāsā paccekaṃ paccekaṃ upalabbhanti.

Nīlo ca vaṇṇoti umāpupphavaṇṇo. **Pītako ca vaṇṇo**ti kaṇikārapupphavaṇṇo. **Lohitako ca vaṇṇo**ti indagopakavaṇṇo. **Kaṇho ca vaṇṇo**ti añjanavaṇṇo. **Odāto ca vaṇṇo**ti osadhitārakavaṇṇo. **Yattha ca akkhilomāni patiṭṭhitānī**ti yasmiṃ ṭhāne akkhilomāni patiṭṭhahitvā uṭṭhitāni. **Taṃ nīlaṃ hoti sunīla**nti ettha **nīla**nti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Sunīla**nti antaravirahitaṃ suṭṭhu nīlaṃ. **Pāsādika**nti pasādajanakaṃ. **Dassaneyya**nti dassanīyaṃ. **Umāpupphasamāna**nti dakasītalapupphasadisaṃ. **Tassa parato**ti tassa samantā bāhirapasse. **Pītaka**nti sabbasaṅgāhakaṃ. **Supītaka**nti antaravirahitaṃ suṭṭhu pītakaṃ. **Ubhayato ca akkhikūṭānī**ti dve ca akkhikoṭiyo. **Lohitakānī**ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Sulohitakānī**ti apaññāyamānavivarāni suṭṭhu lohitakāni. **Majjhe kaṇha**nti akkhīnaṃ majjhimaṭṭhānaṃ añjanasadisaṃ kaṇhaṃ. **Sukaṇha**nti antaravirahitaṃ suṭṭhu kaṇhaṃ. **Alūkha**nti pāsādikaṃ. **Siniddha**nti paṇītaṃ. **Bhaddāriṭṭhakasamāna**nti apanītatacabhaddāriṭṭhakaphalasadisaṃ. ''Addāriṭṭhakasamāna''ntipi pāḷi, tassā tintakākasadisanti attho. **Odāta**nti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Suodāta**nti antaravirahitaṃ rajatamaṇḍalasadisaṃ suṭṭhu odātaṃ. **Setaṃ paṇḍara**nti dvīhipi atiodātataṃ dasseti. **Pākatikena maṃsacakkhunā**ti pakatimaṃsacakkhunā. **Attabhāvapariyāpannenā**ti attabhāvasannissitena. **Purimasucaritakammābhinibbattenā**ti purimesu tattha tatthuppannesu attabhāvesu kāyasucaritādikammunā uppāditena. **Samantā yojanaṃ passatī**ti samantato catugāvutappamāṇe yojane tirokuṭṭādigataṃ rūpaṃ āvaraṇavirahitaṃ pakatimaṃsacakkhunā dakkhati.

Divā ceva rattiñcāti divasabhāge ca rattibhāge ca. **Caturaṅgasamannāgato**ti catūhi aṅgehi samannāgato paripuṇṇaandhakāro ālokavirahito. **Sūriyo vā atthaṅgato**ti sūrabhāvaṃ janayanto uṭṭhito sūriyo vigato. **Kāḷapakkho ca uposatho**ti kāḷapakkhe cātuddasīuposathadivaso ca. **Tibbo ca vanasaṇḍo**ti gahano ca rukkharāsi. **Mahā ca kāḷamegho abbhuṭṭhito**ti mahanto kāḷamegho abbhapaṭalo ca uṭṭhito hoti. **Kuṭṭo vā**ti iṭṭhakācayo vā. **Kavāṭaṃ vā**ti dvāravātapānādikavāṭaṃ vā. **Pākāro vā**ti mattikādipākāro vā. **Pabbato vā**ti paṃsupabbatādipabbato vā. **Gacchaṃ vā**ti taruṇagacchādigacchaṃ vā. **Latā vā**ti karavindādi latā vā. **Āvaraṇaṃ rūpānaṃ dassanāyā**ti rūpārammaṇānaṃ dassanatthāya paṭisedhaṃ natthi. **Ekañce tilaphalaṃ nimittaṃ katvā**ti sace ekaṃ tilabījaṃ saññāṇaṃ katvā. **Tilavāhe pakkhipeyyā**ti dve sakaṭe tilarāsimhi khipeyya. Keci pana ''vāho nāma kumbhātirekadvesakaṭa''nti vadanti. **Taññeva tilaphalaṃ uddhareyyā**ti taṃnimittakataṃ tilabījaṃyeva uddharitvā gaṇheyya.

Dibbena cakkhunāti idaṃ vuttatthameva. **Visuddhenā**ti cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhena. Yo hi cutimattameva passati na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati na cutiṃ, so navasattapātubhāvasassatadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti, ubhayañcetaṃ buddhaputtā passanti. Tena vuttaṃ – ''cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddha''nti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, mānusakaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ.

Tena dibbena cakkhunā visuddhena **atikkantamānusakena satte passatī**ti manussamaṃsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāne**ti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānā. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatinibbattāva, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīne**ti mohanissandayuttattā hīne. Tabbiparīte **paṇīte. Suvaṇṇe**ti adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. Tabbiparīte **dubbaṇṇe,** abhirūpe virūpeti attho. **Sugate**ti sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggate**ti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne. **Yathākammūpage**ti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi ''cavamāne''tiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammūpagañāṇakiccaṃ.

Tassa ca ñāṇassa ayamuppattikkamo – idha bhikkhu heṭṭhānirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkhaṃ anubhavamāne, taṃ dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti ''kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhaṃ anubhavantī''ti, athassa ''idaṃ nāma katvā''ti taṃ kammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tathā uparidevalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nandanavana missakavana phārusakavanādīsu satte passati mahāsampattiṃ anubhavamāne. Tampi dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti ''kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavantī''ti. Athassa ''idaṃ nāma katvā''ti taṃ kammārammaṇaṃ ñāṇamuppajjati. Idaṃ yathākammūpagañāṇaṃ nāma. Imassa visuṃ parikammaṃ nāma natthi. Yathā ca imassa, evaṃ anāgataṃsañāṇassāpi. Dibbacakkhupādakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Ime vata bhontotiādīsu **ime**ti dibbacakkhunā diṭṭhānaṃ nidassanavacanaṃ. **Vatā**ti anusocanatthe nipāto. **Bhonto**ti bhavanto. Duṭṭhu caritaṃ, duṭṭhuṃ vā caritaṃ kilesapūtikattāti duccaritaṃ; kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti **kāyaduccaritaṃ**. Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatā**ti samaṅgībhūtā.

Ariyānaṃ upavādakāti buddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anatthakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhaṃsanena vā upavādakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. Tattha ''natthi imesaṃ samaṇadhammo, assamaṇā ete''ti vadanto antimavatthunā upavadati. ''Natthi imesaṃ jhānaṃ vā vimokkho vā maggo vā phalaṃ vā''tiādīni vadanto guṇaparidhaṃsanena upavadatīti veditabbo. So ca jhānaṃ vā upavadeyya ajhānaṃ vā, ubhayathāpi ariyūpavādova hoti; atibhāriyaṃ kammaṃ, anantariyakammasadisaṃ, saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇañca, satekicchaṃ pana hoti. Tasmā yo ariyaṃ upavadati, tena gantvā sace attanā vuḍḍhataro hoti, ukkuṭikaṃ nisīditvā ''ahaṃ āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamāhī''ti khamāpetabbo. Sace pana navakataro hoti, vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ''ahaṃ, bhante, tumhe idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamathā''ti khamāpetabbo. Sace so nakkhamati, disāpakkanto vā hoti, sayaṃ vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṃ na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesaṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayeneva paṭipajjitvā ''ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ khamatu me so āyasmā''ti vatvā khamāpetabbo. Sammukhā akhamantepi etadeva kātabbaṃ. Sace ekacārikabhikkhu hoti, neva tassa vasanaṭṭhānaṃ na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ''ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vippaṭisāro hoti, kiṃ karomī''ti vattabbaṃ. So vakkhati ''tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā''ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahetvā ''khamathā''ti vattabbaṃ. Yadi so parinibbuto hoti, parinibbutamañcaṭṭhānaṃ gantvā yāva sivathikaṃ gantvāpi khamāpetabbo. Evaṃ kate neva saggāvaraṇaṃ na maggāvaraṇaṃ hoti, pākatikameva hotīti.

Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnanānāvidhakammā, ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritaggahaṇeneva ariyūpavāde, manoduccaritaggahaṇena ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāyapi imesaṃ dvinnaṃ punavacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanatthanti veditabbaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Vuttampi cetaṃ –

> ''Seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi. Taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye''ti (ma. ni. 1.149).

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjataraṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha –

> ''Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃmahāsāvajjaṃ yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni bhikkhave, mahāsāvajjānī''ti (a. ni. 1.310).

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantarābhinibbattakkhandhaggahaṇe. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassupacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cuticittato uddhaṃ. **Apāya**nti evamādi sabbaṃ nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasammatā ayā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti **vinipāto,** vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgātipi **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpeti, tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā. Na duggati, mahesakkhānaṃ

nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sukhato apetattā dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto, asurakāyasadisaṃ avinipatitattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi ca vinipatitattā vinipātoti vuccati. Nirayaggahaṇena avīciādianekappakāraṃ nirayameva dīpetīti. **Upapannā**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – tattha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati. Saggaggahaṇena devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**ti ayaṃ vacanattho. **Iti dibbena cakkhunā**tiādi sabbaṃ nigamanavacanaṃ.

Evaṃ dibbena cakkhunā passatīti ayamettha saṅkhepattho – dibbacakkhuñāṇaṃ parittapaccuppannaajjhattabahiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati. Yathākammūpagañāṇaṃ parittamahaggatātītaajjhattabahiddhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati. Anāgataṃsañāṇaṃ parittamahaggataappamāṇamaggaanāgataajjhattabahiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattatīti.

Ākaṅkhamāno ca bhagavāti bhagavā icchamāno. **Ekampi lokadhātuṃ passeyyā**ti ekaṃ cakkavāḷaṃ olokeyya. **Sahassimpi cūḷanika**nti ettha yāvatā candimasūriyā pariharanti, disā bhānti virocamānā, tāva sahassadhā loko, esā sahassicūḷanikā nāma. **Cūḷanika**nti khuddakaṃ. **Dvisahassimpi majjhimikaṃ lokadhātu**nti ettha sahassacakkavāḷānaṃ sahassabhāgena gaṇetvā dasasatasahassacakkavāḷaparimāṇā dvisahassī majjhimikā lokadhātu nāma. Ettakena buddhānaṃ jātikkhettaṃ nāma dassitaṃ. Bodhisattānañhi pacchimabhave devalokato cavitvā mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇadivase ca mātukucchito nikkhamanadivase ca mahābhinikkhamanadivase ca sambodhidhammacakkapavattanaāyusaṅkhārossajjanaparinibbānadivasesu ca ettakaṃ ṭhānaṃ kampati.

Tisahassimpi. Mahāsahassimpi lokadhātunti sahassito paṭṭhāya tatiyāti tisahassī, paṭhamasahassiṃ sahassadhā katvā gaṇitaṃ majjhimikaṃ sahassadhā katvā gaṇitattā mahantehi sahassehi gaṇitāti mahāsahassī. Ettāvatā koṭisatasahassacakkavāḷaparimāṇo loko dassito hoti. Gaṇakaputtatissatthero pana evamāha – ‘‘na hi tisahassimahāsahassilokadhātuyā etaṃ parimāṇaṃ. Idañhi ācariyānaṃ sajjhāyamūlakaṃ vācāya parihīnaṭṭhānaṃ, dasakoṭisatasahassacakkavāḷaparimāṇaṃ pana ṭhānaṃ tisahassimahāsahassilokadhātu nāmā’’ti. Ettāvatā hi bhagavato āṇākkhettaṃ nāma dassitaṃ. Etasmiñhi antare āṭānāṭiyaparitta- (dī. ni. 3.275 ādayo) isigiliparitta- (ma. ni. 3.133 ādayo) dhajaggaparitta- (saṃ. ni. 1.249) bojjhaṅgaparittakhandhaparitta- (a. ni. 4.67) moraparitta- (jā. 1.2.17-18) mettaparitta- (khu. pā. 9.1 ādayo; su. ni. 143 ādayo) ratanaparittānaṃ (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) āṇā pharati.

Yāvatakaṃ vā pana ākaṅkheyyāti yattakaṃ vā iccheyya. Iminā visayakkhettaṃ dassitaṃ. Buddhānañhi visayakkhettassa pamāṇaparicchedo nāma natthi, natthikabhāve cassa imaṃ upamaṃ āharanti – koṭisatasahassacakkavāḷamhi yāva brahmalokā sāsapehi pūretvā sace koci puratthimāya disāya ekacakkavāḷe ekaṃ sāsapaṃ pakkhipanto āgaccheyya, sabbepi te sāsapā parikkhayaṃ gaccheyyuṃ. Na tveva puratthimāya disāya cakkavāḷāni. Dakkhiṇādīsupi eseva nayo. Tattha buddhānaṃ avisayo nāma natthi. **Tāvatakaṃ passeyyā**ti tattakaṃ olokeyya. Evaṃ parisuddhaṃ bhagavato dibbacakkhūti dibbacakkhukathaṃ niṭṭhāpesi.

Kathaṃ bhagavā paññācakkhunāpi vivaṭacakkhūti kenappakārena paññācakkhunā apihitacakkhu? **Mahāpañño puthupañño**tiādikaṃ **tattha atirocati yadidaṃ paññāyā**ti pariyosānaṃ heṭṭhā vuttatthameva.

Buddhacakkhunāti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesaṃ dvinnaṃ ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa samantacakkhūti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ dhammacakkhūti. **Lokaṃ volokento addasa satte**ti satte addakkhi. **Apparajakkhe**tiādīsu yesaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākārā sundarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnī**ti yāni antonimuggāneva posiyanti. **Udakaṃ accuggamma tiṭṭhantī**ti udakaṃ atikkamitvā tiṭṭhanti. Tattha yāni yāni accuggamma ṭhitāni, tāni tāni sūriyarasmisamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakā anuggatāni antonimuggaposīni, tāni tatiyadivaseva pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānipi sarogauppalāni nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni pāḷiṃ nārūḷhāni, āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni.

Yatheva hi tāni catubbidhapupphāni, evameva ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Yassa puggalassa udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajīyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo**. Tattha bhagavā uppalavanādisadisaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokento ajja pupphanakāni ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni vipañcitaññūti evaṃ sabbākārato ca addasa. Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiṃyeva attabhāve bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti, padaparamānaṃ anāgatatthāya vāsanā hoti.

Rāgacaritotiādīsu rajjanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti rāgacarito. Dussanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **dosacarito**. Muyhanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **mohacarito**. Vitakkanavasena ūhanavasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **vitakkacarito**. Okappanasaddhāvasena ārammaṇe caraṇaṃ etassa atthīti **saddhācarito**. Ñāṇameva caraṇaṃ, ñāṇena vā caraṇaṃ, ñāṇassa vā caraṇaṃ, ñāṇato vā caraṇaṃ etassa atthīti **ñāṇacarito. Rāgacaritassā**ti rāgussadassa rāgabahulassa. Paratopi eseva nayo.

Asubhakathaṃ kathetīti uddhumātakādidasavidhaṃ asubhapaṭisaṃyuttakathaṃ ācikkhati. Vuttañhetaṃ – ''asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā''ti (a. ni. 9.1). **Mettābhāvanaṃ ācikkhatī**ti mettābhāvanaṃ cittasinehanaṃ katheti. Vuttañhetaṃ – ''mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāyā''ti. **Uddese**ti sajjhāyane. **Paripucchāyā**ti aṭṭhakathāya. **Kālena dhammassavane**ti yuttappattakāle uttari pariyattidhammassavane. **Dhammasākacchāyā**ti aññehi saddhiṃ sākacchāya. **Garusaṃvāse**ti garūnaṃ payirupāsane. **Nivesetī**ti ācariyānaṃ santike patiṭṭhāpeti. **Ānāpānassatiṃ ācikkhatī**ti ānāpānassatisampayuttakammaṭṭhānaṃ katheti. Vuttañhetaṃ – ''ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā''ti (a. ni. 9.1). **Pasādanīyaṃ nimittaṃ ācikkhatī**ti cūḷavedalla- (ma. ni. 1.460 ādayo) mahāvedallā- (ma. ni. 1.449 ādayo) dipasādajanakaṃ suttaṃ katheti. **Buddhasubodhi**nti buddhassa bhagavato buddhattapaṭivedhaṃ. **Dhammasudhammata**nti navavidhalokuttaradhammassa svākkhātataṃ. **Saṅghasuppaṭipatti**nti aṭṭhavidhaariyasaṅghassa suppaṭipannatādisuṭṭhupaṭipattiṃ. **Sīlāni ca attano**ti attano santakasīlāni ca. **Ācikkhati vipassanānimitta**nti udayabbayādipaṭisaṃyuttaṃ katheti. **Aniccākāra**nti hutvā abhāvākāraṃ. **Dukkhākāra**nti udayabbayapaṭipīḷanākāraṃ. **Anattākāra**nti avasavattanākāraṃ.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani ṭhitova, na hi tattha ṭhitassa dassanatthaṃ abhimukhe gīvukkhipanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpama**nti tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yathā selapabbatamuddhanti ṭhitova cakkhunā puriso **samantato janataṃ** passeyya. **Sumedha** sundarapañña sabbaññutaññāṇena **samantacakkhu** bhagavā **dhammamayaṃ** paññāmayaṃ **pāsādamāruyha** sayaṃ **apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūta**ñca **janataṃ avekkhassu** upadhārayatu upaparikkhatu.

Ayaṃ panettha adhippāyo – yathā hi pabbatapādasāmantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapāḷīsu kuṭiyo katvā rattiṃ aggiṃ jāleyya, caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṃ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ na kedārapāḷiyo na kuṭiyo na tattha sayitamanussā paññāyeyyuṃ, kuṭikāsu pana aggijālamattameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādaṃ āruyha sattakāyaṃ olokayato tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittasarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthaṃ gacchanti, te eva aggi viya himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetaṃ –

> ''Dūre santo pakāsenti, himavantova pabbato;
> Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā''ti. (dha. pa. 304; netti. 11);

Sabbaññutaññāṇanti ettha pañcaneyyapathappabhedaṃ sabbaṃ aññāsīti sabbaññū. Saṅkhatāsaṅkhatādibhedā sabbadhammā hi saṅkhāro vikāro lakkhaṇaṃ nibbānaṃ paññattīti pañceva neyyapathā honti. Sabbaññussa bhāvo sabbaññutā, sabbaññutā eva ñāṇaṃ ''sabbaññutāññāṇa''nti vattabbe ''sabbaññutaññāṇa''nti vuttaṃ. Sabbaññūti ca kamasabbaññū sakiṃsabbaññū satatasabbaññū sattisabbaññū ñātasabbaññūti pañcavidhā sabbaññuno siyuṃ. Tesu kamena sabbajānanakālāsambhavato kamasabbaññutā na hoti, sakiṃ sabbārammaṇaggahaṇābhāvato sakiṃsabbaññutā na hoti, cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārammaṇacittasambhavato bhavaṅgacittavirodhato yuttiabhāvato ca satatasabbaññutā na hoti, parisesato sabbajānanasamatthatāya sattisabbaññutā vā siyā, viditasabbadhammattā ñātasabbaññutā vā, sattisabbaññuno sabbajānanattaṃ natthīti tampi na yujjati, ''na tassa adiṭṭhamidhatthi kiñci…pe… samantacakkhū''ti vuttattā ñātasabbaññutā eva yujjati. Evañhi sati kiccato asammohato kāraṇasiddhito āvajjanapaṭibaddhato sabbaññutameva hotīti. **Tena ñāṇenā**ti tena sabbajānanañāṇena.

Puna aparena pariyāyena sabbaññubhāvasādhanatthaṃ **''na tassā''**ti gāthamāha. Tattha **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcī**ti tassa tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā adiṭṭhaṃ nāma kiñci appamattakampi na atthi na saṃvijjati. **Atthī**ti idaṃ vattamānakālikaṃ ākhyātapadaṃ, iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Gāthābandhasukhatthaṃ panettha **da**-kāro payutto. **Atho aviññāta**nti ettha **atho**ti vacanopādāne nipāto. **Aviññāta**nti atītakālikaṃ aviññātaṃ nāma kiñci dhammajātaṃ nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtassa **atthi-**saddassa gahaṇe pāṭhasesaṃ vināpi yujjatiyeva. Iminā atītakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. **Ajānitabba**nti anāgatakālikaṃ ajānitabbaṃ nāma dhammajātaṃ na bhavissati natthīti. Iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Jānanakiriyāvisesamattameva vā ettha **a**-kāro. **Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyya**nti ettha yaṃ tekālikaṃ vā kālavinimuttaṃ vā neyyaṃ jānitabbaṃ kiñci dhammajātaṃ atthi, taṃ sabbaṃ tathāgato abhiññāsi adhikena sabbaññutaññāṇena jāni paṭivijjhi, ettha **atthi-**saddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā **atthi-**saddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo. **Tathāgato tena samantacakkhū**ti kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñāṇacakkhu assāti samantacakkhu, tena yathāvuttena kāraṇena tathāgato samantacakkhu sabbaññūti vuttaṃ hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññāṇaṃ sādhitaṃ.

Na itihitihanti ''evaṃ kira āsi, evaṃ kira āsī''ti na hoti. **Na itikirāyā**ti ''evaṃ kira eta''nti na hoti. **Na paramparāyā**ti paramparakathāyāpi na hoti. **Na piṭakasampadāyā**ti amhākaṃ piṭakatantiyā saddhiṃ sametīti na hoti. **Na takkahetū**ti

takkaggāhenapi na hoti. **Na ākāraparivitakkenā**ti ‘‘sundaramidaṃ kāraṇa’’nti evaṃ kāraṇaparivitakkenapi na hoti. **Na diṭṭhinijjhānakkhantiyā**ti amhākaṃ nijjhāyitvā khamitvā gahitadiṭṭhiyā saddhiṃ sametītipi na hoti.

Atha vāpi samādhinti ettha **samādhi**nti kusalacittekaggatā samādhi. Kenaṭṭhena samādhīti? Samādhānaṭṭhena. Kimidaṃ samādhānaṃ nāma? Ekārammaṇe cittacetasikānaṃ samaṃ sammā ca ādhānaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti. Tasmā yassa dhammassa ānubhāvena ekārammaṇe cittacetasikā samaṃ sammā ca avikkhippamānā avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṃ samādhānanti veditabbaṃ. Tassa kho pana samādhissa –

‘‘Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo, vikkhepaddhaṃsanaṃ raso;
Akampanamupaṭṭhānaṃ, padaṭṭhānaṃ sukhaṃ pana’’. (paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.3);

Samādhi anāvilaacalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭhiti**. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. Api ca sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṇṭhiti**. Ārammaṇaṃ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti**. Kusalapakkhasmiñhi cattārova dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā ‘‘okappanā’’ti vuttā, sati ‘‘apilāpanatā’’ti, samādhi ‘‘avaṭṭhitī’’ti, paññā ‘‘pariyogāhanā’’ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti taṇhā diṭṭhi avijjāti. Tenevete ‘‘oghā’’ti vuttā. Cittekaggatā panettha na balavatī hoti. Yathā hi rajuṭṭhānaṭṭhāne udakena siñcitvā sammaṭṭhe thokameva kālaṃ rajo sannisīdati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāveneva vuṭṭhāti, evameva akusalapakkhe cittekaggatā na balavatī hoti.

Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato **avisāhāro**. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantaṃ cittaṃ vikkhipati nāma. Ayaṃ pana tathāvidho vikkhepo na hotīti **avikkhepo**. Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṃ visāhaṭaṃ nāma hoti, ito cito ca harīyati, ayaṃ pana evaṃ avisāhaṭamānasassa bhāvoti **avisāhaṭamānasatā. Samatho**ti tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cittekaggatā **cittasamatho** nāma. Tañhi āgamma cittacalanaṃ cittavipphanditaṃ sammati vūpasammati, tasmā so ‘‘cittasamatho’’ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho samatho **adhikaraṇasamatho** nāma. Tañhi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so ‘‘adhikaraṇasamatho’’ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānaṃ āgamma sammanti vūpasammanti vūpasammanti, tasmā taṃ ‘‘sabbasaṅkhārasamatho’’ti vuccati. Imasmiṃ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **samādhindriyaṃ**. Uddhacce na kampatīti **samādhibalaṃ. Sammāsamādhī**ti yāthāvasamādhi niyyānikasamādhi.

157. Athassa bhagavā yasmā indriyasaṃvaro sīlassa rakkhā, yasmā vā iminānukkamena desiyamānā ayaṃ desanā tāsaṃ devatānaṃ sappāyā, tasmā indriyasaṃvarato pabhuti paṭipadaṃ dassento **‘‘cakkhūhī’’**tiādi āraddho. Tattha **cakkhūhi neva lolassā**ti adiṭṭhadakkhitabbādivasena cakkhūhi lolo neva assa. **Gāmakathāya āvaraye sota**nti tiracchānakathāya sotaṃ āvareyya.

Cakkhuloliyenāti cakkhudvāre uppannalolavasena cakkhuloliyena. **Adiṭṭhaṃ dakkhitabba**nti adiṭṭhapubbaṃ rūpārammaṇaṃ passituṃ yuttaṃ. **Diṭṭhaṃ samatikkamitabba**nti diṭṭhapubbarūpārammaṇaṃ atikkamituṃ yuttaṃ. **Ārāmena ārāma**nti pupphārāmādiārāmena phalārāmādiṃ vā pupphārāmādiṃ vā. **Dīghacārika**nti dīghacaraṇaṃ. **Anavaṭṭhitacārika**nti asanniṭṭhānacaraṇaṃ. **Anuyutto hoti rūpadassanāyā**ti rūpārammaṇadassanatthāya punappunaṃ yutto hoti.

Antaragharaṃ paviṭṭhoti ummārabbhantaraṃ paviṭṭho. **Vīthiṃ paṭipanno**ti antaravīthiṃ otiṇṇo. **Gharamukhāni olokento**ti gharadvārāni avalokento. **Uddhaṃ ullokento**ti uparidisaṃ uddhaṃmukho hutvā vilokento.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu – ‘‘cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā. Dvārārammaṇasaṅghaṭṭe pana pasādavatthukena cittena passati. Īdisī panesā ‘dhanunā vijjhatī’tiādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamettha attho’’ti. **Nimittaggāhī**ti itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikaṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ chandarāgavasena gaṇhāti, diṭṭhamatteyeva na saṇṭhāti. **Anubyañjanaggāhī**ti kilesānaṃ anuanubyañjanato pākaṭabhāvakaraṇato anubyañjananti laddhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathitaālokitavilokitādibhedaṃ ākāraṃ gaṇhāti. **Yatvādhikaraṇamena**ntiādimhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ **asaṃvutaṃ** apihitacakkhudvāraṃ hutvā viharantaṃ ete abhijjhādayo dhammā **anvāssaveyyuṃ** anuppabandheyyuṃ ajjhotthareyyuṃ. **Tassa saṃvarāya na paṭipajjatī**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya na paṭipajjati. Evaṃbhūtoyeva ca **na rakkhati cakkhundriyaṃ. Na cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatī**tipi vuccati. Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyāmanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato manodhātu sampaṭicchanakiccaṃ, tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati.

Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ honto pana so ‘‘cakkhundriye asaṃvaro’’ti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi

āvajjanādīnipi vīthicittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo saṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti taṃ kareyyuṃ, evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittāni.

Saddhādeyyānīti kammañca phalañca idhalokañca paralokañca saddahitvā dinnāni. ''Ayaṃ me ñātīti vā, mittoti vā, idaṃ vā paṭikarissati, idaṃ vānena katapubba''nti vā evaṃ na dinnānīti attho. Evaṃ dinnāni hi na saddhādeyyāni nāma honti. **Bhojanānī**ti ca desanāsīsamattametaṃ, atthato pana saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā cīvarāni pārupitvā senāsanāni sevamānā gilānapaccayabhesajjaṃ paribhuñjamānāti sabbametaṃ vuttameva hoti.

Seyyathidanti nipāto. Tassattho, katamo hoti. **Naccaṃ** nāma yaṃkiñci naccaṃ, taṃ maggaṃ gacchantenāpi gīvaṃ pasāretvā daṭṭhuṃ na vaṭṭati. **Gītan**ti yaṃkiñci gītaṃ. **Vāditan**ti yaṃkiñci vāditaṃ. **Pekkhan**ti naṭasamajjaṃ. **Akkhānan**ti bhāratarāmāyanādikaṃ. Yasmiṃ ṭhāne kathīyati, tattha gantumpi na vaṭṭati. **Pāṇissaran**ti kaṃsatāḷaṃ, ''pāṇitāḷa''ntipi vadanti. **Vetāḷan**ti ghanatāḷaṃ, ''mantena matasarīruṭṭhāpana''ntipi eke. **Kumbhathūṇan**ti caturassaambaṇakatāḷaṃ, ''kumbhasadda''ntipi eke. **Sobhanakan**ti naṭānaṃ abbhokkiraṇaṃ; sobhanakaraṃ vā, paṭibhānacittanti vuttaṃ hoti. **Caṇḍālan**ti ayoguḷakīḷā, ''caṇḍālānaṃ sāṇadhovanakīḷā''tipi vadanti. **Vaṃsan**ti veṇuṃ ussāpetvā kīḷanaṃ.

Dhovananti aṭṭhidhovanaṃ, ekaccesu kira janapadesu kālaṅkate ñātake na jhāpenti, nikhaṇitvā ṭhapenti. Atha tesaṃ pūtibhūtaṃ kāyaṃ ñatvā nīharitvā aṭṭhīni dhovitvā gandhehi makkhetvā ṭhapenti. Te nakkhattakāle ekasmiṃ ṭhāne aṭṭhīni ṭhapetvā ekasmiṃ ṭhāne surādīni ṭhapetvā rodantā paridevantā suraṃ pivanti. Vuttampi cetaṃ ''atthi bhikkhave dakkhiṇesu janapadesu dhovanaṃ nāma, tattha hoti annampi pānampi khajjampi bhojjampi leyyampi peyyampi naccampi gītampi vāditampi. Atthekaṃ bhikkhave dhovanaṃ, netaṃ natthīti vadāmī''ti (a. ni. 10.107). Ekacce pana ''indajālena aṭṭhidhovanaṃ dhovana''nti vadanti. **Hatthiyuddhā**dīsu bhikkhuno neva hatthiādīhi saddhiṃ yujjhituṃ, na te yujjhāpetuṃ, na yujjhante daṭṭhuṃ vaṭṭati. **Nibbuddhan**ti mallayuddhaṃ. **Uyyodhikan**ti yattha sampahāro diyyati. **Balaggan**ti balagaṇanaṭṭhānaṃ. **Senābyūhan**ti senāniveso, sakaṭabyūhādivasena senāya nivesanaṃ. **Anīkadassanan**ti ''tayo hatthī pacchimaṃ hatthānīka''ntiādinā (pāci. 324) nayena vuttassa anīkassa dassanaṃ.

Na nimittaggāhī hotīti chandarāgavasena vuttappakāraṃ nimittaṃ na gaṇhāti. Evaṃ sesapadānipi vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittānīti vuttaṃ, evamidha tasmiṃ sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti, nagaradvāresu pihitesu corānaṃ paveso natthi. Evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi ''cakkhundriye saṃvaro''ti vutto. Ito paraṃ heṭṭhā ca upari ca vuttapariyāyena attho veditabbo.

Visūkadassanāti paṭāṇīdassanato. **Gāmakathā**ti gāmavāsīnaṃ kathā. **Bāttiṃsā**ti dvattiṃsa. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā kathāti **tiracchānakathā**. Tattha rājānaṃ ārabbha ''mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃ mahānubhāvo''tiādinā nayena pavattā kathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathā**dīsu. Tesu ''asuko rājā abhirūpo dassanīyo''tiādinā nayena gehassitakathāva tiracchānakathā hoti. ''Sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayaṃ gato''ti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi ''mūladevo evaṃ mahānubhāvo, meghamālo evaṃ mahānubhāvo''ti tesaṃ kammaṃ paṭicca ''aho sūrā''ti gehassitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādīsu ''asukena asuko evaṃ mārito evaṃ viddho''ti kāmassādavaseneva kathā tiracchānakathā. ''Tepi nāma khayaṃ gatā''ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti.

Api ca annādīsu ''evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā''ti kāmassādavasena kathetuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ''pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ sīlavantānaṃ adamha, cetiyapūjaṃ akarimhā''ti kathetuṃ vaṭṭati. **Ñātikathā**dīsu pana ''amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā''ti vā, ''pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā''ti vā assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ''tepi no ñātakā khayaṃ gatā''ti vā, ''pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā''ti vā kathetuṃ vaṭṭati. Gāmakathāpi suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena ''asukagāmavāsino sūrā samatthā''ti vā evaṃ assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ''saddhā pasannā''ti vā, ''khayavayaṃ gatā''ti vā vattuṃ vaṭṭati.

Nigamanagarajanapadakathāsupi eseva nayo. Itthikathāpi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādavasena na vaṭṭati, ''saddhā pasannā, khayavayaṃ gatā''ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathā**pi ''nandimitto nāma yodho sūro ahosī''ti assādavasena na vaṭṭati. ''Saddho ahosi, khayavayaṃ gato''ti evameva vaṭṭati. **Visikhākathā**pi ''asukā visikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā sūrā samatthā''ti assādavasena na vaṭṭati. ''Saddhā pasannā, khayavayaṃ gatā''icceva vaṭṭati.

Kumbhaṭṭhānakathāti udakaṭṭhānakathā, ''udakatitthakathā''tipi vuccati, kumbhadāsikathā vā. Sāpi ''pāsādikā, naccituṃ gāyituṃ chekā''ti assādavasena na vaṭṭati, ''saddhā pasannā''tiādinā nayena vaṭṭati. **Pubbapetakathā**ti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo.

Nānattakathāti purimapacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti ''ayaṃ loko kena

nimmito? Asukena nāma nimmito. Kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā''ti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā.

Samuddakkhāyikā nāma kasmā samuddo sāgaro? Sāgaradevena khatattā sāgaro, ''khato me''ti hatthamuddāya sayaṃ niveditattā samuddoti evamādikā niratthakā samuddakkhānakathā. **Bhavo**ti vuddhi. **Abhavo**ti hāni. Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**.

Āvareyyāti āvaraṇaṃ kareyya. **Nivāreyyā**ti ārammaṇato vāreyya. **Saṃvareyyā**ti sammā nissesaṃ katvā vāreyya. **Rakkheyyā**ti rakkhaṃ kareyya. **Gopeyyā**ti saṃgopeyya. **Pidaheyyā**ti pidahanaṃ kareyya. **Pacchindeyyā**ti sotaṃ chindeyya.

Tena tena na tussantīti tena tena ambilādinā rasena na santosaṃ āpajjanti. **Aparāparaṃ pariyesantī**ti uparūpari gavesanti.

158. **Phassenā**ti rogaphassena. **Bhavañca nābhijappeyyā**ti tassa phassassa vinodanatthāya kāmabhavādibhavañca na pattheyya. **Bheravesu ca na sampavedheyyā**ti tassa phassassa paccayabhūtesu sīhabyagghādīsu bheravesu ca na sampavedheyya, avasesesu vā ghānindriyamanindriyavisayesu na sampavedheyya. Evaṃ paripūro indriyasaṃvaro ca vutto hoti. Purimehi vā indriyasaṃvaraṃ dassetvā iminā ''araññe vasatā bheravaṃ disvā vā sutvā vā nappavedhitabba''nti dasseti.

Ekenākārenāti ekena kāraṇena. **Bhayampi bheravampi taññevā**ti bhayanti ca bheravanti ca khuddakampi mahantampi uttāsanimittameva. Tamevatthaṃ dassetuṃ **''vuttaṃ heta''**ntiādimāha. **Bhaya**nti tappaccayā uppannabhayaṃ. **Bhayānaka**nti ākāraniddeso. **Chambhitatta**nti bhayavasena gattacalanaṃ. **Lomahaṃso**ti lomānaṃ haṃsanaṃ uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna **''cetaso ubbego utrāso''**ti sabhāvato dasseti. **Ubbeggo**ti bhīruko, **utrāso**ti cittakkhobho. **Jātibhaya**nti jātiṃ paṭicca uppannabhayaṃ. Sesesupi eseva nayo. Rājato uppannabhayaṃ **rājabhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Attānuvādabhaya**nti pāpakammino attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhaya**nti parassa anuvādato uppajjanakabhayaṃ.

Daṇḍabhayanti āgārikassa raññā pavattitadaṇḍaṃ, anāgārikassa vinayadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhaya**nti cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Ūmibhaya**nti mahāsamudde udakaṃ orohantassa pavattabhayaṃ. Mahāsamudde kira mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni uggacchati, taraṅgavīci nāma paṇṇāsa yojanāni, rohaṇavīci nāma cattālīsa yojanāni uggacchati. Evarūpā ūmiyo paṭicca pavattaṃ ūmibhayaṃ. Kumbhīlato pavattaṃ bhayaṃ **kumbhīlabhayaṃ**. Udakāvaṭṭato bhayaṃ **āvaṭṭabhayaṃ**. Susukā vuccati caṇḍamaccho, tato bhayaṃ **susukābhayaṃ. Ājīvikabhaya**nti jīvitavuttito bhayaṃ ājīvikabhayaṃ. **Asilokabhaya**nti garahato bhayaṃ.

159. **Laddhā na sannidhiṃ kayirā**ti etesaṃ annādīnaṃ yaṃkiñci dhammena labhitvā ''araññe ca senāsane vasatā dullabha''nti cintetvā sannidhiṃ na kareyya.

Odanoti sāli vīhi yavo godhumo kaṅgu varako kudrūsakoti sattannaṃ dhaññānaṃ dhaññānulomānañca taṇḍulehi nibbatto. **Kummāso**ti yavehi nibbatto. **Sattū**ti sāliādīhi katasattu. **Maccho** dakasambhavo. **Maṃsaṃ** pākaṭameva. **Ambapāna**nti āmehi vā pakkehi vā ambehi katapānaṃ. Tattha āmehi karontena ambataruṇāni bhinditvā udake pakkhipitvā ātape ādiccapākena pacitvā parissāvetvā tadahu paṭiggahitehi madhusakkarakappūrādīhi yojetvā kātabbaṃ. **Jambupāna**nti jambuphalehi katapānaṃ. **Cocapāna**nti aṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Mocapāna**nti anaṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Madhukapāna**nti madhukānaṃ jātirasena katapānaṃ. Taṃ pana udakasambhinnaṃ vaṭṭati, suddhaṃ na vaṭṭati. **Muddikapāna**nti muddikā udake madditvā ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Sālūkapāna**nti rattuppalanīluppalādīnaṃ sālūke madditvā katapānaṃ. **Phārusakapāna**nti phārusakehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Kosambapāna**nti kosambaphalehi katapānaṃ. **Kolapāna**nti kolaphalehi katapānaṃ. **Badarapāna**nti mahākolaphalehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. Imāni ekādasa pānāni, tānipi ādiccapākāni vaṭṭanti.

Ghatapānanti sappipānaṃ. **Telapāna**nti tilatelādīnaṃ pānaṃ. **Payopāna**nti khīrapānaṃ. **Yāgupāna**nti sītalādiyāgupānaṃ. **Rasapāna**nti sākādirasapānaṃ. **Piṭṭhakhajjaka**nti sattannaṃ tāva dhaññānaṃ dhaññānulomānaṃ aparaṇṇānañca piṭṭhaṃ panasapiṭṭhaṃ labujapiṭṭhaṃ ambāṭakapiṭṭhaṃ sālapiṭṭhaṃ khīravallipiṭṭhañcāti evamādīnaṃ piṭṭhehi kataṃ piṭṭhakhajjakaṃ. **Pūvakhajjaka**mpi etehiyeva kataṃ. **Mūlakhajjaka**nti mūlakamūlaṃ khārakamūlaṃ cuccumūlanti evamādi. **Tacakhajjaka**nti ucchutacādayo. **Pattakhajjaka**nti nimbapaṇṇakuṭajapaṇṇapaṭolapaṇṇasulasapaṇṇādayo. **Pupphakhajjaka**nti mūlakapupphakhārakapupphasetavaraṇasigguuppalapadumakādayo. **Phalakhajjaka**nti panasalabujatālanāḷikeraambāṭakatintiṇikamātuluṅgakapiṭṭhaphalaalābukumbhaṇḍaphussa-phalatimbarūsakatilavātiṅgaṇacocamocamadhukādīnaṃ phalānaṃ khajjakaṃ.

Na kuhanāyāti na vimhāpanāya. **Na lapanāyā**ti paccayatthaṃ na lapanāya. Vihāraṃ āgate manusse disvā ''kimatthāya bhonto āgatā''ti bhikkhū nimantetunti. ''Yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato gahetvā āgacchāmī''ti evaṃ na lapanāya. Atha vā attānaṃ upanetvā ''ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko rājā asuko ca rājamahāmatto pasanno''ti evaṃ na lapanāya. **Na nemittikatāyā**ti yena kenaci paresaṃ paccayadānasaññājanakena kāyavacīkammena na nemittikatāya. **Na nippesikatāyā**ti yā paresaṃ akkosanādikiriyā yasmā veḷupesikā viya abbhaṅgaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā gandhamagganā viya paraguṇe nipisitvā vicuṇṇetvā esā lābhamagganā hoti, tasmā ''nippesikatā''ti vuccati. Na

evarūpāya nippesikatāya. **Na lābhena lābhaṃ nijigīsanatāyā**ti ettha **nijigīsanatā**ti magganā, aññato laddhañhi aññattha haraṇavasena lābhena lābhamagganā nāma hoti. Na evarūpāya lābhena lābhamagganāya.

Na dārudānenāti na paccayahetukena dārudānena vihāre uṭṭhitañhi araññato vā āharitvā rakkhitagopitadāruṃ ''evaṃ me paccayaṃ dassantī''ti upaṭṭhākānaṃ dātuṃ na vaṭṭati. Evañhi jīvikaṃ kappento anesanāya micchājīvena jīvati, so diṭṭheva dhamme garahaṃ pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikaṃ dāruṃ kusalaṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭaṃ āpajjati, parapuggalikaṃ theyyacittena dadanto bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṅghikepi eseva nayo. Sace pana taṃ issaratāya deti, garubhaṇḍavissajjanaṃ āpajjati. Kataraṃ pana dāru garubhaṇḍaṃ hoti, kataraṃ na hotīti? Yaṃ tāva aropimaṃ sayaṃjātaṃ, taṃ saṅghena paricchinnaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, tato paraṃ na garubhaṇḍaṃ. Ropimaṭṭhāne ca sabbena sabbaṃ garubhaṇḍaṃ, pamāṇato sūcidaṇḍakappamāṇaṃ garubhaṇḍaṃ.

Na veḷudānenātiādīsupi **na veḷudānenā**ti na paccayahetukena veḷudānenātiādi sabbaṃ na dārudānenāti ettha vuttanayeneva veditabbaṃ. Veḷu pana pamāṇato telanāḷippamāṇo garubhaṇḍaṃ, na tato heṭṭhā. Manussā vihāraṃ gantvā veḷuṃ yācanti, bhikkhū ''saṅghiko''ti dātuṃ na visahanti, manussā punappunaṃ yācanti vā tajjenti vā, tadā bhikkhūhi ''daṇḍakammaṃ katvā gaṇhathā''ti vattuṃ vaṭṭati, veḷudānaṃ nāma na hoti. Sace te daṇḍakammatthāya vāsipharasuādīni vā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā denti, gahetuṃ na vaṭṭati.

Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana ''daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā''ti vuttaṃ. Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjati, taṃ akoṭṭāpentānaṃ veḷu nassati. ''Kiṃ kātabba''nti bhikkhācāre manussānaṃ ācikkhitabbaṃ. Sace koṭṭetuṃ na icchanti, ''samaṃ bhāgaṃ labhissathā''ti vattabbā. Na icchantiyeva, ''dve koṭṭhāse labhissathā''ti vattabbā. Evampi anicchantesu naṭṭhena attho natthi, ''tumhākaṃ khaṇe sati daṇḍakammaṃ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathā''ti vattabbā, veḷudānaṃ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi uṭṭhitepi udakena vuyhamānaveḷūsupi eseva nayo.

Pattadāne garubhaṇḍatāya ayaṃ vinicchayo – pattampi hi yattha vikkāyati, gandhakārādayo gandhapaliveṭhanādīnaṃ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ hoti. Esa tāva kiṃsukapattakaṇṇapiḷandhanatālapattādīsu vinicchayo. Tālapaṇṇampi imasmiṃyeva ṭhāne kathetabbaṃ – tālapaṇṇampi hi sayaṃjāte tālavane saṅghena paricchinnaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, na tato paraṃ, ropimatālesu sabbampi garubhaṇḍaṃ, tassa pamāṇaṃ heṭṭhimakoṭiyā aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako. Tiṇampi ettheva pakkhipitvā kathetabbaṃ. Yattha pana tiṇaṃ natthi, tattha tālanāḷikerapaṇṇādīhipi chādenti. Tasmā tānipi tiṇeneva saṅgahitāni. Iti muñjapalālādīsu yaṃkiñci muṭṭhippamāṇaṃ tiṇaṃ. Nāḷikerapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṅghassa dinnaṃ vā tattha jātaṃ vā bahiārāme saṅghassa tiṇavatthumhi jātatiṇaṃ vā rakkhitagopitaṃ vā garubhaṇḍaṃ hoti. Taṃ pana saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekaṃ puggalikakamme dātuṃ vaṭṭati. Heṭṭhā vuttadāruveḷūsupi eseva nayo.

Pupphadāne ''ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjitvā yāgubhattatthāya upanentu, ettakesu senāsanapaṭisaṅkharaṇe upanentū''ti evaṃ niyamitaṭṭhāneyeva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Yadi sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsiṃ karonti, pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhu bhikkhusaṅghaṃ gaṇetvā koṭṭhāse karoti. So sampattaparisāya saṅghaṃ anāpucchitvāva dātuṃ labhati. Asammatena pana āpucchitvā dātabbaṃ. Bhikkhuno pana kassa pupphāni dātuṃ labbhati, kassa na labbhatīti? Mātāpitūnaṃ gehaṃ haritvāpi gehato pakkosāpetvāpi ''vatthupūjaṃ karothā''ti dātuṃ labbhati, piḷandhanatthāya na labbhati. Sesañātīnaṃ pana haritvā na dātabbaṃ, pakkosāpetvā pūjanatthāya dātabbaṃ. Sesajanassa pūjanaṭṭhānaṃ sampattassa apaccāsīsantena dātabbaṃ, pupphadānaṃ nāma na hoti.

Vihāre bahūni pupphāni pupphanti, bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā ''vihāre bahūni pupphāni pūjethā''ti vattabbaṃ, vacanamatte doso natthi, ''manussā khādanīyabhojanīyaṃ ādāya āgamissantī''ti cittena pana na vattabbaṃ. Sace vadati, khādanīyabhojanīyaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Manussā attano dhammatāya ''vihāre pupphāni atthī''ti pucchitvā ''asukadivase vihāraṃ āgamissāma, sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā''ti vadanti. Bhikkhu sāmaṇerānaṃ kathetuṃ pamuṭṭho, sāmaṇerehi pupphāni ocitāni, manussā bhikkhuṃ upasaṅkamitvā mayaṃ tumhākaṃ asukadivase evaṃ ārocayimha ''sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā''ti, kasmā na vārayitthāti? ''Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocinitamattāneva, na tāva pūjā katā''ti vattabbaṃ, ''gaṇhatha pūjethā''ti na vattabbaṃ. Sace vadati, āmisaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṃ ācikkhati ''asukagāmavāsino 'pupphāni mā ocinitthā'ti āhaṃsū''ti manussāpi āmisaṃ āharitvā dānaṃ datvā vadanti ''amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethā''ti. ''Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā. Ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayameva jānissanti upāsakā''ti vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ doso natthi, pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalampi pupphaṃ viya niyamitameva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukasmiṃ phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti, bhikkhū ''saṅghika''nti dātuṃ na ussahanti, manussā vippaṭisārino akkosanti paribhāsanti, tattha kiṃ kātabbanti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā kathikā kātabbā ''asuke ca rukkhe asuke ca rukkhe ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā''ti. Corā vā issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā. Kuddhā hi te sakalavihārampi nāseyyuṃ, ādīnavo pana kathetabboti.

Sinānadāne sinānacuṇṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni, akoṭṭito rukkhe ṭhitova rukkhataco garubhaṇḍaṃ, cuṇṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ vaṭṭati. Gilānassa yaṃkiñci cuṇṇaṃ dātuṃ vaṭṭatiyeva.

Na cuṇṇadānenāti vuttanayena sirīsacuṇṇādīnaṃ dānena. **Mattikādāne**mattikā hi yattha dullabhā hoti, tattheva garubhaṇḍaṃ. Sāpi heṭṭhimakoṭiyā tiṃsapalaguḷapiṇḍappamāṇāva, tato heṭṭhā na garubhaṇḍanti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakameva garubhaṇḍaṃ. Yesaṃ sāmaṇerānaṃ saṅghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Yehi pana ''ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbānī''ti paricchinditvā vārā gahitā, te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti. Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamāḷakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni, devasikaṃ ekekameva gahetabbaṃ. Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṅghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano pāpuṇanti, tattakāneva gahetvā gantabbaṃ. Antarā āgantukesu vā āgatesu disaṃ vā pakkamantesu āharitvā gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbāni. **Na mukhodakadānenā**ti na mukhadhovanaudakadānena.

Na cāṭukamyatāyātiādīsu cāṭukamyatā vuccati attānaṃ dāsaṃ viya nīcaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanampi saṇṭhapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṃ. **Na muggasūpyatāyā**ti na muggasūpasamānatāya. Muggasūpasamānatāti saccālikena jīvikaṃ kappanatāya etaṃ adhivacanaṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā pākaṃ gacchanti thokā na gacchanti, evameva saccālikena jīvikakappake puggale bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccaṃ. Yathā vā muggasūpassa apavisanaṭṭhānaṃ nāma natthi, evameva saccālikavuttino puggalassa appatiṭṭhānaṃ nāma natthi. Siṅghāṭakaṃ viya icchiticchitaṭṭhānassa patiṭṭhāti. Tenassa sā musāvāditā ''muggasūpyatā''ti vuttā. **Na pāribhaṭyatāyā**ti na paribhaṭakammabhāvena. Paribhaṭassa hi kammaṃ pāribhaṭyaṃ, tassa bhāvo pāribhaṭyatā, alaṅkārakaraṇādīhi dārakakīḷāpanassetaṃ adhivacanaṃ. **Na pīṭhamaddikatāyā**ti na sahasā gharaṃ pavisitvā pīṭhake nisīdanakatāya.

Na vatthuvijjāyātiādīsu **vatthuvijjā** nāma gāmanigamanagarādīnaṃ suniviṭṭhadunniviṭṭhajānanasatthaṃ. **Tiracchānavijjā** nāma aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā aṅgasatthanimittādikā avasesavijjā. **Aṅgavijjā** nāma itthipurisānaṃ subhagadubbhagalakkhaṇajānanaṃ. **Nakkhattavijjā** nāma nakkhattānaṃ yogajānanasatthaṃ.

Na dūtagamanenāti na dūteyyaṃ katvā gamanena. **Na pahiṇagamanenā**ti na gihīnaṃ sāsanaṃ gahetvā gharā gharaṃ pahitassa gamanena. **Na jaṅghapesaniyenā**ti gāmantaradesantarādīsu tesaṃ tesaṃ gihīnaṃ sāsanapaṭisāsanaṃ haraṇena. Idañhi jaṅghapesaniyaṃ nāma attano mātāpitūnaṃ, ye cāssa mātāpitaro upaṭṭhahanti, tesaṃ sāsanaṃ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyassa vā saṅghassa vā attano vā kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakīnampi sāsanaṃ harituṃ vaṭṭati. Manussā ''dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṅghassa ācikkhathā''ti ca vadanti; ''asukattherassa nāma dethā''ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā cīvaraṃ vā denti, ''vihāre pūjaṃ karothā''ti mālāgandhavilepanādīni vā dhajapaṭākādīni vā niyyātenti. Sabbaṃ harituṃ vaṭṭati, jaṅghapesaniyaṃ nāma na hoti. Sesasāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Na vejjakammenāti na vejjena hutvā kāyatikicchanādibhesajjakaraṇena. Bhesajjaṃ pana pañcannaṃ sahadhammikānaṃ kātabbaṃ bhikkhussa bhikkhuniyā sikkhamānāya sāmaṇerassa sāmaṇeriyā. Samasīlasaddhāpaññānañhi etesaṃ tīsu sikkhāsu yuttānaṃ bhesajjaṃ akātuṃ na labbhati. Mātāpitūnaṃ tadupaṭṭhākānaṃ attano veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassāti etesaṃ pañcannampi kātuṃ vaṭṭati. Jeṭṭhabhātu, kaniṭṭhabhātu, jeṭṭhabhaginiyā, kaniṭṭhabhaginiyā, cūḷamātuyā, mahāmātuyā, cūḷapituno, mahāpituno, pitucchāya, mātucchāyāti etesaṃ pana dasannampi karontena tesaṃyeva santakaṃ bhesajjaṃ gahetvā kevalaṃ yojetvā dātabbaṃ. Sace nappahoti, attano santakaṃ tāvakālikaṃ dātabbaṃ. Etesaṃ puttaparamparā yāva sattamā kulaparivaṭṭā, tāva cattāro paccaye āharāpentassa akataviññatti vā, bhesajjaṃ karontassa vejjakammaṃ vā, kuladūsakāpatti vā na hoti.

Na piṇḍapaṭipiṇḍakenāti ettha piṇḍapāto kassa dātabbo, kassa na dātabbo? Mātāpitūnaṃ tadupaṭṭhākānaṃ veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassa sampattassa dāmarikacorassa issarassāpi dātabbo. Etesaṃ datvā pacchā laddhampi piṇḍapaṭipiṇḍaṃ nāma na hoti. **Na dānānuppadānenā**ti attano dinnakānaṃ na puna dānena. **Dhammenā**ti dhammena uppannaṃ. **Samenā**ti kāyasucaritādinā. **Laddhā**ti kāyena laddhā. **Labhitvā**ti cittena pāpuṇitvā. **Adhigantvā**ti sampāpuṇitvā. **Vinditvā**ti ñāṇena vinditvā. **Paṭilabhitvā**ti punappunaṃ labhitvā.

Annasannidhinti ettha duvidhā annakathā vinayavasena ca sallekhavasena ca. Vinayavasena tāva yaṃkiñci annaṃ ajja paṭiggahitaṃ aparajju sannidhikārakaṃ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṃ. Attanā laddhaṃ pana sāmaṇerānaṃ datvā tehi laddhaṃ ṭhapāpetvā dutiyadivase bhuñjituṃ vaṭṭati, sallekho pana na hoti.

Pānasannidhimhipi eseva nayo. Ettha pānaṃ nāma ambapānādīni aṭṭha pānāni, yāni ce tesaṃ anulomāni.

Vatthasannidhintiādimhi anadhiṭṭhitāvikappitaṃ sannidhi ca hoti sallekhañca kopeti. Ayaṃ pariyāya kathāva, nippariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṃ, catutthaṃ labhitvā aññassa dātabbaṃ. Sace yassa kassaci dātuṃ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā gato, āgatamatte dātabbaṃ, adātuṃ na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte satiyā paccāsāya anuññātakālaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Sūcisuttacīvarakārakānaṃ alābhena tato parampi vinayakammaṃ katvā ṭhapetuṃ vaṭṭati. ''Imasmiṃ jiṇṇe puna īdisaṃ kuto labhissāmī''ti pana ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca vikopeti.

Yānasannidhimhi yānaṃ nāma vayhaṃ ratho sakaṭaṃ sandamānikā sivikā pāṭaṅkīti netaṃ pabbajitassa yānaṃ. Upāhanā pana pabbajitassa yānaṃyeva. Ekabhikkhussa hi eko araññatthāya, ekā dhotapādakatthāyāti ukkaṃsato dve upāhanasaṅghāṭā

vaṭṭanti, tatiyaṃ labhitvā aññassa dātabbo, ‘‘imasmiṃ jiṇṇe aññaṃ kuto labhissāmī’’ti hi ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca vikopeti.

Sayanasannidhimhi sayananti mañco. Ekassa bhikkhuno eko gabbhe eko divāṭṭhāneti ukkaṃsato dve mañcā vaṭṭanti, tato uttari labhitvā aññassa bhikkhuno vā gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati, sannidhi ceva hoti, sallekhañca kopeti.

Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosādiābādhe sati gandho vaṭṭati. Tena gandhena tasmiṃ roge vūpasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbo. Dvāre pañcaṅgulagharadhūpanādīsu vā upanetabbo. ‘‘Puna roge sati bhavissatī’’ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, gandhasannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Āmisanti annādivuttāvasesaṃva daṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ – idhekacco bhikkhu ‘‘tathārūpe kāle upakārāya bhavissantī’’ti tilataṇḍulamuggamāsanāḷikeraloṇamacchamaṃsavallūrasappitelaguḷa- bhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti. So vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā bhuñjitvā ‘‘sāmaṇera udakakaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisituṃ, gaccha asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi, asukakulato dadhiādīni āharā’’ti peseti. Bhikkhūhi ‘‘kiṃ, bhante, gāmaṃ pavisathā’’ti vuttepi ‘‘duppaveso āvuso idāni gāmo’’ti vadati. Te ‘‘hotu, bhante, acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā’’ti gacchanti. Atha sāmaṇeropi dadhiādīni āharitvā bhattañca byañjanañca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantasseva upaṭṭhākā bhattaṃ pahiṇanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ gīvāyāmakaṃ bhuñjatiyeva. Evaṃ catumāsampi vītināmeti. Ayaṃ vuccati bhikkhu ‘‘muṇḍakuṭumbikajīvikaṃ jīvati, na samaṇajīvika’’nti. Evarūpo āmisasannidhi nāma hoti.

Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi eko guḷapiṇḍo catubhāgamattaṃ sappīti ettakaṃ nidhetuṃ vaṭṭati akāle sampattacorānaṃ atthāya. Te hi ettakampi āmisapaṭisanthāraṃ alabhantā jīvitāpi voropeyyuṃ, tasmā sacepi ettakaṃ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadettha kappiyaṃ, taṃ attanāpi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṃ pana bahuṃ ṭhapentassāpi sannidhi nāma natthi.

160. **Jhāyī na pādalolassā**ti jhānābhirato ca na ca pādalolo assa. **Virame kukkuccā nappamajjeyyā**ti hatthakukkuccādikukkuccaṃ vinodeyya, sakkaccakāritāya cettha nappamajjeyya.

Ekattamanuyuttoti ekībhāvaṃ anuyutto. **Paramatthagaruko**ti uttamatthagaruko. ‘‘Sakatthagaruko’’ti vā pāṭho.

Paṭisallānārāmoti āramaṇaṃ ārāmo, tato tato ārammaṇato paṭisaṃharitvā ekībhāve paṭisallāne ārāmo yassa so paṭisallānārāmo. **Assā**ti bhaveyya. Tasmiṃ ratoti **paṭisallānarato**. Etehi sīlesu paripūrakāritaṃ dasseti. Taṃ kissa hetu? Sīlavipannassa ekaggatāpi na sampajjati. **Ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto**ti attano cittasamathe yutto. Ettha hi ajjhattanti vā attanoti vā etaṃ ekatthaṃ, byañjanameva nānaṃ. Bhummatthe panetaṃ upayogavacanaṃ. **Anū**ti iminā upasaggena yoge siddhaṃ.

Anirākatajjhānoti bahi anihatajjhāno avināsitajjhāno vā. Nīharaṇavināsatthañhi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. ‘‘Thambhaṃ niraṃkatvā nivātavuttī’’tiādīsu (su. ni. 328) cassa payogo daṭṭhabbo. **Vipassanāya samannāgato**ti sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti. Tā visuddhimagge (visuddhi. 2.741 ādayo, 849 ādayo) vitthāritā. **Byūhetā suññāgārāna**nti vaḍḍhetā suññāgārānaṃ. Ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu ‘‘brūhetā suññāgārāna’’nti veditabbo. Ekabhūmakādibhede pāsāde kurumānopi suññāgārānaṃ brūhetāti daṭṭhabbo.

Sakkaccakārītiādīsu dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakāritāvasena sakkaccakārī. **Assā**ti bhaveyya. Satatabhāvo sātaccaṃ, sātaccakāritāvasena **sātaccakārī**. Nirantarakāritāya **aṭṭhitakārī**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti. So ‘‘asātaccakārī, ṭhitakārī’’ti vuccati. Yo pana evaṃ na hoti, so aṭṭhitakārī. **Anolīnavuttiko**ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa atthitāya na olīnavuttiko. **Anikkhittacchando**ti kusalakiriyāya vīriyacchandassa anikkhittabhāvena anikkhittacchando. **Anikkhittadhuro**ti vīriyadhurassa anoropako, anosakkitamānasoti attho.

Appaṭivānīti anivattanaṃ. **Adhiṭṭhāna**nti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. **Anuyogo**ti anuyuñjanaṃ. **Appamādo**ti satiyā avippavāso.

161. **Tandiṃ māyaṃ hassaṃ khiḍḍa**nti ālasiyañca māyañca hassañca kāyikaṃ vācasikaṃ khiḍḍañca. **Savibhūsa**nti saddhiṃ vibhūsāya.

Rattindivaṃ chakoṭṭhāsaṃ karitvāti purimayāmamajjhimayāmapacchimayāmavasena rattiṃ tayo tathā divāti chabbidhaṃ koṭṭhāsaṃ katvā. **Pañcakoṭṭhāsaṃ paṭijaggeyyā**ti rattiṃ majjhimayāmaṃ vissajjetvā avasesapañcakoṭṭhāsesu na niddaṃ okkameyya. **Ekakoṭṭhāsaṃ nipajjeyyā**ti ekaṃ majjhimayāmakoṭṭhāsaṃ sato sampajāno nipajjitvā niddaṃ okkameyya.

Idha bhikkhu divasampi pubbaṇhe majjhanhe sāyanheti tayopi divasakoṭṭhāsā gahitā. **Caṅkamena nisajjāyā**ti sakalaṃ divasaṃ iminā iriyāpathadvayeneva viharanto cittassa āvaraṇato **āvaraṇīyehi dhammehi** pañcahi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā. **Cittaṃ parisodheyyā**ti tehi dhammehi cittaṃ visodheyya. Ṭhānaṃ panettha kiñcāpi na gahitaṃ, caṅkamanisajjāsannissitaṃ pana katvā gahetabbameva. **Paṭhamaṃ yāma**nti sakalasmimpi paṭhamayāme.

Seyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā sīhaseyyā tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha ''yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena sentī''ti (a. ni. 1.4246) ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. ''Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī''ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **petaseyyā**. Appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisaṅghāṭaghaṭṭitā ekena passena sayituṃ na sakkonti, uttānāva senti. ''Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti…pe… attamano hotī''ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrasto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, ''nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpa''nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana ''tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamida''nti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atiādhāya īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsu hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tena vuttaṃ – ''pāde pādaṃ accādhāyā''ti. **Sato sampajāno**ti satiyā ceva sampajānapaññāya ca samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ satisampajaññaṃ kathitaṃ. **Uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā**ti ''asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī''ti evaṃ uṭṭhānavelāparicchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā. Evaṃ katvā nipanno hi yathāparicchinnakāleyeva uṭṭhāti.

Vīriyindriyaniddese **cetasiko**ti idaṃ vīriyassa niyamato cetasikabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ, idañhi vīriyaṃ ''yadapi, bhikkhave, kāyikaṃ vīriyaṃ, tadapi vīriyasambojjhaṅgo, yadapi cetasikaṃ vīriyaṃ, tadapi vīriyasambojjhaṅgoti. Itihidaṃ uddesaṃ gacchatī''ti evamādīsu suttesu (saṃ. ni. 5.233) caṅkamādīni karontassa uppajjanatāya kāyikanti vuccamānampi kāyaviññāṇaṃ viya kāyikaṃ nāma natthi, cetasikameva panetanti dīpetuṃ ''cetasiko''ti vuttaṃ. **Vīriyārambho**ti vīriyasaṅkhāto ārambho. Ayañhi ārambhasaddo kamme āpattiyaṃ kiriyāyaṃ vīriye hiṃsāyaṃ vikopaneti anekesu atthesu āgato.

> ''Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā;
> Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo''ti. (su. ni. 749) –

Ettha hi kammaṃ ārambhoti āgataṃ. ''Ārambhati ca vippaṭisārī ca hotī''ti (a. ni. 5.142; pu. pa. 191) ettha āpatti. ''Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā''ti (a. ni. 4.39; saṃ. ni. 1.120) ettha yūpussāpanādikiriyā. ''Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane''ti (saṃ. ni. 1.185; kathā. 333; netti. 29; peṭako. 38; mi. pa. 5.1.4) ettha vīriyaṃ. ''Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārambhantī''ti (ma. ni. 2.51) ettha hiṃsā. ''Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī''ti (dī. ni. 1.10; ma. ni. 1.293) ettha chedanabhañjanādikaṃ vikopanaṃ. Idha pana vīriyameva adhippetaṃ. Tenāha ''vīriyārambhoti vīriyasaṅkhāto ārambho''ti. Vīriyañhi ārambhanavasena ārambhoti vuccati. Idamassa sabhāvapadaṃ. Kosajjato nikkhamanavasena **nikkamo**. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanavasena **parakkamo**. Uggantvā yamanavasena **uyyāmo**. Vāyamanavasena **vāyāmo**. Ussahanavasena **ussāho**. Adhimattussahanavasena **ussoḷhī**. Thirabhāvaṭṭhena **thāmo**. Cittacetasikānaṃ dhāraṇavasena avicchedato vā pavattanavasena kusalasantānaṃ dhāretīti **dhiti**.

Aparo nayo – **nikkamo** ceso kāmānaṃ panudanāya. **Parakkamo** ceso bandhanacchedāya. **Uyyāmo** ceso oghassa nittharaṇāya. **Vāyāmo** ceso pāraṃ gamanaṭṭhena. **Ussāho** ceso pubbaṅgamaṭṭhena. **Ussoḷhī** ceso adhimattaṭṭhena. **Thāmo** ceso palighugghāṭanatāya. **Dhiti** ceso aṭṭhitakāritāyāti.

''Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū''ti (a. ni. 2.5) evaṃ pavattikāle asithilaparakkamavasena **asithilaparakkamatā,** thiraparakkamo daḷhaparakkamoti attho. Yasmā panetaṃ vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne chandaṃ na nikkhipati, dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti na vissajjeti, anosakkitamānasataṃ āvahati, tasmā **''anikkhittacchandatā anikkhittadhuratā''**ti vuttaṃ. Yathā pana tajjātike udakasambhinnaṭṭhāne dhuravāhagoṇaṃ ''gaṇhathā''ti vadanti, so jāṇunā bhūmiṃ uppīḷetvāpi dhuraṃ vahati, bhūmiyaṃ patituṃ na deti, evameva vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne dhuraṃ na nikkhipati paggaṇhāti, tasmā **''dhurasampaggāho''**ti vuttaṃ. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **vīriyindriyaṃ**. Kosajje na kampatīti **vīriyabalaṃ**. Yāthāvaniyyānikakusalavāyāmatāya **sammāvāyāmo**.

Tandīti jātiālasiyaṃ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimanakatā**ti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ,** ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

Vañcanikā cariyāti vañcanikā kiriyā. **Mā maṃ jaññāti vācaṃ bhāsatī**ti jānaṃyeva paṇṇattiṃ vītikkamanto bhikkhu bhāriyaṃ karoti, amhākaṃ pana vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthīti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatī**ti ''mayā kataṃ

idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū''ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti māyā, māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato ati assarati etāya sattoti **accasarā**. Kāyavācākiriyāhi aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati,** micchā karontīti attho. ''Nāhaṃ evaṃ karomī''ti pāpānaṃ nikkhipanato **nikiraṇā**. ''Nāhaṃ evaṃ karomī''ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃvaraṇato **gūhanā**. Sabbato bhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādiyatīti **chādanā**. Sabbato bhāgena chādanā **paricchādanā**. Na uttānaṃ katvā dassetīti **anuttānīkammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvikammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapāpapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā. Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati. Yāya samannāgato puggalo bhasmāpaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāya paliveṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti. **Ativelaṃ dantavidaṃsakaṃ hasatī**ti pamāṇātikkantaṃ dantaṃ vivaritvā paresaṃ dassetvā hāsaṃ somanassaṃ uppādetvā hasati.

Kāyikā ca khiḍḍāti kāyena pavattā kīḷā. Eseva nayo **vācasikāya**pi. **Hatthīhipi kīḷantī**ti hatthīhi kīḷitatthāya purato dhāvanaādhāvanapiṭṭhanisīdanādikīḷṭhāya kīḷanti. Eseva nayo **assarathesu**pi. **Aṭṭhapadepi kīḷantī**ti ekekāya pantiyā aṭṭha aṭṭha padāni assāti aṭṭhapadaṃ, tasmiṃ aṭṭhapade. **Dasapade**pi eseva nayo. **Ākāsepī**ti aṭṭhapadadasapadesu viya ākāseyeva kīḷanti. **Parihārapathepī**ti bhūmiyaṃ nānāpathamaṇḍalaṃ katvā tattha pariharitabbapathaṃ pariharantā kīḷanti. **Santikāyapi kīḷantī**ti santikakīḷāya kīḷanti, ekajjhaṃ ṭhapitā sāriyo vā pāsāṇasakkharāyo vā acālentā nakheneva apanenti ca upanenti ca. Sace tattha kāci calati, parājayo hotīti.

Khalikāyāti jūtaphalake pāsakakīḷāya kīḷanti. **Ghaṭikāyā**ti ghaṭikā vuccati dīghadaṇḍakena rassadaṇḍakaṃ paharaṇakīḷā, tāya kīḷanti. **Salākahatthenā**ti lākhāya vā mañjaṭṭhiyā vā piṭṭhodakena vā salākahatthaṃ temetvā ''kiṃ hotū''ti bhūmiyaṃ vā bhittiyaṃ vā taṃ paharitvā hatthiassādirūpāni dassentā kīḷanti. **Akkhenā**ti guḷena. **Paṅkacīrenā**ti paṅkacīraṃ vuccati paṇṇanāḷikā, taṃ dhamantā kīḷanti. **Vaṅkakenā**ti gāmadārakānaṃ kīḷanakena khuddakanaṅgalena. **Mokkhacikāyā**ti samparivattakakīḷāya, ākāse vā daṇḍaṃ gahetvā bhūmiyaṃ vā sīsaṃ ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena parivattantā kīḷantīti vuttaṃ hoti. **Ciṅgulakenā**ti ciṅgulakaṃ vuccati tālapaṇṇādīhi kataṃ vātappahārena paribbhamanacakkaṃ, tena kīḷanti. **Pattāḷhakenā**ti pattāḷhakaṃ vuccati paṇṇanāḷi, tāya vālikādīni minantā kīḷanti. **Rathakenā**ti khuddakarathena. **Dhanukenā**ti khuddakadhanunā. **Akkharikāyā**ti akkharikā vuccati ākāse vā piṭṭhiyaṃ vā akkharajānanakīḷā, tāya kīḷanti. **Manesikāyā**ti manesikā vuccati manasā cintitajānanakīḷā, tāya kīḷanti. **Yathāvajjenā**ti yathāvajjaṃ vuccati kāṇakuṇikhujjādīnaṃ yaṃ yaṃ vajjaṃ, taṃ taṃ payojetvā dassanakīḷā, tāya kīḷanti. **Mukhabherika**nti mukhasaddena bherī viya vādanaṃ. **Mukhālambara**nti mukhānulittabherisaddakaraṇaṃ. **Mukhaḍiṇḍimaka**nti mukhena pahatabherisaddakaraṇaṃ. **Mukhavalimaka**nti oṭṭhamaṃsaṃ jimhaṃ katvā saddakaraṇaṃ. ''Mukhatalika''ntipi pāṭho, mukhaṃ parivattetvā dhamanaṃ. **Mukhabheruḷaka**nti mukhena bherivādanaṃ. **Nāṭaka**nti abhinayaṃ dassetvā uggaṇhāpanaṃ. ''Naṭṭaka''ntipi pāṭho. **Lāpa**nti ukkuṭṭhitakaraṇaṃ. **Gīta**nti gāyanaṃ. **Davakamma**nti hassakīḷākaraṇaṃ. **Ayaṃ vācasikā khiḍḍā**ti ayaṃ kīḷā vācāya jātā vacīdvāre uppannā.

Kesā ca massu cātiādīsu kesānaṃ kattarikāya ṭhānātirittāni akatvā kattarikāya chedanaṃ massūnaṃ dāṭhikaṃ ṭhapetvā kappāsanañca ekatovaṇḍikādi**mālā** ca mūlagandhādi**gandhā** ca chavikaraṇa**vilepanā** ca. Gīvādīsu piḷandhana**ābharaṇā** ca sīse paṭimuñcanapasādhana**piḷandhanā** ca sarīranivāsanavicitra**vatthā** ca saṃvelliyabandhanapasādhanañca. ''Parāsana''ntipi pāṭho. Sīsaveṭhanapaṭasaṅkhāta**veṭhanañca**.

Ucchādanādīsu mātukucchito nikkhantadārakānaṃ sarīragandho dvādasamattavassakāle nassati, tesaṃ sarīragandhaharaṇatthāya gandhacuṇṇādīhi ucchādenti, evarūpaṃ **ucchādanaṃ** na vaṭṭati. Puññavante pana dārake ūrūsu nipajjāpetvā telena makkhetvā hatthapādaūrunābhiādīnaṃ saṇṭhānasampādanatthaṃ parimaddanti, evarūpaṃ **parimaddanaṃ** na vaṭṭati.

Nhāpananti tesaṃyeva dārakānaṃ gandhādīhi nhāpanaṃ. **Sambāhana**nti mahāmallānaṃ viya hatthapāde muggarādīhi paharitvā bāhuvaḍḍhanaṃ. **Ādāsa**nti yaṃkiñci ādāsaṃ pariharituṃ na vaṭṭati. **Añjanaṃ** alaṅkārañjanameva. **Mālā**ti baddhamālā vā abaddhamālā vā. **Vilepana**nti yaṃkiñci chavirāgakaraṇaṃ. **Mukhacuṇṇakaṃ mukhalepana**nti mukhe kāḷapīḷakādīnaṃ haraṇatthāya mattikākakkaṃ denti. Tena lohite calite sāsapakakkaṃ denti, tena dose khādite tilakakkaṃ denti, tena lohite sannisinne haliddikakkaṃ denti, tena chavivaṇṇe ārūḷhe mukhacuṇṇakena mukhaṃ cuṇṇenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

Hatthabandhādīsu hatthe vicitrasaṅkhakapālādīni bandhitvā vicaranti, taṃ vā aññaṃ vā sabbampi hatthābharaṇaṃ na vaṭṭati. Apare sikhaṃ bandhitvā vicaranti, suvaṇṇacīrakamuttāvaḷiādīhi ca taṃ parikkhipanti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati. Apare catuhatthadaṇḍaṃ vā aññaṃ vā pana alaṅkatadaṇḍakaṃ gahetvā vicaranti, tathā itthipurisarūpādivicittaṃ bhesajjanāḷikaṃ suparikkhittaṃ vāmapasse olaggenti, apare anekacitrakosaṃ atitikhiṇaṃ asiṃ, pañcavaṇṇasuttasibbitaṃ makaradantakādivicittaṃ chattaṃ, suvaṇṇarajatādivicitrā morapiñchādiparikkhittā upāhanā, keci ratanamattāyāmaṃ caturaṅgulavitthataṃ kesantaparicchedaṃ dassetvā meghamukhe vijjulataṃ viya nalāṭe uṇhīsapaṭṭaṃ bandhitvā cūḷāmaṇiṃ dhārenti, cāmaravālabījaniṃ dhārenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

Imassa vā pūtikāyassāti imassa cātumahābhūtamayassa kuṇapasarīrassa. **Keḷanā**ti kīḷāpanā. **Parikeḷanā**ti sabbato bhāgena kīḷāpanā. **Gedhitatā**ti abhikaṅkhitatā. **Gedhitatta**nti giddhabhāvo abhikaṅkhitabhāvo. **Capalatā**ti alaṅkārakaraṇaṃ. **Cāpalya**nti capalabhāvaṃ.

Savibhūsantiādīsu vibhūsāya saha savibhūsaṃ. Chavirāgakaraṇasaṅkhātena parivārena saha **saparivāraṃ**. Paribhaṇḍena

saha **saparibhaṇḍaṃ**. Parikkhārena saha **saparikkhāraṃ**.

162. **Āthabbaṇa**nti āthabbaṇikamantappayogaṃ. **Supina**nti supinasatthaṃ. **Lakkhaṇa**nti maṇilakkhaṇādiṃ. **No vidahe**ti nappayojeyya. **Virutañcā**ti migādīnaṃ vaṭṭetvā vassitaṃ.

Āthabbaṇikāti parūpaghātamantajānanakā. **Āthabbaṇaṃ payojentī**ti āthabbaṇikā kira sattāhaṃ aloṇakaṃ bhuñjitvā dabbe attharitvā pathaviyaṃ sayamānā tapaṃ caritvā sattame divase susānabhūmiṃ sajjetvā sattame pade ṭhatvā hatthaṃ vaṭṭetvā vaṭṭetvā mukhena vijjaṃ parijappanti, atha tesaṃ kammaṃ samijjhati. Evarūpaṃ sandhāya **''āthabbaṇaṃ payojentī''**ti āha. Tattha **payojentī**ti yuttappayuttā honti. **Nagare vā ruddhe**ti nagare samantato rundhitvā āvaritvā gahite. **Saṅgāme vā paccupaṭṭhite**ti raṇe upagantvā ṭhite. **Paccatthikesu paccāmittesū**ti paṭāṇībhūtesu verīsu. **Ītiṃ uppādentī**ti sarīracalanaṃ kampanaṃ, tassa uppādanaṃ karonti. **Upaddava**nti kāyapīḷanaṃ karonti. **Roga**nti byādhiṃ. **Pajjaraka**nti jaraṃ. **Sūla**nti uddhumātakaṃ. **Visūcika**nti vijjhanaṃ. **Pakkhandika**nti lohitapakkhandikaṃ. **Karontī**ti uppādenti.

Supinapāṭhakāti supinabyākaraṇakā. **Ādisantī**ti byākaronti. **Yo pubbaṇhasamayaṃ supinaṃ passatī**tiādīsu accantasaṃyoge upayogavacanaṃ, pubbaṇhasamayeti attho. **Evaṃ vipāko hotī**ti iṭṭhāniṭṭhavasena evarūpo vipāko hoti. **Avakujja nipanno**ti adhomukho hutvā nipanno passati. Evaṃ supinapāṭhakā supinaṃ ādisanti.

Tañca pana supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vāti. Tattha pittādīnaṃ khobhakaraṇapaccayayogena khubhitadhātuko **dhātukkhobhato** supinaṃ passati, passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati. **Anubhūtapubbato** passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **Devatopasaṃhārato** passanto devatānaṃ ānubhāvena ārammaṇāni passati. **Pubbanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anatthassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati. Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Yaṃ pana pubbanimittato passati, taṃ ekantasaccameva hoti. Etesaṃ catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedatopi supinabhedo hotiyeva. Tañca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanāva passanti appahīnavipallāsattā. Asekkhā na passanti pahīnavipallāsattā.

Kiṃ panetaṃ passanto sutto passati, udāhu paṭibuddho, udāhu neva sutto na paṭibuddhoti? Kiñcettha – yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati, taṃ rūpanimittādiārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti, supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati, sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi, supinaṃ passantena pana kate vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, ko nāma passati. Evañca sati supinassa abhāvova āpajjati, na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapiniddāpareto passati. Vuttañhetaṃ – ''majjhūpagato, mahārāja, kapiniddāpareto supinaṃ passatī''ti (mi. pa. 5.3.5).

Kapiniddāparetoti makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuviparivattā. Yassā pavattiyaṃ punappunaṃ bhavaṅgato uttaraṇaṃ hoti, tāya yutto supinaṃ passati. Tenāyaṃ supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi. Tattha supinante cetiyavandanadhammassavanadhammadesanādīni karontassa kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Svāyaṃ dubbalavatthukattā cetanāya paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ asamattho, pavatte pana aññehi kusalākusalehi upatthambhito vipākaṃ deti.

Maṇilakkhaṇādīsu evarūpo maṇi pasattho, evarūpo apasattho, sāmino ārogyaissariyādīnaṃ hetu hoti, na hotīti evaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena maṇiādīnaṃ lakkhaṇaṃ ādisantīti attho. Tattha **āvudhalakkhaṇa**nti ṭhapetvā asiādīni avasesaṃ āvudhaṃ. **Itthilakkhaṇā**dīnipi yamhi kule itthipurisādayo vasanti, tassa vuddhihānivaseneva veditabbāni. **Ajalakkhaṇā**dīsu pana ''evarūpānaṃ ajādīnaṃ maṃsaṃ khāditabbaṃ, evarūpānaṃ na khāditabba''nti ayampi viseso veditabbo.

Api cettha godhāya lakkhaṇe cittakammapiḷandhanādīsupi ''evarūpāya godhāya sati idaṃ nāma hotī''ti ayampi viseso veditabbo. **Kaṇṇikālakkhaṇaṃ** piḷandhanakaṇṇikāyapi gehakaṇṇikāyapi vasena veditabbaṃ. **Kacchapalakkhaṇa**mpi godhalakkhaṇasadisameva. **Migalakkhaṇaṃ** sabbasaṅgāhikaṃ sabbacatuppadānaṃ lakkhaṇavasena vuttaṃ. **Evaṃ lakkhaṇapāṭhakā lakkhaṇaṃ ādisantī**ti evaṃ lakkhaṇasatthavācakā lakkhaṇaṃ ādisanti kathenti.

Nakkhattānīti kattikādīni aṭṭhavīsati nakkhattāni. **Iminā nakkhattena gharappaveso kātabbo**ti gehappavesamaṅgalaṃ kātabbaṃ. **Makuṭaṃ bandhitabba**nti pasādhanamaṅgalaṃ kātabbaṃ. **Vāreyya**nti ''imassa dārakassa asukakulato asukanakkhattena dārikaṃ ānethā''ti āvāhakaraṇañca ''imaṃ dārikaṃ asukassa nāma dārakassa asukanakkhattena detha, evaṃ etesaṃ vuḍḍhi bhavissatī''ti vivāhakaraṇañca vatvā vāreyyasaṅkhātaṃ āvāhavivāhamaṅgalaṃ kātabbanti ādisanti. **Bījanīhāro**ti bījānaṃ vappatthāya bahi nīharaṇaṃ. ''Niharo''tipi pāḷi. **Migavākka**nti idaṃ sabbasaṅgāhikanāmaṃ, sabbasakuṇacatuppadānaṃ rutañāṇavaseneva vuttaṃ. **Migavākkapāṭhakā**ti sakuntacatuppadānaṃ saddabyākaraṇakā. **Migavākkaṃ ādisantī**ti tesaṃ saddaṃ sutvā byākaronti. **Ruta**nti saddaṃ. ''Ruda''nti vā pāḷi. **Vassita**nti vācaṃ. **Gabbhakaraṇīyā**ti vinassamānassa gabbhassa puna avināsāya osadhadānena gabbhasaṇṭhānakārakā. Gabbho hi vātena pāṇakehi kammunā cāti tīhi kāraṇehi vinassati. Tattha vātena vinassante vātavināsanaṃ sītalaṃ bhesajjaṃ deti. Pāṇakehi vinassante pāṇakānaṃ paṭikammaṃ karoti. Kammunā vinassante pana buddhāpi paṭibāhituṃ na sakkonti. Tasmā na taṃ idha

gahitaṃ. **Sālākiya**nti salākavejjakammaṃ. **Sallakattiya**nti sallakattavejjakammaṃ. **Kāyatikiccha**nti mūlabhesajjādīni yojetvā kāyatikicchavejjakammaṃ. **Bhūtiya**nti bhūtavejjakammaṃ. **Komārabhacca**nti komārakavejjakammaṃ. **Kuhā**ti vimhāpakā. **Thaddhā**ti dārukkhandhaṃ viya thaddhasarīrā. **Lapā**ti paccayapaṭibaddhavacanakā. **Siṅgi**ti maṇḍanapakatikā. **Unnaḷā**ti uggatamānanaḷā. **Asamāhitā**ti upacārappanāsamādhivirahitā.

Na gaṇheyyātiādīsu uddesaggahaṇavasena **na gaṇheyya**. Sajjhāyavasena **na uggaṇheyya**. Citte ṭhapanavasena **na dhāreyya**. Samīpaṃ katvā ṭhapanavasena **na upadhāreyya**. Upaparikkhāvasena **na upalakkheyya**. Aññesaṃ vācanavasena **nappayojeyya**.

163. **Pesuṇiya**nti pesuññaṃ. Sesaniddeso ca vuttatthoyeva.

164. **Kayavikkaye**ti pañcahi sahadhammikehi saddhiṃ vañcanavasena vā udayapatthanāvasena vā na tiṭṭheyya. **Upavādaṃ bhikkhu na kareyyā**ti upavādakare kilese anibbattento attani parehi samaṇabrāhmaṇehi upavādaṃ na janeyya. **Gāme ca nābhisajjeyyā**ti gāme ca gihisaṃsaggādīhi nābhisajjeyya. **Lābhakamyā janaṃ na lapayeyyā**ti lābhakāmatāya janaṃ na lapayeyya.

Ye kayavikkayā vinaye paṭikkhittāti ye dānapaṭiggahaṇavasena kayavikkayasikkhāpade (pārā. 593 ādayo) na vaṭṭatīti paṭikkhittā, idhādhippetaṃ kayavikkayaṃ dassetuṃ **‘‘pañcannaṃ saddhiṃ pattaṃ vā cīvaraṃ vā’’**tiādimāha. Tattha **pañcannaṃ saddhi**nti pañcahi sahadhammikehi saha. Pañca sahadhammikā nāma bhikkhubhikkhunīsikkhamānasāmaṇerasāmaṇeriyo. **Vañcaniyaṃ vā**ti paṭirūpakaṃ dassetvā vañcaniyaṃ vā. **Udayaṃ vā patthayanto**ti vuḍḍhiṃ patthento vā. **Parivattetī**ti parivattanaṃ karoti.

Iddhimantoti ijjhanapabhāvavanto. **Dibbacakkhukā**ti dibbasadisañāṇacakkhukā. Atha vā dibbavihārasannissayena laddhañāṇacakkhukā. **Paracittaviduno**ti attano cittena paresaṃ cittajānanakā. **Te dūratopi passantī**ti ekayojanatopi yojanasatatopi yojanasahassatopi yojanasatasahassatopi cakkavāḷatopi dvetīṇicattāripañcadasavīsaticattālīsasahassatopi tato atirekatopi cakkavāḷato passanti dakkhanti. **Āsannāpi na dissantī**ti samīpe ṭhitāpi nisinnāpi na paññāyanti. **Cetasāpi cittaṃ pajānantī**ti attano cittenāpi paresaṃ cittaṃ pajānanti. **Devatāpi kho santi iddhimantiniyo**ti devatāpi evaṃ saṃvijjanti ijjhanapabhāvavantiniyo. **Paracittaviduniyo**ti paresaṃ cittaṃ jānantiyo. **Oḷārikehi vā kilesehī**ti kāyaduccaritādikehi vā upatāpehi. **Majjhimehi vā**ti kāmavitakkādikehi vā. **Sukhumehi vā**ti ñātivitakkādikehi vā. Kāyaduccaritādayo kammapathavasena, kāmavitakkādayo vaṭṭamūlakakilesavasena veditabbā.

Ñātivitakkādīsu ‘‘mayhaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā’’ti evaṃ pañcakāmaguṇasannissitena gehasannissitapemena ñātake ārabbha uppannavitakko **ñātivitakko**. ‘‘Mayhaṃ ñātayo khayaṃ gatā vayaṃ gatā saddhā pasannā’’ti evaṃ pavatto pana ñātivitakko nāma na hoti.

‘‘Amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso’’ti tuṭṭhamānasassa gehassitapemavasena uppannavitakko **janapadavitakko**. ‘‘Amhākaṃ janapade manussā saddhā pasannā khayaṃ gatā vayaṃ gatā’’ti evaṃ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

Amarattāya vitakko, amaro vā vitakkoti **amaravitakko**. Tattha ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijiṇṇe samparāye attā sukhī hoti. **Amaro**ti dukkarakārikaṃ karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṃyutto vitakko amarattāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana ‘‘sassataṃ vadesī’’tiādīni puṭṭho ‘‘evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no’’ti vikkhepaṃ āpajjati, tassa so diṭṭhigatapaṭisaṃyutto vitakko, yathā amaro nāma maccho udake gahetvā māretuṃ na sakkā, ito cito ca dhāvati gāhaṃ na gacchati, evameva ekasmiṃ pakkhe asaṇṭhahanato na maratīti amaro nāma hoti, taṃ duvidhampi ekato katvā ‘‘amaravitakko’’ti vuttaṃ.

Parānuddayatāpaṭisaññuttoti anuddayatāpaṭirūpakena gehassitapemena paṭisaṃyutto. Upaṭṭhākesu nandakesu socantesu ca tehi saddhiṃ diguṇaṃ nandati diguṇaṃ socati, tesu sukhitesu diguṇaṃ sukhito hoti, dukkhitesu diguṇaṃ dukkhito hoti. Uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā voyogaṃ āpajjati. Tāni tāni kiccāni sādhento paññattiṃ vītikkamati, sallekhaṃ kopeti. Yo tasmiṃ saṃsaṭṭhavihāre tasmiṃ vā voyogāpajjane gehassito vitakko, ayaṃ parānuddayatāpaṭisaññutto vitakko nāma.

Lābhasakkārasilokapaṭisaññuttoti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhiṃ ārammaṇakaraṇavasena paṭisaññutto. **Anavaññattipaṭisaññutto**ti ‘‘aho vata maṃ pare na avajāneyyuṃ, na sodhetvā visodhetvā katheyyu’’nti evaṃ anavaññātabhāvapatthanāya saddhiṃ uppajjanakavitakko. So tasmiṃ ‘‘mā maṃ pare avajāniṃsū’’ti uppanne vitakke pañcakāmaguṇasaṅkhātagehanissito hutvā uppannavitakko anavaññattipaṭisaññutto vitakko.

Tatra tatra sajjatīti tesu tesu ārammaṇesu laggati. **Tatra tatra gaṇhātī**ti vuttappakāraṃ ārammaṇaṃ pavisati. **Bajjhatī**ti tehi tehi ārammaṇehi saddhiṃ bajjhati ekībhavati. **Anayabyasana**nti tattha tattha avaḍḍhiṃ vināsaṃ. **Āpajjatī**ti pāpuṇāti.

Āmisacakkhukassāti cīvarādiāmisalolassa. **Lokadhammagarukassā**ti lokuttaradhammaṃ muñcitvā rūpādilokadhammameva garuṃ katvā carantassa. **Ālapanā**ti vihāraṃ āgatamanusse disvā ‘‘kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhū nimantetuṃ, yadi evaṃ gacchatha, ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmī’’ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā

attānaṃ upanetvā ‘‘ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno’’ti evaṃ attupanāyikā lapanāti **ālapanā. Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanaṃ.

Sallapanāti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṃ datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti ‘‘mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatī’’ti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbato bhāgena uddhaṃ katvā lapanā. **Unnahanā**ti ‘‘upāsakā pubbe īdise kāle navadānaṃ detha, idāni kiṃ na dethā’’ti evaṃ yāva ‘‘dassāma bhante, okāsaṃ na labhāmā’’tiādīni vadanti, tāva uddhaṃ uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā ‘‘kuto ābhataṃ upāsakā’’ti pucchati. Ucchukhettato bhanteti. Kiṃ tattha ucchu madhuranti. Khāditvā bhante jānitabbanti. Na upāsakā ‘‘bhikkhussa ucchuṃ dethā’’ti vattuṃ vaṭṭatīti yā evarūpā nibbeṭhentassapi niveṭhanakakathā, sā **unnahanā**. Sabbato bhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā. Ukkācanā**ti ‘‘etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti, sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhaṃyeva detī’’ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti vuttaṃ hoti. Sabbato bhāgena pana punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā. Anuppiyabhāṇitā**ti paccayavasena punappunaṃ piyavacanabhaṇanā. **Saṇhavācatā**ti muduvacanatā. **Sakhilavācatā**ti mandapamāṇayuttavacanatā sithilavacanatā vā. **Sithilavācatā**ti allīyavacanatā. **Apharusavācatā**ti madhuravacanatā.

Purāṇaṃ mātāpettikanti pure uppannaṃ mātāpitūnaṃ santakaṃ. **Antarahita**nti paṭicchannaṃ tirobhūtaṃ. **Ñāyāmī**ti pākaṭo homi. **Asukassa kulūpako**ti asukassa amaccassa kulapayirupāsako. **Asukāyā**ti asukāya upāsikāya. **Maṃ ujjhitvā**ti maṃ vissajjitvā.

165. **Payutta**nti cīvarādīhi sampayuttaṃ, tadatthaṃ vā payojitaṃ. **Imissā gāthāya niddeso sabbo heṭṭhā vuttanayova.**

166. Mosavajje na niyyethā**ti musāvāde na niyyetha.**Jīvitenā**ti jīvikāya.**

Saṭhoti asantaguṇadīpanato na sammā bhāsitā. Sabbato bhāgena saṭho **parisaṭho. Yaṃ tatthā**ti yaṃ tasmiṃ puggale. **Saṭha**nti asantaguṇadīpanaṃ kerāṭiyaṃ. **Saṭhatā**ti saṭhākāro. **Sāṭheyya**nti saṭhabhāvo. **Kakkaratā**ti padumanāḷassa viya aparāmasanakkhamo pharusabhāvo. **Kakkariya**ntipi tasseva vevacanaṃ. **Parikkhattatā pārikkhattiya**nti padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṃ viya daḷhakerāṭiyaṃ vuttaṃ. Keci pana **‘‘kakkaratā**ti sambhāvayitvā vacanaṃ. **Kakkariya**nti sambhāvayitvā vacanabhāvo. **Parikkhattatā**ti alaṅkaraṇākāro. **Pārikkhattiya**nti alaṅkaraṇabhāvo’’ti atthaṃ vaṇṇayanti. **Idaṃ vuccatī**ti idaṃ attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ sāṭheyyaṃ nāma vuccati. Yena samannāgatassa puggalassa kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā.

> ‘‘Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
> Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.296; vibha. aṭṭha. 894) –

Evaṃ vuttayakkhasūkarasadiso hoti. **Atimaññatī**ti atikkamitvā maññati.

Kiṃ panāyaṃ bahulājīvoti ayaṃ pana puggalo ko nāma bahulājīvako. **Sabbaṃ saṃbhakkhetī**ti laddhaṃ sabbaṃ khādati. **Appapuñño**ti mandapuñño. **Appesakkho**ti parivāravirahito. **Paññāsampanno**ti sampannapañño paripuṇṇapañño. **Pañhaṃ vissajjetī**ti pañhaṃ katheti byākaroti.

167. **Sutvā rusito bahuṃ vācaṃ, samaṇānaṃ vā puthujanāna**nti rusito ghaṭṭito parehi tesaṃ samaṇānaṃ vā khattiyādibhedānaṃ vā aññesaṃ puthujanānaṃ bahumpi aniṭṭhaṃ vācaṃ sutvā. **Na paṭivajjā**ti na paṭivadeyya. Kiṃ kāraṇā? **Na hi santo paṭiseniṃ karonti**.

Kakkhaḷenāti dāruṇena. **Santo**ti nibbutakilesā. **Paṭiseni**nti paṭisattuṃ. **Paṭimalla**nti paṭiyodhaṃ. **Paṭikaṇṭaka**nti paṭiveriṃ. **Paṭipakkha**nti kilesapaṭipakkhaṃ, kilesavasena saṅgaṃ na karontīti attho.

168. **Etañca dhammamaññāyā**ti sabbametaṃ yathāvuttaṃ dhammaṃ ñatvā. **Vicina**nti vicinanto. **Santīti nibbutiṃ ñatvā**ti nibbutiṃ rāgādīnaṃ santīti ñatvā.

Samañcāti kāyasucaritādiṃ. **Visamañcā**ti kāyaduccaritādiṃ. **Pathañcā**ti dasakusalakammapathaṃ. **Vipathañcā**ti dasaakusalakammapathaṃ. **Sāvajjañcā**ti akusalañca. **Anavajjañcā**ti kusalañca. **Hīnapaṇītakaṇhasukkaviññūgarahitaviññūpasattha**nti idampi kusalākusalameva. Tattha kāyasucaritādi samakaraṇato **samaṃ**. Kāyaduccaritādi visamakaraṇato **visamaṃ**. Dasakusalakammapathā sugatigamanapathattā **pathaṃ**. Dasaakusalakammapathā sugatigamanapaṭipakkhattā apāyagamanapathattā **vipathaṃ**. Akusalaṃ sadosattā **sāvajjaṃ**. Kusalaṃ niddosattā **anavajjaṃ**. Tathā mohena vā dosamohena vā lobhamohena vā sampayuttattā **hīnaṃ**. Alobhaadosaamohasampayuttattā **paṇītaṃ**. Kaṇhavipākattā **kaṇhaṃ**. Sukkavipākattā **sukkaṃ**. Buddhādīhi viññūhi garahitattā **viññūgarahitaṃ**. Tehi eva thomitattā **viññūpasattha**nti ñātabbaṃ.

169. Kiṃ kāraṇā nappamajjeyya iti ce – **abhibhū hi so**ti gāthā. Tattha **abhibhū**ti rūpādīnaṃ abhibhavitā. **Anabhibhūto**ti tehi anabhibhūto. **Sakkhidhammamanītihamaddasī**ti paccakkhameva anītihaṃ dhammaṃ addakkhi. **Sadā namassa’manusikkhe**ti sadā namassanto tisso sikkhāyo sikkheyya.

Kehici kilesehīti kehici rāgādiupatāpakarehi kilesehi. **Abhibhosi ne**ti te kilese abhibhavi. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Kevalaṃ pana ettha ''cakkhūhi neva lolo''tiādīhi indriyasaṃvaro, ''annānamatho pānāna''ntiādīhi sannidhipaṭikkhepamukhena paccayapaṭisevanasīlaṃ, methunamosavajjapesuṇiyādīhi pātimokkhasaṃvarasīlaṃ, ''āthabbaṇaṃ supinaṃ lakkhaṇa''ntiādīhi ājīvapārisuddhisīlaṃ, ''jhāyī na pādalolassā''ti iminā samādhi, ''vicinaṃ bhikkhū''ti iminā paññā, ''sadā sato sikkhe''ti iminā puna saṅkhepato tissopi sikkhā, ''atha āsanesu sayanesu, appasaddesu bhikkhu vihareyya, niddaṃ na bahulīkareyyā''tiādīhi sīlasamādhipaññānaṃ upakārānupakārasaṅgaṇhanavinodanāni vuttānīti. Evaṃ bhagavā nimmitassa paripuṇṇapaṭipadaṃ vatvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne purābhedasutte (mahāni. 83 ādayo) vuttasadisoyevābhisamayo ahosīti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Tuvaṭakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Attadaṇḍasuttaniddesavaṇṇanā

170. Pannarasame attadaṇḍasuttaniddese **attadaṇḍā bhayaṃ jāta**nti paṭhamagāthāya attho – yaṃ lokassa diṭṭhadhammikaṃ vā samparāyikaṃ vā bhayaṃ jātaṃ, taṃ sabbaṃ **attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ** attano duccaritakāraṇā jātaṃ, evaṃ santepi **janaṃ passatha medhagaṃ,** imaṃ sākiyādijanaṃ passatha aññamaññaṃ medhagaṃ hiṃsakaṃ bādhakanti. Evaṃ taṃ paṭiviruddhaṃ vippaṭipannaṃ janaṃ paribhāsitvā attano sammā paṭipattidassanena tassa saṃvegaṃ janetuṃ āha **''saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā''**ti. Pubbe bodhisatteneva satāti adhippāyo.

Tayoti gaṇanaparicchedo. **Daṇḍā**ti duccaritā. **Kāyadaṇḍo**ti kāyaduccaritaṃ. **Vacīdaṇḍā**dīsupi eseva nayo. **Tividhaṃ kāyaduccarita**nti pāṇātipātādikāyato pavattaṃ duṭṭhuṃ caritaṃ, kilesapūtikattā vā duṭṭhu caritanti laddhanāmaṃ tividhaṃ duccaritaṃ kāyaduccaritaṃ. **Catubbidha**nti musāvādādicatubbidhaṃ. **Tividha**nti abhijjhāditividhaṃ. **Diṭṭhadhammika**nti diṭṭheva dhamme imasmiṃyeva attabhāve paṭisaṃvedanīyaṃ. **Samparāyika**nti anāgate attabhāve paṭisaṃvedanīyaṃ. **Āgucārī**ti pāpakārī aparādhakārī. **Tamenaṃ rājā paribhāsatī**ti pāpakāriṃ rājā paribhāsati, bhayaṃ uppādeti. **Dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī**ti kāyikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ domanassaṃ vindati. **Etaṃ bhayaṃ dukkhaṃ domanassa**nti evarūpaṃ bhayañca dukkhañca domanassañca. **Kuto tassā**ti tassa corassa kuto uppannaṃ. **Attadaṇḍato jāta**nti attanā kataduccaritato uppannaṃ.

Antamasoti heṭṭhimato. **Savacanīyampi karoti ''na te labbhā ito pakkamitu''**nti ito imamhā gāmādinā gantuṃ na labbhā. Na sakkā bahi nikkhamituntі palibodhaṃ saṅgaṃ karoti. **Dhanajānipaccayāpī**ti dhanaparihānikāraṇāpi. Rājā tassa vividhā kammakāraṇā kārāpeti. **Kasāhipi tāḷetī**ti kasādaṇḍakehi potheti. **Vettehipi tāḷetī**ti sakaṇṭakavettalatāhi potheti. **Aḍḍhadaṇḍakehī**tiādayo heṭṭhā vuttanayāyeva. **Sunakhehipi khādāpetī**ti katipayāni divasāni āhāre adatvā chātasunakhehi khādāpeti. Te muhuttena aṭṭhikasaṅkhalikameva karoti. **Sūle uttāsetī**ti sūlaṃ āropeti. **Rājā imesaṃ catunnaṃ daṇḍānaṃ issaro**ti imāsaṃ catunnaṃ āṇānaṃ kātuṃ rājā samattho.

Sakena kammenāti sayaṃkatena kammena. **Tamenaṃ nirayapālā**ti ettha ekacce therā ''nirayapālā nāma natthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇaṃ kāretī''ti vadanti. Tesaṃ taṃ ''atthi nirayesu nirayapālāti, āmantā. Atthi ca kāraṇikā''tiādinā nayena abhidhamme (kathā. 866 ādayo) paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakārakā atthi, evameva nirayesu nirayapālā atthīti. **Tattaṃ ayokhila**nti tigāvutaṃ attabhāvaṃ sampajjalitāya lohapathaviyā uttānakaṃ nipajjāpetvā dakkhiṇahatthe tālappamāṇaṃ ayasūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānakaṃ nipajjāpetvā evaṃ urenapi vāmapassenapi dakkhiṇapassenapi nipajjāpetvā taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva.

Saṃvesetvāti jalitāya lohapathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭhārīhī**ti mahatīhi gehacchādanassa ekapakkhamattāhi kuṭhārīhi tacchenti, lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohapathavito jālā uṭṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhāti, mahādukkhaṃ uppajjati, tacchantā pana suttāhataṃ karitvā dāru viya aṭṭhaṃsampi chaḷaṃsampi karonti. **Vāsīhī**ti mahāsuppapamāṇāhi vāsīhi. **Rathe yojetvā**ti saddhiṃ yugayottaupakkharacakkakubbarapājanehi sabbato pajjalite rathe yojetvā. **Mahanta**nti mahākūṭāgārappamāṇaṃ. **Āropentī**ti sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddha**nti supakkutthitāya ukkhaliyā pakkhittataṇḍulaṃ viya uddhaṃ adho tiriyañca gacchati. **Mahāniraye**ti avīcimahānirayamhi.

Catukkaṇṇoti caturassamañjūsāsadiso. **Vibhatto**ti catudvāravasena vibhatto. **Bhāgaso mito**ti dvāravīthīnaṃ vasena bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyanto**ti parikkhitto. **Ayasā**ti upari navayojanikena ayapattena chādito. **Samantā yojanasataṃ pharitvā tiṭṭhatī**ti evaṃ pharitvā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhatvā olokentassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti. **Kadariyātapanā**ti sabbepi te ussadehi saddhiṃ aṭṭha mahānirayā kadariyā niccaṃ tapantīti kadariyātapanā. Balavadukkhatāya **ghorā**. Kappaṭṭhikānaṃ accīnaṃ atthitāya **accimanto**. Āsādetuṃ ghaṭṭetuṃ dukkaratāya **durāsadā**. Diṭṭhamattā vā sutamattā vā lomāni haṃsentīti **lomahaṃsanarūpā**. Bhīsanatāya **bhismā**. Bhayajananatāya **paṭibhayā**. Sukhābhāvena **dukhā**.

Puratthimāya bhittiyātiādigāthānaṃ evaṃ avīcinirayoti pariyantaṃ katvā ayaṃ saṅkhepattho – aggijālānaṃ vā pana

sattānaṃ vā tesaṃ dukkhassa vā vīci antaraṃ natthi etthāti avīci. Tatra hi puratthimādīhi bhittīhi jālārāsi uṭṭhahitvā pāpakammino puggale jhāpento pacchimādīsu bhittīsu paṭihaññati paharati, tā ca bhittiyo vinivijjhitvā parato yojanasataṃ gaṇhāti, heṭṭhā uṭṭhitā upari paṭihaññati, upari uṭṭhitā heṭṭhā paṭihaññati. Evaṃ tāvettha jālānaṃ vīci nāma natthi. Tassa pana anto yojanasataṭṭhānaṃ khīravallipiṭṭhassa pūritanāḷi viya sattehi nirantaraṃ pūritaṃ catūhi iriyāpathehi paccantānaṃ sattānaṃ pamāṇaṃ natthi, na ca aññamaññaṃ byābādhenti, sakasakaṭṭhāneyeva paccanti. Evamettha sattānaṃ vīci nāma natthi. Yathā pana jivhagge cha madhubindūni sattamassa tambalohabinduno anudahanabalavatāya abbohārikāni honti, tathā tattha anudahanabalavatāya sesā cha akusalavipākupekkhā abbohārikā honti, dukkhameva nirantaraṃ paññāyati. Evamettha dukkhassa vīci nāma natthi. Nirassādaṭṭhena **nirayo**.

Tattha sattā mahāluddāti tasmiṃ nibbattā sattā mahantā luddā. **Mahākibbisakārino**ti mahantadāruṇakammakārino. **Accantapāpakammantā**ti ekaṃsena pāpakammino. **Paccanti na ca miyyare**ti channaṃ jālānamantare paccanti, na ca miyyanti. **Jātavedasamo kāyo**ti tesaṃ sarīraṃ aggisadisaṃ. **Tesaṃ nirayavāsina**nti tesaṃ pāpakammānaṃ nirayavāsīnaṃ. **Passa kammānaṃ daḷhatta**nti pāpakammānaṃ thirabhāvaṃ olokehi. **Na bhasmā hoti napī masī**ti chārikāpi na hoti aṅgāropi. **Puratthimenā**ti yadā taṃ dvāraṃ apārutaṃ hoti, atha tadabhimukhā dhāvanti, tesaṃ tattha chaviādīni jhāyanti. Dvārasamīpaṃ pattānañca tesaṃ taṃ pīdhīyati, pacchimaṃ apārutaṃ viya khāyati. Esa nayo sabbattha. **Abhinikkhamitāsā te**ti nirayā nikkhamituṃ āsā etesanti nikkhamitāsā. **Mokkhagavesino**ti muñcanupāyaṃ esantā gavesantāpi. **Na te tato nikkhamituṃ, labhanti kammapaccayā**ti te sattā nirayato nikkhamanadvāraṃ pāpakammapaccayā nādhigacchanti. **Tesañca pāpakammantaṃ, avipakkaṃ kataṃ bahu**nti tesañca sattānaṃ lāmakaṃ dāruṇakammaṃ avipākaṃ bahuvidhaṃ nānappakāraṃ adinnavipākaṃ kataṃ upacitaṃ atthi.

Saṃveganti vinilanaṃ. **Ubbega**nti ṭhitaṭṭhānato gamanaṃ. **Utrāsa**nti ubbejanaṃ asanniṭṭhānaṃ. **Bhaya**nti cittutrāsanaṃ. **Pīḷana**nti ghaṭṭanaṃ. **Ghaṭṭana**nti pīḷākaraṇaṃ. **Upaddava**nti ītiṃ. **Upasagga**nti rundhanaṃ.

171. Idāni yathānena saṃvijitaṃ, taṃ pakāraṃ dassento **‘‘phandamāna’’**ntiādimāha. Tattha **phandamāna**nti taṇhādiṭṭhīhi kampamānaṃ. **Appodake**ti appe udake. **Aññamaññehi byāruddhe disvā**ti nānāsatte ca aññamaññehi saddhiṃ viruddhe disvā. **Maṃ bhayamāvisī**ti maṃ bhayaṃ paviṭṭhaṃ.

Kilesaphandanāya phandamānanti rāgādikilesacalanāya calamānaṃ. **Payogo**ti kāyavacīmanopayogo.

Viruddhāti virodhamāpannā. **Paṭiviruddhā**ti paṭimukhaṃ hutvā virodhamāpannā, suṭṭhu viruddhā vā. **Āhatā**ti kodhena āhatā pahatā. **Paccāhatā**ti paṭimallā hutvā āhatā. **Āghātitā**ti ghaṭṭitā. **Paccāghātitā**ti visesena ghaṭṭitā. **Pāṇīhipi upakkamantī**ti hatthehipi paharanti.

172. **Samantamasāro loko**ti nirayaṃ ādiṃ katvā samantato loko asāro niccasārādirahito. **Disā sabbā sameritā**ti sabbā disā aniccatāya kampitā. **Icchaṃ bhavanamattano**ti attano tāṇaṃ icchanto. **Nāddasāsiṃ anosita**nti kiñci ṭhānaṃ jarādīhi anajjhāvuṭṭhaṃ nāddakkhinti.

Asāroti na sāro, sāravirahito vā. **Nissāro**ti sabbena sabbaṃ sāravirahito. **Sārāpagato**ti sārato apagato. **Niccasārasārena vā**ti satatasārasaṅkhātena sārena vā. Uparipadadvayepi eseva nayo. **Ye puratthimāya disāya saṅkhārā**ti ye puratthimāya disāya paccayehi saṅgamma samāgamma katā saṅkhārā. **Tepi eritā**ti tepi saṅkhārā kampitā. **Sameritā**ti sammā kampitā. **Calitā**ti calanaṃ gatā. **Ghaṭṭitā**ti udayabbayena pīḷitā. **Aniccatāyā**ti hutvā abhāvatāya. **Jātiyā anugatā**ti nibbattiyā anupaviṭṭhā. **Jarāya anusaṭā**ti paripakkatāya anupatthaṭā. **Byādhinā abhibhūtā**ti cātuvisamena uppannabyādhinā ajjhotthaṭā. **Maraṇena abbhāhatā**ti maccunā abhiāhatā pahatā. **Atāṇā**ti rakkhavirahitā. **Aleṇā**ti leṇavirahitā. **Asaraṇā**ti natthi etesaṃ saraṇanti asaraṇā. **Asaraṇībhūtā**ti sayaṃ saraṇakiccaṃ na karontīti asaraṇībhūtā.

Attano bhavananti niddesapadassa uddesapadaṃ. **Tāṇa**nti pālanaṃ. **Leṇa**nti leṇaṭṭhānaṃ. **Saraṇa**nti dukkhanāsanaṃ. **Gati**nti patiṭṭhaṃ. **Parāyana**nti paraṃ ayanaṃ. **Ajjhositaṃyeva addasa**nti jarādīhi madditaṃyeva addakkhiṃ. **Sabbaṃ yobbañña**nti yobbanabhāvo yobbaññaṃ, sacetanānaṃ sabbaṃ yobbaññaṃ. **Jarāya osita**nti paripākāya jarāya avasitaṃ madditaṃ. Evaṃ sabbattha.

173. **Osāne tveva byāruddhe, disvā me aratī ahū**ti yobbaññādīnaṃ osāneyeva antagamake eva vināsake eva jarādīhi byāruddhe āhatacitte satte disvā arati me ahosi. **Athettha salla**nti atha etesu sattesu rāgādisallaṃ. **Hadayassita**nti cittanissitaṃ.

Yobbaññaṃ jarā osāpetīti jarā atthaṅgameti vināseti. Evaṃ sabbattha.

174. ‘‘Kathaṃ ānubhāvaṃ salla’’nti ce? **Yena sallena otiṇṇo**ti gāthā. Tattha **disā sabbā vidhāvatī**ti sabbā duccaritadisāpi puratthimādidisāpi vidisāpi dhāvati. **Tameva sallamabbuyha, na dhāvati na sīdatī**ti tameva sallaṃ uddharitvā tā ca disā na dhāvati, caturoghe ca na sīdati.

Aññāṇantiādīsu ñāṇadassanapaṭipakkhato aññāṇaṃ adassanaṃ. Abhimukho hutvā dhammena na sameti na samāgacchatīti **anabhisamayo**. Anurūpato dhamme bujjhatīti **anubodho**. Tappaṭipakkhatāya **ananubodho**. Aniccādīhi saddhiṃ yojetvā na bujjhatīti **asambodho**. Asantaṃ asamañca bujjhatītipi **asambodho**. Catusaccadhammaṃ na paṭivijjhatīti

appaṭivedho. Rūpādīsu ekadhammampi aniccādisāmaññato na saṅgaṇhātīti **asaṅgāhaṇā**. Tameva dhammaṃ na pariyogāhatīti **apariyogāhaṇā**. Na samaṃ pekkhatīti **asamapekkhanā**. Dhammānaṃ sabhāvaṃ pati na apekkhatīti **apaccavekkhaṇā**.

Kusalākusalakammesu viparītavuttiyā sabhāvagahaṇābhāvena vā ekampi kammaṃ etassa paccakkhaṃ natthi, sayaṃ vā kassaci dhammassa paccakkhakaraṇaṃ nāma na hotīti **apaccakkhakammaṃ**. Yaṃ etasmiṃ anuppajjamāne cittasantānaṃ mejjhaṃ bhaveyya suci vodānaṃ, taṃ duṭṭhuṃ mejjhaṃ imināti **dummejjhaṃ**. Bālānaṃ bhāvo **bālyaṃ**. Muyhatīti **moho**. Balavataro moho **pamoho**. Samantato muyhatīti **sammoho**. Vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjāti **avijjā. Oghayoga**ttho vuttoyeva. Thāmagataṭṭhena anusetīti **anusayo**. Cittaṃ pariyuṭṭhāti abhibhavatīti **pariyuṭṭhānaṃ**. Hitaggahaṇābhāvena hitābhimukhaṃ gantuṃ na sakkoti aññadatthu laṅgatiyevāti **laṅgī,** khañjatīti attho. Durugghāṭanaṭṭhena vā **laṅgī**. Yathā hi mahāpalighasaṅkhātā laṅgī durugghāṭā hoti, evamayampi laṅgī viyāti **laṅgī**. Sesaṃ uttānatthameva.

Yā evarūpā kaṅkhāti ettha kaṅkhanavasena **kaṅkhā**. Kaṅkhaṃ ānayatīti **kaṅkhāyanā**. Purimakaṅkhā hi uttarakaṅkhaṃ ānayati nāma. Ākāravasena vā etaṃ vuttaṃ. Kaṅkhāsamaṅgicittaṃ kaṅkhāya āyitattā kaṅkhāyitaṃ nāma. Tassa bhāvo **kaṅkhāyitattaṃ. Vimatī**ti vigatā mati vimati. **Vicikicchā**ti vigatā cikicchā vicikicchā, sabhāvaṃ vā vicinanto kicchati kilamati etāyāti **vicikicchā**. Sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekaṃsaggāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipattiyā antarāyakarāti daṭṭhabbā.

Kampanaṭṭhena dvidhā eḷayatīti **dveḷhakaṃ**. Paṭipattinivāraṇena dvidhāpatho viyāti **dvedhāpatho**. ‘‘Niccaṃ vā idaṃ aniccaṃ vā’’tiādipavattiyā ekasmiṃ ākāre saṇṭhātuṃ asamatthatāya samantato setīti **saṃsayo**. Ekaṃsaṃ gahetuṃ asamatthatāya na ekaṃsaggāhoti **anekaṃsaggāho**. Nicchetuṃ asakkontī ārammaṇato osakkatīti **āsappanā**. Ogāhituṃ asakkontī parisamantato sappatīti **parisappanā**. Pariyogāhituṃ asamatthatāya **apariyogāhaṇā**. Nicchayavasena ārammaṇe pavattituṃ asamatthatāya **chambhitattaṃ cittassa,** thaddhabhāvoti attho. Vicikicchā hi uppajjitvā cittaṃ thaddhaṃ karoti, yasmā pana sā uppajjamānā ārammaṇaṃ gahetvā manaṃ vilikhantī viya, tasmā **manovilekho**ti vuttā.

Viddhoti sallena laddhappahāro. **Phuṭṭho**ti ghaṭṭito. **Pareto**ti pīḷito. **Dhāvatī**ti purato gacchati. **Vidhāvatī**ti anekavidhena gacchati. **Sandhāvatī**ti vegena dhāvati. **Saṃsaratī**ti ito cito ca carati.

Acelakoti niccolo, naggoti attho. **Muttācāro**ti visaṭṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādati bhuñjati. **Hatthāpalekhano**ti hatthe piṇḍamhi ṭhite jivhāya hatthaṃ apalikhati, uccāraṃ vā katvā hatthamhiyeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalikhati. Te kira daṇḍakaṃ ‘‘satto’’ti paññapenti. Bhikkhāgahaṇatthaṃ ‘‘ehi bhadante’’ti vutto na etīti **na ehibhadantiko**. Tena hi ‘‘tiṭṭha bhadante’’ti vuttopi na tiṭṭhatīti **na tiṭṭhabhadantiko**. Tadubhayampi kira so ‘‘etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatī’’ti na karoti.

Abhihaṭanti puretaraṃ gahetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ. **Uddissakata**nti ‘‘idaṃ tumhe uddissa kata’’nti evaṃ ārocitaṃ bhikkhaṃ. **Na nimantana**nti ‘‘asukaṃ nāma kulaṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyāthā’’ti evaṃ nimantitabhikkhampi na sādiyati na gaṇhāti. **Na kumbhimukhā**ti kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. **Na kaḷopimukhā**ti kaḷopīti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāti. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo maṃ nissāya kaṭacchunā pahāraṃ labhantīti. **Na eḷakamantara**nti ummāraṃ antaraṃ karitvā diyyamānaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatīti. **Daṇḍamusalesu**pi eseva nayo.

Na dvinnanti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ uṭṭhāya dente na gaṇhāti. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyā**tiādīsu pana ‘‘gabbhiniyā kucchiyaṃ dārako kilamatī’’ti, pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hotī’’ti, ‘‘purisantaragatāya ratiantarāyo hotī’’ti na gaṇhāti. **Na saṃkittīsu**ti saṃkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānamatthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti, ukkaṭṭho acelako tatopi na paṭigaṇhāti. **Na yattha sā**ti yattha sunakho ‘‘piṇḍaṃ labhissāmī’’ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Saṇḍasaṇḍacārinī**ti samūhasamūhacārinī. Sace hi acelakaṃ disvā ‘‘imassa bhikkhaṃ dassāmā’’ti manussā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti. Tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti. **Thusodaka**nti sabbasassasambhārehi kataṃ sovīrakaṃ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ, ayaṃ pana sabbesupi sāvajjasaññī.

Ekāgārikoti yo ekasmiṃyeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. **Ekālopiko**ti yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikā**dīsupi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyā**ti ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti. **Ekāhika**nti ekadivasantarikaṃ. **Aḍḍhamāsika**nti aḍḍhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattabhojana**nti vārabhattabhojanaṃ, ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṃ divasavārena ābhataṃ bhattabhojanaṃ.

Sākabhakkhotiādīni vuttatthāneva. **Ubbhaṭṭhako**ti uddhaṃ ṭhitako. **Ukkuṭikappadhānamanuyutto**ti ukkuṭikaṃ vīriyaṃ anuyutto. Gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayiko**ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharitvā ṭhānacaṅkamādīni karoti. **Seyya**nti sayantopi tattheva seyyaṃ kappeti. **Phalakaseyya**nti rukkhaphalake seyyaṃ. **Thaṇḍilaseyya**nti thaṇḍile ucce bhūmiṭṭhāne seyyaṃ. **Ekapassayiko**ti ekapasseneva sayati. **Rajojalladharo**ti sarīraṃ telena makkhetvā rajuṭṭhānaṭṭhāne tiṭṭhati, athassa sarīre rajojallaṃ laggati, taṃ dhāreti. **Yathāsanthatiko**ti laddhaṃ āsanaṃ akopetvā yadeva labhati, tattheva nisīdanasīlo. **Vekaṭiko**ti vikaṭakhādanasīlo,

vikaṭanti gūthaṃ vuccati. **Apānako**ti paṭikkhittasītudakapāno. Sāyaṃ tatiyaṃ assāti **sāyatatiyakaṃ**. Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattuṃ ''pāpaṃ pavāhessāmī''ti **udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati**.

Te salle abhisaṅkharotīti te rāgādisattasalle abhinibbatteti. **Abhisaṅkharonto**ti abhinibbattento. **Sallābhisaṅkhāravasenā**ti sallābhinibbattāpanakāraṇā. **Puratthimaṃ disaṃ dhāvatī**ti purimaṃ disaṃ gacchati. **Te sallābhisaṅkhārā appahīnā**ti ete rāgādisallā payogā nappahīnā. **Sallābhisaṅkhārānaṃ appahīnattā**ti sallapayogānaṃ appahīnabhāvena. **Gatiyā dhāvatī**ti gatiyaṃ dhāvati. **Gatiyā gati**nti gatito gatiṃ.

Na sīdatīti na nimujjati. **Na saṃsīdatī**ti na samantato mujjati. **Na osīdatī**ti na osakkati. **Na avasīdatī**ti na paccosakkati. **Na avagacchatī**ti na heṭṭhā gacchati.

175. Evaṃ mahānubhāvena sallena otiṇṇesu ca sattesu – **tattha sikkhānugīyanti, yāni loke gadhitānī**ti gāthā. Tassattho – ye **loke** pañca kāmaguṇā paṭilābhāya gijjhantīti katvā ''gadhitānī''ti vuccanti, cirakālasevitattā vā ''gadhitānī''ti vuccanti. **Tattha** taṃ nimittaṃ hatthisikkhādikā anekā **sikkhā** kathīyanti, uggayhanti vā. Passatha yāva samattho vāyaṃ loko, yato paṇḍito kulaputto **tesu** vā gadhitesu tāsu vā sikkhāsu adhimutto **na siyā,** aññadatthu aniccādidassanena **nibbijjha sabbaso kāme. Attano nibbānameva sikkhe**ti.

Paṭivijjhitvāti ñāṇena nikkhametvā vā nibbijjhitvā vā.

176. Idāni yathā nibbānāya sikkhitabbaṃ, taṃ dassento **''sacco siyā''**tiādimāha. Tattha **sacco**ti vācāsaccena ñāṇasaccena maggasaccena ca samannāgato. **Rittapesuṇo**ti pahīnapesuṇo. **Veviccha**nti macchariyaṃ.

177. **Niddaṃ tandiṃ sahe thīna**nti pacalāyikañca kāyālasiyañca cittālasiyañcāti ime tayo dhamme abhibhaveyya. **Nibbānamānaso**ti nibbānaninnacitto.

Kāyassa akalyatāti khandhattayasaṅkhātassa nāmakāyassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallakoti vuccati. Vinayepi (pārā. 151) vuttaṃ – ''nāhaṃ, bhante, akallako''ti. **Akammaññatā**ti kāyagelaññasaṅkhāto akammaññatākāro. Megho viya ākāsaṃ kāyaṃ onayhatīti **onāho**. Sabbato bhāgena onāho **pariyonāho**. Abbhantare samorundhatīti **antosamorodho**. Medhatīti **middhaṃ,** akammaññabhāvena vihiṃsatīti attho. Supanti tenāti **suppaṃ**. Akkhidalādīnaṃ pacalabhāvaṃ karotīti **pacalāyikā. Suppanā suppitatta**nti ākārabhāvaniddesā. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Dutiyaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. **Līna**nti avipphārikatāya paṭikuṭikaṃ. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thina**nti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitaṃ. **Thiyanā**ti ākāraniddeso. Thiyitassa bhāvo **thiyitattaṃ,** avipphāravasena thaddhatāti attho.

Sabbasaṅkhāradhātuyāti nibbānaninnamānaso sabbatebhūmikasaṅkhātadhātuyā. **Cittaṃ paṭivāpetvā**ti cittaṃ nivattāpetvā. **Etaṃ santa**nti etaṃ nibbānaṃ. Kilesasantatāya **santaṃ**. Atappakaṭṭhena **paṇītaṃ**.

Na paṇḍitā upadhisukhassa hetūti dabbajātikā kāmasukhassa kāraṇā dānāni na denti. **Kāmañca te upadhiparikkhayāyā**ti ekaṃsena te paṇḍitā kāmakkhayāya kāmakkhepanatthaṃ dānāni denti. **Apunabbhavāyā**ti nibbānatthāya. **Jhānāni bhāventī**ti paṭhamajjhānādīni vaḍḍhenti. **Punabbhavāyā**ti punabbhavakāraṇā. **Te** paṇḍitā nibbānaṃ abhimukhaṃ hutvā dānaṃ dadanti.

178. **Sāhasā**ti rattassa rāgacaritādibhedā sāhasākāraṇā. Niddeso uttānatthoyeva.

179. **Purāṇaṃ nābhinandeyyā**ti atītaṃ rūpādiṃ nābhinandeyya. **Nave**ti paccuppanne. **Hīyamāne**ti vinassamāne. **Ākāsaṃ na sito siyā**ti taṇhānissito na bhaveyya. Taṇhā hi rūpādīnaṃ ākāsanato ''ākāso''ti vuccati.

Vemāneti abhavamāne. **Vigacchamāne**ti apagacchamāne.

''Ākāsatī''ti ''ākassatī''ti ca duvidho pāṭho.

180. Kiṃ kāraṇā ākāsaṃ na sito siyāti ce? **Gedhaṃ brūmī**ti gāthā. Tassattho – ahañhi imaṃ ākāsasaṅkhātaṃ taṇhaṃ rūpādīsu gijjhanato **gedhaṃ brūmi** ''gedho''ti vadāmi. Kiñca bhiyyo – avahananaṭṭhena **''ogho''**ti ca ājavanaṭṭhena **''ājava''**nti ca ''idaṃ mayhaṃ, idaṃ mayha''nti jappakāraṇato **''jappana''**nti ca dummuñcanaṭṭhena **''ārammaṇa''**nti ca kampakaraṇaṭṭhena **''kampana''**nti ca brūmi, esāva lokassa palibodhaṭṭhena duratikkamanīyaṭṭhena ca **''kāmapaṅko duraccayo''**ti.

Ājavanti āpaṭisandhito javati dhāvatīti ājavaṃ, vaṭṭamūlatāya punabbhave paṭisandhidānataṇhāyetaṃ adhivacanaṃ. **Jappana**nti patthanā, taṇhāyetaṃ adhivacanaṃ. **Ārammaṇampi vuccati taṇhā**ti rūpādīsu ārammaṇesu uppannataṇhā muccituṃ asakkuṇeyyaṭṭhena ārammaṇāti kathīyati. **Kāmapaṅko**ti osīdanaṭṭhena kalalaṃ. **Kaddamo**ti saṅgaṭṭhena kaddamo. Tāpanaṭṭhena **kileso**. Niyyāsaṃ viya laggāpanaṭṭhena **palipo**. Rundhitvā dhāraṇaṭṭhena **palirodho**. Evametaṃ gedhādipariyāyaṃ ākāsaṃ anissito.

181. **Saccā avokkama**nti gāthā. Tassattho – pubbe vuttā tividhāpi saccā avokkamaṃ moneyyapattiyā **munī**ti saṅkhaṃ gato nibbānathale **tiṭṭhati brāhmaṇo, sa ve**evarūpo sabbāni āyatanāni nissajjitvā **''santo''**ti vuccati. Niddese vattabbaṃ natthi.

182. Kiñca bhiyyo – **sa ve vidvā**ti gāthā. Tattha **ñatvā dhamma**nti aniccādinayena saṅkhatadhammaṃ aññāya. **Sammā so loke iriyāno**ti asammāiriyanakarānaṃ kilesānaṃ pahānā sammā so loke iriyamāno.

183. Evaṃ apihento ca – **yodha kāme**ti gāthā. Tattha **saṅga**nti sattavidhaṃ saṅgaṃ yo accatari. **Nājjhetī**ti na abhijjhāyati.

184. Tasmā tumhesupi yo evarūpo hotuṃ icchati, taṃ vadāmi – **yaṃ pubbe**ti gāthā. Tattha **yaṃ pubbe**ti atīte saṅkhāre ārabbha uppajjanadhammaṃ kilesajātaṃ atītaṃ kammañca. **Pacchā te māhu kiñcana**nti anāgatepi saṅkhāre ārabbha uppajjanadhammaṃ rāgādikiñcanaṃ mā ahu. **Majjhe ce no gahessasī**ti paccuppannarūpādidhammepi na gahessasi ce. Evaṃ upasanto carissasi.

Abījaṃ karohīti maggañāṇena na bījaṃ karohi. **Rāgakiñcana**nti rāgaphandanaṃ. **Dosakiñcanā**dīsupi eseva nayo.

185. Evaṃ arahattappattiṃ dassetvā idāni arahato thutivasena ito parā gāthāyo abhāsi. Tattha **sabbaso**ti gāthāya **mamāyita**nti mamattakaraṇaṃ. ''Mama ida''nti gahitaṃ vā vatthu. **Asatā ca na socatī**ti avijjamānakāraṇā asantakāraṇā na socati. **Na jīyatī**ti jāniṃ nādhigacchati.

Ahu vata meti mayhaṃ ahosi vata. **Taṃ vata me natthī**ti yaṃ atīte ahosi, taṃ mayhaṃ idāni na santi. **Siyā vata me**ti yaṃ mayhaṃ bhavissati, **taṃ vatāhaṃ na labhāmī**ti idāni ahaṃ ekaṃsena na pāpuṇāmi.

186. Kiñca bhiyyo – **yassa natthī**ti gāthā. Tattha **kiñcana**nti kiñci rūpādidhammajātaṃ.

Abhisaṅkhatanti kammena saṅkharitaṃ. **Abhisañcetayita**nti cittena rāsikataṃ. **Avijjāya tvevā**ti avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhā**ti virāgasaṅkhātena maggena niravasesanirodhā.

Suññato lokaṃ avekkhassūti avasavattisallakkhaṇavasena vā tucchasaṅkhārasamanupassanavasena vāti dvīhākārehi suññato lokaṃ passa. **Attānudiṭṭhiṃ ūhaccā**ti sakkāyadiṭṭhiṃ uddharitvā. **Evaṃ maccutaro siyā**ti evaṃ maraṇassa taraṇo bhaveyya. **Evaṃ lokaṃ avekkhanta**nti evaṃ khandhalokaṃ passantaṃ. **Maccurājā na passatī**ti maraṇarājā na oloketi na dakkhati.

Nāññaṃ patthayate kiñcīti aññaṃ appamattakampi na patthayati na pihayati. **Aññatra appaṭisandhiyā**ti nibbānaṃ ṭhapetvā. ''Aññatrappaṭisandhiyā''ti ekapadaṃ katvāpi paṭhanti.

187. Kiñca bhiyyo – **aniṭṭhurī**ti gāthā. Tattha **aniṭṭhurī**ti anissukī. ''Aniṭṭharī''tipi keci paṭhanti. **Sabbadhī samo**ti sabbattha samo, upekkhakoti adhippāyo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo so ''natthi me''ti na socati, tamahaṃ avikampinaṃ puggalaṃ puṭṭho samāno aniṭṭhurī ananugiddho, anejo **sabbadhī samo**ti imaṃ tasmiṃ puggale catubbidhaṃ ānisaṃsaṃ brūmīti.

Niṭṭhuriyoti issukī. Niṭṭhurabhāvo **niṭṭhuriyaṃ,** taṃ nissāya ettakampi natthīti kheḷapātanti attho. **Niṭṭhuriyakamma**nti niṭṭhuriyakaraṇaṃ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṃ bhikkhu vā bhikkhuṃ nissāya vasanto appamattakeneva kujjhitvā taṃ nissāya ettakampi natthīti kheḷaṃ pātetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṃ nāma karoti. Tassa taṃ kammaṃ ''niṭṭhuriyakamma''nti vuccati. **Issā**ti sabhāvaniddeso. Tato parā dve ākārabhāvaniddesā. Itarattayaṃ pariyāyavacanaṃ. Lakkhaṇādito panesā parasampattīnaṃ usūyanalakkhaṇā issā; tattha ca anabhiratirasā; tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā; parasampattipadaṭṭhānā.

Lābhepi na iñjatīti paccayalābhe na calati. **Alābhepī**ti paccayānaṃ alābhepi.

188. Kiñca bhiyyo – **anejassā**ti gāthā. Tattha **nisaṅkhatī**ti puññābhisaṅkhārādīsu yo koci saṅkhāro. So hi yasmā nisaṅkhariyati, nisaṅkharoti vā, tasmā ''nisaṅkhatī''ti vuccati. **Viyārambhā**ti vividhā puññābhisaṅkhārādikā ārambhā. **Khemaṃ passati sabbadhī**ti sabbattha abhayameva passati.

Ārambhāti kammānaṃ paṭhamārambhā. **Viyārambhā**ti uparūpari vividhaārambhanavasena vīriyārambhā. Tīsu bhavesu paṭisandhijanakakammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tasmā viyārambhā ārato.

189. Evaṃ passanto **na samesū**ti gāthā. Tattha **na vadate**ti ''sadisohamasmī''tiādinā mānavasena samesupi attānaṃ na vadati omesupi ussesupi. **Nādeti na nirassatī**ti rūpādīsu kañci dhammaṃ na gaṇhāti na nissajjati. Sesaṃ sabbattha tattha tattha vuttanayattā pākaṭameva. Evaṃ arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Attadaṇḍasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Sāriputtasuttaniddesavaṇṇanā

190. Soḷasame **na me diṭṭho**ti sāriputtasuttaniddeso. Tattha **ito pubbe**ti ito saṅkassanagare otaraṇato pubbe. **Vagguvado**ti sundaravado. **Tusitā gaṇimāgato**ti tusitakāyā cavitvā mātukucchiṃ āgatattā tusitā āgato. Gaṇācariyattā **gaṇī**. Santuṭṭhaṭṭhena vā tusitasaṅkhātā devalokā gaṇiṃ āgato, tusitānaṃ vā arahantānaṃ gaṇiṃ āgatoti.

Iminā cakkhunāti iminā attabhāvapariyāpannena pakatimaṃsacakkhunā. **Iminā attabhāvenā**ti iminā pacchimena attabhāvena. **Tāvatiṃsabhavane**ti tāvatiṃsadevaloke. **Pāricchattakamūle**ti koviḷārarukkhassa heṭṭhā. **Paṇḍukambalasilāya**nti rattakambalasadisapāsāṇapiṭṭhe. **Vassaṃ vuṭṭho**ti vuṭṭhavasso. **Devagaṇaparivuto**ti devasaṅghena parivārito. **Otiṇṇo**ti avatiṇṇo. **Imaṃ dassanaṃ pubbe**ti aññatra imamhā dassanā pubbe. **Na diṭṭho**ti aññadā na diṭṭhapubbo.

Khattiyassa vāti khattiyassa vadantassa na suto. **Brāhmaṇā**dīsupi eseva nayo.

Madhuravadotiādīsu byañjanasampannaṃ madhuraṃ vadatīti **madhuravado**. Pemajanakaṃ pemārahaṃ vadatīti **pemanīyavado**. Hadayaṅgamacitte ṭhapanayogyaṃ vadatīti **hadayaṅgamavado**. Karavīkasakuṇasaddo viya madhuraghoso assāti **karavīkarutamañjughoso. Vissaṭṭho cā**ti apalibuddho tattha tattha apakkhalano. **Viññeyyo cā**ti suvijāneyyo ca. **Mañju cā**ti madhuro ca. **Savanīyo cā**ti kaṇṇasukho ca. **Bindu cā**ti ghano ca. **Avisārī cā**ti na patthaṭo ca. **Gambhīro cā**ti na uttāno ca. **Ninnādi cā**ti ghosavanto ca. **Assā**ti assa satthuno. **Bahiddhā parisāyā**ti parisato bahi. **Na niccharatī**ti na nikkhamati. Kiṃkāraṇā? Evarūpo madhurasaddo nikkāraṇā mā vinassatūti. **Brahmassaro**ti aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, ayaṃ pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato. Mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visuddho hoti, bhagavatāpi katakammaṃ vatthuṃ sodheti, vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visuddho aṭṭhaṅgasamannāgatāva samuṭṭhāti. Karavīko viya bhaṇatīti **karavīkabhāṇī,** mattakaravīkarutamañjughosoti attho.

Tāretīti akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretī**ti khemantabhūmiṃ upanento tāreti. **Nittāretī**ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretī**ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādikhemantaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha – **''khemantabhūmiṃ sampāpetī''**ti. **Satte**ti veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthatāya dunnittariyatāya ca jātiyeva kantāro jātikantāro, taṃ **jātikantāraṃ**.

Gaṇassa sussūsatīti gaṇo assa vacanaṃ sussūsati suṇāti upalakkheti. **Sotaṃ odahatī**ti sotukāmatāya sotaṃ avadahati patiṭṭhāpeti. **Aññā cittaṃ upaṭṭhapetī**ti ñātukāmaṃ cittaṃ paṇidahati. **Gaṇaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā**ti janasamūhaṃ akosallasambhūtā akusalā uṭṭhāpetvā. **Kusale patiṭṭhāpetī**ti kosallasambhūte kusale ṭhapeti. **Saṅghī**ti rāsivasena saṅgho assa atthīti saṅghī. Parisavasena gaṇo assa atthīti **gaṇī**. Gaṇassa ācariyoti **gaṇācariyo**.

191. Dutiyagāthāya **sadevakassa lokassa, yathā dissatī**ti sadevakassa lokassa viya manussānampi dissati. Yathā vā dissatīti tacchato aviparītato dissati. **Cakkhumā**ti uttamacakkhumā. **Eko**ti pabbajjāsaṅkhātādīhi eko. **Rati**nti nekkhammaratiādiṃ.

Patirūpakoti suvaṇṇapatirūpako kuṇḍalo. **Mattikākuṇḍalovā**ti mattikāya katakuṇḍalo viya. **Lohaḍḍhamāsova suvaṇṇachanno**ti suvaṇṇena paṭicchanno lohamāsako viya. **Parivārachannā**ti parivārena chāditā. **Anto asuddhā**ti abbhantarato rāgādīhi aparisuddhā. **Bahi sobhamānā**ti cīvarādīhi bāhirato sundarā.

Akappitairiyāpathā cāti asajjitairiyāpathā. **Paṇidhisampannā**ti paripuṇṇapatthanā.

Visuddhasaddoti parisuddhakittisaddo, yathābhūtathutighosoti attho. **Gatakittisaddasiloko**ti kittisaddañca silokañca gahetvā caraṇasīlo. Kattha visuddhasaddoti ce? **''Nāgabhavane ca supaṇṇabhavane cā''**tiādinā nayena vitthāretvā vuttaṭṭhāne. **Tato ca bhiyyo**ti tato vuttappakārato ca veneyyavasena atirekataropi dissati.

Sabbaṃ rāgatamanti sakalaṃ rāgandhakāraṃ. **Dosatamā**dīsupi eseva nayo. **Andhakaraṇa**nti paññālokanivāraṇakaraṇaṃ. **Acakkhukaraṇa**nti paññācakkhuno akaraṇaṃ. **Aññāṇakaraṇa**nti ñāṇena ajānanakaraṇaṃ. **Paññānirodhika**nti paññānayananāsakaṃ. **Vighātapakkhika**nti pīḷākoṭṭhāsikaṃ. **Anibbānasaṃvattanika**nti apaccayaamatanibbānatthāya na saṃvattanikaṃ.

Sabbaṃ taṃ tena bodhiñāṇena bujjhīti taṃ sakalaṃ tena catumaggañāṇavasena bujjhi. Paṭhamamaggavasena jāni **anubujjhi**. Dutiyamaggavasena puna aññāsi **paṭivijjhi**. Tatiyamaggavasena paṭivedhaṃ pāpuṇi **sambujjhi**. Catutthamaggavasena nissesapaṭivedhena **sammābujjhi. Adhigacchi phassesi sacchākāsī**ti etaṃ tayaṃ phalavasena yojetabbaṃ. Paṭhamadutiyavasena paṭilabhi. Tatiyavasena ñāṇaphassena phusi. Catutthavasena paccakkhaṃ akāsi. Atha vā ekekaphalassa tayopi labbhanti eva.

Nekkhammaratinti pabbajjādīni nissāya uppannaratiṃ. **Vivekarati**nti kāyavivekādimhi uppannaratiṃ. **Upasamarati**nti kilesavūpasame ratiṃ. **Sambodhirati**nti maggaṃ paccavekkhantassa uppannaratiṃ.

192. Tatiyagāthāya **bahūnamidha baddhāna**nti idha bahūnaṃ khattiyādīnaṃ sissānaṃ. Sissā hi ācariyapaṭibaddhavuttittā ‘‘baddhā’’ti vuccanti. **Atthi pañhena āgama**nti atthiko pañhena āgatomhi, atthikānaṃ vā pañhena āgamanaṃ, pañhena atthi āgamanaṃ vāti.

Buddhoti padassa abhāvepi **taṃ buddha**nti pade yo so buddho, taṃ niddisitukāmena **‘‘buddho’’**ti vuttaṃ. **Sayambhū**ti upadesaṃ vinā sayameva bhūto. **Anācariyako**ti sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ. Yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhati, so sayambhū nāma hotīti. **Pubbe ananussutesū**tiādi anācariyakabhāvassa atthappakāsanaṃ. **Ananussutesū**ti ācariyato ananussutesu. **Sāma**nti sayameva. **Abhisambujjhī**ti bhusaṃ sammā paṭivijjhi. **Tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇī**ti tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti, tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ. ‘‘Sabbaññutaṃ patto’’tipi pāṭho. **Balesu ca vasībhāva**nti dasasu ca tathāgatabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. Yo so evaṃ bhūto, so buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha sabbadhammesu appaṭihatañāṇanimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitakhandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko, sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso buddho. Ettāvatā atthato buddhavibhāvanā katā hoti.

Idāni byañjanato vibhāvento **‘‘buddhoti kenaṭṭhena buddho’’**tiādimāha. Tattha yathā loke avagantā ‘‘avagato’’ti vuccati, evaṃ **bujjhitā saccānīti buddho**. Yathā paṇṇasosā vātā ‘‘paṇṇasusā’’ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho. Sabbaññutāya buddho**ti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti vuttaṃ hoti. **Sabbadassāvitāya buddho**ti sabbadhammānaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Anaññaneyyatāya buddho**ti aññena abodhanīyato sayameva buddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Visavitāya buddho**ti nānāguṇavikasanato padumamiva vikasanaṭṭhena buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavasaṅkhātena buddho**tiādīhi chahi pariyāyehi cittasaṅkocakaradhammappahānena niddāya vibuddho puriso viya sabbakilesaniddāya vibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena nirupalepasaṅkhātena savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā vuttaṃ. **Ekantanikkileso**ti rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkileso.

Ekāyanamaggaṃ gatoti buddhoti gamanatthānaṃ dhātūnaṃ bujjhanatthattā bujjhanatthāpi dhātuyo gamanatthā honteva, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuttaṃ hoti. Ekāyanamaggo cettha –

‘‘Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;
Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisi saṅkamo’’ti. (cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 101) –

Maggassa bahūsu nāmesu ayananāmena vuttamagganāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti ekāyanamaggo. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivittena. Ayitabboti paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekesaṃ ayanoti ekāyano. **Ekesa**nti seṭṭhānaṃ. Sabbasattaseṭṭhā ca sammāsambuddhā, tasmā ekesaṃ maggabhūto sammāsambuddhānaṃ ayanabhūto maggoti vuttaṃ hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayano maggoti ekāyanamaggo. Ekasmiṃyeva buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanānayappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti, tasmā **ekāyanamaggo**ti ekanibbānagamanamaggoti attho.

Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti na parehi buddhattā buddho, kintu sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhattā buddho**ti buddhi buddhaṃ bodhoti pariyāyavacanametaṃ. Tattha yathā ‘‘nīlarattaguṇayogā nīlo paṭo, ratto paṭo’’ti vuccati, evaṃ buddhaguṇayogā ‘‘buddho’’ti ñāpetuṃ vuttaṃ.

Tato paraṃ **buddhoti netaṃ nāma**ntiādi ‘‘atthamanugatā ayaṃ paññattī’’ti ñāpanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātupakkhikā. **Samaṇā** pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantika**nti vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṃ, tasmiṃ vimokkhante bhavaṃ vimokkhantikaṃ nāmaṃ. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddhaṃ hoti. Tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Taṃ nemittikampi nāmaṃ vimokkhante bhavaṃ nāma hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantāna’’nti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā**ti mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattī**ti arahattaphalasacchikiriyāya sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ buddho**ti paññatti. Ayaṃ byañjanato buddhavibhāvanā. Ito paraṃ **vahassetaṃ bhāra**nti pariyosānaṃ tattha tattha vuttanayattā yathāpāḷimeva niyyāti.

193. Catutthagāthāya **vijigucchato**ti jātiādīhi aṭṭīyato. **Rittamāsana**nti vivittaṃ mañcapīṭhaṃ. **Pabbatānaṃ guhāsu vā**ti pabbataguhāsu vā rittamāsanaṃ bhajatoti sambandhitabbaṃ.

Jātiyā vijigucchatoti jātiṃ vijigucchato. **Jarāya. Byādhinā**tiādīsupi eseva nayo. **Bhajato**ti evamādīsu **bhajato**ti bhajantassa. **Sevato**ti sevantassa. **Nisevato**ti sammā sevantassa. **Saṃsevato**ti punappunaṃ sevantassa. **Paṭisevato**ti upagantvā sevantassa. **Pabbatapabbhārā**ti pabbatakucchiyo.

194. Pañcamagāthāya **uccāvacesū**ti hīnapaṇītesu. **Sayanesū**ti vihārādīsu senāsanesu. **Kīvanto tattha bheravā**ti kittakā tattha bhayakāraṇā. ‘‘Kuvanto’’tipi pāṭho, kūjantoti cassa attho.

Kuvantoti saddāyanto. **Kūjanto**ti abyattasaddaṃ karonto. **Nadanto**ti ukkuṭṭhiṃ karonto. **Saddaṃ karonto**ti vācaṃ bhāsanto. **Katī**ti pucchā. **Kittakā**ti pamāṇapucchā. **Kīvatakā**ti paricchedapucchā. **Kīvabahukā**ti pamāṇaparicchedapucchā. **Te bheravā**ti ete bhayajananupaddavā bhayārammaṇā. **Kīvabahukā**ti pucchite ārammaṇe dassetuṃ **''sīhā byagghā dīpī''**tiādīhi vissajjeti.

195. Chaṭṭhagāthāya **kati parissayā**ti kittakā upaddavā. **Agataṃ disa**nti nibbānaṃ. Tañhi agatapubbattā agataṃ, niddisitabbato disā cāti. Tena vuttaṃ – ''agataṃ disa''nti. Amataṃ disa''ntipi pāṭho. **Abhisambhave**ti abhisambhaveyya. **Pantamhī**ti pariyante.

Agatapubbā sā disāti yā disā supinantenapi na gatapubbā. **Na sā disā gatapubbā**ti esā disā vuttanayena na gatapubbā. **Iminā dīghena addhunā**ti anena dīghakālena.

Samatittikanti antomukhavaṭṭilekhaṃ pāpetvā samabharitaṃ. **Anavaseka**nti anavasiñcanakaṃ aparisiñcanakaṃ katvā. **Telapatta**nti pakkhittatelaṃ telapattaṃ. **Parihareyyā**ti hareyya ādāya gaccheyya. **Evaṃ sacittamanurakkhe**ti taṃ telabharitaṃ pattaṃ viya attano cittaṃ kāyagatāya satiyā gocare ceva sampayuttasatiyā cāti ubhinnaṃ antare pakkhipitvā yathā muhuttampi bahiddhā gocare na vikkhipati, tathā paṇḍito yogāvacaro rakkheyya gopayeyya. Kiṃkāraṇā? Etassa hi –

''Dunniggahassa lahuno, yatthakāmanipātino;
Cittassa damatho sādhu, cittaṃ dantaṃ sukhāvahaṃ''. (dha. pa. 35);

Tasmā –

''Sududdasaṃ sunipuṇaṃ, yatthakāmanipātinaṃ;
Cittaṃ rakkhetha medhāvī, cittaṃ guttaṃ sukhāvahaṃ''. (dha. pa. 36);

Idañhi –

''Dūraṅgamaṃ ekacaraṃ, asarīraṃ guhāsayaṃ;
Ye cittaṃ saṃyamessanti, mokkhanti mārabandhanā''. (dha. pa. 37);

Itarassa pana –

''Anavaṭṭhitacittassa, saddhammaṃ avijānato;
Pariplavapasādassa, paññā na paripūrati''. (dha. pa. 38);

Thirakammaṭṭhānasahāyassa pana –

''Anavassutacittassa, ananvāhatacetaso;
Puññapāpapahīnassa, natthi jāgarato bhayaṃ''. (dha. pa. 39);

Tasmā etaṃ –

''Phandanaṃ capalaṃ cittaṃ, dūrakkhaṃ dunnivārayaṃ;
Ujuṃ karoti medhāvī, usukārova tejanaṃ''. (dha. pa. 33);

Evaṃ ujuṃ karonto sacittamanurakkhe.

Patthayāno disaṃ agatapubbanti imasmiṃ kāyagatāsatikammaṭṭhāne kammaṃ ārabhitvā anamatagge saṃsāre agatapubbaṃ disaṃ patthento vuttanayena sakaṃ cittaṃ rakkheyyāti attho. Kā panesā disā nāma –

''Mātāpitā disā pubbā, ācariyā dakkhiṇā disā;
Puttadārā disā pacchā, mittāmaccā ca uttarā.

''Dāsakammakarā heṭṭhā, uddhaṃ samaṇabrāhmaṇā;
Etā disā namasseyya, alamatto kule gihī''ti. (dī. ni. 3.273) –

Ettha tāva mātāpitādayo ''disā''ti vuttā.

''Disā catasso vidisā catasso, uddhaṃ adho dasa disā imāyo;
Katamaṃ disaṃ tiṭṭhati nāgarājā, yamaddasā supine chabbisāṇa''nti. (jā. 1.16.104) –

Ettha puratthimādibhedā disāva ‘‘disā’’ti vuttā.

‘‘Agārino annadapānavatthadā, avhāyikā tampi disaṃ vadanti;
Esā disā paramā setaketu, yaṃ patvā dukkhī sukhino bhavantī’’ti . (jā. 1.6.9) –

Ettha nibbānaṃ ‘‘disa’’nti vuttaṃ. Idhāpi tadeva adhippetaṃ. Taṇhakkhayaṃ virāgantiādīhi dissati apadissati tasmā ‘‘disā’’ti vuccati. Anamatagge pana saṃsāre kenaci bālaputhujjanena supinenapi agatapubbatāya ‘‘agatapubbā disā nāmā’’ti vuccati. Taṃ patthayantena kāyagatāsatiyā yogo karaṇīyoti. **Vajato**tiādīsu ettha magguppādato samīpaṃ vajato. Ṭhitikkhaṇe **gacchato**. Phalodayato **atikkamato**.

Anteti antamhi ṭhite. **Pante**ti vanagahanagambhīre ṭhite. **Pariyante**ti dūrabhāvena pariyante ṭhite. **Selante**ti pabbatānaṃ ante. **Vanante**ti vanaghaṭānaṃ ante. **Nadante**ti nadīnaṃ ante. **Udakante**ti udakānaṃ pariyante. **Yattha na kasīyati na vapīyatī**ti yasmiṃ kasanañca vapanañca na karīyati. **Janantaṃ atikkamitvā** ṭhite. **Manussānaṃ anupacāre**ti kasanavapanavasena manussehi anupacaritabbe senāsane.

196. Sattamagāthāya **kyāssa byappathayo assū**ti kidisāni tassa vacanāni assu.

Musāvādaṃ pahāyāti ettha musāti visaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visaṃvādanādhippāyena panassa paravisaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo – **musā**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu, **vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya ‘‘natthī’’tiādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena ‘‘ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī’’ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhantiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti – atathaṃ vatthu visaṃvādanacittaṃ tajjo vāyāmo parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṃvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikā cetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti **saccasandho,** na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antarikatāya saccaṃ saccena na ghaṭiyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṃ pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti saccasandho.

Thetoti thiro, thirakathoti attho. Eko puggalo haliddirāgo viya thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīsaṃ chindantepi dvekathā na katheti. Ayaṃ vuccati theto.

Paccayikoti pattiyāyitabbo, saddhāyitabbakoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, ‘‘idaṃ kena vuttaṃ, asukenā’’ti vutte ‘‘mā tassa vacanaṃ saddahathā’’ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti, ‘‘idaṃ kena vuttaṃ, asukenā’’ti vutte ‘‘yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva ida’’nti vattabbataṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassā**ti tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Pisuṇaṃ vācaṃ pahāyātiādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā pisuṇavācā. Yāya pana attānampi parampi pharusaṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ **pharusavācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesaṃ mūlabhūtāpi cetanā pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **pisuṇavācā**. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā honti – bhinditabbo paro, ‘‘iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissantī’’ti bhedapurekkhāratā vā, ‘‘iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko’’ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ itoti vuttānaṃ santike sutaṃ, tesaṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātā**ti dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā ‘‘tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yutta’’ntiādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātā**ti sandhānānuppadātā, dve jane samagge disvā ‘‘tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikameta’’ntiādīni vatvā daḷhīkammaṃ kattāti attho.

Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo,** yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. ‘‘Samaggarāmo’’tipi pāḷi, ayamevattho. **Samaggarato**ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti

samagganandī. **Samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā**ti yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpakameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā **pharusavācā**. Mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti ''corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū''ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti ''kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne''ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasaṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa ''imaṃ sukhaṃ sayāpethā''ti vacanaṃ apharusavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva, sā yaṃ sandhāya pavattitā. Tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā – akkositabbo paro kupitacittaṃ akkosanāti.

Nelāti elaṃ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. ''Nelaṅgo setapacchādo''ti (udā. 65; peṭako. 25) ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemaniyā**. Hadayaṃ gacchati apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**. Pure saṃvaddhanārī viya sukumārātipi **porī**. Purassa esātipi **porī,** nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo**. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā – bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathā purekkhāratā, tathārūpīkathākathanañca.

Kālena vadatīti **kālavādī,** vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī,** hadaye nidhātabbayuttaṃ vācaṃ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca ''ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī''ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana apekkhitvāva bhāsatīti attho. **Sāpadesa**nti saupamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavati**nti paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsatīti attho. **Atthasaṃhita**nti anekehi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena sahitattā atthasaṃhitaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsatīti vuttaṃ hoti.

Catūhi vacīsucaritehīti ''musāvādaṃ pahāyā''tiādinā nayena vuttehi catūhi vācāhi yuttehi suṭṭhu caritehi. **Samannāgato**ti aparihīno. **Catudosāpagataṃ vācaṃ bhāsatī**ti appiyādīhi catūhi dosehi apagataṃ parihīnaṃ vācaṃ bhāsati.

Atthi agocaroti kiñcāpi thero samaṇācāraṃ samaṇagocaraṃ kathetukāmo ''atthi agocaro, atthi gocaro''ti padaṃ uddhari, yathā pana maggakusalo puriso maggaṃ ācikkhanto ''vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā''ti paṭhamaṃ muñcitabbaṃ sabhayamaggaṃ uppathamaggaṃ ācikkhati, pacchā gahetabbaṃ khemamaggaṃ ujumaggaṃ, evameva maggakusalapurisasadiso dhammasenāpati paṭhamaṃ pahātabbaṃ buddhapaṭikuṭṭhaṃ agocaraṃ ācikkhitvā pacchā gocaraṃ ācikkhitukāmo **''katamo agocaro''**tiādimāha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, tathāgatena ācikkhitamaggo apaṇṇako indavissaṭṭhaṃ vajiraṃ viya avirajjhanako nibbānanagaraṃyeva samosarati. Tena vuttaṃ – ''puriso maggakusaloti kho tissa tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassā''ti (saṃ. ni. 3.84).

Yasmā vā sasīsaṃ nhānena pahīnasedamalajallikassa purisassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikaṃ viya pahātabbaṃ paṭhamaṃ agocaraṃ ācikkhitvā pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pacchā gocaraṃ ācikkhitukāmopi **''katamo agocaro''**tiādimāha.

Tattha **gocaro**ti piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānaṃ. Ayuttaṭṭhānaṃ **agocaro**. Vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro,** mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānanti attho. Tattha vesiyā nāma rūpūpajīviniyo yena kenacideva sulabhajjhācāratā mittasanthavasinehavasena upasaṅkamanto vesiyāgocaro nāma hoti. Tasmā evaṃ upasaṅkamituṃ na vaṭṭati. Kiṃkāraṇā? Ārakkhavipattito. Evaṃ upasaṅkamantassa hi cirarakkhitagopitopi samaṇadhammo katipāheneva nassati. Sacepi na nassati, garahaṃ labhati. Dakkhiṇāvasena pana upasaṅkamantena satiṃ upaṭṭhapetvā upasaṅkamitabbaṃ.

Vidhavā vuccanti matapatikā vā pavuṭṭhapatikā vā. **Thullakumāriyo**ti mahallikā anibbiddhakumāriyo. **Paṇḍakā**ti lokāmisanissitakathābahulā ussannakilesā avūpasantapariḷāhā napuṃsakā. Tesaṃ sabbesampi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayeneva veditabbo. **Bhikkhunīsu**pi eseva nayo. Api ca bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññaṃ santhavavasena katipāheneva rakkhitagopitasamaṇadhammaṃ nāsenti. Gilānapucchakena pana gantuṃ vaṭṭati. Bhikkhunā pupphāni labhitvā pūjanatthāyapi ovādadānatthāyapi gantuṃ vaṭṭatiyeva.

Pānāgāranti surāpānagharaṃ, taṃ brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittaṃ hoti. Tattha tehi saddhiṃ sahasoṇḍavasena upasaṅkamituṃ na vaṭṭati, brahmacariyantarāyo hoti. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhī**tiādīsu **rājāno**ti abhisittā vā

hontu anabhisittā vā, ye rajjamanusāsanti. **Rājamahāmattā**ti rājūnaṃ issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyā**ti viparītadassanā bāhiraparibbājakā. **Titthiyasāvakā**ti bhattivasena tesaṃ paccayadāyakā, etehi saddhiṃ saṃsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena saṃsaggenāti ananulomikasaṃsaggo nāma tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomo paccanīkasaṃsaggo. Yena brahmacariyantarāyaṃ paññattivītikkamaṃ sallekhaparihāniñca pāpuṇāti. Seyyathidaṃ? Rājarājamahāmattehi saddhiṃ sahasokitā sahananditā samasukhadukkhatā uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā yogaṃ āpajjanatā titthiyatitthiyasāvakehi saddhiṃ ekacchandarucisamācāratā ekacchandarucisamācārabhāvāvaho vā sinehabahumānasanthavo. Tattha rājarājamahāmattehi saddhiṃ saṃsaggo brahmacariyantarāyakaro, itarehi titthiyasāvakehi tesaṃ laddhiggahaṇaṃ. Tesaṃ pana vādaṃ bhinditvā attano laddhiṃ gaṇhāpetuṃ samatthena upasaṅkamituṃ vaṭṭati.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetuṃ **‘‘yāni vā pana tāni kulānī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **assaddhānī**ti buddhādīsu saddhāvirahitāni. Tāni ‘‘buddho sabbaññū, dhammo niyyāniko, saṅgho suppaṭipanno’’ti na saddahanti. **Appasannānī**ti cittaṃ pasannaṃ anāvilaṃ kātuṃ na sakkonti. **Akkosakaparibhāsakānī**ti akkosakāni ceva paribhāsakāni ca. ‘‘Corosi, bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi, āpāyikosi, nerayikosi, tiracchānagatosi, natthi tuyhaṃ sugati, duggatiyeva tuyhaṃ pāṭikaṅkhā’’ti evaṃ dasahi akkosavatthūhi akkosanti. ‘‘Hotu, idāni taṃ paharissāma, bandhissāma, vadhissāmā’’ti evaṃ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho.

Anatthakāmānīti atthaṃ na icchanti, anatthameva icchanti. **Ahitakāmānī**ti ahitameva icchanti, hitaṃ na icchanti. **Aphāsukāmānī**ti phāsukaṃ na icchanti, aphāsukameva icchanti. **Ayogakkhemakāmānī**ti catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ na icchanti, sabhayameva icchanti. **Bhikkhūna**nti ettha sāmaṇerāpi saṅgahaṃ gacchanti. **Bhikkhunīna**nti ettha sikkhamānāsāmaṇeriyopi. Sabbesampi hi bhagavantaṃ uddissa pabbajitānañceva saraṇagatānañca catunnampi parisānaṃ tāni anatthakāmāniyeva. **Tathārūpāni kulānī**ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni. **Sevatī**ti nissāya jīvati. **Bhajatī**ti upasaṅkamati. **Payirupāsatī**ti punappunaṃ upasaṅkamati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ vesiyādigocarassa vesiyādiko rājādisaṃsaṭṭhassa rājādiko assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cāti tippakāropi ayuttagocaro ‘‘agocaro’’ti veditabbo.

Tassa imināpi pariyāyena agocaratā veditabbā – vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocaro veditabbo. Yathāha – ‘‘ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo, yadidaṃ pañca kāmaguṇā’’ti. Rājādiko jhānānuyogassa anupanissayato lābhasakkārāsanicakkanipphādanato diṭṭhivipattihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhānicittapadosāvahanato agocaro.

Antaragharappavesādiko ca cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhādiko ca saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā visūkadassanānuyogo ca pañca kāmaguṇā cāti catubbidhopi pana kilesuppattivasena agocaroti veditabbo.

Mā bhikkhave agocare carathati carituṃ ayuttaṭṭhāne mā caratha. **Paravisaye**ti sattuvisaye. **Agocare bhikkhave carata**nti ayuttaṭṭhāne carantānaṃ. ‘‘Cara’’ntipi pāṭho. **Lacchatī**ti labhissati passissati. **Māro**ti devaputtamāropi maccumāropi. **Otāra**nti randhaṃ chiddaṃ vivaraṃ.

Gocaraniddese **na vesiyāgocaro hotī**tiādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. Ayaṃ pana viseso – **cattāro satipaṭṭhānā gocaro**ti carituṃ yuttaṭṭhānavasena catusatipaṭṭhānā gocaro. **Sake**ti attano santake. **Pettike visaye**ti pitito āgatavisaye.

Āraddhavīriyassāti sammāupaṭṭhitacatusammappadhānavīriyavantassa. **Thāmagatassā**ti balappattassa. **Daḷhaparakkamassā**ti thiravīriyassa. **Yassatthāya pesito**ti yena arahattatthāya attabhāvo pariccatto. **Attatthe cā**ti attano atthe arahattaphale ca. **Ñāye cā**ti ariye aṭṭhaṅgike magge ca. **Lakkhaṇe cā**ti aniccādilakkhaṇapaṭivedhe ca. **Kāraṇe cā**ti hetumhi ca. **Ṭhānāṭhāne cā**ti ṭhāne ca aṭṭhāne ca, kāraṇākāraṇe cāti attho. Idāni vitthāretvā dassetuṃ **‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’**tiādimāha.

197. Aṭṭhamagāthāya **ekodi nipako**ti ekaggacitto paṇḍito.

Jātarūpassa oḷārikampi malaṃ dhamatīti suvaṇṇassa thūlaṃ jallaṃ aggisaṃyogena nīharati. **Sandhamatī**ti sammā nīharati. **Niddhamatī**ti apunabhavappattikaṃ katvā nīharati. ‘‘Jhāpetī’’ti keci vadanti. **Majjhimakampī**ti tato sukhumatarampi. **Sukhumakampī**ti atisukhumatarampi. **Evamevā**ti opammasampaṭipādanaṃ. **Attano oḷārikepi kilese dhamatī**ti kāyaduccaritādike thūlakilese vīriyātapena nīharati. **Majjhimakepi kilese**ti kāmavitakkādike oḷārikasukhumānaṃ majjhimakepi. **Sukhumakepī**ti ñātivitakkādike atisaṇhakepi kilese. **Sammādiṭṭhiyā micchādiṭṭhiṃ dhamatī**ti saha vipassanāya maggasampayuttāya sammādiṭṭhiyā viparītasaṅkhātaṃ micchādiṭṭhiṃ nīharati. **Sammāsaṅkappā**dīsupi eseva nayo.

198. Evaṃ āyasmatā sāriputtena tīhi gāthāhi bhagavantaṃ thometvā pañcahi gāthāhi pañcasatānaṃ sissānamatthāya ca senāsanagocarasīlavatādīni pucchito tamatthaṃ pakāsetuṃ **‘‘vijigucchamānassā’’**tiādinā nayena vissajjanamāraddhaṃ. Tattha paṭhamagāthāya tāvattho – jātiādīhi **jigucchamānassa rittāsanaṃ sayanaṃ sevato ve sambodhikāmassa** sāriputta bhikkhuno **yadidaṃ phāsu** yo phāsuvihāro **yathānudhammaṃ** yo ca anudhammo, **taṃ te pavakkhāmi yathā pajānaṃ** yathā pajānanto vadeyya, evaṃ vadāmīti. **Yaṃ phāsuvihāra**nti yaṃ sukhavihāraṃ. **Asappāyarūpadassanenā**ti itthirūpādisamaṇāsappāyarūpadassanena. **Taṃ bodhiṃ bujjhitukāmassā**ti taṃ catumaggañāṇasaṅkhātaṃ bodhiṃ bujjhituṃ icchantassa. **Anubujjhitukāmassā**ti anurūpāya paṭipattiyā bujjhitukāmassa. **Paṭivijjhitukāmassā**ti abhimukhe katvā

nibbijjhitukāmassa. **Sambujjhitukāmassā**ti pahīnakilese apaccāgamanavasena sammā bujjhituṃ icchantassa. **Adhigantukāmassā**ti pāpuṇitukāmassa. **Sacchikātukāmassā**ti paṭilābhasacchikiriyāya pattukāmassa. Atha vā **bujjhitukāmassā**ti sotāpattimaggañāṇaṃ ñātukāmassa. **Anubujjhitukāmassā**ti sakadāgāmimaggañāṇaṃ puna ñātukāmassa. **Paṭivijjhitukāmassā**ti anāgāmimaggañāṇaṃ paṭivedhavasena ñātukāmassa. **Sambujjhitukāmassā**ti arahattamaggañāṇaṃ sammā ñātukāmassa. **Adhigantukāmassā**ti catubbidhampi adhigantukāmassa. **Phassitukāmassā**ti ñāṇaphusanāya phusitukāmassa. **Sacchikātukāmassā**ti paccavekkhaṇāya paccakkhaṃ kattukāmassa.

Catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāge vipassanāti catunnaṃ ariyamaggānaṃ purimakoṭṭhāse uppannaudayabbayādivipassanāñāṇāni.

199. Dutiyagāthāya **sapariyantacārī**ti sīlādīsu catūsu pariyantesu caramāno. **Ḍaṃsādhipātāna**nti piṅgalamakkhikānañca sesamakkhikānañca. Te hi tato tato adhipatitvā khādanti, tasmā ‘‘adhipātā’’ti vuccanti. **Manussaphassāna**nti corādiphassānaṃ.

Cattāro pariyantāti cattāro mariyādā paricchedā. **Antopūtibhāvaṃ paccavekkhamāno**ti abbhantare kucchitabhāvaṃ sīlavirahitabhāvaṃ olokayamāno. **Anto sīlasaṃvarapariyante caratī**ti sīlasaṃvaraparicchedabbhantare carati vicarati. **Mariyādaṃ na bhindatī**ti sīlamariyādaṃ sīlaparicchedaṃ na kopeti.

Ādittapariyāyaṃ paccavekkhamānoti ādittadesanaṃ (mahāva. 54; saṃ. ni. 3.61; 4.28) olokento. **Akkhabbhañjanavaṇapaṭicchādanaputtamaṃsūpamaṃ paccavekkhamāno**ti sākaṭikassa akkhabbhañjanaupamañca, kuṭṭhabyādhino vaṇānaṃ paṭicchādanatelapilotikaupamañca, kantārapaṭipannānaṃ jāyampatikānaṃ puttamaṃsakhādanaupamañca (saṃ. ni. 2.63; mi. pa. 6.1.2) olokento. **Bhaddekarattavihāraṃ paccavekkhamāno**ti –

> ‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
> Taṃ ve ‘bhaddekaratto’ti, santo ācikkhate munī’’ti. (ma. ni. 3.280; netti. 103) –

Evaṃ vuttaṃ bhaddekarattavihāraṃ olokento. **Tā uppatitvā uppatitvā khādantī**ti nippatitvā nippatitvā khādanti.

200. Tatiyagāthāya **paradhammikā** nāma sattasahadhammikavajjā sabbepi te bāhirakā. **Kusalānuesī**ti kusaladhamme anvesamāno.

Satta sahadhammike ṭhapetvāti bhikkhubhikkhunīsikkhamānāsāmaṇerasāmaṇerīupāsakaupāsikāyo vajjetvā. **Athāparānipi atthi abhisambhotabbānī**ti aparānipi madditabbāni atthi saṃvijjanti.

201. Catutthagāthāya **ātaṅkaphassenā**ti rogaphassena. **Sītaṃ athuṇha**nti sītañca uṇhañca. **So tehi phuṭṭho bahudhā**ti so tehi ātaṅkādīhi anekehi ākārehi phuṭṭho samāno. **Anoko**ti abhisaṅkhāraviññāṇādīnaṃ anokāsabhūto. **Abbhantaradhātupakopavasena vā**ti sarīrabbhantare āpodhātukkhobhavasena vā aññadhātukkhobhavasena vā. **Uṇha**nti sarīrabbhantare tejodhātukkhobhavasena uṇhaṃ bhavati. **Abhisaṅkhārasahagataviññāṇassā**ti kusalākusalacetanāsampayuttacittassa. **Okāsaṃ na karotī**ti avakāsaṃ patiṭṭhaṃ na karoti. **Avatthitasamādāno**ti otaritvā gāhako.

202. Evaṃ ‘‘bhikkhuno vijigucchato’’tiādīhi tīhi gāthāhi puṭṭhamatthaṃ vissajjetvā idāni ‘‘kyāssa byappathayo’’tiādinā nayena puṭṭhaṃ vissajjento **‘‘theyyaṃ na kāre’’**tiādimāha. Tattha **phasse**ti phuseyya. **Yadāvilattaṃ manaso vijaññā**ti yaṃ cittassa āvilattaṃ vijāneyya, taṃ sabbaṃ **‘‘kaṇhassa pakkho’’**ti vinodayeyya.

Adinnādānaṃ pahāyāti ettha adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parasaṃharaṇaṃ, theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinna**nti parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti; tasmiṃ parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parassa santake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti – parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. **Pahāyā**ti imaṃ adinnādānacetanāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ pajahitvā. **Paṭivirato**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova. Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno, na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena. Attanā**ti attabhāvena, athenaṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti. Ito paraṃ vuttanayameva.

Mettāyanavasena **metti**. Mettākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino cittassa bhāvo **mettāyitattaṃ**. Anudayatīti **anudayā,** rakkhatīti attho. Anudayākāro **anudayanā**. Anudayitassa bhāvo **anudayitattaṃ**. Hitassa esanavasena **hitesitā**. Anukampanavasena **anukampā**. Sabbehipi imehi padehi upacārappanāppattāva mettā vuttā. **Vipulenā**ti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ**. Paguṇavasena **appamāṇaṃ**. Sattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**. Domanassappahānato **abyāpajjaṃ,** niddukkhanti vuttaṃ hoti.

Āvilanti appasannaṃ. **Luḷita**nti kalalaṃ. **Erita**nti asanniṭṭhānaṃ. **Ghaṭṭita**nti ārammaṇena ghaṭṭanamāpāditaṃ. **Calita**nti kampamānaṃ. **Bhanta**nti vibbhantaṃ. **Avūpasanta**nti anibbutaṃ.

Yo so māroti evamādīsu mahājanaṃ anatthe niyojetvā māretīti **māro**. Kaṇhakammattā **kaṇho**. Kāmāvacarissarattā **adhipati**. Maraṇaṃ pāpanato **antagū**. Muñcituṃ appadānaṭṭhena **namuci**. Mārassa baḷisanti **mārabaḷisaṃ**. Vaṭṭasannissitaṭṭhena mārassa āmisanti **mārāmisaṃ**. Vasavattanaṭṭhena mārassa visayoti **māravisayo**. Gocaraṭṭhena mārassa nivāsoti **māranivāso**. Kāmacāraṃ caraṭṭhena mārassa gocaroti **māragocaro**. Duppamuñcanaṭṭhena mārassa bandhananti **mārabandhanaṃ. Dukkhuddayo**ti dukkhabandhano.

203. **Mūlampi tesaṃ palikhañña tiṭṭhe**ti tesaṃ kodhātimānānaṃ yaṃ avijjādikaṃ mūlaṃ, tampi palikhaṇitvā tiṭṭheyya. **Addhā bhavanto abhisambhaveyyā**ti etaṃ piyāpiyaṃ abhibhavanto ekaṃseneva abhibhaveyya, na tattha sithilaṃ parakkameyyāti adhippāyo.

Avijjā mūlantiādayo avijjā kodhassa upanissayasahajātādivasena mūlaṃ hoti. Anupāyamanasikāro ca asmimāno ca ime dve upanissayavaseneva. Ahirikaanottappauddhaccā ime tayo upanissayasahajātādivasena mūlāni honti, tathā atimānassāpi.

204. **Paññaṃ purakkhatvā**ti paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā. **Kalyāṇapītī**ti kalyāṇapītiyā samannāgato. **Caturo sahetha paridevadhamme**ti anantaragāthāya vuccamāne paridevanīyadhamme saheyya.

Vicayabahuloti parivīmaṃsanabahulo. **Pavicayabahulo**ti visesena vīmaṃsanabahulo. **Pekkhāyanabahulo**ti ikkhaṇabahulo. **Samekkhāyanabahulo**ti esanabahulo. **Vibhūtavihārī**ti pākaṭaṃ katvā ñātavihārī.

Abhikkante paṭikkanteti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati gamanaṃ. Paṭikkantaṃ nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattento paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṃ purato onamento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purimaaṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma. Pacchimaaṅgappadesaṃ pacchā saṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajaññena sabbakiccakārī, sampajaññameva vā kārī hoti. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṃ karoteva, na katthaci sampajaññavirahito hoti. **Ālokite vilokite**ti ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ. Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokitaullokitaapalokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbāni gahitānevāti.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. **Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe**ti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārupanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. **Asitā**dīsu **asite**ti piṇḍapātabhojane. **Pīte**ti yāguādipāne. **Khāyite**ti piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyite**ti madhuphāṇitādisāyane. **Uccārapassāvakamme**ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. **Gatā**dīsu **gate**ti gamane. **Ṭhite**ti ṭhāne. **Nisinne**ti nisajjāya.

Sutteti sayane. **Jāgarite**ti jāgaraṇe. **Bhāsite**ti kathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsitā nāma na hoti, tasmiṃ pavattante hotīti pariggāhako bhikkhu bhāsite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttiṃsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitaṃ kathaṃ kathentopi bhāsite sampajānakārī nāma. **Tuṇhībhāve**ti akathane. Tattha upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyaṃ tuṇhībhāvo nāma natthi, appavattiyaṃ hotīti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatiṃsaārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā abhikkante paṭikkanteti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato āgacchato ca addhānagamanavasena kathito. Gate ṭhiteti ettha vihāre cuṇṇikapāduddhāravasena kathitoti veditabbo. **Buddhānussativasenā**tiādayo heṭṭhā tattha tattha pakāsitā eva.

Aratīti ratipaṭikkhepo. **Aratitā**ti aramanākāro. **Anabhiratī**ti anabhiratabhāvo. **Anabhiramanā**ti anabhiramanākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitā**ti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

205. **Kiṃ sū asissa**nti kiṃ bhuñjissāmi. **Kuva vā asissa**nti kuhiṃ vā asissāmi. **Dukkhaṃ vata settha kuvajja sessa**nti imaṃ rattiṃ dukkhaṃ sayiṃ, ajja āgamanarattiṃ kattha sayissaṃ. **Ete vitakke**ti ete piṇḍapātanissite dve, senāsananissite dveti cattāro vitakke. **Aniketacārī**ti apalibodhacārī nittaṇhacārī.

Phalake vāti vaṅkādiphalakapīṭhe ca. **Āgāmiratti**nti āgamanirattiyaṃ. **Ādevaneyye**ti visesena devaniyye. **Paridevaneyye**ti samantato devaniyye.

206. **Kāle**ti piṇḍapātakāle piṇḍapātasaṅkhātaṃ annaṃ vā, cīvarakāle cīvarasaṅkhātaṃ vasanaṃ vā laddhā dhammena samenāti adhippāyo. **Mattaṃ sa jaññā**ti pariggahe ca paribhoge ca so pamāṇaṃ jāneyya. **Idhā**ti sāsane, nipātamattameva vā etaṃ. **Tosanattha**nti santosatthaṃ, etadatthaṃ mattaṃ jāneyyāti vuttaṃ hoti. **So tesu gutto**ti so bhikkhu tesu paccayesu gutto. **Yatacārī**ti saññatavihāro, rakkhitairiyāpatho rakkhitakāyavacīmanodvāro cāti vuttaṃ hoti. ‘‘Yaticārī’’tipi pāṭho, esoyevattho. **Rusito**ti rosito. Ghaṭṭitoti vuttaṃ hoti.

Dvīhi kāraṇehi mattaṃ jāneyyāti dvīhi bhāgehi pamāṇaṃ jāneyya. **Paṭiggahaṇato vā**ti parehi diyyamānaggahaṇakālato vā. **Paribhogato vā**ti paribhuñjanakālato vā. **Thokepi diyyamāne**ti appakepi diyyamāne. **Kulānudayāyā**ti kulānaṃ anudayatāya. **Kulānurakkhāyā**ti kulānaṃ anurakkhaṇatthāya. **Paṭiggaṇhātī**ti thokampi gaṇhāti. **Bahukepi diyyamāne**ti anappakepi diyyamāne. **Kāyaparihārikaṃ cīvaraṃ paṭiggaṇhātī**ti ettha kāyaṃ pariharati posetīti kāyaparihārikaṃ. **Kucchiparihārika**nti kucchiṃ pariharati posetīti kucchiparihārikaṃ. Itarītarapaccayasantosena samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti tīṇi cīvarāni patto dantakaṭṭhacchedanavāsi ekā sūci kāyabandhanaṃ parissāvananti. Vuttampi cetaṃ –

''Ticīvarañca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṃ;
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno''ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.215; ma. ni. aṭṭha. 1.294; 2.349; a. ni. aṭṭha. 2.4.198);

Te sabbe kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Kathaṃ? Ticīvaraṃ tāva nivāsetvā ca pārupitvā ca vicaraṇakāle kāyaṃ pariharati posetīti kāyaparihārikaṃ hoti. Cīvarakaṇṇena udakaṃ parissāvetvā pivanakāle khāditabbaphalāphalaggahaṇakāle ca kucchiṃ pariharati posetīti kucchiparihārikaṃ hoti.

Pattopi tena udakaṃ uddharitvā nhānakāle kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti. Āhāraṃ gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriko. Vāsipi tāya dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṃ aṅgapādacīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti. Ucchucchedananāḷikerāditacchanakāle kucchiparihārikā. Sūci cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti. Pūvaṃ vā phalaṃ vā vijjhitvā khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanaṃ bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikaṃ. Ucchuādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikaṃ. Parissāvanaṃ tena udakaṃ parissāvetvā nhānakāle senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikaṃ, pānīyapāṇakaparissāvanakāle teneva tilataṇḍulaputhukādīni gahetvā khādanakāle ca kucchiparihārikaṃ.

Paṭisaṅkhāyonisoti upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā, paccavekkhitvāti attho. Ettha ca ''sītassa paṭighātāyā''tiādinā nayena vuttapaccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhāti veditabbaṃ. Tattha **cīvara**nti antaravāsakādīsu yaṃkiñci. **Paṭisevatī**ti paribhuñjati nivāseti vā pārupati vā. **Yāvadevā**ti payojanāvadhiparicchedaniyamavacanaṃ. Ettakameva hi yogino cīvarapaṭisevane payojanaṃ, yadidaṃ sītassa paṭighātāyātiādi, na ito bhiyyo. **Sītassā**ti ajjhattadhātukkhobhavasena vā bahiddhā utupariṇāmanavasena vā uppannassa yassa kassaci sītassa.

Paṭighātāyāti paṭihananatthaṃ. Yathā sarīre ābādhaṃ na uppādeti, evaṃ tassa vinodanatthaṃ. Sītabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto yoniso padahituṃ na sakkoti. Tasmā sītassa paṭighātāya cīvaraṃ sevitabbanti bhagavā anuññāsi. Esa nayo sabbattha. Kevalañhettha **uṇhassā**ti aggisantāpassa, tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo. **Ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassāna**nti ettha pana **ḍaṃsā**ti ḍaṃsanamakkhikā. ''Andhamakkhikā''tipi vuccanti. **Makasā**ti makasā eva. **Vātā**ti sarajaarajādibhedā. **Ātapo**ti sūriyātapo. **Sarīsapā**ti ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo, tesaṃ daṭṭhasamphasso ca phuṭṭhasamphasso cāti duvidho samphasso; sopi cīvaraṃ pārupitvā nisinnaṃ na bādhati. Tasmā tādisesu ṭhānesu tesaṃ paṭighātatthāya paṭisevati. **Yāvadevā**ti puna etassa vacanaṃ niyatapayojanāvadhiparicchedadassanatthaṃ. **Hirikopīnapaṭicchādanattha**nti niyatapayojanaṃ, itarāni kadāci honti. Tattha **hirikopīna**nti taṃ taṃ sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiṃ yasmiñhi aṅge vivariyamāne hirī kuppati vinassati, taṃ taṃ hiriṃ kopanato hirikopīnanti vuccati. Tassa ca hirikopīnassa paṭicchādanatthanti hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ. ''Hirikopīnaṃ paṭicchādanattha''ntipi pāṭho.

Piṇḍapātanti yaṃkiñci āhāraṃ. Yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā ''piṇḍapāto''ti vuccati. Piṇḍānaṃ vā pāto piṇḍapāto, tattha tattha laddhānaṃ bhikkhānaṃ sannipāto, samūhoti vuttaṃ hoti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha yattha hi seti vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā, taṃ senaṃ. Yattha yattha āsati nisīdati, taṃ āsanaṃ, taṃ ekato katvā ''senāsana''nti vuccati. **Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmattha**nti parisahanaṭṭhena utuyeva utuparissayo. Utuparissayassa vinodanatthañca paṭisallānārāmatthañca. Yo sarīrābādhacittavikkhepakaro asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanatthaṃ ekībhāvasukhatthañcāti vuttaṃ hoti. Kāmañca sītapaṭighātādināva utuparissayavinodanaṃ vuttameva. Yathā pana cīvarapaṭisevane ''hirikopīnapaṭicchādanaṃ niyatapayojanaṃ, itarāni kadāci kadāci bhavantī''ti vuttaṃ, evamidhāpi niyatautuparissayavinodanaṃ sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā ayaṃ vuttappakāro utu utuyeva. Parissayo pana duvidho pākaṭaparissayo ca paṭicchannaparissayo ca. Tattha **pākaṭaparissayo** sīhabyagghādayo, **paṭicchannaparissayo** rāgadosādayo. Te yattha apariguttiyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābādhaṃ na karonti, taṃ senāsanaṃ evaṃ jānitvā paccavekkhitvā paṭisevanto bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso senāsanaṃ utuparissayavinodanatthaṃ paṭisevatīti veditabbo.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti ettha rogassa paṭiayanaṭṭhena paccayo, paccanīkagamanaṭṭhenāti attho. Yassa kassaci sappāyassetaṃ adhivacanaṃ. Bhisakkassa kammaṃ tena anuññātattāti bhesajjaṃ. Gilānapaccayova bhesajjaṃ gilānapaccayabhesajjaṃ, yaṃ kiñci gilānassa sappāyaṃ bhisakkakammaṃ telamadhuphāṇitādīti vuttaṃ hoti. Parikkhāroti pana ''sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhattaṃ hotī''tiādīsu (a. ni. 7.67) parivāro vuccati. ''Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo''tiādīsu (saṃ. ni. 5.4) alaṅkāro. ''Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā''tiādīsu (ma. ni. 1.191-192) sambhāro. Idha pana sambhāropi parivāropi vaṭṭati. Tañca gilānapaccayabhesajjaṃ jīvitassa parivāropi hoti, jīvitanāsakābādhuppattiyā antaraṃ adatvā rakkhaṇato sambhāropi. Yathāciraṃ pavattati, evamassa kāraṇabhāvato; tasmā

''parikkhāro''ti vuccati. Evaṃ gilānapaccayabhesajjañca taṃ parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, taṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ. Gilānassa yaṃ kiñci sappāyaṃ bhisakkānuññātaṃ telamadhuphāṇitādijīvitaparikkhāranti vuttaṃ hoti.

Uppannānanti jātānaṃ bhūtānaṃ nibbattānaṃ. **Veyyābādhikāna**nti ettha byābādhoti dhātukkhobho taṃsamuṭṭhānā ca kuṭṭhagaṇḍapīḷakādayo, byābādhato uppannattā veyyābādhikā. **Vedanāna**nti dukkhavedanā, akusalavipākavedanā, tāsaṃ veyyābādhikānaṃ vedanānaṃ. **Abyābajjhaparamatāyā**ti niddukkhaparamatāya. Yāva taṃ dukkhaṃ sabbaṃ pahīnaṃ hoti, tāvāti attho.

Santuṭṭho hotīti paccayasantosena santuṭṭho hoti. **Itarītarena cīvarenā**ti thūlasukhumalūkhapaṇītathirajiṇṇānaṃ yena kenaci. Atha kho yathāladdhādīnaṃ itarītarena yena kenaci santuṭṭho hotīti attho. Cīvarasmiñhi tayo santosā yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti, eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko santuṭṭho ca hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti, taṃ dassetuṃ **''itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī''**ti vuttaṃ. **Anesana**nti dūteyyapahīnagamanānuyogappabhedaṃ nānappakāraṃ anesanaṃ. **Appatirūpa**nti ayuttaṃ. **Aladdhā cā**ti alabhitvā. Yathā ekacco ''kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī''ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaññaṃ karonto uttassati paritassati, santuṭṭho bhikkhu evaṃ **aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati. Laddhā cā**ti dhammena samena labhitvā. **Agadhito**ti vigatalobhavanto. **Amucchito**ti adhimattataṇhāya mucchaṃ anāpanno. **Anajjhāpanno**ti taṇhāya anotthaṭo apariyonaddho. **Ādīnavadassāvī**ti anesanāpattiyañca gadhitaparibhoge ca ādīnavaṃ passamāno. **Nissaraṇapañño**ti ''yāvadeva sītassa paṭighātāyā''ti (ma. ni. 1.23) vuttaṃ nissaraṇaṃ eva pajānanto. **Itarītaracīvarasantuṭṭhiyā**ti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkaṃsetī**ti ''ahaṃ paṃsukūliko, mayā upasampadamāḷeyeva paṃsukūlikaṅgaṃ gahitaṃ, ko mayā sadiso atthī''ti attukkaṃsanaṃ na karoti. **Na paraṃ vambhetī**ti ''ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikā''ti vā ''paṃsukūlikamattampi etesaṃ natthī''ti vā evaṃ paraṃ na vambheti.

Yo hi tattha dakkhoti yo tasmiṃ cīvarasantose vaṇṇavādī, tāsu vā dakkho cheko byatto. **Analaso**ti sātaccakiriyāya ālasiyavirahito. **Sampajāno paṭissato**ti sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Porāṇe**ti na adhunuppattike. **Aggaññe**ti ''aggo''ti jānitabbe. **Ariyavaṃse ṭhito**ti ariyānaṃ vaṃse patiṭṭhito. Ariyavaṃsoti ca yathā hi khattiyavaṃso brāhmaṇavaṃso vessavaṃso suddavaṃso samaṇavaṃso kulavaṃso rājavaṃso, evaṃ ayampi aṭṭhamo ariyavaṃso ariyatanti ariyapaveṇī nāma hoti. So kho panāyaṃ ariyavaṃso imesaṃ vaṃsānaṃ mūlagandhādīnaṃ kāḷānusārigandhādayo viya aggamakkhāyati. Ke pana te ariyā yesaṃ eso vaṃsoti? Ariyā vuccanti buddhā ca paccekabuddhā ca tathāgatasāvakā ca, etesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Ito pubbe hi satasahassakappādikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake taṇhaṅkaro meṅkero saraṇaṅkaro dīpaṅkaroti cattāro buddhā uppannā, te ariyā, tesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Tesaṃ buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā koṇḍañño nāma buddho uppanno…pe… imasmiṃ kappe kakusandho koṇāgamano kassapo amhākaṃ bhagavā gotamoti cattāro buddhā uppannā, tesaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso. Api ca atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbabuddhapaccekabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ vaṃsoti ariyavaṃso, tasmiṃ ariyavaṃse patiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. **Senāsanā**dīsupi eseva nayo. **Āyatanesū**ti cakkhādīsu āyatanesu.

Yatoti saññato. **Yatto**ti yattavā. **Paṭiyatto**ti ativiya yattavā. **Gutto**ti rakkhito. **Gopito**ti mañjūsāya viya paṭṭhapito. **Rakkhito**ti paṭisāmito. **Saṃvuto**ti dvārasaṃvaraṇena pihito. **Khuṃsito**ti garahito. **Vambhito**ti apasādito. **Ghaṭṭito**ti ghaṭṭanamāpādito. **Garahito**ti avamaññito. **Upavadito**ti akkosito.

Pharusenāti mammacchedanavacanena. **Kakkhaḷenā**ti dāruṇena. **Nappaṭivajjā**ti paṭippharitvā na katheyya.

207. **Jhānānuyutto**ti anuppannuppādanena uppannasevanena ca jhānena anuyutto. **Upekkhamārabbha samāhitatto**ti catutthajjhānupekkhaṃ uppādetvā samāhitacitto. **Takkāsayaṃ kukkuccañcupacchinde**ti kāmavitakkādivitakkañca kāmasaññādikaṃ vitakkassa āsayañca hatthakukkuccādikukkuccañca upacchindeyya.

Anuppannassa vā paṭhamassa jhānassa uppādāyāti tasmiṃ attabhāve anuppannassa vā uppajjitvā parihīnassa vā paṭhamajjhānassa uppādanatthaṃ attano santāne paṭilābhatthaṃ. **Uppannaṃ vā paṭhamaṃ jhānaṃ āsevatī**tiādīsu ettha ādarena sevati paguṇaṃ karoti **bhāveti** vaḍḍheti **bahulīkaroti** punappunaṃ karoti.

Upekkhāti catutthajjhāne uppannā tatramajjhattupekkhā. **Upekkhā**ti sabhāvapadaṃ. **Upekkhanā**ti upapattito ikkhanākāro. **Ajjhupekkhanā**ti adhikā hutvā ikkhanā. **Cittasamatā**ti cittassa samatā cittassa ūnātirittataṃ vajjetvā samabhāvo. **Cittappassaddhatā**ti cittassa appagabbhatā, athaddhabhāvoti attho. **Majjhattatā cittassā**ti na sattassa na posassa, cittassa majjhattabhāvoti attho. **Catutthe jhāne upekkhaṃ ārabbhā**ti catutthasmiṃ jhānasmiṃ uppannaṃ tatramajjhattupekkhaṃ paṭicca. **Ekaggacitto**ti ekārammaṇe pavattacitto. **Avikkhittacitto**ti uddhaccavirahito na vikkhittacitto.

Nava vitakkā vuttanayā eva. **Kāmavitakkānaṃ kāmasaññāsayo**ti kāmavitakkaṃ vitakkentassa uppannā kāmasaññā

tesaṃ vitakkānaṃ āsayo vasanokāsoti kāmasaññāsayo. **Byāpādavitakkā**dīsupi eseva nayo.

208. **Cudito vacībhi satimābhinande**ti upajjhāyādīhi vācāhi codito samāno satimā hutvā taṃ codanaṃ abhinandeyya. **Vācaṃ pamuñce kusala**nti ñāṇasamuṭṭhitaṃ vācaṃ pamuñceyya. **Nātivela**nti ativelaṃ pana vācaṃ kālavelañca sīlavelañca atikkantaṃ nappamuñceyya. **Janavādadhammāyā**ti janaparivādakathāya. **Na cetayeyyā**ti cetanaṃ na uppādeyya.

Idaṃ te appattanti idaṃ tava na pattaṃ. **Asāruppa**nti tava payogaṃ asāruppaṃ. **Asīlaṭṭha**nti tava payogaṃ na sīle patiṭṭhanti asīlaṭṭhaṃ, sīle ṭhitassa payogaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. Keci ''asiliṭṭha''nti paṭhanti, amaṭṭhavacananti atthaṃ vaṇṇayanti.

Nidhīnanti tattha tattha nidahitvā ṭhapitānaṃ hiraññasuvaṇṇādipūrānaṃ nidhikumbhīnaṃ. **Pavattāra**nti kicchajīvike duggatamanusse anukampaṃ katvā ''ehi sukhena te jīvanupāyaṃ dassessāmī''ti nidhiṭṭhānaṃ netvā hatthaṃ pasāretvā ''imaṃ gahetvā sukhaṃ jīvā''ti ācikkhitāraṃ viya. **Vajjadassina**nti dve vajjadassino ''iminā naṃ asāruppena vā khalitena vā saṅghamajjhe niggaṇhissāmī''ti randhagavesako ca aññātaṃ ñāpanatthāya ñātaṃ anuggaṇhatthāya sīlādinā cassa vuddhikāmatāya taṃ taṃ vajjaṃ olokanena ullapanasabhāvasaṇṭhito ca. Ayaṃ idha adhippeto. Yathā hi duggatamanusso ''imaṃ gaṇhāhī''ti tajjetvā poṭṭhetvāpi nidhiṃ dassente kopaṃ na karoti, pamuditova hoti, evameva evarūpe puggale asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā ācikkhante kopo na kātabbo, tuṭṭheneva bhavitabbaṃ. ''Bhante mahantaṃ vo kataṃ kammaṃ, mayhaṃ ācariyupajjhāyaṭṭhāne ṭhatvā ovadantehi punapi maṃ vadeyyāthā''ti pavāretabbameva. **Niggayhavādi**nti ekacco hi saddhivihārikādīnaṃ asāruppaṃ vā khalitaṃ vā disvā ''ayaṃ me mukhodakadānādīhi sakkaccaṃ upaṭṭhahati, sace naṃ vakkhāmi, na maṃ upaṭṭhahissati, evaṃ mama parihāni bhavissatī''ti vattuṃ avisahanto na niggayhavādī nāma hoti, so imasmiṃ sāsane kacavaraṃ ākirati. Yo pana tathārūpaṃ vajjaṃ disvā vajjānurūpaṃ tajjetvā paṇāmento daṇḍakammaṃ karonto vihārā nīharanto sikkhāpeti, ayaṃ niggayhavādī nāma seyyathāpi sammāsambuddho. Vuttañhetaṃ – ''niggayha niggayhāhaṃ, ānanda, vakkhāmi, pavayha pavayhāhaṃ, ānanda, vakkhāmi, yo sāro so ṭhassatī''ti (ma. ni. 3.196). **Medhāvi**nti dhammojapaññāya samannāgataṃ. **Tādisa**nti evarūpaṃ paṇḍitaṃ bhajeyya payirupāseyya. Tādisañhi ācariyaṃ bhajamānassa antevāsikassa seyyova hoti, na pāpiyo, vuḍḍhiyeva hoti, no parihānīti.

Ovadeyyāti uppanne vatthusmiṃ vadanto ovadati nāma, anuppanne ''ayasopi te siyā''tiādivasena anāgataṃ dassento anusāsati nāma. Sammukhā vadantopi ovadati nāma, parammukhā dūtaṃ vā sāsanaṃ vā pesento anusāsati nāma. Sakiṃ vadantopi ovadati nāma, punappunaṃ vadanto anusāsati nāma. Ovadanto eva vā anusāsati nāmāti evaṃ ovadeyya anusāseyya. **Asabbhā**ti akusaladhammā nivāreyya, kusaladhamme patiṭṭhapeyyāti attho. **Satañhi so piyo hotī**ti so evarūpo puggalo buddhādīnaṃ sappurisānaṃ piyo hoti. Ye pana adiṭṭhadhammā avitiṇṇaparalokā āmisacakkhukā jīvikatthāya pabbajitā, tesaṃ asataṃ so ovādako anusāsako ''na tvaṃ amhākaṃ upajjhāyo, na ācariyo, kasmā amhākaṃ ovadasī''ti evaṃ mukhasattīhi vijjhantānaṃ appiyo hotīti.

Ekakammanti apalokanakammādikaṃ ekakammaṃ. **Ekuddeso**ti nidānuddesādiko ekuddeso. **Samasikkhatā**ti samānasikkhatā. **Āhatacittata**nti kodhena pahatacittabhāvaṃ. **Khilajātata**nti thaddhabhāvaṃ. **Pañcapi cetokhile**ti buddhadhammasaṅghasikkhāsabrahmacārīsu pañcasupi cittassa thaddhabhāve.

Ñāṇasamuṭṭhitaṃ vācanti ñāṇasampayuttacittena uppāditaṃ vākyaṃ. **Muñceyyā**ti vissajjeyya. **Atthūpasaṃhita**nti atthasahitaṃ kāraṇasahitaṃ. **Dhammūpasaṃhita**nti dhammena yuttaṃ. **Kālātikkantaṃ vācaṃ na bhāseyyā**ti kālātītaṃ vācaṃ na katheyya tassa kālassa atikkantattā. **Velātikkanta**nti mariyādātītaṃ vacanaṃ na bhaṇeyya vacanamariyādassa atikkantattā. Ubhayavasena kālavelā.

Yo ve kāle asampatteti attano vacanakāle asampatte. **Ativela**nti velātikkantaṃ katvā atirekappamāṇaṃ bhāsati. **Nihato setī**ti nigghātito sayati. **Kokilāyeva atrajo**ti kākiyā paṭijaggito kokilāya abbhantare jāto kokilapotako viya.

209. **Athāpara**nti atha idāni ito parampi. **Pañca rajānī**ti rūparāgādīni pañca rajāni. **Yesaṃ satīmā vinayāya sikkhe**ti yesaṃ upaṭṭhitassati hutvāva vinayanatthaṃ tisso sikkhā sikkheyya. Evaṃ sikkhanto hi **rūpesu…pe… phassesu sahetha rāgaṃ,** na aññeti.

Rūparajoti rūpārammaṇaṃ paṭicca uppanno rāgādirajo. **Saddarajā**dīsupi eseva nayo.

210. Tato so tesaṃ vinayāya sikkhanto anukkamena – **etesu dhammesū**ti gāthā. Tattha **etesū**ti rūpādīsu. **Kālena so sammā dhammaṃ parivīmaṃsamāno**ti so bhikkhu yvāyaṃ ''uddhate citte samathassa kālo''tiādinā (saṃ. ni. 5.234) nayena kālo vutto, tena kālena sabbaṃ saṅkhatadhammaṃ aniccādinayena parivīmaṃsamāno. **Ekodibhūto vihane tamaṃ so**ti so ekaggacitto sabbaṃ mohāditamaṃ vihaneyya, natthi ettha saṃsayo.

Uddhate citteti vīriyindriyavasena citte avūpasante. Balavavīriyañhi mandasamādhiṃ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Evaṃ uddhate citte. **Samathassa kālo**ti samādhissa bhāvanāya kālo. **Samāhite citte**ti upacārappanāhi citte samāhite. Balavasamādhi hi mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Samādhi vīriyena saññojito kosajje patituṃ na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saññojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. **Vipassanāya kālo**ti evaṃ samāhite aniccādivasena vividhāya passanāya kālo,

samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇāti. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa balavatī ekaggatā vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa pana paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samattepi appanā hoti eva.

Kāle paggaṇhati cittanti yasmiṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena taṃ cittaṃ paggaṇhāti. **Niggaṇhatī**ti yasmiṃ samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena taṃ cittaṃ niggaṇhāti. **Sampahaṃsati kālenā**ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. Aṭṭha saṃvegavatthūni nāma – jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇenāssa pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati ‘‘sampahaṃsati kālenā’’ti. **Kāle cittaṃ samādahe**ti yasmiṃ samaye saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samabhāvo, tasmiṃ kāle cittaṃ samādaheyya.

Ajjhupekkhati kālenāti yasmiṃ samaye sammā paṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati ‘‘ajjhupekkhati kālenā’’ti. **So yogī kālakovido**ti eso vuttappakāro kammaṭṭhānayoge niyutto paggahaniggahasampahaṃsanasamādahanaajjhupekkhanakālesu cheko byatto. **Kimhi kālamhī**tiādinā paggahādikālaṃ pucchati.

Idāni paggahādikālaṃ vissajjento **‘‘līne cittamhī’’**tiādimāha. Atisithilavīriyatādīhi citte līnabhāvaṃ gate dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena paggaho. **Uddhatasmiṃ viniggaho**ti accāraddhavīriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena niggaho. **Nirassādagataṃ cittaṃ, sampahaṃseyya tāvade**ti paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā assādavirahitaṃ gataṃ aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena vā ratanattayaguṇānussaraṇena vā tasmiṃ khaṇe cittaṃ sampahaṃseyya.

Sampahaṭṭhaṃ yadā cittanti yasmiṃ kāle vuttanayeneva sampahaṃsitaṃ cittaṃ hoti. **Alīnaṃ bhavati nuddhata**nti vīriyasamādhīhi saññojitattā līnuddhaccavirahitañca hoti. **Samathanimittassā**ti samatho ca nimittañca samathanimittaṃ, tassa samathanimittassa. **So kālo**ti yo so līnuddhaccavirahitakālo vutto, so kālo. **Ajjhattaṃ ramaye mano**ti jhānasampayuttaṃ cittaṃ kasiṇādigocarajjhatte toseyya abhiramāpeyya.

Etena mevupāyenāti etena vuttaupāyena eva. **Ma-**kāro padasandhivasena vutto. **Ajjhupekkheyya tāvade**ti yadā upacārappanāhi taṃ cittaṃ samāhitaṃ, tadā ‘‘samāhitaṃ citta’’nti jānitvā paggahaniggahasampahaṃsanesu byāpāraṃ akatvā tasmiṃ khaṇe ajjhupekkhanameva kareyya.

Idāni ‘‘kimhi kālamhi paggāho’’ti puṭṭhagāthaṃ nigamento **‘‘evaṃ kālavidū dhīro’’**tiādimāha. **Kālena kālaṃ cittassa, nimittamupalakkhaye**ti kālānukālaṃ samādhisampayuttacittassa ārammaṇaṃ sallakkheyya, upaparikkheyyāti attho. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva. Evaṃ arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Saddhammappajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Sāriputtasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappajjotikā nāma mahāniddesa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.